

BOLDOGASSZONY

BOLDOGASSZONY
SZŰZ MÁRIA TISZTELETE MAGYARORSZÁGON
ÉS KÖZÉP-EURÓPÁBAN

SZEGEDI VALLÁSI NÉPRAJZI KÖNYVTÁR
BIBLIOTHECA RELIGIONIS POPULARIS SZEGEDIENSIS
7.

SZERKESZTI/REDIGIT: BARNA GÁBOR

A HÉT SZABAD MŰVÉSZET KÖNYVTÁRA
AZ APOR VILMOS KATOLIKUS FŐISKOLA SOROZATA

BOLDOGASSZONY

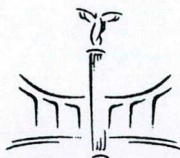
Szűz Mária tisztelete Magyarországon
és Közép-Európában

880477

Szerkesztette:
Barna Gábor

Néprajzi Tanszék, Szeged
2001

Megjelent a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Millenniumi Pályázata,
az OTKA T/10.026494 pályázata, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány,
dr. Takács J. Nándor OCD megyéspüspök
és a Devotio Hungarorum Alapítvány támogatásával.

Fényképfelvételek:

Barna Gábor, Gyerkó Tibor, Juhász István, Kúszné Sárközi Katalin,
Lantos Miklós, Pék József, Roboz László, Szepsi Szűcs Levente

A szerkesztésben közreműködött:
Gergely Katalin és Pusztai Bertalan

B 174688

Angol fordítás: Barna Krisztina, Pusztai Ildikó
Német fordítás: szerzők

© A szerzők, 2001

ISSN 1419-1288
ISSN 1219 073 X
ISBN 963 482 319 X

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001124907

J000205038

Néprajzi Tanszék, Szeged
Felelős kiadó: Barna Gábor

Készítette az
Jo KIADÓ ÉS NYOMDA
Felelős vezető: Fonyódi Ottó

TARTALOM

Lectori salutem (Barna Gábor)	9
A MÁRIA-TISZTELET GYÖKEREI	13
András Imre: A Segítő Mária népe vagyunk	15
Török József: Mária az Egyház tanításának folyamában	19
Hetény János: Népi Mária-tiszteletünk teológus szemmel	28
A LORETTÓI BOLDOGASSZONY TISZTELETE KÖZÉP-EURÓPÁBAN ..	41
Gaál Károly: Adatok a kelet-közép-európai Loret-kultuszhoz	43
Belaj, Vitomir: Trsat és Loreto	58
Zelfel, Hans Peter: A burgenlandi Loreto	69
Paolo Giuriati: Loreto, Denver és a katolikus egyház főbb hagyományos kegyhelyei	76
A MAGYAR MÁRIA-TISZTELET EMLÉKEI AZ IRODALOMBAN ÉS A NÉPKÖLTÉSZETBEN	87
+Holl Béla: A Havi Boldogasszony hazai liturgikus tiszteletének középkori kezdetei	89
Dienes Erzsébet: Szűz Mária ábrázolása az Érdy-kódexben	97
Erdélyi Zsuzsanna: Szűz Mária a történeti, későközépkori imádságokban	102
Voigt Vilmos: Öt arany betűből áll a Mária neve	127
Lengyel Ágnes: Szűz Mária alakja a vallásos ponyvairadalomban	136
Sávai János: A gyergyói officiumos könyv	152
Polner Zoltán: A népi imádságok Szűz Máriája a Dél-Alföldön	200
Paksa Katalin: Mária-énekek a magyar néphagyományban	218
MÁRIA-IKONOGRÁFIA	233
Szilárdfy Zoltán: A budavári klarisszák egy meditációs oltárképének ikonográfiája	235
GINELLI Mária-BUGANOVÁ, KLAUDIA: A Mária-ábrázolások ikonográfiája a Kelet-Szlovákiai Múzeum gyűjteményében	249
L. IMRE Mária: Szűz Mária kultusz és ikonográfia a pécsi egyházmegyében	259

Józsa László: XVIII. századi hímezett Mária-képek a kunszentmártoni Nagytemplomban	279
A MÁRIA-TISZTELET EMLÉKEI A PROTESTÁNS NÉPI VALLÁSOSÁGBAN	
Lackovits Emőke: Mária alakja a Veszprém megyei reformátusok vallásgyakorlatában	289
A KATOLIKUS NÉPI VALLÁSOSÁG MÁRIA-TISZTELETE	
Limbacher Gábor: Szűz Mária eljegyzése	303
Koltay Erika: Boldogasszony virágai	305
Kovačev Olga–Nagy Abonyi Ágnes: Mária-kultusz Adorjánban	318
Járol József: A németgyulai Rózsafüzér Társulat története	333
Beszédes Valéria: A Szűzanya tisztelete Szabadkán	340
Dánielné Matus Erzsébet: Mária tisztelete az Alsó-Garam és az Ipoly mentén napjainkban	350
Raj Rozália–Nagy István: Szabadka környéki Mária-kegyhely	358
EGYHÁZZENEI ÁHITAT	
Jáki Sándor Teodóz OSB: Ave Maria	381
Jáki Sándor Teodóz OSB: Ave Maria	383

*Boldogasszony, Szent Fiadat kérd e népért!
(XVIII. századi népénekből)*

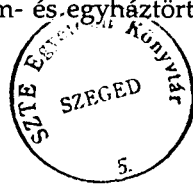
LECTORI SALUTEM!

Köszöntöm az Olvasót!

Két év telt el első tematikus konferencia-kötetünk, a Szentemberek megjelenése óta. S hála a Kulturális Örökség Minisztériuma Millenniumi Pályázatának, közre tudjuk adni második konferenciánk anyagát, amely a Mária-tisztelet magyarországi és közép-európai emlékeiből válogat. Gondviselészerűnek is érzem a kötet megjelenését a kereszténység és a magyarság nagy jubileumi évében, 2000/2001-ben. Annak a Máriának tiszteletéről szólnak a tanulmányok, akinek igenjéből „az Ige testté lőn és miköztünk lakozék”. Jézus Krisztus születésének 2000. évfordulóján így az Istenszülőre, Máriára is emlékezünk. Arra a Máriára, akinek a magyar államot megalapító Szent István királyunk oltalmába ajánlotta népét, országát, nemzete jövődjét. Akit azóta hívunk a Magyarok Nagyasszonyának, s akinek ünnepe táján (október 8.) rendezzük tudatosan és immár hagyományosan a szegedi vallási néprajzi konferenciákat. Mária tisztelete nagyon erős a magyar katolicizmusban, a katolikus népi vallásosságban, de nem hiányzik a protestáns népi kegyességből sem. Az Ő tiszteletére építették eleink a legtöbb templomot, az Ő gondoskodására bíztuk legtöbb kegyhelyünket, s az Ő tisztelete alapozta meg a Regnum Martanom-ot, Mária királyságát - a magyar szentek kultuszával együtt - a XVII–XVIII. században. A Mária-tisztelet természetesen nem marad nemzeti keretek között nemcsak az egyház katolicizmusa miatt, nemcsak a kereszténység nemzetközisége miatt, hanem azért sem, mert erős Mária-tiszteletet más európai népeknél (horvátoknál, lengyeleknél) is találunk. De azért sem, mert a Mária-tiszteletben megfogalmazódott érzések és gondolatok általános és örök emberi érzelmeket is kifejezhetnek. Ezért nagyon tanulságosak voltak a Mária-tisztelet protestáns közösségekben létező formáit bemutató tanulmányok, konferencia előadások.

A Mária-tisztelet gazdag hagyományából kiemeltünk egy vonulatot, a Lorettói Boldogasszony tiszteletét, amely mind Magyarországon, mind pedig más közép-európai országban is mély gyökerű és népszerű - ezzel is megemlékezve az itáliai Loreto kegyhelyének 1994. évi 700 éves jubileumáról.

Az 1994. október 6–8. között megrendezett konferenciát Gyulay Endre szegedcsanádi megyés püspök nyitotta meg. Támogatásáért hálásak vagyunk, hiszen jelzi, hogy a katolikus egyház fontosnak tartja a vallásosság történeti összetevőinek különböző tudományok nézőpontjából történt elemzését, vizsgálatát. Konferenciánk ugyanis tudományközi volt. A néprajzkutatók mellett, akik legnagyobb számban vettek részt, jelen voltak teológusok, irodalom- és egyháztörténészek,

zenetudósok és művészettörténészek. A konferenciának, amelyet támogatott a Magyar Tudományos Akadémia, az MTA Szegedi Akadémiai Bizottsága, állandó programpontja Bálint Sándor szobrának megkoszorúzása a Szegedi Pantheonban. A résztvevők nevében Bálint Sándor születésének 90. évfordulóján Andrásfalvy Bertalan, a Magyar Néprajzi Társaság elnöke, volt oktatási és kulturális miniszter helyezte el a tisztelet és megemlékezés virágait. Közreműködött a Karolina Elemi Iskola és Gimnázium kórusa. Egy másik évfordulóra is emlékeztünk a konferencia alkalmával: az alsóvárosi ferences kolostor alapításának 450. jubileumára. A ferencesek obszerváns ágának, az akkori, a Megváltóról elnevezett rendtartománynak egyik első kolostorát fél évezrede alapította Cesarini Julian pápai legátus.

A konferencia nemzetközi és idegennyelvű részének előadásai a Lorettói Boldogasszony tiszteletével foglalkoztak a kegyhely keletkezésének 700. évfordulóján. A Lorettó-kultusz, a májusi ájtatosság, a lorettói litánia, a Lorettói Boldogasszony búcsús tisztelete mélyen gyökerezik a magyar katolikus kultuszban. A konferencia alkalmával Gaál Károly, a bécsi egyetem ny. professzora tanszéki könyvtárunknak adományozta az andocsi búcsújáró helyről, a „magyar Lorettóról” szóló doktori értekezését, egyik első kegyhelymonográfiánkat, s több fényképfelvételét burgenlandi búcsújáró helyekről.

Tanulmánykötetünk nem tartalmazza azonban a konferencia teljes anyagát. Többen nem adták le tanulmánytá átdolgozott előadásukat, mások – érthetően – nem vártak a bizonytalan megjelenésre, s ezért dolgozatukat másutt korábban már közzétették. A tanulmányok közötti illusztrációk különböző XIX. század énekes aprónyomtatványok, ponyvafüzetek előzékkép-metszetei Barna Gábor gyűjteményéből.

Úgy gondoljuk, hogy tanulmánykötetünk ebben a formában is az egyik legátfogóbb művelődéstörténeti, néprajzi összefoglalása Mária tiszteletünk emlékeinek. A tanulmányok szakirodalmi hivatkozásai pedig – mégha 1994-ig terjedően is – minden bizonnyal elősegítik a további tájékozódást. Ezért alkalmasnak véljük oktatási segédkönyvnek is. Kötetünknek éppen ez a legfontosabb célja: tájékoztatni és tájékozódásra serkenteni.

Szeged, 2001. Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén

Barna Gábor

A Mária tisztelet Magyarországon és Európában című konferencia másutt megjelent írásai:

- Barna Gábor: A Lorettói Boldogasszony tisztelete Magyarországon. in: Kapcsolatok és konfliktusok Közép-Európa vidéki életében. Tanulmányok Gaál Károly professzor 75. születésnapjára. Szerk. Csuma Zsigmond, Szombathely, 1997. 41–56.
- ifj. Lele József: A Kármelhegyi Boldogasszony-kápolna. in: A tápaiak hite. Tápe, 1998. 61–88.
- Lukács László: A vándorló templomok kérdéséhez. Népi vallásosság a Kárpát-medencében. Szerk. Lackovits Emőke, Veszprém–Debrecen, 1997. 264–271.
- Szacsvay Éva–Kutas Eszter: Tárgytörténet és kultusz. Egy Kiskun Madonna restaurálásának tanulságai. Néprajzi Értesítő LXXVIII. (1996) 191–204.
- Cs. Varga István–Sík Sándor: Sarlósboldogasszony. In: Szent művészet II. Tanulmányok költészetünk szakrális vonulatából. h. és é.n. 183–199.
- Küllös Imola: Egy református parasztproféta Mária-látomásai. In: Benedek Katalin–Csonka-Takács Eszter születésnapjára. Budapest, 1999. 441–454.
- Molnár Ambrus: Mária-tisztelet a protestáns népi vallásosságban. Theológiai Szemle. A magyarországi egyházak ökumenikus tanácsának folyóirata. Új folyam XXXVIII. 1995. évf. 1. szám. 29–37.

A Mária-tisztelet gyökerei

András Imre S. J.

A SEGÍTŐ MÁRIA NÉPE VAGYUNK

II. János Pál pápa a magyarok meglátogatására készülve határozott képet formált magának a magyar valóságról, és beszédeiben hangsúlyozottan kiemelte a Mária tisztelet különös jelentőségét a magyar keresztények számára.

A magyar társadalom szétszakítottságát szemlélve azt mondta: Mária, az isteni Fiát karjaiba ölelő édesanya, járjon közbe a nemzet megújulásáért, a társadalom és a családi élet megszilárdulásáért, ami „az emberiség egyik legértékesebb java” (vö. Familiaris Consortio 1). Szűz Mária, az egyház Édesanyja legyen a család-egyház anyja is. Az ő anyai oltalma alatt minden keresztény család legyen kis-egyház, amelyben felragyog Krisztus egyházának misztériuma. „Minden magyar hívó hirdeti, hogy a Fia dicsőségében való részvétele által felmagasztalt anya, a Magyarok Nagyasszonya: Magna Domina Hungarorum. Ezt hirdetik annyi nemzedéken át. Mária Krisztus anyja és a mi Édesanyánk nemzedékről-nemzedékre!”

Felidézte a Titkos Jelenések Asszonyát, aki harcba szállt a sárkánnyal és megjegyezte, hogy ez az apokaliptikus harc a magyar földön is lezajlott a történelem folyamán a török elleni harcban és az elmúlt negyven év alatt, amikor egy vasöklű szervezet ateista álkultúrát és életformát kényszerített a nemzetre. Ezekhez a külső erőkhöz, melyek fellázadtak az asszony és Fia ellen, csatlakozott a rosszra való hajlam, az Isten országával szembeni gyűlölködés csírája. Ez széttroncsolja az emberi lelket, és sajnos a hívőket is magával ragadja a hitetlenség és a bűn szakadékaiba. A Szűzanya tisztelete tehát, ugyanúgy, mint a keresztény hit megtartása, nem pusztán a hagyomány valamiféle érzelmi része, hanem olyan szilárd tájékozódás mely mindennek középpontjába Istent, az örök üdvösség forrását helyezi az egyházzal való állandó és hűséges közösségben. „Dicséret és hódolat neked, ó Mária, aki anyai szeretetteddel megadtad ennek a népnek azt a kiváltságot, hogy osztozzék hűségedben isteni Fiad, Krisztus iránt!” Pécsi beszédét ezzel a fohással fejezte be: „Magyarok Nagyasszonya, a magyarok és Magyarország Királynéja, mentsd meg ezt a népet, mely rád hagyatkozik.”

A Mária tisztelet a magyaroknál azért is hagyományosan erős – állapítja meg Szántó Konrád ferences történész –, mert a keresztény tartalom megőrizte az ősi magyar hitvilágnak egy elemét: a mennybe felvett Királyné, a Nagyasszony, hasonlít az Égi Asszonyhoz, akit a magyar hitvilág, Emnek, Emesu-nak, Emesének hívott. A magyar hitvilág szerint Emesétől született a Fényes Nap, aki fénnyel árasztotta el anyját és a világot.

A magyar nép megszerette az égi királynőt, a Nagyboldogasszonyt. Szent István templomokat építtetett tiszteletére, nevét emlegetve a magyarok tisztelettel meghajtották a fejüket. Szent István a kereszténység biztosításának s egyúttal az ország fennmaradásának gondja közepette ajánlotta fel Máriának országát. A török idők viszontagságai közepette született egykori ősi nemzeti himnuszunk, a Boldogasszony Anyánk. A történelem ránk hagyományozta, hogy a török ellen vívott számtalan csatában szokásban volt Jézusnak és Máriának nevét használni csatakiáltásként. Ismeretes az is, hogy éppen a török ellen vívott csaták során milyen nagy szerepük volt az akkori Mária kongreganistáknak. Mária kongreganistának lenni akkoriban nem hitbuzgalmi egyesületi tagságot jelentett, hanem elkötelezett világi keresztény életet.

A Mária tisztelet hiterősítő példájának vehetjük a legújabb időkből azt a tényt, hogy a magyar egyházmegyei papság és a világi hívők nagymúltú Máriás mozgalma, a Regnum Marianum töretlenül átélte a kommunista idők egyházüldözésének számos kirakatperét s újra él és virágzik.

A nemzet sorsával összefonódott magyar Mária tiszteletnek klasszikusan szép dokumentuma Esterházy Pál nádor, 1700 körül írt, ismert imája. Hadd idézzünk belőle néhány mondatot:

„Emlékezzél meg, Istennek dicsőséges Anyja, magyarok Nagyasszonya, szentséges szűz Mária! Emlékezzél meg örökségedről, melyet hű szolgád, első királyunk és apostolunk, Szent István, neked följánlott és végrendeletében read hagyott. Tekints kegyes arccal országodra és dicső érdemeiddel légy szószólónk és közbenjárónk szent Fiadnál, Jézus Krisztusnál. Hozzád kiáltottak őseink és minden ínségükből kiszabadultak, mert éber szemed folyton-folyvást vigyázott örökségedre, mindörökké áldott Nagyasszonyunk! Ezt mi biztosra vettük, ezért gyakran folyamodtunk hozzád és tapasztalásból tudjuk és mondhatjuk, hogy éretted áldott meg minket az Úr. Ez a remény éltet most is, ez a bizalom lelkesít, hogy oltalmadban keressünk menedéket mi, a te néped, örökséged és nyájad, akiket szentséges Fiadról keresztényeknek neveznek; különös pártfogásodért pedig hazánkat Mária országának hívjuk és valljuk... Jó Anyánk! Te uralkodjál felettünk és szent Fiad, Jézus Krisztus, a mi Üdvözítőnk. Fogadd kegyesen hódoló szívünk esdeklését, melyet színed elé terjesztettünk, hogy közbenjárásoddal megsegítve, a jelen élet viszontagságai után, a síron túl, az örökkévalóság boldogságára jut-hassunk.”

Az imádság szerzője fiatal korában, 1663-ban Zrínyi Miklóssal harcolt a török ellen. Szűz Mária iránti tiszteletéről két imakönyve tanúskodik, a *Harmonia coelestis* c. műve pedig (Bécs 1711), a magyar egyházi zene történetében volt jelentős lépés. Esterházy Pál nádor Mária kongreganista volt.

A magyar nép vallásos életében nagy szerepet kapnak a búcsújáró helyek, a katolikus magyarok tömeges találkozásának visszatérő alkalmai. Figyelemre méltó, hogy a mintegy hatvan jelentősebb búcsújáró helyünk szinte kivétel nélkül mind Mária tiszteletét terjeszti. A Mária tisztelet és a keresztény hit közéleti összefonódásának ismert esete a csíksomlyói búcsú története: 1567-ben, tehát csupán 41 évvel a mohácsi csata után, az önállósult Erdélyben, a hatalom megszilárdításán dolgozó fejedelmek felvették az új hitet, és a „*cuius regio, eius religio*” (aki ural-

kodik a tartományban, az szabja meg a felekezetet) elve alapján alattvalóikat is kényszeríteni próbálták az új hit felvételére. János Zsigmond fejedelem, Zápolya János fia, az unitárius vallást próbálta meghonosítani holland házi orvosa, Blandrata György befolyására. A fejedelem székhelyétől meglehetősen távolságban élő székelyek egy része azonban azt írta vissza a fejedelemnek, hogy ők jól megvannak őseik hitében és nem kívánnak rajta változtatni. A hitújító háziorvos ki-
eszközölte a fejedelemtől, hogy katonaság kiküldésével szorítsa engedelmességre az ellenszegülő székelyeket. Azok viszont a Hargita Tolvajos-tető nevű hágójánál gyülekeztek, hogy szembe szálljanak a fejedelem seregével. Az asszonyokat és gyerekeket Csíksomlyóra küldték, abba a ferences templomba, melyet Hunyadi János építtetett nekük a katonai szolgálatban tanúsított vitézségükért. Ott imádkoztak az összecsapás szerencsés kimeneteléért, míg a férfiak – egy régi krónikás szerint – „elszánván vagyonaikat és életüket hitek oltalmára”, várták a fejedelem seregét. A helyi viszonyokat jól ismerő székelyek egy útszűkület bejáratánál az utakra döntötték az előre bevágott hatalmas fenyőfákat, megakadályozva ezáltal a visszavonulást, és az erdő védelméből szétverték a büntető expedíciót. Ennek a vallási és közéleti eseménynek emlékére ülik meg azóta is, vallási és nemzeti eseményként a csíksomlyói búcsút.

Az ökumenikus összefogás a magyar kereszténység számára létfontosságú. A magyar Mária tiszteletnek sajátosan nemzeti jellege inspirálhatta a pápát arra, hogy a Mária tisztelet érdekében magyarországi látogatása során egy egészen szokatlan ökumenikus felhívást tegyen: a Mária tisztelet legyen Magyarországon a felekezeti nemzeti egység lelki és társadalmi munkálásának alapja: „A hiteles Mária tisztelet nem választja szét a keresztényeket, hanem egyesíti őket. Teljes szívemből kívánom, hogy a Boldogságos Szűz tisztelete segítse elő a keresztények egymáshoz való közeledését hazátokban.” „Miért nem nézünk rá valamennyien - idézte a Máriával foglalkozó zsinati dokumentumot – mint közös anyánkra, ki Isten családjának egységéért imádkozik, ki előttünk jár ama tanúk hosszú sorának élén, akik hisznek az egy Úrban, Isten Fiában, aki a Szentlélek által az ő szűzi méhében fogantatott?” (Redemptoris Mater 30.). A magyarok Nagyasszonyához és Pátrónájához könyörögtek atyáitok, zászlókra, érmekre verték a képét. A múltbeli és az újabb üldözésekben egyaránt Mária oltalmazta a hívő magyarságot. Ennek a célnak elérése a magyar kereszténység számára létfontosságú.

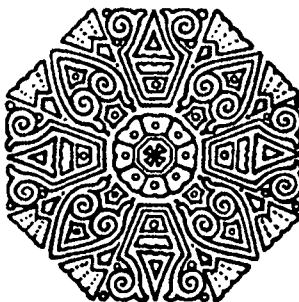
Ismerjük a protestánsok nehézségeit a Mária tisztelettel szemben. Még napjainkban is felbukkan a bálványimádás vádja, mely ellen már Pázmány Péter is védekezett (Öt levél, 47. o.). Ugyanakkor pl. 1948-ban Mindszenty Mária évi rendezvényein, vagy a Csíksomlyói búcsúkon nagy számmal vettek és vesznek részt protestáns testvérek is. A makacsul fennmaradó felekezeti feszültség gyökere valószínűleg nem a dogmatikai, hitelvi téren, hanem éppen a nemzeti kérdésben van. Már a reformáció idején (gondoljuk Sztárai Mihály sárvári prédikátor könyvére „Az országban való sok romlások okairól” (melyre Pázmány a Felelet-et írta), a katolikusok és a reformátusok között állandó a felekezeti versengés afőlött, hogy ki a jobb hazafi. A reformátusok szívesen mondják ma is magukat a „magyar vallás” híveinek. Nem bocsátkozunk vitába afőlött. MórícZ Zsigmond, maga is református ember, úgy kommentálta ezt az önbesorolást az 1917-ben megjelent

„A magyar kálvinizmus válsága” c. tanulmányában: a magyar kálvinizmus annyira kötődik a magyarsághoz, hogy hitelvi megalapozásra már nincs is szüksége. Az evangéliumnak a nemzeti értékrenddel való keverése/pótlása lett volna tehát Móricz szerint az akkori válság előidéző oka. Ebben a kérdésben számunkra igazán fontos az a belátás, hogy a nemzeti hasznosság szempontja milyen mélyen behatolt a magyar vallási életbe. Éppen ezért nagyon találó a pápa útmutatása: a Mária tiszteletet, a magyar katolikus vallásosságnak ez a fontos megnyilvánulását, ne iktassuk ki ökumenikus kapcsolatainkból, mintegy tapintatból a protestánsok idegenkedése miatt, hanem éppen az idegenkedés feloldása céljából mutassuk be protestáns testvéreinknek a Mária tiszteletünket mint erőforrásunkat, de tisztítsuk meg azoktól a folklór elemektől, melyek jogos kritikát válthatnak ki belőlük. Keresnünk kell tehát, hogyan lehetne a Mária tiszteletet a lelki élet helyes foglalatává, „hitelessé” tenni, hogy éppen a magyar vallásosságnak ez a sajátos jellege segítse elő a vallási összefogást, melyet Jézus főpapi imájában külön is kért számunkra az Atyától. Lehet, hogy egyeseknek – belefáradva az évszázados felekezeti vitákba – a cél túl messzinek tűnik, de ne felejtjük el: a protestáns keresztényekkel való összefogás a katolikusok számára nem valami nagylelkű gesztus, leereszkedés, hanem az Úr parancsa, melyre a szinodus azt mondta, hogy előfeltetele az új-evangelizálásnak.

Imre András SJ

Die Marienverehrung in Ungarn

Die Marienverehrung weist bei vielen Nationen eine eigene nationale Note auf. Maria wird in Ungarn als Patrona Hungariae verehrt, ebenso aber auch in Österreich, Deutschland, Polen usw. als Patrona Austriae, Germania, Poloniae usw. Volkskundler vermuten, dass die Marienverehrung in Ungarn sogar einige Elemente der nationalen Kultur aus der Zeit vor der Annahme des Christentums enthält. Ein wesentliches Merkmal der Marienverehrung in Ungarn ist die seit Jahrhunderten verankerte Überzeugung des Volkes, dass Maria im Besonderen Fürsprecherin für die Bewahrung des Christentums sei.

Török József

MÁRIA AZ EGYHÁZ TANÍTÁSÁNAK FOLYAMÁBAN

A Jézus Krisztusban elérkezett üdvösség történelmi kezdete egy asszony szabad akaratából született igenlő döntéssel kapcsolódik össze, oly elválaszthatatlanul, hogy ez az igenlő döntés a történelem folyamán az egyes emberek, a kisebb-nagyobb közösségek, végül az egész Egyház – mármint a zárándok Egyház – üdvösséges célba érése érdekében újabb meg újabb igenlő döntéseket eredményez – melyekről a népi áhitat egyszerűen azt mondja: Mária hathatós közbenjárása Szentfiánál sohasem marad válasz nélkül.

Mária, aki az Egyház tanításának folyamában megjelenik, ugyanaz, mint aki a Szentírásban jelen van, ószövetségi előképek alakjában, majd Lukács evangélistánál Jézus magzati létének kezdetétől a Szentlélek eljövételéig. Ebből következik, hogy az Egyház tanításában Máriával kapcsolatban több dogma, kötelező erejű hittétel létezik. Ezeket időrendben vizsgáljuk, ám némileg kitágítva ezt a vizsgálódást, oly módon, hogy a tanulmány címe ez is lehetne: Szűz Mária alakja Lukács evangéliumától a Katolikus Egyház Katekizmusáig. A lukácsi biblikus alapok elemzését pótlandó, szükséges arra utalni, hogy minden későbbi, Máriával kapcsolatos dogmatikus kijelentés a Szentírás félreérthetetlen állításain nyugszik.

A következőkben e terjedelmes téma terén hármas felosztás segíti a jobb eligazodást.

Az első századok eszmélődései során az V. század derekáig világossá vált Mária szerepe. Mivel Isten Fia tőle született, ezért ő *Theotokosz*, vagyis saját személyében Isten Anyja.

Anyaságától elválaszthatatlan szüzessége és szentsége.

A XIX. és a XX. században végérvényesen meghatározott két dogma alkotja azt az egységet, amely az ő makula nélküli eredetét és dicsőséges végét – anyaságának központi tételéből származtatva – az üdvrendbe ágyazottan előadja.

Végül érdemes szólni a II. Vatikáni Zsinat állást foglalásának születéséről, az ezzel párhuzamosan futó cím – az Egyház anyja – kihirdetéséről és a formálisan még meg nem határozott témáról: Szűz Mária helye az üdvösség művében.

I.

A 431-es Efezusi (III. egyetemes) Zsinat története olyannyira ismert, hogy még az odaigyekvő püspökök utazás közbeni viszontagságai is fennmaradtak az utókor számára. Alexandriai Szent Cirill és Nesztoriosz krisztológiai vita során egymással élesen szembekerültek és a 431. június 22-én, az efezusi Szűz Mária-bazilikában megnyílt zsinat tett pontot erre a vitára, kimondva Mária istenanyaságát.

A kiindulópont Lukács 1,43; ahol az olvasható, hogy Mária az „Úr anyja”, és itt az „Úr” a szó legerősebb értelmében értendő. A nehézség és az elkeseredett viták sorozata (ha az egyéni küzdelmeket, püspökök letételét nem számítjuk) abból keletkezett, hogy a választás paradox kifejezésre esett – *Theotokosz* –, ami kifejezte a valóságot, ám egyben törékeny volt. Az „Istent szülő” kifejezésben a *tokosz* okozott gondot, mert túlságosan is életközeli fogalom: az akkori orvosok, természetbúvárok több mint száz szónál alkalmazták a *tokosz* végződést; így a szó együttese a legmagasabbat, az istenit az erőszaktól, szenvedéstől, vértől sem mentes, nagyon is hús-vér valóságú emberi eseménnyel kötötte össze. Márpedig a görögök számára Isten a mozdulatlan, romolhatatlan; tehát a szenvedni képtelen Istent belekeverni egy szülési folyamatba, az ő lealacsonyításának, sőt káromlásának tűnt.

Nesztoriosz bírálta ezt a kifejezést, érthető módon, mert ezt az Egyiptomból származó szókapcsolatot alkalmazták Izisz istenasszonyra is. Mivel félő volt, hogy Nesztoriosz gondolatmenete Krisztus egységének szétválasztását eredményezi, Cirill hevesen támadta Nesztorioszt, sőt elérte letételét, a zsinat pedig kimondta: Szűz Mária valósággal és tulajdonképpen értelemben Isten anyja. Érvként Cirill és társai azt hozták föl, hogy a szülés nem természetet, hanem személyt hoz létre: az anya nem valamit, hanem valakit szül. Mária Istent nem mint Istent szülte, hanem azt a valakit, aki Isten: a testté lett Istent. A bibliai alátámasztás pedig így szólt János prológusából: „és az Ige testté lett” (1,14). Szent János evangélista kijelentése: Isten és a test összekapcsolása épp olyan vakmerőségnek számított, mint az efezusi atyáktól fölpártolt *Theotokosz*.

A zsinat lecsengéséhez tartozik az a krisztológiai vita, ami Cirill és az antiochiai pátriárka, János között zajlott. A végső megállapodás, amelyben a – Mária Isten-szülő – csak egy kijelentés a többi között, azért fontos, mert figyelmeztet, hogy a vita igazában Krisztus személye körül zajlott és miatta kellett Mária szerepét, kilétét tisztázni. Megjegyzendő még, hogy a *Theotokosz* pontos latin fordítása: *Dei Genetrix*, ám a nyugati teológia inkább a *Mater Dei* elnevezést használta, annak hangsúlyozására, hogy ez az anyaság a biológiai kapcsolaton túl a lelki kapcsolatra is kiterjed. Úgy is lehet fogalmazni, hogy Mária mint anya formálta meg Jézus Krisztus humanitását – emberségét, ha ezen az utóbbin a testi és emberi-lelki valóságot értjük. A lelki kapcsolat pedig az első pillanattól kezdve Fiához és Fián keresztül annak bevégzendő majd bevégzett művéhez is fűzte Máriát. Ez az a kapcsolódási pont, amivel már a harmadik témára lehet utalni.

A *Theotokosz*-szal szembeni ellenvetések nem tűntek el, ám ezekre felelet gyanánt elégséges újfent hangsúlyozni: az Efezusi Zsinat atyái nem Máriát akarták

magasabb, őt nem vagy csak részben megillető helyre emelni, hanem Krisztus személyes egységét védelmezték, ahhoz ragaszkodtak.

Szűz Mária istenanyasági méltóságából következik, illetve ettől elválaszthatatlan, hogy a katolikus hittétel szerint Mária szűz a szülés előtt, a szülésben és a szülés után. Az apostoli atyák megelégedtek azzal, hogy a hitvallásban kijelentették: Jézus Krisztus születék Szűz Máriától. E hittitok magyarázata az egyházatyák kedves foglalatossága volt és az idézetek láncolata helyett legyen elég annak az összegzése, hogy Mária szüzességében miként érzékelték a természetfölötti valóság jelzését:

- a) az egyetlen, isteni *filiáció* jele,
- b) a *transzcendencia* jele
- c) a *préexisztencia* jele,
- d) az *új teremtettség* jele,
- e) az *eroszon túlszármaló*, azt meghaladó *agapé* jele,

f) az evangéliumi *szegénység* jele, mert a testi szerelem föláldozásának legparadoxabb tényét foglalja magában. Mária szüzességének paradox volta az emberre lett Isten transzcendenciájának paradoxona.

A harmadik tényező, ami ugyan elválaszthatatlan, mégis lassabban tudatosult és került kibontásra az Egyház tanításának folyamatában, az Mária szentsége. Noha a Lukács-evangéliumban a lelőhelyek ott vannak (1,28; 1,35; 1,41; 1,45); idő kellett a következtetések levonásához. Keleten az egyházatyák, a női nemről alkotott antik elképzelésektől némileg befolyásolva Mária emberi gyöngeségektől mentességét nehezen tudták elképzelni, amikor maguknak az apostoloknak is megvoltak a hibáik, gyöngeségeik, sőt bűneik.

Nyugaton Szent Ágoston hamarabb döbbsent rá Szűz Mária büntől való mentességére, másként szentségére, pontosan a bűn súlyossága fölötti elmélkedései során, melyekre a különböző tévtanításokkal, elsősorban pedig a pelagiánizmussal szemben vívott küzdelmei kényszerítették. Valójában az eredeti bűn tanításának átgondolásával vetődött fel a probléma, és 1854. december 8-án jutott nyugvópontra.

II.

IX. Piusz pápa uralkodása (1846–1878) egyszerre volt mozgalmas és statikus, ezért hosszára nyúlt pápaságának pozitív-negatív tényezőin, összetevőin a történészek máig vitatkoznak. A teológia „divatirányzatainak fölkapott tervezői” a negatív tényezők közé sorolják az *Ineffabilis Deus* kezdetű bullát, amely végérvényes állásfoglalást jelent és egyben hittételt: „Szűz Mária szeplőtelenül fogantott, azaz létének első pillanatától kezdve mentes az eredeti büntől”. S ennek megokolása nem Mária érdemeiben rejlik, hanem „a mindenható Isten páratlan kegyelméből és kiváltságából Jézus Krisztusnak, az emberi nem Megváltójának érdemeire való tekintettel” történt ez az egyedi, egyszeri kivételezettség.

A „szent” vagy „szeplőtelen” fogantatás ünnepe Keleten a VII–VIII. század során keletkezett, különösebb teológiai vita nélkül. A IX. századtól a nyugati ke-

reszténységben néhány monostor adott neki otthont liturgikus kalendáriumában, ünneplésében Rómától az Alpokon túlig, sőt az angolszászok lakta szigetig. A XII. században Normandia szerzetesi közösségei szinte kézről kézre adták át egymásnak az ünnepet, miközben a szigorú Szent Bernát méltatlankodott az újdonság miatt. A *doctor subtilis*, Duns Scotus volt a következő században az a jelentős teológus, aki a szeplőtelen fogantatás lehetőségére, az üdvtervbe illő, illeszkedő voltára rámutatott; anélkül azonban, hogy a hittitkot kifejezetten állította volna. Nem volt könnyű dolga olyan nagy nevekkel szemben, mint Alexander Halensis, Albertus Magnus, Aquinói Szent Tamás, Szent Bonaventura. Nem mintha e nagy skolasztikusok nem lettek volna Máriát tisztelő jámbor szerzetesek-papok. Az okot abban találjuk meg, hogy a nyugati teológiában a pelagiánizmus miatt az eredeti bűn egyetemessége és a megváltás egyetemes szükségessége végletes formában fogalmazódott meg, és a következetességhez ragaszkodás nem tudta az egyszeri kivételt elfogadni.

Duns Scotus megfogalmazása, az „előre megőrzés” vagy „eredeti megőrzés” visszhangra talált a XIV. században olyannyira, hogy amikor a XV. században a nagy nyugati egyház-szakadás megszüntetése után végre föllélegezhettek a teológusok, akkor a Bázeli Zsinaton, 1439-ben a zsinati atyák a 36. ülészakon hittétként kihirdették a szeplőtelen fogantatást. Egyetlen, ám jelentős nehézséget az jelentett, hogy a Bázeli Zsinat ezen szakasza már a szakadás jegyében zajlott, hiszen a zsinat egy része előzőleg a pápától függetlenítette önmagát, mialatt a zsinat másik része útra kelt, hogy a pápa fősége alatt, előbb Ferrarában, majd Firenzében folytatódjon. Ebből a tényből eléggé világos azonban, hogy a szeplőtelen fogantatás a Bazelben maradt zsinati atyák számára csupán ürügy volt, hogy új dogma meghatározásával is tanúsítsák függetlenségüket a pápától.

A szakadár-zsinaton történt kihirdetés elégséges lett volna, legalábbis emberi szempontokat figyelembe véve, hogy a pápák a szeplőtelen fogantatást, mint a hittételt végleg elfelejtsék. IV. Szixtusz pápa azonban 1483-ban megtiltotta túlbuzgó teológusainak a december 8-i ünnep és annak tartalma támadását. A Trienti Zsinat (1545–1563) pedig az eredeti bűnről szóló tanítását pontosította, részben IV. Szixtusz pápa, s főképpen Szűz Mária iránti tiszteletből oly módon, hogy ki mondta: az eredeti bűnről megfogalmazott tanítás nem vonatkozik a boldogságos és szeplőtelen Szűz Máriára.

A Trienti Zsinat szelleme némileg megfakulván, kegyelemtani viták garmadáját zúdította az Egyházra. Az érdem – kegyelem kérdéskörével kapcsolatban természetszerűleg elevenedtek föl a viták, és előbb V. Pál (1616), majd XV. Gergely (1622) tiltották be a hiábavaló teológiai torzsalkodásokat. Abban a kulturális-szellemi-lelki-eszmei légkörben, amely a XVII. század első felében uralkodott, érthető módon a negatív hozzáállás kerekedett felül, és 1627–1644 között még a Szent Officium is (anélkül, hogy a pápai tévedhetetlenséget módjában állt volna elkötelezni) a formálódó vagy már eddigre kiformálódott hittitok hívei ellen foglalt állást.

XI. Kelemen pápa szuverén módon döntött, amikor 1708-ban december 8-át az egész Egyház számára nyilvános ünneppé tette, s mintegy előre jelezte, hogy a

következő, végleges döntés, intézkedés Péter katedrájáról történik, már nem a liturgikus ünnepléssel, hanem annak teológiai tárgyával kapcsolatban.

IX. Piusz pápa „politikai menekültként”, még 1849-ben az Egyház püspökeihez kérdést intézett a „Szeplőtelen Fogantatás” tanát illetően, s 603 püspök közül 546-tól pozitív, 18-tól negatív választ kapott. A többi vagy a forradalmak által okozott köz- és politikai állapotokra hivatkozva nem tartotta alkalmasnak az időt a kihirdetésre; vagy nem direkt, hanem közvetett definíciót akart. IX. Piusz pápa ezt az eredményt elégségesnek ítélte a dogma kihirdetéséhez és kellő teológiai megfontolás, megalapozás után a döntő lépést is megtette. A francia forradalom, majd a bécsi megegyezés után kialakított Európában és az új földrészekben a pápának nem volt más tennivalója, minthogy kihirdesse az új Mária-dogmát, felkeltve a sajtó bírálatát, meg az un. „tudományos körök” felhőrdülését? A kérdés jogos, azonban a válaszhoz az is hozzátartozik, hogy az Egyház túlnyomó többségét képező egyszerű hívek örömmel fogadták annak véglegesítését, amit az ünnepből meg a középkori prédikációkból nemzedékről nemzedékre átörökítve már úgyis tudtak. A pápa megfogalmazásában a hittétel így szól: „Szűz Mária szeplőtelenül fogantatott, vagyis létének első pillanatától kezdve ment az eredeti bűntől”. (Az „Ineffabilis Deus” kezdetű bulla, 1854. december 8.)

A másik, legújabbkori dogma Mária mennybevétele, amelynek lényegét már kihirdetése előtt évtizedekkel a teológusok a következőképpen fogalmazták meg: Szűz Mária halálával lelke Isten boldog színelátására jutott, teste pedig nem indult föloszlásnak, hanem nyomban a megdicsőült testek állapotára emelkedett. Mindezt pedig magától értetődően az előzőhöz hasonlóan ősi ünnep alapozta meg.

Szűz Mária *dies natalis*-a, égi születésnapja Keleten az V. századtól kezdve terjedt különböző neveken, s amikor néhány évszázaddal később az ünnep Nyugatra érkezett, többféle elnevezést mondhatott magáénak: *Ascensio Mariae*, *Dormitio*, *Assumptio*, *Transitus*. Mivel közvetlen forrásként csak az apokrif iratok jöhettek számításba, a IX. századi Paschasius Radbertusnak könnyű dolga volt, amikor Szent Jeromos tekintélye és neve mögé bújva azt írta, hogy Mária lelke élete végétével csatlakozott ugyan Krisztushoz, de hogy követte-e teste a lelkét, azt nem lehet tudni. A XI–XII. század fordulóján egy angol szerzetes – talán Szent Anzelm köréből – Szent Ágoston tekintélye és neve mögé húzódva hatásosan érvelt a Pszeudo-Jeromos kétségei ellenében. A hívő népet mindez nem érdekelte, hanem egyszerűen hitte, amit az ünnep tanított.

XII. Piusz pápának (1939–1958) jutott feladatul, hogy Mária mennybevételének dogmáját kimondja.

Mária mennybevétele dogmatizálásának távolabbi előzménye az Egyház folyamatos hite Keleten majd Nyugaton egyaránt. Közlebbi előzménye a teológiai vitákon túl az a kérelem-áradat, amelynek elsője még IX. Piusz pápához érkezett 1849-ben Malines érsekétől, a belga primástól. 1940-ig az illetékes vatikáni hivatalban 2500 olyan kérelmet tartottak számon, amely püspöktől érkezett. Végül pedig a pápai fakultások, a katolikus egyetemek túlnyomó többségének pozitív állásfoglalása mellett egyháziaktól 83.000, világi hívektől pedig 8.000.000 (nyolcmillió) kérelem érkezett a pápához. A hittétel megfogalmazása a bázis felől mutató igény szempontjából tehát kellően megalapozottnak mondható.

Az 1950-es év a 25 évenként ismétlődő „jubileum” miatt szentévnnek számított, ami a hitélet elmélyültebbé tételében valósult meg, szerte a világon. Ez év augusztus 15-én jelentette be a pápa, hogy szándékában áll november 1-jén kimondani Mária mennybevételének tényét, mint dogmát, a pápai tévedhetetlenség igénybevételével. Már előzőleg, a világ püspökeinek megkérdezése egyetemesen pozitív válaszával biztosította XII. Piuszt, ám ő a kihirdetés előtt, október 30-án még egy félig nyilvános, ünnepélyes konzisztóriumot tartott 35 bíboros és pátriárka, valamint 450 püspök jelenlétében az esetleges, fogalmazásbeli problémák kihirdetés előtti, végső elhárítására. A hívek vasfüggönyön innen és túl, mindennél örömmel fogadták, hogy a Péter-utód Jézus Krisztus anyjáról kötelező erővel tanította a következő megfogalmazásban: „Mária földi életpályája befejezése után testével és lelkével együtt felvétetett a mennyei dicsőségbe.” (*Munificentissimus Deus* apostoli konstitúció, 1950. nov. 1.) Feltűnő, hogy nem a *post mortem*, hanem „a földi életpályája befejezése után” kifejezés szerepel. A konstitúció nem akart dönten Mária halálát illetően, mert két vélemény van: előbb meghalt és az elszenderülése egybeesett megdicsőülésével; a másik nézet szerint halál nélkül öltözött be a végleges állapotba. Szándékos a pápa részéről, hogy nem mennyországról beszélt, mint a célbaérkezés helyéről, hanem inkább a célbaérkezés állapotáról. És figyelemreméltó a kihirdetés ideje: Mindenszentek ünnepe. Ez a szentek egységén túlmenően ekkleziológiai háttérrel ad az egész ünnepnek. A teológusok a Szentírásból formális bizonyítékot nem tudtak fölhozni e dogma alátámasztására, azonban a hívő érzék vagy a hit érzéke számára biztos, sőt természetes volt, hogy Mária anyasága és szüzessége egyszerre szellemi-lelki és testi valóság, ez utóbbinak pedig hatása kellett, hogy legyen Mária földi élete végére: nála az innenső parttól elrugaszkodás a révbeérkezéssel egybeesett: azonnal megkapta a teljes üdvösséget.

Ha a múlt századi Mária-dogmát felhördülés követte, akkor ezt méginkább „negatív sajtóvisszhang”. A sajtótörténészek talán egyszer majd megírják, milyen erők és irányzatok mozgatták azt a jól összehangolt akciót, amely a katolikus hit legújabb – ám ugyanakkor ősi – hittételét akarta hihetetlenné, sőt nevetségessé tenni. Ugyanakkor a XX. század második felének vallásossága nem felülről kiadott parancs alapján integrálta a mennybevétel hittitkát, mert az már régen megtörtént.

Az eddig ismertetett Mária-dogmák középpontjában ott áll a bibliai Mária, a *Theotokosz*, aki szűz és szent – s ennek előzménye, föltétele a magzati lét első pillanatától kezdve élvezett kivételezettség, végkövetkezménye pedig a késedelem nélküli eljutás-bejutás a mennyei dicsőségbe.

III.

Az 1950-es eseménynek még nagyobb súlyt ad az a tény, hogy a pápai tévedhetetlenség 1870-ben történt dogmatizálása óta először (és e tanulmányig csak egy másik eset van!) történt meg az, hogy a Péter-utód élt a hivatalának biztosított tévedés-mentességgel és ünnepélyes-kötelező tanítást adott. Röviden abban lehet összegezni a Mária dogmák következményeiben végbement fejlődést, hogy a sze-

mély identitásának – mondhatni háromszoros – három szakaszban történt biztosítása után, 1950 óta az a kérdés vetődik föl (noha ennek is sokszázados előzménye van), hogy Mária milyen szerepet vállalt az üdvösség megszerzésében és annak közvetítésében? Két cím fedti ezt a tevékenységet, a *corredemtrix* és a *mediatrix*. A II. Vatikáni Zsinaton ezek körül komoly viharok zajlottak. Mindkettő egyszerre értelmezhető helyesen és helytelenül, legtöbbször az értelmező előzetes állásfoglalása, valamint „kondicionáltsága” alapján, noha ennek nem szükséges tetelesen és szóban megfogalmazódnia.

A II. Vatikáni Zsinat mariológiai tanításának helyes értékeléséhez szükséges ismerni az előzményeket, melyek végül a *Lumen Gentium* kezdetű dogmatikus konstitúció 8. fejezetét, s annak közvetítésével a Katolikus Egyház Katekizmusában rögzített állásfoglalást is eredményezték.

A Szűz Máriáról szóló tanítás újrafogalmazását folyamatosan végigkísérte egy látszólagosan formai probléma, amelynek fontosságát a „zsinati szakértő” teológusok jobban átlátták, mint a zsinati atyák lelkipásztori munkásság után apostolutódi rangra emelt sokaságának jelentős része. Ez a probléma pedig kezdettől, vagyis az előkészítő bizottság munkájának első szakaszától jelen volt: a Szűz Máriáról szóló tanítás önálló zsinati dokumentumban kerül kifejtésre, vagy valamely más megnyilatkozás részét képezi-e? Az első zsinati ülésszak után, 1963. januárjában született döntés alapján önálló tervezet készült és került szétküldésre. Az osztrák és német zsinati atyák legtekintélyesebb teológusa, Karl Rahner több társa támogatásával, az ökumenizmus szempontjainak érvényre juttatását hangoztatva az önálló tervezet ellen érvelt, és pedig sikerrel. Előbb a fuldai konferencia, vagyis a német nyelvterület zsinati atyáinak szervezete tette magáévá a német teológusok legjelesebbje s a köréje csoportosultak állásfoglalását, melynek sarkalatos pontja volt a „Mária, minden kegyelem közvetítője” cím elhagyása. Utána a zsinat második ülésszakának kezdetén már Köln érseke, Joseph Frings bíboros javasolta a Szűz Máriáról szóló szövegtervezet beépítését az Egyházzal szóló dokumentumba. A vélemények-ellenvélemények összecsapása egy hónap alatt lezajlott és 1963. október 29-én a zsinati atyák csekély többséggel megszavazták az Egyházzal és a Máriáról szóló szövegtervezetek egybeolvasztását. Ezt a megoldást 1114-en támogatták, a megkívánt legkevesebb többség 1097 szavazat volt, tehát mindössze 17 állásfoglaláson múlt e formainak látszó kérdés illetően rendezése. A kérdés tartalmi vonatkozásai később váltak egyértelműen világossá.

VI. Pál pápa érzékelte a Mária-tisztelet megvitatása, újrafogalmazása körül kialakult polarizálódást, ezért a reá oly jellemző módon kiegyenlítő megoldást keresett és talált egyesek számára váratlan, mások számára annál inkább várt, mert remélt közbejöttével, ami a „Mária az Egyház anyja” cím kihirdetésében valósult meg.

A II. Vatikáni Zsinat 3. ülésszaka 1964. november 21-én a *Lumen Gentium* kezdetű dogmatikus konstitúció kihirdetésével zárult és túlzás nélkül állítható, hogy ez a legfontosabb zsinati szövegnek tűnt már akkor, s folyamatosan annak bizonyul azóta is. A konstitúció 8. fejezete Szűz Máriáról szól, s őt Krisztus és az Egyház misztériumának összefüggéseiben tárgyalja oly módon, hogy üdvtörténeti szerepéről szólva nem alkalmazza sem a *mediatrix*, sem a *corredemtrix* jelzőket. VI. Pál pápa ugyanakkor ezt az alkalmat fölhasználva – mintegy a zsinat mellett és fölött –, kihir-

dette a Máriának adományozott *Mater Ecclesiae* címet, noha a teológiai bizottság a dokumentum szövegében ezt is szándékosan kerülte. E cím hosszú zsinati előtörténetre tekintett vissza, hiszen Suenens és Montini bíborosok már az első ülásszak alatt beszédeikben (1962. december 4. és 5.) más címek mellett ugyan, ám alkalmazták. Az Egyház története során azonban minden ősisége ellenére (először egy V. századi sírfeliraton jelent meg) kevésszer fordult elő. A pápa *extra concilium* jelentette ki, s ezzel felelt pozitív módon. A zsinati atyák négyötöde minden megelégedés ellenére kitörő örömmel, tapsviharral viszonzta a Mária-tisztelet újabb dogmatikus szempontjának legfelsőbb szintről történt közlését. Az egyötöd, amely a Mária-kultusz előretörésétől féltette az ökumenikus mozgalom addigi és jövőbeni eredményeit, tartózkodott a véleménynyilvánítástól.

A Szűz Máriáról szóló tanítás ezzel olyan ekkleziológiai színezetet nyert, amely Mária alakját illetően egyszerre segít az esetleges túlzások és a szűkkeblű, ellentétes irányú megnyilatkozások kiküszöbölésében oly módon, hogy a *Mater Christi* és *Mater Ecclesiae* szerepének további tisztázását az üdvösség megszerzésében és annak közvetítésében sem nem gátolja, sem nem serkenti, hanem elégséges időt és teret enged az *anya misztériuma* szemlélésének.

Az Egyház ugyanis minél tovább szemléli a kereszt alatt álló asszonyt, a Szentlélek vezetésével és sugallatára annál jobban megérti előképe és anyja pótolhatatlan tevékenységét, amely ott és akkor a látszólagos tehetetlenség mögött megmutatkozott az együtt szenvedésben, s azóta pedig folyamatosan kibontakozik az Egyház tagjai és az egész emberiség iránt viselt együttérzésben. A tanító Egyház állandóan tudatában van annak, hogy nem saját bölcsességének köszönhetően tud egyre többet Szűz Máriáról, hanem azért, mert Isten engedi fölfedezni Mária misztériumát.

Irodalom

Az Efezusi Zsinat (431) történetét lásd Vanyó László: Az ókeresztény Egyház és irodalma (1980) c. művében, 681–690. oldalakon. Nélkülözhetetlen eligazítást nyújt a mariológia terén Schütz Antal: Dogmatika c. összefoglaló művének vonatkozó fejezete. Az 1. kiadás 1922-ben jelent meg, I. 500–528; a 2. kiadás 1939-ből való, abban lásd 616–648. oldalakat. Az un. zsinat utáni teológia eredményeit is feldolgozza Előd István: Katolikus dogmatika c. műve, melynek 1. kiadása (1978) a 625-től a 660. oldalig, a 2. kiadása (1981) pedig a 636-tól a 700. oldalig tárgyalja a mariológiát. A II. Vatikáni Zsinat kevésbé ismert eseményeiről fontos adalékot tartalmaz R. M. Wiltgen: *The Rhine Flows into the Tiber*, 3. kiadás, 1985.

A *Mater Ecclesiae* történetének terjedelmes tárgyalása René Laurentin tollából származik: *La proclamation de Marie „Mater Ecclesiae” par Paul VI.* in: Paolo VI. e i problemi ecclesiologici al concilio, Brescia, 1989, 310–375.

FÜGGELÉK

A Katolikus Egyház Katekizmusának legfontosabb tanításai Szűz Máriáról

- 508 Éva leszármazottjai közül Isten kiválasztotta Szűz Máriát, hogy az ő Fiának anyja legyen. Ő „kegyelemmel teljes és a megváltás legnagyobb gyümölcse”. Fogantatásának első pillanatától tökéletesen ment volt az eredeti bűn szennyyétől, és tiszta maradt egész élete folyamán minden személyes bűntől.
- 509 Mária valóban „Isten Anyja”, hiszen Isten örök Fiának az anyja, aki emberré lett, aki maga az Isten.
- 510 Mária valóban „szűz maradt az ő Fia fogantatása közben, szűz maradt szülés közben, szűz maradt őt hordozva, szűz maradt őt keblén táplálva, szűz maradt mindig”, egész lényével „az Úr szolgálóleánya” (Lk 1,38).
- 511 Szűz Mária „szabad hittel és engedelmességgel közreműködött az emberiség üdvözítésében”. Igen-jét „az egész emberiség nevében” mondta ki. Engedelmessége által új Éva lett, az élők anyja.
- 973 Az anyagi üdvözlés „Fiat”-ját kimondva és beleegyezését adva a Megtestesülés titkához, Mária már közreműködik az üdvösség egész művében, amit Fiának kell beteljesítenie. Mária mindenütt Anya, ahol Krisztus az Üdvözítő és a Titokzatos Test Feje.
- 974 A Boldogságos Szűz Mária, miután földi életének pályafutását bevégezte, fölemeltetett testben és lélekben az ég dicsőségébe, ahol már részesedik Fia feltámadásának dicsőségében, elővételezve Teste minden tagjának feltámadását.
- 975 „Hisszük, hogy Isten szent Anyja, az új Éva és az Egyház Anyja, folytatja anyai küldetését Krisztus tagjai felé”.

József Török

Maria im Verlauf der Lehre der Kirche

Der Verfasser fasst die Lehre der katholischen Kirche über Maria eingehend und geschichtlich zusammen.

In den ersten Jahrhunderten, bis zum Ende des 5. Jahrhundert wurde die Rolle Mariä klar: Sie ist die Theotokos, d.h. Mutter Gottes. Ihr Heiligtum und ihre Virginität ist von Ihrer Mutterschaft untrennbar.

Zwei Dogmen über Ihre Immaculata conceptio (unbeflecktes Empfängnis) und Aufnahme in den Himmel der 19. und 20. Jahrhunderten bilden eine Einheit.

Die neueste Lehre über Jungfrauengeburt Mariä wurde während des 2. Vatikanischen Konzil ausgeformt und zusammengefasst und hat durch Paul VI. in Mater Ecclesiae ihre Gestalt erhalten.

Hetény János

NÉPI MÁRIA-TISZTELETÜNK TEOLÓGUS SZEMMEL

Egy szellemtörténeti közhely

Diákkorom emléke, hogy hittanárom elmarasztalta a magyar „húsvét” kifejezést, mert a kereszténység legnagyobb ünnepét – a megváltás csúcsteljesítményét – ilyen önző módon („végre ehetünk húst!”), – illetlenség titulálni. Ehhez csatolta még „Gyümölcsoltó”, „Sarlós-” és a „Gyertyaszentelő” Boldogasszony címeit is. Nincs tehát mentség: *vaskos népiesség a vallási életben!* Már-már elítélném az egyébként magasan képzett hittanárt, ha időközben nem olvastam volna ilyeneket, mint pl. „Az életet túlságosan realiztikusan, földhöz tapadóan éljük és nem érezzük, mi mindent jelent az, ha szélesen néző világszemléletünk és transzcendens vágyaink vannak, melyek mélyebbről mozgatják a lelkeket (...) a tömegek vallásossága kissé rideg.”¹

A hajdani *Faluszövetség* igazgatója is így vélte: „Az alapján racionalista falusi lakosságban ritka tünemény a mély vallásosság.”²

Veres Péter is: *(a magyar parasztnak)* „vallásossága is csak látszat, szolgakomplexus, alkalmazkodási forma, mert emögött az életszemlélete valóságához kötött.”³

Móricz Zsigmondról („a magyarság legtökéletesebb megszólalásáról” – Féja Géza) olvassuk egy egykori lapban⁴: „Az írók klubjában beszélgettünk nemrégiben. Móricz Zsigmond említette soproni útját. Csornán is járt útközben. S nagy meglepődéssel mondta el nekünk, hogy katolikus magyarokat látott ott. Eddig ugyanis – tette hozzá – az általa megismert magyarországi katolikusok mind „idegenek” voltak, németek, tótok ivadékai. Katolikus magyar földművelőt, falusi embert most ismert meg igazában először”.

Nem meglepő ezek mellett, ha pl. a kiváló református püspök, *Ravasz László* is így mutat be minket a külföldnek: (a magyar) nem vonzódik a vallásos exaltáció felé, de nem is engedi meg a hitetlenséget és a tagadás szellemét. (...) A túlvilág mintha nagyon is elvontnak tűnnék fel.⁵

Prohászka Ottokár püspök sem tudott szabadulni tőle: „Ez a nép nem vallásos nép. (...) Nem azt mondom, hogy nincsenek vallásos magyarok, de azt, hogy a nép jellemnek nem kiemelkedő vonása a vallásosság.”⁶

¹ Dékány 1942. 163.

² Weis 1931. 55.

³ Veres 1941. 85.

⁴ Kilián 1928. 485.

⁵ Ravasz László: *L'âme du peuple hongrois. = La Hongrie et la civilisation.* III. 8–9. p. id. Dékány 1942. 163.

⁶ Prohászka Ottokár: *Soliloquia* I. 242. o. – Naplójegyzet 1912. dec. 22-ről. Összes művei, XXIII. köt.

Merészségnek látszott tehát ezek után és ezek mellett egy kezdő szegedi tanárnak, bizonyos *Bálint Sándornak* az éppen kezdődő Vigilia folyóiratban eme kijelentését olvasni: „A magyar katolicizmus léleképítő munkájából éppen csak a körvonalak és az eredmények állnak előttünk, de magának a katolikus hitnek és kultúrának a magyar lélekben és a magyar történetben való bontakozásáról és e folyamat részleteiből még alig tudunk valamit. Ebből a hiányból következik ezután az a fájdalmas, sajnálatos felfogás, melynek olykor még az egyháziak is kifejezést adnak, hogy a magyar „józan”, a magyar „materialista”, a magyarnak nincsenek metafizikai igényei és több efféle. *Ezzel szemben bizonyos az, hogy népünknek is döntő élménye a katolicizmus, hogy vallásos habitusa más, de nem kevésbé sajátos és értékes, mint más katolikus népeké. A magyar katolikus tudományosságnak és pasztorációnak ezen a téren gyökeres ártérteklésre, új szemléletre kell rászánnia magát: az Igazság Lelke parancsolja ezt.*”

Kinek van igaza? – A rávezető szempont ez lesz:

„Vallásos habitusa más.”

Néhai *Timkó Imre* gör. kat. püspök beszélt el egyszer ezt a fiatalkori élményét: Valamikor 1946–47-ben vonaton utazott és egy fiatal szovjet katona volt útítársa. Beszédbe elegyedtek, és a fiatal katona ezt mondta a papnak: „Baj van nyugaton a kereszténységgel!” – „Te talán nem vagy kommunista? – kérdezte Timkó. – Hát akkor hogyan kifogásolhatsz éppen te?” – „Nem így van az. Hanem amikor 45 tavaszán Berlinért harcoltunk, ott az emberek nem szenteltek húst húsvétkor!” – „Na és – így Timkó –, hát ez igazán nem tartozik a vallásosság lényegéhez.” – „De igen! Van nekem egy anyám, ő nagyon vallásos. Ő szokta mondani: Akik nem szenteltetnek húst, azoknak nem hiányzott eddig a hús, azok nem böjtöltek együtt Krisztussal. Nem szenvedtek vele együtt, és így nem részesülhettek igazán Krisztus föltámadásának ünnepében!” – Timkó Imre ezután már nem tudott mit szólnia én pedig megértettem a magyar „húsvét” szónak a vallásos élet mélyéből igazolását, úgy amint ezt pl. *Bálint Sándor* könyvében összegyűjtve igazoltan olvashatjuk.⁷ Bár etnikai adatot nem tudunk hozzá, biztosra vehető, hogy a beszélgető katona az ukrán vagy orosz ortodox keresztény paraszti népi kultúrából származott. Az eset igazolja *Bálint Sándor* 50 évvel előtti állásfoglalását: *a paraszti kultúra vallásossága más habitusú, de döntő élményű lehet. Az esetet példaértékűnek tartom a magunk számára is, amikor a magyar népi Mária-tiszteletet vizsgálom teológus szemmel.*

1. A magyar népi Mária-tisztelet nem merő belső hit, hanem az élet magatartása

Keresi a Máriával való *találkozást*, életével való *bizonyos együttélést*. Jellemző az a tudat, hogy ez a találkozás bármikor megtörténhet, mert ő gyakran meglátogatja a magyar falvak népét. A népi képzelet pl. a lurdi jelenést „villámgyorsan

⁷ Bálint 1935. 52–57. és Bálint 1935. 117–123.

⁸ Bálint 1973. 294. skk.

nosztifikálta”⁹, és többfelé híresztelték, hogy a Szeplőtelen Fogantatás hazánkban is kinyilvánította volna magát.

De a jelenés mégiscsak ritka az élet mindennapiságában, és ezért kell más mód is a találkozásra. A népi áhitat a Szűzanyát *a maga paraszti környezetébe állítja*. Így Mária megközelíthető, és az emberi együttérzés révén megérthető. Pl. már Szent Anna is a magyar nagycsaládok öregszülője, Máriát gyümölcsoltónak, sarlózónak látják, saját hegyeikbe várják az utazó Máriát, szálláskeresésnél mintha valóban pihenőt készítenének a Szentcsaládnak, a Fájdalmas Anya tiszteletében a gyermekét vesztett parasztasszony sírdogál. A halott Máriát elsiratják, koporsóját elkísérik (a teológia nyitva hagyja a kérdést, meghalt-e Mária; a népi gondolkodás nem töpreng rajta, mert természetesnek veszi, hogy meghalt), a mennybe vitt szüzet kérik, hogy vele lehessenek, stb.

A Máriával való találkozás sohasem befejezett, elintézett, lezárt, hanem *más-más Mária-ünnep*, az együttélésnek és együtt érzésnek *újabb és újabb lehetőségét kínálja*. Az imitáció, az utánzás és leképezés révén történhetik ez. Így a Mária-tisztelet mindig a közvetlen élmény frissességével hathat. Sőt, az utánzás szimbolikája a hívőben valósággá válik.

P1. A sarlós boldogasszonyi búcsúra siető népeket a gazda szívesen átengedi rétjén, mert úgy hiszi, hogy nyomukban áldás kél, mint annak idején Mária nyomában.¹⁰ Sarlós Boldogasszony napján az asszonynak, ha keveset is, de aratnia kell, ezzel utánozza az e napon köztünk levő Máriát.¹¹ A nyomorultakat gondozó és a börtönöket látogató hívek, vallásos céhe hajdan a látogató Szűz Mária neve alatt működött, mert őt utánozták a hívek.¹² A gyermekágyas asszony a „Boldogasszony ágyát” fekszi, onnan kel föl egyházkelőre, mint egykor Mária.¹³ A gyermekét vesztett vagy más fájdalommal sújtott anya a Fájdalmas Anya sorsával vigasztalja magát.¹⁴ Nagyboldogasszony napján óhajtanák halálukat, mert Mária is ezen a napon jutott a mennyei boldogságba, stb.¹⁵

Az együttélés vagy utánzás komoly mozgató ereje a népi máriás vallásosságnak. A lelkeség formálása szempontjából is megfelelő, hiszen a lelkiélet mesterei tanítják, hogy Krisztushoz Márián keresztül jut el a hívő: „Per Mariam ad Jesum”. – Nem kétséges, hogy az ilyenfajta kultusz hátrányos is lehet, ha pl. itt-ott a szubjektív beleérzésében eltér a biblikus valóságtól, pl. a karácsonyi játékok bizonyos elferdülésében vagy a Fájdalmas Anya némely sirató énekében.

⁹ Bálint 1944. 94–95.

¹⁰ Ezeket és a következőket ld. Bálint 1938. és 1977. megfelelő napjain, valamint Hetény 1957. Kézirat.

¹¹ Kálmány Lajos kéziratosa hagyatéka az Ethnológiai Adattár 2814. II. 327, 388.

¹² Házi 1939. 304.

¹³ Sinkó 1955. 252. és Volly 1982. 37. 80., 86. ének. Vö. Bálint 1977.

¹⁴ Hetény 1994. 582–584. Házi 1939. 304, Volly 1982.

¹⁵ Volly 1982. 70. sz. ének.

2. A képalkotás igénye

Nemcsak az együttérzés és utánczás, hanem a „látás” és ehhez a képalkotás igénye is minduntalan jelentkezik Mária ünneplésében. Ahogy nem elég az ünnep tárgyának, egy-egy misztériumának pusztá közlése ill. tudomásulvétele, hanem az együttélés igénye is felkel, úgy törekszenek a máriás fogalmak kifejező, megjelenítő ábrázolására. A szónak ősi soron két funkciója van a lélekben. Az egyik a merő közlő, a másik a fogalmak megtestesítése: ez segít a gondolkodásban, a megismerésben, a világgal való viszony tisztázásában. A mai civilizációban a szóinfláció mindinkább hiteltvesztővé teszi a fogalmainkat. A máriás népi vallásosság-
nak jellemzője viszont a fogalmak mondanivalójának ábrázolása. *Illyés Gyula* írta: „Magyar anyanyelvünk sajátosan képszerű (...) A magyar meglepő módon a láttatás nyelve; magasabb fokon a látomásé, a vízióé” – ¹⁶máriás nyelvünk ezzel átsegíti egyszerű híveit a teológiai fejtegetések esetleg nehéz gondolatmenetén. Megértet, vagy legalábbis közelebb hoz, mint annakidején a „Biblia Pauperum” képei. Pl. Szűz Mária születése = hajnal, hajnalpír, bimbó, oltvány, kisasszony.¹⁷ – Az angyali üdvözlés, az Isten gyermekét fogadó Máriája = bimbózó zöld ág, szűzvirág szent anya, termőfa, Gyümölcshozó Boldogasszony. – Erzsébet látogatása = Sarlós Boldogasszony. – Karácsonyi Mária = megvirágzott ág. – A Fájdalmas Anya = gyászvirág, mély bánatot termő ág. – A mennyekbe felvett Szűzanya = Nagybaldogasszony.

A látás és láttatás igénye nemcsak nyelvi kifejezésekben, hanem *drámai megjelenítésekben is előtér*. A Mária utánczásnak az 1. fejezetben említett alkalmi már ilyen megjátszások is egyúttal, pl. gyümölcshozói gyümölcshozás¹⁸, ha az asszony e napon érintkezik urával, megfogam és gyermeket szül, a sarlós boldogasszonyi sarlózás, a „vizitáció” megjelenítése, alkalmazása a nyomorultak gondozásában, az egyházakéi rítusa: a templomi bemutatás megjelenítése, a nagyheti közös Mária-síralmak, mind a megjelenítés igényéről is tanúságot tesznek.

Kifejezettebben mutatkozik meg ez a készség a karácsonyi misztériumjátékok népi utódaiban, valamint a Nagyasszony napi drámai szokásokban (körmenet, Mária sírja, vigiliázás), e tekintetben tanulságos a karancshegyi Mária halála és temetése népi ájtatosság. Benne egy ókeresztény korú beleélő és megjelenítő igény éled újra.¹⁹

A nyelvi „látás” és „láttatás” általános gazdagító hatásáról idéztem már *Illyés Gyulát*. *Romano Guardini* az eszményi liturgikus imáról ugyanerre jut: „Legyen az ima gondolatokban gazdag és képekben erős.”²⁰ Határozott előnyként kell tehát értékelnünk a népi máriás ünneplés eme tulajdonságát. Vannak-e korlátai, veszélyei? Kétségtelenül. Ha a nyelvi látás háttére kiürül, már üres, netán nevetséges,

¹⁶ Illyés 1965.

¹⁷ Lásd Bálint 1977, valamint Hetény 1957.

¹⁸ Lásd Bálint 1977, valamint Hetény 1957.

¹⁹ Hetény 1994. 582–584.

²⁰ Guardini 1940. 34.

képzavaros, félrevezető, tán megütköztető is lehet további használatra. (Amikor pl. a népi kultúra gondolkodásán kívül a „Gyümölcsoltó” és a „Gyertyaszentelő” Boldogasszonyt valaki „Gyertyaoltó” Boldogasszonynak mondta, vagy a „Húsvét” kifejezésen megbotránkozik. Nehéz besorolni a „Sarlós-Boldogasszonyt” a XX. századi város civilizációjába.)

A lelkipásztornak gondoskodnia kell arról, hogy ezeket a képi láttatás fogalmait alkalmilag megmagyarázza a hagyományos kultúrából már kinövő nemzedéknek. Dicséretesen megjegyzendő, hogy amikor a II. Vatikáni Zsinat bizonyos naptári átrendezése során a világegyházban Sarlós Boldogasszony május 31-re került, a Magyar Püspöki Kar kérte és megkapta, hogy hazánkban július 2-án maradjon, különben értelmetlenné válnék elnevezése. (Hasonlóképpen még „a Jégtörő Mátyás”, amely február 24-ről május 14-re került a világegyház naptárában, nálunk visszakerülhetett télvégi helyére.) Várható, hogy ilyen magyarázatra folyamatosan szükség lesz a hagyományos kultúrából már kinőtt hívek gondozásában.

3. A nagyobb máriás ünnepek megülését különös gyakorlatiasság jellemzi a magyar népi kultuszban

Evangeliumi témáit ugyanis szoros kapcsolatban szemlélik és élik meg saját életükben. A leggazdagabb kultuszú Mária ünnepek éppen a paraszti gazdasági élet legnagyobb munkás idejére esnek. És ahogy a szó, úgy az ünneplés is teljesíti ősi hivatását: *kultikus keretbe foglalja az életet*, a mindennapi munkát. Ezzel ritmust visz a hétköznapiakba, azok megszentelőjévé válik. De ezáltal nem a máriás ünnep lesz profanizálva, hanem fordítva: a mindennapi gazdasági élet nyer megszentelődést; az ünneplés és a hétköznapi megélés egymásra mutatnak.

Kertgazdasági munkák → Gyümölcsoltó Boldogasszony → az Ige megtestesülése → a természet tavaszi megújulása.

Aratási munkák → Sarlós Boldogasszony → Kegyelemközvetítő.

Betakarítás felé → Nagyboldogasszony → az emberi élet boldog beteljesítése.

Ameddig a hagyományos kultúra él és éltet, addig nincs veszély, hogy a mindennapokra alkalmazott üdvtörténeti események meghamisítják a misztériumot. Mert ugyanaz az igény, mely a mindennapokhoz kapcsolta, nem engedi profanizálni, hanem a hagyományos kultúra révén egyben is tartja a magatartást. Sőt egyenesen segíti, hogy a jelenségvilágból tekinthessünk bele a misztériumokba. Ezt egyféle „szemlélődő realizmusnak” nevezhetnénk. Nagyszerű ajándéka a népi kultúrának, de csak azon belül érvényes! A tőle már elidegenedett szemlélet számára vaskos népi földhözragadást jelez. Így látták a bevezetőben már említett félre magyarázások. (Bálint Sándort annak idején érték fricskázások, hogy csak a Népünk Ünnepeit írta meg, hát a népünk hétköznapijai? Itt látjuk, a Mária ünneplésben már jelen vannak a hétköznapiak!) A mindenkori lelkipásztorkodásnak csak hasznára válnék, ha legjobb hívei a templomi ünneplésen túl is tudnának valamit kezdeni az ünnepekkel.

4. A népi Mária ünneplés az imádkozó közösség jámborsága

Számos Mária ünnepünk ugyanis imádkozó csoportokat hoz létre. Pl. a rózsafüzér különböző formáit szívesen mondják közösen, énekekkel élénkítve.²¹ A különféle máriás kilencedek szintén *közösben érvényesülnek*. A szálláskeresés szokása természeténél kívánja többek összeállítását. A körmenetek, virrasztások a Mária ünnepek alkalmával csakis sokak együtteséből alakíthatók ki. Ilyenek még az imádkozó házak, ezek természetesen önálló alakulások, és ritkán papi kezdeményezések. A legellenállóbbak a nagy megpróbáltatások idején. Hosszú, kemény időket segített átvészelni a népi Mária-tisztelet!

A közösség hatása alatt a népi máriás jámborság a hagyomány formáiban nyilvánul meg és abban rendeződik. Tehát *a kultuszra „felügyel a hagyomány”*, s viszont a hagyomány gyakorlása tovább élteni a kultuszt a maga ízlésrendjével. Az életet nem hagyja elszűrkülni, elaprózódni, hanem mintegy stílussal egybefoglalja, és őrzi hordozóit. Hatalmas erő- és értéktárház! De ha egyszer a hagyomány elvesztette már erejét hordozói előtt, vagy ha azok kikerültek a hagyományos közösségből egy szeretetlen együttélésbe, pl. városba költöztek, nagy valószínűséggel az erejét veszített formát, a közösségen kívül kerülve, nem hordozzák tovább. Ezért kellene a közösségből kiválókat lelkipáspártól gondozni, és az újabb közösségekben is a szokás értelmét tudatosítani eredeti, vagy újramagyarázott mondanivalójával.

5. A magyar népi Mária-tisztelet hithűsége

Miután bemutattuk, a magyar népi Mária-tisztelet sajátosan „népi” vonásait, azt várhatnók, hogy ez a sajátos karakter önmaga forrásaiból merít, azaz függetleníti magát az egyházi hagyománytól. Valóban: *nem hiányoztak, akik egyenesen „egy parasztegyház dogmatikájáról” beszéltek.*²² Ezt úgy értették, hogy a paraszti felfogás vagy teljesen elveti, vagy durván eltorzítja, és a maga vaskos ízlése – talán élcélődése, talán babonásága – szerint alakítja át a misztériumokat. – Egy másik feltételezett lehetőség, hogy megmarad ugyan egyházasnak, de nem válik igazán népivé, hanem *csak felülről jövő egyházi rendelkezések tükröződése lenne.* (Erről lásd a következő pontban!)

A Bálint Sándor és néhány társa (pl. Karsai Géza, Schwartz Elemér) előtti néprajzi kutatásunk sem adott kedvezőbb képet a dologban. Részint túlzott előfeltételezéseikkel (minden ősvallási vonatkozás), részint pozitívista, racionalista elfogultsággal nem is tekinthettek másként az évezredek keresztény hagyományokra. Így nem is tudták észrevenni népi Mária-tiszteletünk egyházas voltát.

Hivatkozhatunk a korabeli hivatalos magyar néprajzkutatás reprezentáns kiadványára, a *Magyarság Néprajza* 1. kiadására, olvasván „A jeles napok” fejezetből, *Szendrey Zsigmond* bemutatásával a Mária-ünnepek ismertetésére.²³

²¹ Bálint 1977. II. 368.

²² Karsai 1937. 250–251.

²³ *Magyarság néprajza* I–IV. Bp. 1934. 1. kiad.

„*Gyümölcsoltó Boldogasszony*. Elnevezését Jézus innen számított 9 hónapra való születésétől kapta. S nevének megfelelőleg termőnap a palánta- és fatisztogatásra, meg a Skolasztikától ászok alatt tartott oltó ágak berakására. Időjárásával (a medve kijövele, békák megszólalása) a még hátralevő tél negyvenes napja; derült idejével bő termést jósol, s végül e nap veti fel magát a hal a vízből.”

„*Sarlós Boldogasszony*. Mint minden Mária-ünnep, asszonyi dolog tiltó nap. A mezőgazdaságban a negyvenes napok közé tartozik.”

„*Nagyboldogasszony*. Derült idejével jó szőlő- és gyümölcstermést jósol. Az ún. kétasszony köze (aug. 15–szept. 8.) jó varázslóerejű időszak. Ekkor szedik a gyógyítás céljaira a rontás ellen szükséges füveket és magvakat, gyűjtik az ültetnivaló tojást, csépelik a magnak való búzát, szellőztetik a hombárt, és rakják ki levegőzni a ruhákat.”

„*Kisasszony napja*. Őspogány őszkezdő nap, amely a magyar kereszténységben Mária-nappá változott. Mint ilyen, asszonyi dolog-, főleg fonástiltó nap, s olyan nagy ünnep, hogy még a fecskék sem indulnak útnak, bármilyen szép is az idő. Néhol a cselédek szolgálatba lépésének és a dióverésnek napja; vetőnap az őszi-ekre; hajnali harmatára teregetik a búzát, hogy meg ne üszkösödjék. A templomokban fűzfát, szénát, kukoricaszárat, almát szenteltetnek, orvosságul a tehénbetegségek ellen. Végül negyvenesnap, s az ősz ellentétes rámutató napja.”

Ezekben és hasonlóknak megrekedt – akkor ebben meg is elégedetten – a „valási” népelet kutatás. Érthető, hogy ilyen „eredményeivel” az egyházi tudományosság előtt nem örvendhetett nagy rokonszenvnek.²⁴

Bálint Sándor és az általa felébresztett odaadó kutatás azonban kimutatja, hogy a magyar népi vallásosságnak és a máriás kultusznak is egyik kiemelkedő tulajdonsága a katolikus keresztény egyházi hagyománnyal való mély és erős kapcsolata,²⁵ Sajátos módon veszi át, kezeli és fejleszti tovább a közös egyházi hagyományt. Mivoltával igazolja azt a régi keresztény meggyőződést, hogy a teremtés és a kegyelem, a népi kultúra és a mély, hiteles vallásosság, nemcsak hogy nem ellenségei egymásnak, hanem éppen együtt érik el kivirágzásukat.

A Mária-ünnepekkel kapcsolatban mutassunk rá, hogy azok az élethez kapcsolódó színes mivoltukban is *meglepően dogmatikusak, azaz hűek a hitletételményhez*. (Depositum fidei).

Valóban, a teológus őszinte csodálatával kell figyelniünk egy-egy nem is olyan könnyű mariológiai tétel biztos vonalú ábrázolását. Vessük össze az alábbiakat a megelőző pozitivista-, racionalista (csaknem materialista) „jeles napokkal”.

Kisboldogasszony: Imádságos kilenceddel várják Mária születését, és azt a hajnali órákhoz kapcsolódó kultusszal is ünneplik. Mária ui. már a korai egyházatyák ábrázolása szerint is „üdvösségünk hajnala”, mert születése jelzi Krisztusnak, az Igazság Napjának feljövetelét. Ezért szokás belenézni a kelő napba, erre indokolják a vetőmag kiterítését a hajnali harmatra, innen az énekekben a kihangsúlyozott öröm, őt bimbónak, rózságnak titulálják.

²⁴ Bálint 1938. 13.

²⁵ Hetény 1957. 256. skk.

Gyümölcsoltó Boldogasszony. Az evangélium híradása, hogy az angyali üdvözlés napján Mária igen-jére a benne fogant életben az Isten Igéje romlott emberi természetünkkel egyesül, hogy az üdvözlő. A magyar szemléletmód ezt a gyümölcsfa oltásban látja ábrázolva. Minden e naphoz fűződő szokásnak ez ad indítékot.

Sarlós Boldogasszony. Mária látogatása örömhírt és áldást vitt az addig meddőnek tartott házaspár házába. Itt az aratás is, a nép „életének” kritikus ideje. Hozzon áldást közénk is Mária! A „sarlós” megnevezés jól tudja, hogy sarlóval a nő arat, kezére gyűjtve fekteti a földre az érett kalászatokat, és hagyja a férfire az összekötést. = Mária a Mediatrix, a Kegyelemkövetítő, Szent Fia számára az „aratáskor”. (V. ö. „Imádkozzál érettünk most és halálunk óráján!”) Innen a társadalom elesettjeinek gondozása is a Vizitáció titulusan és a jó halál kieszközlésének kérése.

Nagyboldogasszony, az Asszumópció hittétele, az ember életének beteljesedése és megkoronázása, a mi életünk beteljesedésének és jutalmának is sóvárgása: Innen a vigiliák virrasztása, az un. halottak miséje, az e napi halál kérése, Mária üres sírjában talált virágokra gondolva fűszentelés, egy üres sír látogatása, stb.

Beavatódva a népi Mária-tiszteletbe, az ünneplésbe is, arra az eredményre jutunk, hogy sajátos megfogalmazásában általában jól és hűségesen fejezi ki a keresztény-katolikus máriás hitigazságokat. Ebben a teológia az „*infallibilitas in credendo*” katolikus tanát látja bizonyulni. Vagyis azt a meggyőződésünket, hogy Krisztus egyházának hívőserégét a jézusi ígélet („Veletek vagyok mindennap...” – Mt 28,20) védi és támogatja abban is, hogy hite dolgában nem tévelyeg el. Igaz ugyan, hogy az egyház népének egyetemét illeti csak meg ez az isteni ajándék, de mégis nehezen képzelhető, hogy az. egészét megajándékozó infallibilitas adománya valamiképpen a rész-közösségekben (népcsoportban) is ne mutatkoznék meg. Úgy vélem, hogy a magyar népi Mária-tisztelet ünneplése mintegy adatszerűen ki tudja mutatni ezt a nagy karizmat.²⁶

Tehát a magyar népi ünneplésben talált Mária portré és máriás hit megnyugtató összességében a krisztusi egyház hitének Boldogságos Szűz Máriája! A korábbi idők – akár egyházi személyek – elmarasztaló véleménye az addigi, nem gondos, sőt elfogult kutatás képéből magyarázható.

6. Az igazi népivé válás kérdése

Kultúrtörténetileg még nagyon sokat kutathatunk, hogy a magyar katolikus népi vallásosság milyen hatásokra és milyen összetevőkből formálódott. Milyen mértékben „vezetett” és mennyiben saját invenciójú.

Szendrey Ákos annakidején²⁷ így fejezte ki kora céhbeli etnográfiajának megítélését: „...a vallásos néprajz értelmezésében nagy az ellentét köztünk és Bálint között. Mi csak azt tartjuk a vallásos néprajzba tartozónak, ami népi, azaz népi eredetű, vagy pedig a papi, egyházi rendelkezések népi átalakítása. S nem az egyház

²⁶ Artner 1951. 489.

²⁷ Szendrey 1940. 87–90.

hatósági rendelkezéseknek papi felügyelet alatt való végrehajtása. A vallási néprajz nem egyháztörténelem, s e kettő összekeverése egyik legnagyobb hibája a vallásos néprajzzal kísérletezőknek.” – Most nem térhetünk ki e kérdés elvi tárgyalására, csak utalunk arra, hogy ezt *Bálint Sándor* megtette „A magyar vallásos néprajz kutatása” c. tanulmányában, melyet a Magyar Népkutatás Kézikönyve részére készített, de ott már nem jelenhetett meg. Közreadta a Dankó Imre–Küllös Imola szerk. Vallási Néprajz III. kötet 8–69.²⁸ – Itt alaposan kimutatja az általános *folklorizáció társadalmi kérdését*, melyet nem lehet oly egyszerűen és kategorikusan elválasztani, mint ahogy Szendrey Ákos még gondolta. Így a vallásos népkultúra összetevőire is ez a sokkal *bonyolultabb* hatás-áramlás jellemző, melyet legutóbb magam is igyekeztem ábrázolni a nagyasszony napi kultusz történeti távlatával.²⁹

Most visszatérve a népi Mária-ünnepekre, számunkra elsősorban nem is az eredet a fontos, vagy az összetevő, most a fő kérdés az, hogy a befogadást, a magáévátvételt, a folklorizálódást ténylegesen ki lehet mutatni a magyar népi máriákultusz és ünneplés terén. Ez pedig az össz-népi magyar kultúrába való szerves felvételt jelzi: mint sajátjának megvallását és gyakorlását. Lehetetlen ui. észre nem venni a Mária ünnepek népivé válását, a mindennapi életbe való betagozódásukkal, kifejezéseikkel, szokásanyagukkal, akkor is, ha biztosan mögötte van egy-egy egyházi hittétel, és kimutatható irodalmi hatás.

Ezzel egyúttal azt a „tudományos” hiedelmet is eloszlatjuk, hogy a nép nem tud mit kezdeni a katolikus hitigazságok elvontságával, magas eszmeiségével, s így vallásossága tulajdonképpen nem sajátja lenne, nem „népi”, hanem idegen, hivatalos.

Helytelen az a nézet is, mely a folklórtudományok kezdetén a Naumann-féle „gesunkenes Kulturgut”-teória nyomán „magas” és „mély” (= paraszti) katolicitásról, parasztegyház hitéről beszél, hogy ti. csak szegény Lázár módjára a lehulló morzsák elfogadója lenne. Vele szemben biztos, hogy a kulturális áramlás a vallási élet irányában sem kizárólag fölülről alá egyirányú, mely szerint a nép csak befogadója a hittanításnak, szokásoknak, egyházi rendelkezéseknek. Bálint Sándor életműve éppen ennek a szinte határtalan népi kultuszképző gazdagságnak a dokumentációjában áll.³⁰

7. A magyar népi Mária-tisztelet lelkesége

A teológust, lekipásztort most még az a kérdés érdekli, hogy ez a népi vallásosság mennyire mély, netán misztikus és metafizikus? Annakidején ugyanebben a problémában *Sik Sándor* is a vallási néprajztól várta a feleletet a magyar lelkeség felől.³¹

²⁸ Dankó–Küllös szerk. 1987.

²⁹ Hetény 1994. 582–584.

³⁰ Vö. Tüskés Gábor szerk. 1986. 10. sk és 18. skk.

³¹ Sik 1969. I. 211 skk.

Feleljünk tehát a kérdésre a népi Mária-ünneplés tükrében! Már a bevezetőben jeleztük a számos negatív véleményt. Bálint Sándor előtt ez szellemtörténeti „köz-hely” volt. Rá kell azonban mutatnunk arra, hogy egy vallási élmény: fogékony-ság a közvetlen hitélményre és a személyes megrendülésre – „*sui juris*” élmény és *jelenség*. Nem lehetnek vele tisztában azok, akik ilyesmit nem éltek át (mert belőlük hiányzik vagy visszafejlődött ennek érzékelése), vagy akik csak készen kapott, eleve praeconceptált ideáknak formájában képesek azt elismerni. Ezért Bálint Sándor szerint beleérzőképesség „a kutatótól sok áldozatot követel: teljes megértést, bizonyos fokú azonosulást, különben kisiklik kezeink közül”.³²

A középkori és a későbbi népi vallási fogékony-ság egyrészt magától értetődően keresztény jellegű (Isten az élet és a történések mértéke és az emberi életnek célja is), ezt a hívő közösségben és szimbólumokban éli át. Másrészt szerves az étellel és átfogja azt, totális; nincs külön vallásos „én” és polgári „én”, így az Abszolútummal való érintkezés jelen van mindig, és megnyilatkozásai a reális életben történnek: konkrétak, életszerűek, közvetlenek.

Sik Sándor – Spangler tipizálásával élve – különbséget tesz „transzeendens” misztikáról, mely a reális világról lemondva fogékony az abszolútumra, és az „immanens” misztika között, melyről idézi: „Általában az immanens álláspontot és a misztikát szembe szokták állítani egymással, mert az immanens azonosítja a természetszerűvel. Ha azonban értékbőlseleti álláspontból indulunk ki, akkor immanensnek azt kell tekintenünk, ami igenli az élet értékirányzatait. A rejtett, a misztikus elem ezen az állásponton ezeknek az értékirányzatoknak a föltétlenül, a legmagasabbig való fokozásában áll...” Ezzel megérkeztünk a magyar népi ünneplésből levonható válaszádsunkhoz. A hitélményekre való „Kisasszony”, „Gyümölcsoltó”, „Sarlós Boldogasszony”, „Nagyboldogasszony” stb. képzetekkel való fogékony-ság az *immanens misztika ismérveit viseli*. A népi ünneplés tehát igenis fogékony a metafizikai világra, de a maga módján, ahogy ezt Bálint Sándor – mint idéztük – mintegy ötven éve már kifejezte. Az ezt tagadó szellemtörténeti köz-hely oka a realizmusnak vagy a misztikának nem szabatos felfogása.

8. A magyar népi Mária-tisztelet változásai

A változás-alakulás minden kultúra tulajdonsága. Így tehát a népi kultusznak is számolni kell vele. A népi hagyományok megszentelt rendjének érvényesülését azonban a szokottnál jelentősebben befolyásolja a régi *paraszti élethelyzetek megváltozása*. Rá szoktak mutatni, hogy a 48-as jogi felszabadulás után is megmaradt a régi társadalmi álláspont a maga hagyományos berendezkedéseivel. Bálint Sándor szerint az utolsó átfogó arányú hatás a magyar barokk népies pasztorációjának szelleme volt.

A parasztság azóta *vallási önállóságra kényszerült*. A hagyomány ugyan jól működött, de a szentemberek, a vallásos ponyvafüzetek stb. lényegében megmaradtak az utolsó hatás újra meg újra feldolgozásánál. Így a népi vallásosság erőssége

³² Bálint 1938. 14.

hovatovább csak a hagyomány kötelező ereje lett. A paraszti közösségek legújabb kori mérhetetlenül nagy felbomlásával viszont ez a helyhez és élethelyzethez erősen kötődő hagyomány nagyon veszített erejéből. Előállt a népi vallásosságban a tartalom és a forma, az intuíció és a kifejezés válsága. Ennek jelentkezése: még tartják, de már nem azzal a lelkeséggel, ihletettséggel. Már nem a belső mondanivalóval való megragadottság, hanem a szokásrendszer „tehetetlensége” tartja fenn. Ha pedig más helyeken úgy oldják meg ezt a válságot, hogy elhagyják a belső élet nélküli külső ismétléseket, ott tabula rasa-t csinálnak új lelkeség képzése nélkül. Itt említjük meg azt, hogy nehéz a vallási népieskedés egyszerű átvétele más, pl. városi kultúrkörnyezetbe.

Egyházi kultúr- és lelkipásztori politikát kellene képeznünk a hagyományos tartalom új használatának gondozására. Erre való katolikus egyházkormányzati törekvést egyelőre nem látok (pl. hittudományi főiskolákon legalább a szociológia vagy a liturgia tantárgya mellett talán csak Pécs a kivétel, ahol a szeminaristákat és a jövő hitoktatókat erre is képzik). A budapesti Országos Lelkipásztori Intézet is alkalmas intézmény lehetne ennek gondozására. Jelenleg ott azonban vallás-szociológiai érdeklődés mellett a vallási néprajz nem érvényesül. Szolgálja ez az előadás a szakmai vallási néprajz és az egyházi pasztoráció elkötelezettségének felélénkítését. Rendkívüli értékekről van szó.

Irodalom

ARTNER, Edgar

1951 Theologia fundamentalis. Ed. Academiae Centralis R. Kath. Theologicae. Budapest.

BÁLINT Sándor

1935 Katolicizmus és magyar népiség. Vigilia. 117–132.

1936 A magyar vallásos néprajz problémái. Vigilia. 52–57.

1938 Népünk ünnepei. Budapest.

1949 A magyar vallási néprajz kutatása. Kézirat.

1944 Sacra Hungaria. Kassa.

1973 Karácsony, húsvét, pünkösd. Budapest.

1977 Ünnepi kalendárium. Budapest.

DANKÓ Imre–KÜLLŐS Imola szerk.

1987 Vallási néprajz. ELTE Folklór Tanszék. Budapest.

DÉKÁNY István

1942 A magyarság lelki arca. Budapest.

GUARDINI, Romano

1940 A liturgia szelleme. Budapest.

HÁZI Jenő

1939 Sopron katolikus egyháztörténete. Sopron.

HETÉNY János

1953 Gyümölcsoltó. Vigilia. 166–168.

1955 A népi vallásos élet kutatása és jelentősége mint pasztorál-liturgikus kérdés. Kézirat. Licenciátusi dolgozat a Bp. Hittudományi Akadémián.

- 1957 A Mária-ünnepek magyar népi megülésének teológiai vizsgálata. Kézirat. Laurea értekezés a Bp. Hittudományi Akadémián.
- 1994 Nagyasszony napja. Vigilia.
- ILLYÉS Gyula
1965 Állati szép és oltári jó. Vagy hogyan beszéljünk fiataloknak? = Népszabadság, jan. 17.
- KARSAI Géza
1937 Hittudomány és néprajz. Theológia.
- KÁLMÁNY Lajos
Kézirati hagyaték az Ethnológiai Adattárban. EA. 2814.
- KILIÁN Zoltán
1928 Magyar katolikusok felfedezése. Magyar Kultúra, dec. 5.
Magyarság Néprajza. I-IV. Szerk. GYÓRFFY-BÁTKY-VISKY. szerk. 1. kiad. Budapest. 1934.
- PROHÁSZKA Ottokár
1929 Soliloquia. I. Budapest. ÖM. 23. köt.
- SIK Sándor
1969 A magyar költők isten-élménye. A kettős végtelen. I. Budapest.
- SINKÓ Ferenc
1955 Magyarok Máriája. Vigilia.
- TÜSKÉS Gábor szerk.
1986 „Mert ezt Isten hagyta...” Budapest.
- SZENDREY Ákos
1940 Adatok a magyar búcsújárás néprajzához. Ethnografia, 87–90.
- VERES Péter
1941 Ember és írás. Budapest.
- VOLLY István
1982 Karácsonyi és Mária-énekek. Budapest.
- WEIS István
1931 A magyar falu. Budapest.

János Hetény

Veneration of Virgin Mary from Theological Point of View

The research work und publications of Sándor Bálint fill a great need in the investigation of the religiosity of Hungarian peasantry. It is also importunt to throw light upon this topic from theological point of view.

This religiosity was not a pure belief, but the behaviour of everyday life. The figure of Blessed Mary is put into a peasant environment und is seen as a grafter, regper, seeker for shelter, as a mother mourning over her child or a woman preparing for good death. Thus her followers are able und intend to imitate her. Hungarian folk religiosity und especially the veneration of Virgin Mary formulated a remarkable language of the cult und set of expressions, such as the special names

of the calendar feasts devoted to Blessed Mary. ('Kisboldogasszony' – Feast of the birth of the Blessed Virgin Mary, 'Gyümölcsoltó Boldogasszony' – Feast of Annunciation, 'Nagyboldogasszony' – Feast of the Assumption, 'Sarlósboldogasszony' – Feast of the Visitation etc. referring in their names to a smaller feast of Our Lady (Sept 8), to Our Lady of Grafting (March 25), to a bigger feast of Our Lady (Aug 15), to Our Lady of Reaping (July 2), etc.) With the help of this theologically complex principles are drawn closer to the worldview of peasant society. This cult living within the frame of everyday life postulates a communal frame. This community, however, by means of continuity helps to maintain the traditional religiosity of its members.

The practicality of folk religiosity questions its spirituality. As opposed to the wrong conclusions of earlier investigations it is surprisingly faithful, even dogmatic in its own way. Also theologians accept the infallibility of the believers. Since they live their faith in their own community, there is no doubt that folk religiosity became indeed popular, it has been folklorized and is still an integral part of Hungarian peasant culture. Considering all these we can conclude that the religiosity manifested in the veneration of Blessed Virgin Mary in Hungarian folk culture is in fact metaphysical, and can even be said to be mystical considering in it the so called immanent mystic rooted in life.

The changing of folk religion in our age is mostly the conflict of content and form in individuals, and the question of alienation from the moving spirit of earlier traditional communities. The task of ministry should be to help over this critical period.

A Lorettói Boldogasszony
tisztelete Közép-Európában

ADATOK A KELET-KÖZÉP-EURÓPAI LORETO-KULTUSZHOZ

A názáreti ház és a Loreto-kultusz

A trsti (Tersatto) kolostor 1628-ból származó szövege szerint: „Amikor a Nagy Isten a 'Hižu od Nazareta'-át, amelyben a Szűz Mária született és feltápláltatott, az angyaltól bejelentett neki a Szent Lélektől, hogy Istentől fiút termékenyített, nem akarván azt, hogy az pogány kézen maradhassék, mert a fényességet a sötétségtől elfoglaltatni nem szabad, ezért felemelte az angyal a kezével. Mert akkor az a világ, amelyben a Frankopan urak uralkodtak, a senji és a modruskai területek azokon a harcokon kívül van. A 'Hižu od Nazareta' nyugodni akar ezen a csendes helyeken. 1291 nyarán, amikor IV. Nikola pápa, I. Rudolf Kaiser és II. László magyar király uralkodtak... Akkor kedves Szűz Mária, azzal a házzal az egyik, másik és a harmadik helyről eljöttél, nyugodsz ezen a helyen, hogy a tengeről és szárazföldről látni lehessen, hogy a tengeren hajózáva, a földön járva, Te vagy a tengeri és földi királynő. Segítségül fognak hívni és ezen vagy azon az ereszentelt helyen Téged kérnek különböző kegyelmek megkapására... 1294 december 10-én a szent ház ismét felemeltetett Loretoba, ahol le lett téve. Trst nevezetes és szent hely maradt, ahol az említett Frankopanok és trsater Alexius Plovani egy templomot építettek föl...” A kegyhelyet a ferences rendnek adták át.

Ha megnézzük az andocsi kegytemplom alapításának történetét a tersatóival feltűnően azonos motívumokat találunk. „Andocs eredetileg prépostság volt és a török idők alatt maradt pap nélkül. 1642-ben két jezsuita páter jött Nagyszombat-ról Andocsra, akik... hogy a pokol gonosz csatlósaival ne a távolból, hanem közelből harcolhassanak, közéjük telepedtek le és az andocsi plébániát, melyet nemrégén hagyott itt a licentiátus, lakásuknak választották, mert a Mindenszentek tiszteletére felszentelt templom romjai még fennállottak, akiknek pártfogásra a nehéz munkában hathatós gyámolítást nyeretek. Ezen romok között a Szeplőtelen Szűz (Immaculata Genitrix) csodákkal tündöklő szobra volt látható, melyet a képromboló kálvinisták sértetlenül hagytak... Azt mondják, hogy a templom menedékhely volt, ahova a keresztények gyakran menekültek, valahányszor a pogányok rájuk rontottak, sokszor védelmet is találtak, mert vaksággal sújtotta őket az Isten, vagy kezük és lábuk remegésével büntette meg a vad népet. A templomot, melyet a törökök pusztítása részben rombadöntött, a hívek alamizsnáiból úgy helyrehozták, hogy az istentiszteletet elvégezhatték benne.”¹

¹ Nagyszombati jezsuita évkönyv. 1638.

Ez időtől kezdve történtek imameghallgatások, csodák, amelyek a kegyhely kialakulásának legendáját kialakították. A jezsuiták által kialakított kegyhelyet a ferencesek kapták meg gondozásra. Az erre vonatkozó adománylevél hitelesen bizonyítható csodákat említ, amelyek itten történtek, ezeket az egyház helyben hagyta és ami eddig csak a nép ajkán élt, azt most igazolta.² „Elengedhetetlen kötelességünk, hogy mikor Isten különös jeleivel megmutatja és akarja, hogy őt ezen a helyen tiszteljék... mikor az emberiség nagy pártfogója Istennek legkedvesebb anyja, Mária, fejezi ki azon akaratát, hogy vágyódik végtelen akaratát ránk árasztani. Figyelemmel nézzük a Somogy-megyei Andocsra, püspöki falunkban lévő és a Boldogságos Szűzről elnevezett templomot, ahol a szentély a lakosok elbeszélése alapján alapzat nélkül látszik állani és mint a hagyomány tartja, az angyalok hozták ide és éjjelenként gyakran angyalok éneke hangzik fel. Gyakran fényességben tündöklök. Ezen helyet a törökök is olyan tiszteletben tartották, hogy nem tiltották el, miszerint a búcsúások a legtávolabbi helyről is ide jönnek.”³

Az Egyház szentesíteni akarta azt a legendát, hogy a templom alap nélkül állana és elrendelte a szentély alapzatának megvizsgálását. Az e célból ideküldött veszprémi piarista tanár, Imre atya, jelentésében a következőket írja: „Kevés napokkal ezelőtt a méltóságos Volkra Ottó veszprémi püspök megbízásából kiküldetésben voltam azon szentély káplánjával Mihállyal, hogy vizsgáljam meg, vajon az andocsi szentélynek van-e alapja. A bernünket elfogó félelem miatt az ügyet végrehajtani nem tudtuk... Így tanúskodom, Veszprémben, 1723. június 29-én.”⁴

A csodatevő szobor híre ekkor már túlnőtt az egyházmegye határain. 1727-ben a nagyszombati jezsuiták ismét megemlítik ezt. Eszerint Andocs községében a Boldogságos Szűz csodás és sok csodákkal ékeskedő szentélye tűnik ki, melyet ugyanis a Dunán és több mérföldnyire elterjedő erdőségen keresztül Isten csodával elhozott és ide helyezett.”⁵ Először említik meg, hogy „a csodatevő szobornak olyan ereje van; hogy a török ellen is megvédi hozzája menekülőket. A betegeket meggyógyítja, a hozzáfutók kívánságát teljesíti.”⁶

A fentieket figyelembe véve láthatjuk a búcsúhely alakulásának egyes fázisait. Először csak egy romos középkori templom, a Mindenszentek tiszteletére szentelve és a török uralom ideje alatt népi búcsújáró hely. A hiedelem szerint a szentélynek nincsen alapja. A romok között megmaradt a kegyszobor. (Még nem loretoi Mária!) A XVII. század közepén a jezsuiták veszik át. Amikor véglegesen kialakul a máig ismert legenda, átadják Andocsot éppenúgy egy kolduló rendnek, mint ahogy szinte kivétel nélkül, Ausztriában is tették. Ekkor már olyan kialakult for-

² Jezsuita tartományi évkönyv. 1642.

³ Az andocsi rendház alapító levele 1719. május 1-jén.

⁴ A veszprémi püspöki levéltárban levő eredetinek az andocsi ferences rendház levéltárában található másolata.

⁵ Nagyszombati jezsuita évkönyv. 1727.

⁶ Jordánszky 1836. 142. Itt említi: „Sokan most is azt tartják a régi hagyományok után, hogy az angyalok által hozott ennek a templomnak kápolnája szentéllyel együtt.” Az idézett munka egy más helyén hozzáteszi, hogy a csodatevő szobor Kalocsáról való. Ugyanezt írja Katona István 1800-ban írott munkájában. (Historia Metropolitane, Kolocensis Ecclesiae. 1800. II. 86. o.)

mát látunk, amely visszahatott a népi vallási költészetre.⁷ Ennek egy jellegzetes példája az „Új emlék az andocsi Boldogságos Szűz Mária meghozása Kalocsáról az angyalok által, 1521-ben. Nyomtatott Budán, Bagó Márton és fiánál 1882.” Itt ennek csak egy részét közöljük.

Hogy az igaz hitre tért a magyar nép,
Ez volt az első csodálatos kép,
Mely hazánkat ékesíté,
Kegyelmekben részesíté.

Sok nagy nyomorult nyert nála gyógyulást,
Sok megátalkodott bűnös jobbulást.
A kegyelmeknek szám a nincs,
Tiszteltessék a drága kincs.

Utóbb Kalocsát is dúlta ellenség,
Népét is zavarta hitetlenség.
egyszer éjjel csak elveszett,
Senki nem tudván hova lett.

A kápolna helyét most id láthatják,
Azért az emberek csak azt mondhatják,
Hogy az angyalok vitték el,
A kápolnát a szent kézzel.

Az útban látható még sok csodajel.
Mégis egy pusztá volt a választott hely,
Hol áldott zárda készült,
Körébe szép helység épült...

A legenda szerint, éppen úgy mint Tersato legendájában is, az angyalok hozták ide a szentélyt, amelyhez nagy templomot építettek. Több helység után esetünkben Andocs lett a végleges hely. A később kialakult kalocsai eredet-legenda, szerintem, összefügg avval a ténnyel, hogy az egyik legfontosabb magyarországi jezsuita rendház Kalocsán épült ki. A kegyeszobor lényegesen nagyobb múltra tekint vissza, mint a Loreto-kultusz, utólag vált 'Loreto-Máriává'. Feltűnő, hogy ez abban a korban történt, amikor a török uralom itt már véget ért. Mindenesetre megmagyarázható avval a ténnyel, hogy ezen a vidéken is komoly ellenreformációs akciókra került sor. Ahogy a bajorországi Loreto-kultuszban sem találjuk meg a török veszély elleni védekezést, úgy Andocsnál is azonos a fejlődés. Tersatóban a 'Názáreti Háza' említik és azt, hogy háborúktól védett terület. Kalocsáról a háborús veszély elől menekítették az angyalok a védett helyre. Nagy időbeli el-

⁷ Vallási ponyva archív. Gaál.

tolódással vált az andocsi kegyhely 'Mária házává' azaz a názáreti házzá, a Loretó-kultusz kelet-közép-európai elemei hiányoznak.

Több évtizedes Loretó-kultusz kutatás után meggyőződésemm, hogy az andocsi kegyhely legendája a magyarországi történelem és az ellenreformáció törekvéseinek közös produktuma, és ebben az esetben nem tartozik szorosan a kultuszhoz, amelyik a dél-német területeken kizárólag az ellenreformációval függ össze úgy, hogy a kegyhelyek is ebben az időben alakultak ki. A kelet-ausztriai és kismértékben nyugat-magyarországi, felvidéki Loretó-kultusz összefügg ugyan erősen az ellenreformációval, de nagyobb jelentősége volt a törökökkel kapcsolatos háborús eseményekben.

A XV. századi kegyszobor Máriája Gyermevét a jobb karján tartja, a loretói kegy-szobor Madonnája gyermekét mindig a bal karján hordja. Az andocsi gótikus Szűz Anyát a XIX. század óta felöltöztetik. 1946-ban még nem volt megkoronázva, erre később került sor. (1. kép)

Párhuzamként bemutatjuk az 1921 óta burgenlandi Lorettom Madonnáját. Minden búcsú alkalmával a 'casa santa' füstös konyhájában volt, azaz az oltár mögött egy kis kormosra festett fülkében. Az asszonyok egész éjjel sort álltak a kápolna előtt és egyesével mentek be Máriához. Megfigyelésem szerint, mindenki hangosan beszélt az Örök Anyával, elmondta súlyos gondjait. Ez a kegyszobor azonos az itáliai Loreto szobrával. Felöltöztetés nélkül volt. Nem is volt ruhája. 1970-ben a kismartoni püspök Itáliából hozott ide szerzeteseket, akik a Loretto Madonnát „olaszosították”, azaz áthozták a kegyszobrot a templomba, egy mellékoltáron állították fel, és búcsú alkalmával nem voltak hajlandók a konyhába visszavinni. Emiatt a páterek és a búcsújárók között komoly konfliktus támadt. Végül úgy oldódott meg a kérdés, hogy a burgenlandi horvátok búcsújárásakor a szobrot ide viszik ki. 1970-ig a szobor nem volt megkoronázva. Erre szintén nagy viták után 1971-ben került sor. Ugyanekkor elégették a templom galériáján levő gazdag votiv-gyűjteményt. Az ilyen adományokat eretnekségnek tekintették. (2. kép)

Bécs és kelet-közép-európai Loreto-kultusz

A XV. századtól a XVII. sz. végéig Kelet-Ausztria és Nyugat-Magyarország lakói igen veszélyes éveket éltek át. Már 1437-ben, majd 1476-ban és 1483-ban török haderők dúlták fel Karintiát. Városokat foglaltak el, leégették az útjukba eső falvakat és leromboltak várakat. Emlékük még ma is úgy él, mint ahogy korábban a magyarok kalandozásai. A török seregek Horvátországon keresztül, Szlovénián át, Friaulból, azaz délről törtek be erre a vidékre. Még nagyobb lett a török veszély 1529-ben, majd 1532-ben amikor Karintia mellett Kelet- és Felső-Steierországot dúlták fel a török erők. A Bécs 1529-ben történt ostroma után a török sereg Steierország keleti és a nyugat-magyarországi területein vonult vissza és rabolta ki, dúlta fel, ami útjába akadt. 1532-ben a tartomány déli részén behatolva Karintiát és Felső-Steierországot (Obersteiermark) pusztították. Erről a háborús akcióról a steier történeti mondákban szép példákat találunk.

Így például a Seckau apátságot a közelben elvonuló törökök nem tudták elpusztítani, mert a hegyről le, hegyre föl úton egyszer látták a tornyokat, egyszer nem. Azt hitték, hogy valami gonosz szellem játszik velük és továbbmentek. A helyi monda szerint Mária védte meg az apátságot úgy, hogy megzavarta a törökök látását. A Seckauval szomszédos Gaal nevű település lakói a hegyek közé menekültek az úgynevezett 'Rosenkogel'-ra. Azon a helyen, ahol megmenekültek, egy fakápolnát építettek a Loretói Szűz tiszteletére. Ez ma is áll és többek között ma a hegymászók búcsúhelye. Az építményt, nem a casa santa szerint képezték ki. Loretóra csak a fekete Mária szobra és az emberek Loretó-tudata emlékeztet. A kápolna melletti dombon annyi 'Alpenrose' virágzik, hogy szinte vörösen égni látszik. Ezt Mária akarátának tulajdonítják.

Kérdezni lehetne, miért említjük meg ezeket a török beütéseket. Erre igen egyszerű a válasz. Ha felrajzoljuk a török dúlások útvonalát (3. kép) és felkutatjuk az összes Loretóval kapcsolatos helyet (kápolnát, kegyszobrot) (4. kép) nagy meglepetés áll elő.

Ugyanis ha a két térképet egymásra helyezzük, a török pusztítás útja és a Loretó kegyhelye vonala pontosan fedik egymást.

Mint ahogy a Gaal községben, úgy a felvonulási út mentén is sok helység, részben a lakosság, de gyakran főurak, a török veszéllyel kapcsolatos Loret-kápolnákat építettek. Ezen a területen a XVII. századi alapításoknál egyszer sem találjuk meg a 'szent ház' alaprajzát, a casa santa-t. Lényeges a fekete Mária. A meglevő kegyszobrok többségének arca a barokk ízlésnek megfelelő „szerecseny”. Eléggé kerek, koromfekete arc és nagy, csillogó fehér szemek.

Monika Wiegele⁸ asszony doktori munkájának elkészítése során ezeket is feldolgozta és feltérképezte, ugyanakkor az alapítás megállapítható idejét is közölte. Míg az előző tájegység szent helyei spontánul alakultak ki, addig ezen a tájon belül más faktorok is jelentősek voltak. Ezek összefüggenek a délnémet területek történelmével és erős monarchikus, de mégerősebb ellenreformációs háttérrel van. Így nem véletlen, hogy Ausztria területén az első Loretó-kegyhelyet Bécsben és ott is a császári augusztinus templomban alapították.⁹ Ez döntő hatással volt a további hasonló alapításokra. Kihatott az egész kelet-közép-európai területre, azaz Ausztria keleti felére és Magyarországra.

A Német-Római Birodalom háborút viselt nyugaton. A svédek támadták északról és délről a francia udvar gondoskodott arról, hogy az isztambuli udvar megfelelő katonai erővel fenyegethesse keletről. Ehhez járult a reformáció egyre erősebb hatása. Bajorországban az uralkodó család és néhány főúr alapították a Loretó-kegyhelyeket, amelyek érthető okokból nem álltak a török veszéllyel kapcsolatban, hanem kizárólag ellenreformációs feladatot töltöttek be. A legendából fakadó pszichikai ok itt hiányzott, az ugyanis, hogy Mária házát a mohamedán veszély elől menekítették az angyalok Loretóba. Mária a veszélyeztetett terület peremén őrködött! Azaz nemcsak a szellemi; a vallást érintő veszélyt hártotta el,

⁸ Wiegele 2000.

⁹ Wolfgruber 1868.

hanem elsősorban a fizikait. Bajor szomszédainknál ebben az időben, szintén ellenreformációs célzattal a barokk, szellemi, építési, zenei, stb. irányzat lett döntő fontosságú. Ez hatott a Loretó-kultusz megmutatkozására is. E kultusz itteni központja a reutbergi női kolostor volt. 1618-ban állították fel itt az első Loretói Mária kegyképet. Megmaradt a kegyszobor fekete színe, de Máriát gazdag barokk öltözetben egy aranytól villogó térbe, az égi napsugárba állították bele. (5. kép) Az ekkor már jezsuiták gondozásában levő Loretó a rend feladatának megfelelően itt kizárólag az ellenreformáció feladatát látta el. A 'fekete Mária' tisztelete nem is tudott igazán megerősödni, megmaradt az általános 'Mária-kultuszban'. Nem véletlen, hogy a Loretó-kultusból kiindulva olyan utat kerestek, amelyik itt célravezetőbb. Ezért alakult ki a pirosposzsgás arcú 'Loreto-kindl' azaz a csecsemő Jézus tisztelete, amelynél a tulajdonképpeni kegyszobor másodlagos fontosságú lett. A viaszból készített kisgyerek Jézuskának tulajdonítottak gyógyító erőt. (6. kép) A kegyszobor szerepe nem tűnt el teljesen, de jelentősége a lényegében a szembetegségek gyógyulásánál maradt meg. Így a nyugat-ausztriai és bajorországi Loretó-kegyhelyek Máriája kivétel nélkül a szembetegséggel kapcsolatos 'szentkút' kegyhelyek maradtak.

Az osztrák Alpeselek nyugati oldalán levő területek, az akkor még független egyházi állam Salzburg, Felső-Ausztria területén a Loretó-kultusznak éppenúgy ez a formája alakult ki, mint a cseh királyság területén is. A prágai casa santánál alakult ki a 'prágai Jesulein' tisztelete, amely lényegében megegyezik a bajorországi 'Loreto-Kindl' kultuszával. A prágai alapítás korábbi mint a bécsi és indítóoka nem a török veszedelem hanem a husziták elleni harcok volt, azaz szintén a katolikus vallás megvédését szolgálta. Nem is tudott mélyebben hatni, mert helyét hamarosan a Moldva folyóban megölt mártír, Nepomuki Szt. János tisztelete váltotta fel.

A bécsi Loretó-kápolna alapítása későbbi időre esik és elsősorban a török veszéllyel függ össze. Már II. Ferdinánd császár igen nagy Loretó-Mária tisztelő volt. Nemcsak az itáliai Loretóba zárandokolt el, hanem a Szent Szűzet a birodalom és a trón védőasszonyává emelte...¹⁰ Felesége, Eleonora császárnő 1627-ben, azaz a bajorországi és prágai alapítások után, kiállított egy alapítólevelet: „Mi Eleonora császárné... adjuk ezen levéllel és okmánnyal todomásul, hogy a mindenható és legszentebb Egek Királynője és Szűz Mária tiszteletére egy különleges, a szent kápolna mintájára, a Loretói Nagyasszony tiszteletére augusztinus kolostorban ennek alapítását és építését elrendeljük...”¹¹ Ez a kápolna bent a templomban a loretói 'casa santa' alapja és méretei szerint készült el. A szent ház szobájában volt az oltár, amely mögött egy Mária kép állt. (7. kép) A hátsó falon egy fülkében, (Mária füstös konyhájában) volt a kegyszobor felállítva.¹² (8. kép) Az 1830-ban felszentelt kegyhely háborúkkal kapcsolatos tisztelete hamarosan érezhetővé vált. II. Ferdinánd írása szerint: (Amióta itt van,) azóta nem volt olyan háború vagy csata, hogy az elfoglalt zászlókból vagy más hadi jelvényekből legalább egy darab ne lett volna a Loretói

¹⁰ Wolfgruber 1868. 12.

¹¹ Wolfgruber 1868. 5.

¹² Wolfgruber 1868. 64.

Máriának szentelve.¹³ Ugyancsak a Bécsben levő Loretói Máriához fohászkodott segítségért, amikor nagy veszély vagy háború fenyegette. Ő a Loretói Máriát seregei 'főstratégájának, vezetőjének' szentelte.¹⁴ Ugyanekkor a Loretói Szűzet a császárnők, de általában minden szülő asszony védőszentjének nevezték.

Eleonóra császárnő befolyására kezdtek el főurak, elsősorban azok, akik a török ellen harcokban vezető szerepet vittek, birtokaikon hasonló kápolnák építését.

A karintiai és steierországi, a XVII. században alapított Loretó-kápolna kivétel nélkül a török veszéllyel kapcsolatosak. Bizonyos mértékig más a helyzet, ha a Bécsben és Alsóausztriában megtalált Loretó-tiszteleti helyeket vizsgáljuk meg.

LORETO – TEMPLOMOK – KAPOLNÁK – SZOBROK KELET-AUSZTRIÁBAN

Wiegele Monika felvétele 1999.

Bécs:

1.	St. Augustin ¹⁵	1627	4.	Langenzersdorf	1830
2.	St. Anna	?	5.	St. Ruprecht	1830
3.	Maria Loretto Jedlese	1713			

Alsóausztria déli része:

6.	Baden	1692	14.	Tulln	1710
7.	Sollenau	1640	15.	Seibersdorf	1644
8.	Wr. Neustadt	1647	16.	Zwentenddorf	1711
9.	Katzelsdorf	1644	17.	St. Leonard	
10.	Edlitz	?		a Forst	1718
11.	St. Pölten	1741	18.	Scheibbs	1873
12.	Mursetten	1716	19.	Säusenstein	1750
13.	Walbersdorf	1663	20.	Rax	1958

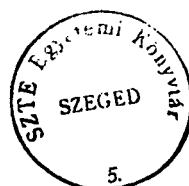
Alsóausztria északi része:

21.	Schönkirchen	1683	29.	Rohrmühle b. Eberndorf	1718
22.	Göllersdorf	1694	30.	Horn	1657
23.	Mailberg	1762	31.	Schrattental	1690
24.	Schöngraben	1664	32.	Allensteig	1690
25.	Gars	1724	33.	Waidhofen a. d. Th.	1672
26.	Eggenburg	1688	34.	Ottenstein	1680
27.	Geras	XVIII. sz.	35.	Straß i. Straßertal	1666
28.	Maiersch b. Gars	?	36.	Unterrana	1677

¹³ Wolfgruber 1868. 28.

¹⁴ Wolfgruber 1868. 12.

¹⁵ Wolfgruber 1868. 12.

Burgenland:

37.	Deutschkreuz	?	41.	Lockenhaus	1671
38.	Eisenstadt	?	42.	Rechnitz	1679
39.	Loretto	1644	43.	Güssing	1724
40.	Stotzing	1745			

Steierország:

44.	Mürzzuschlag	1657	55.	Burgau	XVIII. sz.
45.	Neuberg a. d. Mürz	1734	56.	Dechantskirchen	1755
46.	Oberkapfenberg	1676	57.	Vorau	1732
47.	Mautern	1699	58.	Festenburg	1709
48.	Gaal/Rosenkogel	XVII. sz.	59.	Eisenerz	1839
49.	Murau	1680	60.	Gutenberg b. Weiz	1691
50.	Graz	1651	61.	Lichtenegg i.	
51.	Schwanberg	1712		Gschmair	?
52.	Halbennrain	XVIII. sz.	62.	St. Johann b.	
53.	Bad Gleichenberg	1836		Herberstein	1672
54.	Hohenbrugg b.				
	Fehring	1594			

Salzburg:

63.	Radstadt	1677	64.	Salzburg-Stadt	1616
-----	----------	------	-----	----------------	------

Karintia:

65.	Klagenfurt-Kapuziner	1662	70.	Maria Dornach	1728
65.	Klagenfurt-Dom	1658	71.	Ötting	?
66.	St. Andrä	1647	72.	Kötschach	XVII. sz.
67.	Straßburg	1650	73.	Mandorf	1657
68.	St. Veit a. d. Glan	1668	74.	Mattling	?
69.	Millstatt	1650	75.	Winnebach	1650

SZLOVENIA:

76.	Ljubljana	1669	79.	Pljuška Gora	XVII. sz.
77.	Nazarje	1624	80.	Gradische St. Goriach	
78.	Maribor	1655			

Az 1683. évi bécsi ostrom idején a török csapatok a fővárostól északra és nyugatra állandóan sarcolták a tájat. Ezen az úton igyekeztek utánpótlást szerezni. Hogy pusztításuk milyen mértékű volt azt legjobban Fischamend példájából láthatjuk. Az első török ostrom után a kiirtott lakosság helyére horvátnyelvű menekülteket telepítettek ide, de a egész Bécs és Dévény közötti területre is. A tanácsülési jegyzőkönyveket is horvátul vezették. 1683 után nem maradt egyetlen horvátnyelvű lakos se, a tájat nyugatról újra telepítették. Mödling város teljes lakosságát lemészárolták. Számtalan példát lehetne idézni, de itt csak arra utalunk, hogy ezek alapján megérthető, miért épült az ostrom utáni években ismét sok Loretó-kegyhely. Ezt Meglátjuk a mellékelt jegyzékből szépen megláthatjuk. Az alapítások évszámai megmutatják melyik időszakban lett ez a hullám erős. Első hullám a bécsi alapítás után. A második az 1683. évi ostrom után, azaz a XVII. század végén. Feltűnő, hogy a XVIII. században ismét sok tiszteleti-helyet alapítottak. Ekkor már régen elmúlt a török veszély, ennek emléke is már a mondákba ment át. Megmaradt azonban az a veszély, amelyik egy évszázaddal korábban a bajorországi alapítások oka volt, a reformáció. A lakosság többsége protestáns lett és sokirányú erőfeszítésbe került ezeket a katolikus vallásra visszahozni.

A török ellen védő Mária feladata megszűnt, elveszett az ezzel kapcsolatos kegyhelyek tiszteletének jelentősége is. Ahogy a bécsi udvar ezek alapításánál útmutató volt, úgy az új korszakban ismét vállalta az új feladatot. A Loretói Szűz a katolikus hit védelmezője lett! Ennek is Bécs lett központja illetve az új hullám elindítója. Az augusztinusok templomában vallották meg hitüket a konvertált evangélikusok. Ez 1733-tól lett általános. (16.) Nemesek és az egyszerű rendbeliek tanúvallomása lehetségessé vált más Loretó-tiszteleti helyen is. Új alapításokkal találkozunk, az alapítók azonban ekkor már a főurak lettek. Ennek megfelelően megszűnt a ferencesek egyszerűsége, gazdag barokk stílus lett az új kápolnák jellemzője.

A lelkiismeretes kutatás ellenére sem fogjuk tudni megállapítani, hány Loretó tiszteleti-hely volt. A levéltárak erről hallgatnak. Azt tudjuk azonban, hogy a török idők után sok helyen eltávolították a Loretó-kegyszobrot és helyét a félholton álló 'Sarlós Boldogasszony' foglalta el. Ezt is hamarosan kiszorította a Nepomuki Szt. János kultusza, de ugyanilyen jelentős lett az új tömegveszély, a pestis, kolera védőszentjeinek tisztelete. Így aztán ma ha meg is találjuk még a Loretó kegyszobrot, az nem jelenti azt, hogy tisztelete is megmaradt. A kultusz legtöbb esetben átment az általános barokk Mária-kultuszba. Sok esetben megtaláltuk a Loretói Mária tiszteletét úgy, hogy az sem a török veszéllyel, sem az ellenreformációval nem kapcsolatos, ez a tudat eltűnt! Loretó Mária kifejezés ismert, de ez csak a Mária tisztelet egyik formája. Mint búcsújáróhely lényegében csak az észak-burgenlandi Loretó-ban, a hajdani Nádasdy alapítású casa santa maradt meg. Hasonló a helyzet Andocson is, ahol a búcsújárás az általános Mária tisztelettel kapcsolatos.

Irodalom

JORDÁNSZKY Elek

1836 Magyarországon és az ahhoz tartozó részekben Lévo Boldogságos Szűz Mária kegyelemképeinek rövid leírása. Pest.

WIEGELE, Mónika

2000 Der Loretokult in Habsburgerreich von Trsat bis Prag. Doktorische Arbeit, Manuskript, Institut für Volkskunde, Wien.

WOLFSGRUBER, Cäcile

1868 Geschichte der Loretokapelle bei St. Augustin in Wien. Wien.

Károly Gaál

Der Loreto-Kult in Mitteleuropa

Während des 16. Jahrhunderts, noch mehr aber im 17.-en wurde manchen alten Wallfahrtsorten neuer Kult zugeschrieben. So war es auch in Andocs, welches schon während der Türkenzeit geistliches Zentrum war. Aus Italien ausgehend erreichte dieses Gebiet der gegenreformatorische Loreto-Kult. Auch die gotische Marienstatue wurde zur Loreto-Madonna umbenannt. Ähnliches finden wir in Bayern nicht aber innerhalb des ostmitteleuropäischen Raumes, d. h. Niederösterreich, Steiermark, Kärnten und Westungarn. Hier waren diese Kultorte Neugründungen. In der Steiermark und Kärnten entstehen die ersten Loreto-Verehrungsorte am Anfang des 17. Jhdts, auf den sonstigen Gebieten erst Mitte und zweite Hälfte dieses Jhdts. In den 15. und 16. Jahrhunderten haben hier die türkischen Heere blutige Raubzüge geführt, die Bevölkerung dezimiert, ausgeraubt und Siedlungen verbrannt. Als aus Italien der Loreto-Kult als Abwehrsymbol gegen die Türkengefahr diese Gegend erreicht hatte, wurden die Loreto-Kirchen, Kapellen, Statuen gegründet.

Mit Jesuitenvermittlung hat diese Verehrungsform Mariä erst im ersten Drittel des 17. Jhdts. Wien erreicht. Die erste Loretokapelle gründete im Jahre 1627 Kaiserin Eleonora, die Ehefrau des Kaisers II. Ferdinand. Die Kultverbreitung geschah in Südösterreich von "Unten", d. h. aus der Bevölkerung ausgehend, hier war es aber umgekehrt. Nach dem Wiener Hof gründeten die ostniederösterreichischen und westungarischen Hochadeligen, die im Kampf gegen die Türken beteiligt waren ihre Loretokapellen. Nach der Belagerung Wiens 1683 kam es zu einer neuen Gründungswelle. Diese Loreto-Heiligtümer symbolisierten die "geistliche Verteidigung" gegen die Türken.

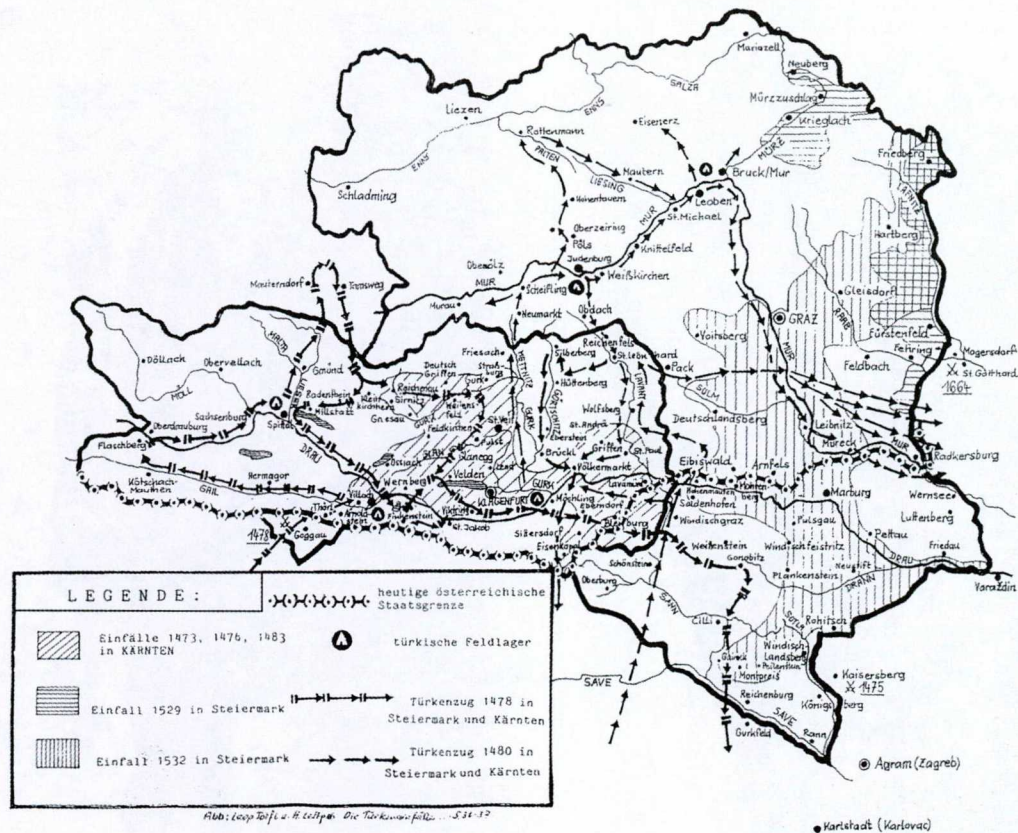
Als das türkische Reich aus Ungarn zurückgedrängt war, d. h. ab Anfang des 18. Jhdts. können wir eine neue Gründungswelle feststellen, die aber mit der früheren seelischen Überzeugung kaum etwas zu tun hat. Die geistliche Abwehrbedeutung war schon verschwunden, aktuell war aber auf diesen Gebieten der Kampf gegen die Reformation. So hat man Maria von Loreto die Verteidigung der katholischen Religion zugeschrieben.

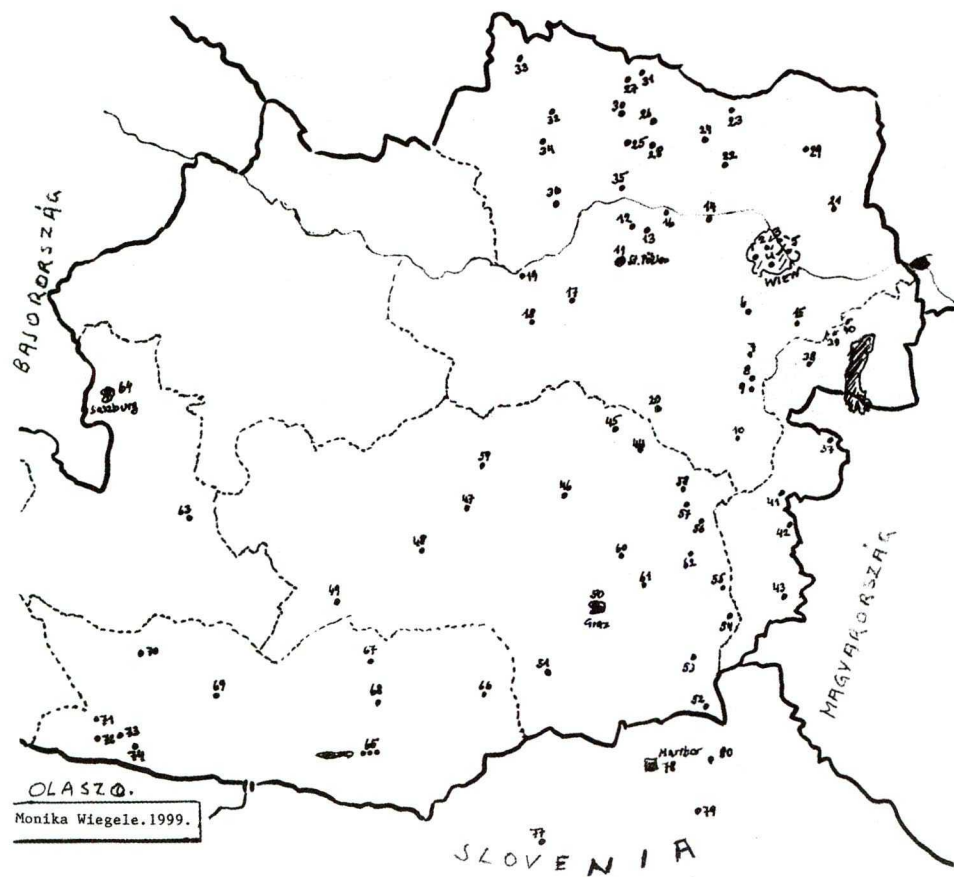
1. KÉP: AZ ANDOCSI KEGYSZOBOR 1946-BAN
(FOTO GAÁL)

2. KÉP: A LORETTOMI KEGYSZOBOR 1967-BEN, A MEGKORONÁZÁS ELŐTT. EKKOR MÉG A FÜSTÖSKONYHÁBAN ÁLLT. 1970-BI N OLASZ LELKÉSZEK KORNÁZTÁK MEG. (FOTO GAÁL)

3. KÉP A TÖRÖK DÚLÁSOK ÚTVONALA AUSZTRIÁBAN

4. KÉP LORETÓ-TEPLOMOK-KÁPOLNÁK-SZOBROK SZÖVEG SZERINTI SZÁMOZÁSA.

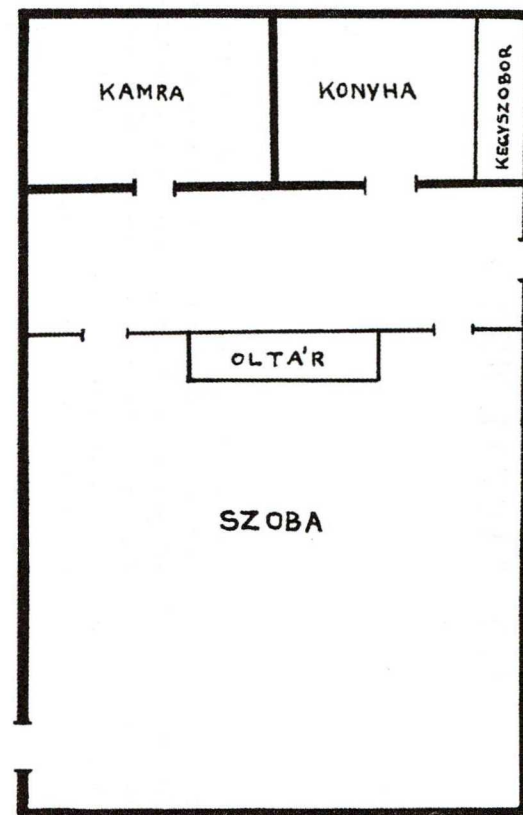
5. KÉP: KEGYKÉP. REUTBERG / BAJORORSZÁG

6. KÉP: REUTBERGER JESUKIND

7. KÉP: A LORETTO-KÁPOLNA OLTÁRA FELETTI MÁRIASZOBOR.
SOKAN ÖSSZETÉVESZTIK A KEGYSZOBORRAL. (FOTO: GAÁL)

CASA SANTA

8. KÉP. A LORETTO-KÁPOLNA LALAPRAJZA
(GAÁL KÁROLY)

TRSAT UND LORETO

Jelen hozzászólásom nem csupán Trsatról fog szólni, hanem az ülés fő témájával összhangban bemutatja a Trsat és Loreto közötti kapcsolatokat is. Lemondok ezért a tisztán néprajzi megközelítésről, s inkább a kultúrtörténetire koncentrálok. Azért, hogy a meglehetősen nagy és komplex anyagot áttekinthetőbben szemléltessem, több párhuzamosan futó eseménysorra kell szétbontanom Trsat történetét, amely mindegyike önmagában önállóan is előadható volna.

Trsat helytörténete

Az első a település története. Itt azonban különbséget kell tennünk magának a településnek, valamint a település várának a története között. Ehhez tekintetbe kell vennünk, hogy itt egymás mellett több település is létezik, amelyeknek megint csak saját történetük van: Trsat, Rijeka (= Fiume – a továbbiakban az eredeti szöveg horvát elnevezéseit követjük) és Sušak.

Az általunk ismert legelső település egy – 159 méterrel a tengerszint fölötti trsati hegycsúcson lévő – korai vaskori japod, váristálló volt. Egy évszázaddal ezelőtt még álltak a falak, ahogy azt egy 1880-as fotográfián láthatjuk (ma itt a „fortica”-nak nevezett kolostorpark áll). Amikor a civilizáció csírázása idején a tengerjáró liburnok a marhatenyésztő japodokat kiszorították a tengerparti területről, a trsati hegyen lévő prehisztorikus „castelliere” elveszítette jelentőségét, és alatta, a Rjecina folyó torkolatánál egy kis liburn kereskedőváros keletkezett. Amikor a rómaiak Kr. e. 60. táján bejöttek, itt lent alapítottak egy „castrum”-ot, s a liburn települést római „urbs”-szá építették ki. Azonban a falusi lakosság továbbra is a hegyen lévő váristálló körül lakott. Nem messze a váristállótól, éppen a Rjecina folyó hegyszorosa szakadéknál a rómaiak, (talán már előbb a liburnok) egy őrtornyot létesítettek.

A korai középkorban, az ókor bukása után, a római város elvesztette a gazdasági, a castrum pedig a stratégiai jelentőségét. A castrumot feladták, az romba dőlt (Rijeka centrumában még mindig látható egy kapuja), sok római polgár Itáliába menekült, a város lehanyatlott. Miután Tarsatica polgárai megölték Erich frank őrgroftot a „Mons Laurentus” alatt (ez talán a trsati hegy; így nevezték Szt. Laurentius ősi templomocskája alapján, amit 1894-ben lebontottak), a frankok Nagy Károly idején megsemmisítették a várost – tudósít Einhard. A megmaradt polgá-

rok valószínűleg a trsati hegyre költöztek föl. Magasan fönna a hegyen az őrtornyot egy kis középkori várrá építették ki. Trsat történetírója, Franjo Glavinić 1648-ban megemlítette, hogy talán még a rómaiak létesítették a kör alakú tornyot. A hegyen lévő vársánc körüli település tehát egy új várrá alakult, és létrejött a Szt. György plébániával együtt egy új középkori városi település. Ez egyike volt a középkori horvát Župa Vinodol városainak.

Vinodolnak tulajdonképpen egy Novi és Drivenik közötti termékeny völgyet hívnak. A kilenc vinodoli városközösség közül csak Novi, Grizane, Bribir és Drivenik fekszik magában a völgyben. Ettől dél-keletre, a völgyön kívül található Ledenice, észak-nyugatra pedig Hreljin, Bakar, Grobnik és Trsat. A Rjecina lett a horvát állam nyugati határa, és a folyó másik oldalán, a római kikötőváros romjain, a Szent Német-Római Birodalom területén fekvő, létrejött egy új város. Ezt a folyó és a templom alapján, amelyet Szt. Vidnek szenteltek föl, „Rika (Reka) svetoga Vida”, „Flumen sancti Viti”, „St. Veit am Pflaum-nak neveztek. Ez a mai Rijeka.

II. András király 1225-ben a vinodoli városközösségeket Krk hercegeinek, a későbbi Frankopánoknak/Frangepánoknak adományozta. 1228-ban (csak három évvel a Mária-házikó „translatio”-ja előtt) szabályozták a hercegek a feudális urak és a közösségek jogait és kötelességeit a horvátul írt Vinodoli Törvénykönyvben, amely egyike a legfontosabb középkori horvát jogi emlékeknek.

1485-ben Habsburg családi birtok lett Trsat. Császári kapitányok tanyáztak a várban, akik egyúttal felügyeletet gyakoroltak a folyónál lent lévő Rijeka városa felett. A vár az 1750-es földrendésnél erősen megsérült, és romokban hevert, amíg Laval Nugent von Westmeath biedermeier stílusban fölújította. Csak 1778-ban vették ki a Habsburg-házi birtokok közül, és Bakar municípium kebelezte be. A Bakar-municipiumot 1874-ben feloszlatták, s Trsat település egy rövid időre ismét önálló község lett.

Trsat alatt, a már említett ősrégi Szt. Laurentius templomocska mellett a XVIII. században még egy ház állott a szőlőskertek között. A templomot a rijekai pálos kolostor kapta meg 1759-ben. A pálosok elsőnek itt egy „cortille”-t létesítettek (csak 1935-ben bontották le), s e körül létrejött egy kis település, amelyet Susaknak neveznek. Ám amikor a horvát-magyar kiegyezés után Rijeka városa 1870-ben Magyarországhoz került, Sušak horvát kikötővárossá épült ki. A horvát gimnáziumot Rijekából azonnal Sušakba telepítették át. A Zágráb-Sušak-Rijeka vasútvonal 1873-as kiépítése siettetette a gazdasági virágzást, és már 1877-ben Trsat község székhelyét Sušakra vitték át.

Amikor az első világháború után Rijeka városát az új délszláv államtól (Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, 1931-től Jugoszlávia) elcsatolták 1919-ben Sušak hivatalosan városi rangra emelkedett. Az Olaszországgal szembeni határt egy szögesdrótkerítés jelezte. Csak 1945-ben került Rijeka ismét Horvátországhoz és Sušak egy városrésze lett.

Trsat neve

A második történet Trsat nevééről szól. A legrégebbi általunk ismert névformák római forrásokból származnak, és inkább félrevezetőek, mint magyarázatot adók. A „Tarsaticus”, „Tarsatica”, „Tarsaticum”, „Tarsatica” formákat használják. Ez úgy néz ki, mintha a név először nem egy települést, hanem a lakosságát nevezte volna meg. Ha melléknévképzőként tekintjük: az -aticus/a/um-ot, talán egy rómaiak előtti „Tarsus”-t fogadhatunk el alapként, s a „szétfolyni”, „tovatúnni” értelmű „tá” indogermán töből származtathatjuk le. „Tarsaticus” ebben az esetben úgy mint „a folyótorkolat, a folyódelta embere” lenne értelmezhető. Ez először félrevezető lehet, mert Trsat fenn a magasban egy hegycsúcson fekszik, források és víz nélkül. Ám mégis azt kell mondanunk, hogy a római Tarsatica nem fenn a hegyen a mai Trsat helyén lévő helységet jelentette, hanem a római katonai tábornak és alul a Rjecina deltájánál lévő várost, azt, ahol ma Rijeka kikötőváros városközpontja áll. És Rijeka a horvátban egyszerűen „folyót” jelent, éppen úgy, mint a venéd „Fiumera” és a felsőolasz „Fiume”, amelyből a német „Pflaum” (St. Veit am Pflaumen) szót levezethetjük. Ám az eredeti hegyi település nevét nem ismerjük. 799 után, amikor az avarok Tarsaticánál összecsaptak és az ősi kikötőváros elpusztult, fenn a hegyen lévő település ezen település nevére változtatta a nevét. Akkoriban az emberek már nem értették a Tarsatica nevet.

A názáreti házacska

A názáreti Mária-házikó története csaknem elhagyható Trsat történetéből.

a., *Názáret*: Lukács szerint (1, 26-38) Gábrriel arkangyal jött Máriához, belépett hozzá és így szólt: „Íme méhedben fogansz, és fiat szülsz, és az ő nevét Jézusnak hívod... A Szentlélek száll tereád, és a Magasságbelinek ereje megárménykozik téged.” (*Káldi féle fordítás*) Ahová az arkangyal Máriához belépett, ahol ez a jelenet megtörtént, az nyilvánvalóan az a ház volt, ahol Mária lakott.

Ez a ház legkésőbbben a IV. században a keresztény zarándoklatok célpontja lett. Még Konstantin császár idejében alapítottak a ház maradványai fölött egy bazilikát. A házról, „domusról”, vagy legalább a szobáról, „celláról” szóló tudósítások a XIII. sz. végéig követik egymást. Egyike az utolsónak, aki a „cella”-ról tudósított, a toscanai Ricoldo Monte Croce volt (1288/89). Az 1291 utáni útleírások már nem említik a „domus”-t, vagy a „cella”-t, hanem csupán a „locus”-t, azaz a helyet, ahol a Mária-házacska állt.

b., *Trsat*: A trsati kegyhelyet egyértelműen összekapcsolja a hagyomány a Mária-házacska 1291 és 1294 közötti itteni jelenlétével, mielőtt azt Lorettóba szállították. De a középkori dokumentumok, jóllehet hangsúlyozzák a trsati Szűz Mária-templomban lévő Mária-kultuszt, a Mária-házacskát egyetlen szóval sem említik meg. Csak a XVI. században bukkannak fel azok a loretoi tudósítások, amelyekben Trsatot a szent házikó Szentföldről Itáliába történő útja állomásaként említik

meg, és 1617-ben jelenik meg ez a legenda a horvát mariológiai irodalomban. Ezért a trsati legenda gyökerei után Itáliában kell kutatnunk.

c., *A loretói santa casa*: Egy régi tudósítás már 1194-ben megemlíti egy Mária-templomot Lorettóban, tehát egy teljes évszázaddal a Mária-házacska legendabeli átszállítása előtt. A nézetek megoszlanak arról, hogy vajon ez a templom a babérligetben = lauretum (hasonlítsuk össze a trsati hegy régi nevét!) már a későbbi hírneves templom volt-e, vagy pedig egy másik. Magát a Mária-házacskát először egy 1348-as testamentum idézi, amelyben egy bizonyos Guido Rogeri 12 dinárt hagyott örökül: „et in subsidio passaditerre sacra Domus videlicet Mariae duodecim denarios...” azért, hogy a zarándokok Mária szent házába való bejutását megkönnyítse. 1465–1472 között említette meg Teramanonak nevezett Pier Giorgio Tolomei, először határozottan a Palesztinából való átszállítást. A „videlicet” idővel bizonyossággá vált, és a loretói santa casa egyike lett a nyugati kereszténység legnagyobb és legismertebb búcsújáró céljainak.

A trsati hagyomány: Térjünk csak vissza a trsati legendához. Amint már említettük, Lorettóban bukkant fel először a házikó rövid ideig tartó horvátországi jelenlétének írásos említése. Giacomo Ricci említette 1467/68-ban, hogy a ház állítólag útban Lorettó felé egy nagyon szép helyen, egy Fiume nevű castellumnál volt. Más szerzők őt követték. De csak Girolamo Angelita említette 1530 körül világosan Trsatot, mint a santa casa ideiglenes tartózkodási helyét. Ő részletesen leírja, hogy az angyalok 1291. május 9. és 10. közötti éjjel a házat közvetlenül Názáretből Trsatba hozták. A trsati lakosok reggel rátaláltak, a papjuk egy prédikációban magyarázta meg nekik, amint neki az Istenanya egy álomban elmondta, ez az ő szülő- és lakóháza volna. Erre Fangepán Miklós herceg Názáretbe küldött egy expedíciót, hogy ezt a körülményt megvizsgálják. Az ő leírására támaszkodnak a további szerzők, kik közül néhányan a maguk részéről megint új részleteket tettek hozzá. Így léptette elő pl. Rafaele Riere 1565-ben a trsati papot püspökké, a házikó (ottani) tartózkodását meghosszabbította négy évre, és leírta a Trsatba, a szent házikóhoz tartó zarándokok hatalmas csődületét. Orazio Torsellini részletesebben írta le a pap prédikációját, a házat magát, és tájékoztatott a palesztinai expedíció eredményeiről. Az idézett szerzők olyan forrásokra hivatkoztak, amelyek ma már nem felülvizsgálhatóak.

Az első horvát szerző, aki a házikó trsati tartózkodásáról tudósított, Bartol Kasic volt 1617-ben. Ő kifejezetten Torsellinire hivatkozott, de a leírásba hozzátette a saját tapasztalatait is. Őt követte Franjo Glavinic az 1628-as „Czvit szvetili” című írásával, amelybe utólagosan beiktatta azon részletet, melyet a trsati archívumban talált. Ugyanezt ismételte meg 1648-ban az olaszul íródott „Historia Tersattana”-jában. Mivel az archívum 1629-ben áldozatul esett egy kolostori tűzvésznek, adatai már nem felülvizsgálhatóak. Glavinicre Juraj Ksaver Marotti (1710.), Petar Francetic (1718.), Klaro Pasconi (1731. és 1744.) és mások következtek.

De meg kell mondani, hogy a szent házikó Trsaton való ideiglenes tartózkodásának hagyománya már ezelőtt jól ismert volt a horvát nép előtt. A spanyol jezsuita Rafaele Riera még a XVI. század közepén leírta, amint ő 1549 és 1559 között Lorettóban Rijekából és a körülötte levő helységekből való számtalan horvát zarándokot látott. Különösen hatásos az asszonyokkal és gyerekekkel együtt lévő

mintegy 500 férfiból álló zárandokcsoport leírása, akik térden állva jöttek a lorettói santa casa-hoz (olyan szokás, amely még ma is él a horvátoknál), és emellett panasztolták: „Revertere, revertere Flumen, Maria, Flumen revertere, o Maria, Maria, Maria!” Ugyanerről tájékoztat Riera 1559. május 1-jén a „Societas Jesu” című négyhavi tudósításában. A horvátok minden évben egy nagy bárkán (grande barcate) jöttek a papjaikkal együtt, akik elvégezték nekik a gyónást, és népi nyelvükön ősi szokás szerint tartott misén vettek részt. Könnyek közepette hívják Máriát és énekelnek a nyelvükön: „Vrati se na Riku, Marijo, Marijo, vrati se na Riku!” („Gyere vissza Rijekába, Mária, Mária, gyere vissza Rijekába!”).

Éppen így írta le a francia Michel de Eygnem Montaigne, amikor 1581-ben Itáliát beutazta, a Loretóban lévő horvát zárandokokat: „Mondták, hogy itt gyakran horvátokat láttak, amint nagy tömegben jönnek a Szentséghez, felkiáltva, mihelyt a távolból meglátnak a templomot. És amint közelednek, sok szemrehányást és fogadalmat tesznek az Istenanyának avégett, hogy őhozzájuk visszatérjen, oly nagyon töredelmesen búsulnak, amiért okot adtak neki a horvátokat elhagyni, hogy az valami gyönyörű”.

Az *angyali translatio*: Vajon a Mária-házikó átvitelének legendájában valóságos mag van? A legenda szerint a tartományúr, Krk hercege még a házikó ott tartózkodása idején a Szentföldre küldött egy expedíciót azért, hogy az eseményekről bizonyosságot szerezzen. Már 1485-ben megmondta a szentföldi ferences Francesco Suriano, hogy az Istenanya háza egy kősziklába volt bevésvé, és egyáltalán nem lehetett elszállítani. Később sem hiányzott ez a házikó hitelességének felülvizsgálatakor. Archeológiai ásatást végeztek, összehasonlították a názáreti kő- és habarcsmintákat azzal az anyaggal, amelyből a lorettói házacska áll, megkíséreltek a történeti forrásokban tudományosan felülvizsgálható adatokat találni a lorettói házikó palesztinai származására.

A kérdésről szóló irodalom idővel egy kis könyvtárrá fejlődött, és kialakult két szembenálló vélemény: egyesek úgy vélik, csak egy jámbor legendáról van szó, vagy legjobb esetben természetes, történelmi magyarázataik vannak, mások újból ragaszkodnak az angyalok természetfeletti translatiojához, ahogy Ricci leírta.

A XV. századi írásos források filológiai analízise, továbbá a XV. és XVI. századi legrégebbi képi ábrázolások arra mutatnak, hogy az elszállítást először hajón képzeltek el. Giovanni Battista Petrucci 1485-ben azt írja a Marchiai Szt. Jakabról szóló biographiájában, hogy amint a házat Názáretből erőszakkal elvitték, akkor onnan a Nílus torkolatát és Ázsia partját a tengeren keresztül elhagyva, először az illyrek, azután a Marche lakóinak birtokában volt. Egyre jobban szaporodnak azok a bizonyítékok, melyek szerint a keresztesek egy názáreti kőházat, amelyről úgy vélték, hogy az Máriáé, mint emléktárgyat, illetőleg relikviát hazahozták magukkal. A lorettói utolsó feltárás napfényre hozott egy sokatmondó leletet: a Mária-házikó kövei között öt vörös anyagból készült keresztet találtak. A keresztesek jelvényéről van szó, amelyet ők a lorettói ház összeállításakor bizonyára mint fogadalmi ajándékot a kövek közé tettek. Így tekinthetjük ma azt a kijelentést, mely a lorettói santa casa-t Názáretből származtatja, alkalmasint igaznak. Természetesen továbbra is megoldatlan marad arra a kérdésre a válasz, hogy ez valóban Mária igazi szülő- és lakóháza-e.

Mármost ez azt jelenti-e, hogy az a kijelentés, mely szerint az angyalok az elszállításnál közreműködtek, téves lenne? A válasz megdöbbentő lenne: nem, ez nem igaz! Ugyanis nemrég hívták fel a figyelmet egy 1294-ből származó (tehát abból az évből, amelyikben a ház Loretóba érkezett) *Chartularium Culisianense*-ben lévő (a Palermónál lévő *Colessanoból*) házassági szerződésre, amelyben a házassági javak között nyomatékosan felsorolva állnak: „*Sanctas petras ex domo Dominae nostrae Deiparae Virginis ablatas*”. És a házassági szerződést két igazi, élő, vérbeli angyal kötötte: Taranto hercege, Filippo D’Angio (Anjou-i, latinul: *De Angelis*) és Margarita, Epirusz despotájának, Nicephorus De Angelinek lánya. A horvátban az „*andeo*”, többes számban „*andeli*” egyszerűen angyalt jelent. Hogy tudta volna az egyszerű nép az angyalokat, akik a *santa casa*-t, a szent házat Palesztinából Trsatba, s onnan tovább Itáliába vitték, másként elképzelni, mint a levegőn át röpülve?

Na már most hogy kerül a képbe a mi Trsatunk? A legkorábbi hírek ideiglenes tartózkodási helyként egy valahol Illyricumban lévő Fiume nevű várost említene meg. Ámde Illyricum alatt akkoriban nemcsak Horvátországot, hanem Albániát és Epiruszt is értették, tehát azon országokat, amelyeket hajdan az illírek laktak. És Korfun, amely „*De Angeli*” területének torkolatában állt, áll Potamos „Folyó” városa. Megálltak-e a „szent kövekkel” hajók a Szentföldről Ancona felé tartó útjukon Korfun? Talán Potamosban tartogatták hosszú ideig a köveket? Hallozták-e a horvát zarándokok az elszállítás igazi történetét, és „felismerték-e” a városban, amely a latinban „*Fiume*”-t, „folyót” jelent, az ő Rijeka városukat? Ezután keletkezett a Loretó-legenda horvát verziója, amelybe már Trsatot is beleértették? Talán mindkét helynél (*Mons Laurentus*, *lauretum*) szerepet játszott a névhasonlóság? Ilyen és hasonló kérdésekkel kell továbbra is teljes komolysággal foglalkoznunk.

A trsati Istenanya kegyképe

Trsatban, Ricci Glavinic’ szerint, így elsősorban magát a Mária-házikót tisztelték, amely mint egy templom, oltárral volt fölszerelve. Miután Loretóba átszállították, azt a helyet tisztelték az emberek, ahol három éven állt. A legenda szerint pontosan annál a helynél, ahol a Mária-házikó állt, egy felerészben kisebb másolat épült, azért, hogy az áhítat helyéül szolgáljon. Glavinic’ szerint ez a kápolna 1294-től 1424-ig liturgikus célokat szolgált. Amikor a kápolna dűledezni kezdett, IV. Miklós herceg, az első, aki a Frankopan/Frangipani családnevet felöltötte, 1424 után valamikor később egy új kápolnát épített, azért, hogy azután a mai templom építésébe kezdjen. Ő kezdett egy kolostort építeni, amelyet azoknak a ferenceseknek akart átadni, akiket ő a Mária-házacska őreiként gondolt el. Az ő Márton nevű leszármazottja csak 1457-ben fejezte be a templomot, de a ferencesek már legkésőbb 1454-ben beköltöztek a kolostorba.

Ám úgy tűnik, mégis szekunder ez az interpretálás. Az általunk ismert legelső privilégiumokat ugyanis az „*Ecclesia beaste Marie de Chersat*” 1419- és 1420-ban V. Márton pápától kapta, tehát még azelőtt az idő előtt, amikor a trsati hegyn a

„santa casa” ideiglenes tartózkodásának hagyománya kialakult. Ezért kellett tehát mindig valami mást is tisztelni Trsatban.

Egyetlen lehetőségként a csodatévő Mária-képre hagyatkozhatunk. Ez a kép Trsatban van – újból Glavinić szerint – 1362 óta, amikor a hagyomány szerint, V. Orbán pápa szükségesnek tartotta az Avignonból Rómába való visszatérésekor Loretó meglátogatását. Mélyen érintve a horvát búcsújárók ájtatosságától, küldött nekik egy csodatévő Szűz Mária-képet. Ezt a képet, egy „Galaktotrophousa”-t még ma is tisztelik Trsatban.

A trsati kegykép nemrég végbement alapos restaurálása ennek a műalkotásnak egy teljesen új értékelését kívánja meg. Ezt a vállalkozást Zoraida Demori Staničić művészettörténeti és Marija Mirkolić kultúrtörténeti kiindulópontból kezdte meg. A stiluselemzés a kép keletkezési idejét egyértelműen a XIV. század kezdetére teszi. Az összes rekonstruált időbeli, kulturális és történeti kontextusból, amelyekbe bele van szöve a kép, a legelfogadhatóbbnak tűnik ez a hipotézis, mely szerint a kis összecsukható szárnyas útioltárt (amelynek a középső képe lehet, hogy csak később lett hozzácsatolva) Itáliából, talán Nápoly környékéről, VIII. Bartol herceg idejében (először említve 1327-ben, meghalt 1360-ban) hozták Trsatba. A fia, Sztjepán, V. Orbán (1362–1370) idejében nyilvános tisztelet tárgyává akarta tenni. IV. Miklós az új kápolnát megépítette és a képet ott átmenetileg felállította, addig, amíg Márton herceg alatt azt az újjáépített ferences kolostortemplom főoltárába beépítették. A kegykép az Adriai-tenger mindkét oldalán és a Cillei grófok (akik 1402-ben Trsatot hozomány gyanánt megszerezték és három évtizeden át uralták) területén lévő középkori másolatai, közvetve rámutatnak arra, hogy a trsati Mária-kép már a franciskánusok megérkezése előtt kegyképként hírnevet élvezett. Ma az eredetét biztosan őrzik a kincstárban, míg az oltáron egy barokk másolat van felállítva.

A tisztelet formái

Trsat olyan tipikus búcsújáró hely volt, mint sok másik a római-katolikus világban (Čapo). A középkorban igen látogatott volt. Ha a későbbi feljegyzéseknek hitelt szabad adnunk, akkor számtalan búcsújáró jött Horvátországból, Isztriából, Dalmáciából, Boszniából, Itáliából, a szlovén és osztrák tartományokból és Magyarországról. De konkrét adataink nincsenek erről. A reformáció időszakában, s különösen II. József reformjai következtében Trsat jelentősége és vonzóerejének rádiusza is csökkenni látszik. Ámde a trsati kincstárban van néhány megbízható bizonyítékunk a XVI. századi nagy közkedveltségről. Példa az 1597-es kicsiny, de gyönyörű „Immaculata” szobrocscsa, Erdődy Bakócz Tamás horvát bán ajándéka. Ő 1583-tól 1614-ig volt bán, legismertebb tette a török Hassan pasa Predojević elleni nagy diadal 1593-ban Sziszeknél. A szobrocskát Zsigmond fia (később 1620-tól 1639-ig bán volt) felgyógyulásáért fogadalmi adományként ajándékozta a trsati templomnak. A második bizonyíték egy ezüst kétféjű sas V. Károly császár fogadalmi ajándéka 1536-ból.

Abban az időben, amelyből pontosabb adatok fölött rendelkezünk, tehát a barokk kortól fogva, korlátozottabb volt Trsat vonzóereje. Csaknem azt a benyomásunk, hogy Trsat motívációinak eltolódása a kegyképtől a loretoi legendára inkább csökkentette a közkedveltségét. Vonzáskörzete aligha haladta túl a Szt. Keresztről nevezett Horvát-Krajnai Ferences Provincia határát. A búcsújárók horvátok, szlovének és nyugat-horvátországi, krajnai, steiermarki, isztriai olaszok voltak. A forrásokból következően, melyeket a trsati kolostori archívumban megőriztek, kevés német és csak szórványosan előforduló magyar volt itt. Mindazonáltal a magyar nyelvű feliratos trsati metszetek, amelyeket Magyarországon találtak, azt bizonyítják, hogy az archív források hallgatásából nem szabad elhamarkodott következtetést levonnunk. Különösen kedvelt volt Trsat a tengerészeknél. Különösen a szlovének részéről örvendett nagy tiszteletnek Trsat. A legnagyobb szlovén költő, Francè Prešeren, (a szlovén kultúra „kultikus” középpontjában álló) Szonett koszorú című gyűjteményében lévő legismertebb dalában a legismertebb európai búcsújáró helyek sorába állítja Trsatot: Róma, Santiago de Compostela, Padova, Trsat, Lušarje /Luschariberg, Mariazell:

Marsiktéri romar gre v Rim, v Kompostelje,
Aj tje, kjer svet Antón Jézusa varje,
Trsat obise, al svete Lusarje
Enkrat v življenji, al marijno Celje.

(Néhány búcsújáró Rómába megy, Compostellába,
Vagy oda, ahol Szt. Antal Jézusra vigyázott,
Trsatot látogatja, vagy a szent Luschariberget
egyszer egy életben, vagy Mária Zell-t.)

Mivel az első világháború után a ferences tartomány határát is újrarajzolták, Trsat a mai Szt. Cirill és Methodról nevezett Horvát tartományhoz került, amely Trsat-tói Zenumig és a Szabadkáig terjed. Az isztriai horvát búcsúsok az olasz uralom alatt nem utazhattak Horvátországba, hogy látogatást tegyenek. Ezért prozessziót jártak a Rijeka és Susak közötti határ szögesdrótkerítéséig, Mária-énekeket énekeltek, és búsán fölfelé tekintettek a trsati templomra (Radaus Ribarić). Bár a második világháború után megszűntek ezek a határok, de újak, láthatatlannak teremtődtek. A szervezett búcsúsokat évtizedeken keresztül eltiltották. Állami alkalmazottak évekig nem merészkedtek arra, hogy egy búcsújárásón meglássák őket. Kifejezetten tilos volt a tanároknak minden templomlátogatás.

Ma, a nagy társadalmi és ideológiai változások, valamint a legújabb határvonalak megállapítása után, egész Horvátországból és Szlovéniából jönnek Trsatba a szervezett búcsújárók, továbbá számtalan magányos zarándok, a németnyelvű országokból. Itáliából mindenekelőtt azok az olaszok és horvátok jönnek, akiknek a második világháború után el kellett hagyniuk Jugoszláviát.

A hitelesség

Trsatban csodák történtek, és még ma is történnek. A pontosan hét évszázaddal ezelőtti elszállítása a szent háznak, legitimálta a csodákat. A kritikai történetírás eljutott annak közelébe, hogy bár az elszállítás valóban végbement, de az „angyalok”, akik ebben közreműködtek, történelmi, emberi személyek voltak, akik a házat, mint a Szentföld „souvenir”-jét magukkal hazahozták. Hát hogy álljanak a mai emberek hozzá a csodához, ha a történeti indoklást kivesszük?

Már a régi görögök különbséget tettek (leginkább a szofisták óta) a mítosz és a logosz között, a logosz kifejezéssel arról beszéltek, amit az emberi értelem logikusan meg tud magyarázni, s a mítosz szóval azt jelölték, ami nem magyarázható egyedül az értelemmel, hanem amiben hinnie kell az embernek. A mai tudósok is különbséget tehetnek (a mi esetünkben: történelmi) megismerés és hit között.

Az, amit itt fölvezeltünk, a kultúrtörténeti kutatók töprengései, akik megkísérik azt megtalálni, ami valóban megtörtént, s azt ami a legendaszerű, sőt mitikus, logikusan interpretálni. És itt húzódnak a tudományos megismerés határai. Ezen határ másik oldalán a hit van. Es a hit területe nem az, ami hajdan valójában megtörtént, mérvadóan, hanem az, amiben az ember hisz.

Egy búcsújáróhely, mint Trsat, azok számára, akik hisznek (de csak számukra; a többiek a legjobb akarat mellett sem észlelik, érzékelik, nem érzik – és épp erről van szó), olyan hely, ahol az Isten, az isteni, a felfoghatatlan Jó itt közelebb áll az emberekhez, mint másutt. Ahhoz képest, ami történik, irreveláns, hogy vajon Mária, Jézus Anyja csak mint egy jel értendő-e, vagy ő ténylegesen az ember és az Isten közötti személyes közvetítőként jelenik-e meg; csak egyedül az a fontos, hogy az események megvalósulásában higgyenek.

A csoda élménye nem objektív, hanem szubjektív, de ennek semmi esetre sem kell azt jelentenie, hogy individuálisnak kell lennie.

Végbe megy-e valóban Trsatban az isteni és az emberi közötti találkozás? Erre bizonyítékokként szolgálhatnak a trsati fogadalmi kápolnában lévő fogadalmi ajándékok és feliratok. Az egyéb bizonyítékok hitelességéről szóló vélemények eltérőek. A tisztán észember ezt nem tudja tudományosan felülvizsgálni, tehát ezek számára értéktelenek. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a tudományos megismerés csak egy azon megismerési lehetőségek közül, amely az embernek adatott, akkor az ember mint ember a hit bizonyítási eljárásának is hinni tudást ajándékozhat, anélkül, hogy elkövetne egy tudományos öngyilkosságot, vagy önmagát kiszolgáltatná a paratudományos eszközöknek.

A bizonyítékok között van néhány igencsak kézzel fogható: a mankók, melyeket a rokkantságból felgyógyuló személyek a templomban visszahagytak. Mindegy, hogyan és mit gondolunk a csoda természetéről: Trsatban megtörténnek. A Mária közbenjárásába vetett hit segít.

Trsat és Loreto

Remélem, hogy sikerült bemutatni, milyen szorosan összefügg Trsat Loretoval. A loretoi házacska legitimálta szent helyként Trsatot, és Loretot a „santa casa”, amely Trsatból érkezett. A Trsatban lévő názáreti házikó ideiglenes jelenlétéről szóló hagyomány Loretoiban keletkezett. Ezen Loretoiban újjászülető tradíciók miatt Trsatban a figyelem a kegyképről a helyre – ahol a Mária-házikónak állnia kellett – fordult.

Ezért nem kell csodálkoznunk azon, hogy Trsat a loretoi kultusz szekunder központjává vált. Jellemző, hogy a Szt. Keresztről nevezett Horvát-Krajnai Ferences Rendtartomány (amelyben hosszú időn át a legfontosabb Trsat volt) kolostor-templomaiban korábban épültek a loretoi kápolnák, mint a jezsuitákéiban. Már 1614-ben Glavinic a trsati Sanktuarium méreteit a loretoi „santa casa”-ra alkalmazta. A horvát jezsuita templomokban is gondoltak Loreto mellett Trsatra. Így festették a varasdi jezsuita templom Loreto-kápolnájában a trsati legenda jeleneteit a mennyezetre.

A Szabadság Szent Anyja

Egy további kapcsolat Trsat és Loreto között a trsati litániákban mutatkozik. Utánozták a loretoiakat és Nikola Dešić 1560-ban beillesztette ezt „A lelkek paradicsoma” (Raj duše) című könyvecskéjébe. A 119 invokáció között egyebek mellett ilyeneket is találunk, mint pl. a „Bölcsesség Szent Anyja” („Sveta mati naučtva”).

Néhány szöveg a XVI. században a politikai viszonyokhoz idomult, abban az időben, amikor Horvátország az 1493-as ubdinai súlyos veresége után (és az 1593-as sziszeki diadal előtt) „a hajdanvolt dicsőséges Horvát Királyság maradékainak maradékaira” hullott szét (vö: „reliquiae reliquiarum olim incltyi regni Croatie”), – amint ezt a XVII. század végén Pavao Ritter-Vitezović a politikai viszonyokhoz alkalmazva kinyomtatta. Íme: „Haza Szent Anyja, Szabadság Szent Anyja, Egyetértés Szent Anyja, Béke Megőrzője” és hasonlóak. Az a rész, amelyben az Isten édes-anyját mint Szent Anyját szólítják meg, a következő invokációkban végződik.

Sveta mati svita	Világ Szent Anyja,
moli za nas!	Könyörögi érettünk!
Sveta mati didine	Haza Szent Anyja,
moli za nas!	Könyörögi érettünk!
Sveta mati slobode	Szabadság Szent Anyja,
moli za nas!	Könyörögi érettünk!
Sveta mati veselja	Öröm Szent Anyja,
moli za nas!	Könyörögi érettünk!
Sveta mati sreće	Boldogság Szent Anyja,
moli za nas!	Könyörögi érettünk!
Sveta mati zdravlja	Egészség Szent Anyja,
moli za nas!	Könyörögi érettünk!

Sveta mati miline	Szeretet Szent Anyja,
moli za nas!	Könyörögi érettünk!
Sveta mati nasa	Szent Anyánk,
moli za nas!	Könyörögi érettünk!

Nem kell hangsúlyoznom, hogy a mostani években a hívők ezen felkiáltásai, akik a trsati Szűzanyánál vigasztalást és segítséget keresnek, különösen mélyen átéltek voltak. És ez az a különlegesség, amiért a horvátoknak Trsat többet jelent, mint a katolikus világban meglévő összes többi búcsújáró hely.

(Németből fordította: Rimai Éva)

Vitomir Belaj

Trsat és Loreto

Die Spuren von Trsat ziehen sich in die Urzeit und in die römische Zeitperiode zurück. Ihre Besitzer waren die Frankopanen im 13. und die Habsburger ab 15. Jahrhundert.

Der Legende nach haben Engel das Heilige Haus von Nazaret vom Heiligen Land hierher gebracht und auf dem Gipfel von Trsat niedergelegt. Diese Tradition ist erst seit dem 15. Jahrhundert bekannt. Laut dieser stand das Heilige Haus zwischen 1291 und 1294 hier, wann es von Engeln weiter in Loreto/Italien übertragen wurde. Prinz Nikolaus Frankopan schickte eine Expedition in Nazaret, die die Tradition als wahr bestätigt hatte. Anfangs Italiener, seit dem 17. Jahrhundert auch kroatische Verfasser berichten über Trsat und den Kult des Heiligen Hauses. Spätere Untersuchungen unterstützen die Überlieferung: die heiligen Steine der Muttergottes (sanctae petrae ex domo Dominae nostrae Deiparae Virginis) standen als wichtige Güter in dem Ehevertrag von Filippo D' Angio (lat. De Angelis) und Margarita De Angeli. Aus deren Namen stammt die Engel-Legende.

An die Stelle des Heiligen Hauses zu Trsat wurde eine Kapelle bauen lassen, wo ein wundertätiges Marienbild verehrt wird. Laut der neuesten Analysen, das Bild stammt vom Anfang des 13. Jahrhunderts. Die Seelsorge und die Betreuung der Kapelle sind den Franziskanern anvertraut.

In der Schatzkammer des Wallfahrtsortes sieht man Spenden aus den 16.-17. Jahrhunderten. Zu jener Zeit wurde Trsat von Kroaten, Italienern, Slovenen besucht. Die ex voto Gegenstände von Trsat sprechen über Gebetserhörungen, wunderbaren Heilungen.

Trsat ist heute ein der wichtigsten kroatischen marianischen Wallfahrtsorten.

Hans Peter Zelfel

A BURGENLANDI LORETO KELETKEZÉS ÉS KULTUSZDINAMIKA

Loreto a Lajta-hegység lejtőin fekszik, Burgenland fővárosától északra. A helyiség környéke régi kultusztalaj, mint azt számos prehistorikus és római kori lelet bizonyítja. A környék már az újkőkorból lakott volt és itt egy nagy halstatti és Laténe-kori temetkezési területet tárhattak fel.

Története

Loreto helytörténete szorosan összefügg a kegyhelyhez vezető zarándoklatokkal. A szomszédos terület a XVII. században a Szarvkői uradalomhoz tartozott, amely 1590 óta a család Stotzingeni ágáé volt.

Hans Rudolf von Stotzingen (kb. 1610–1651) egy itáliai utazás alkalmával, mely egy – akkoriban teljesen szokványos – lovagtúra lehetett, meglátogatta a loretoi búcsújáró helyet is, és onnan magával hozta a kegyszobornak egy eredetihez hozzáértetett másolatát, melyet székhelyén, a seibersdorfi kastélyban (ma Alsó-Ausztria) állított fel. Ebben az összefüggésben érdekes, hogy egyik szervitarendi eredeti forráson alapuló publikáció (Servitus Mariana..., Bécs 1667 és Immergruender Lorschbaum, Bécs 1704) sem utal arra, hogy a szobrot Hans Rudolf von Stotzingen szerezte meg. Ezt csak az Eszterházy Pál herceg által írt Mennyei Korona (Nagyszombat, 1696) erre vonatkozó szövege említi. 1644. július 20-án Hans Rudolf von Stotzingen egy vadászaton rátalált egy régi kápolna romjaira, melyet 1431-ben a Kanizsai család épített és 1529-ben a törökök leromboltak. A kápolna alapjain egy Loreto-kápolnát emeltetett a bécsi Szent Ágoston udvari templom mintájára, melybe a közben Seibersdorfból Johanneshofba vitt szobrot áthelyezték. A közeli Stotzingot (Lajtaszék) plébániai rangra emelték és a lelkipásztorkodást a szervitákra bízta, akik az egykor női kolostorként funkcionáló épületbe beköltöztek, és ezzel ott megkapták első rendi működési engedélyüket. Az alapító levél meghatározásai szerint 1648-tól rendszeresen istentiszteleteket is kellett tartaniuk a Loreto-kápolnában. A zarándokok emelkedő száma és különösen télen a rossz útviszonyok nagyon megnehezítették a lelkipásztori feladatok ellátását Stotzingból. Ezért épített Hans Rudolf von Stotzingen a Loreto-kápolna közelében egy kis kolostort.

A majdnem két évszázada Ausztriából igazgatott nyugat-magyarországi uradalmak visszatérése a Magyar Királyságba 1647-ben történt, és ennek követ-

keztében a Szarvkői uradalom Nádasdy Ferenc gróf kezébe került, akit Lorettom második alapítójának nevezhetünk. A gróf egy gyakran visszatérő súlyos betegségben fordult imádságban az Istenanyához és megfogadta, hogy ha felépül, a Loretó-kápolnánál építtet egy templomot. Az ünnepélyes alapköletételre 1651. július 2-án került sor, négy évvel később pedig egy új kolostor építésére adott megbízást, mert a régi túl kicsi lett. Ez az új építkezés volt az oka, hogy a Loretó-kápolnát áthelyezték a mai helyére. Régi helyét ma a Mária-oszlop jelzi a templom előtt. 1659. július 2-án, pontosan az alapköletétel után nyolc évvel történt meg a templom ünnepélyes felszentelése. Ez idő tájt emelkedett Lorettom plébániává. Később aztán az anyaplébánia, Stotzing egyre többet veszített jelentőségéből, a lorettomi zárandoklat pedig fellendült. Ennek jele lehet a lorettomi piacjog 1666-os elnyerése. 1683-ban az időközben a templommal és a kolostorral összenőtt helységet a törökök lerombolták. Az újjáépítés Eszterházy Pál (1635–1713) alatt történt meg, aki 1702-ben, a Nádasdy Ferenc gróf kivégzése után (1671) elkobzott Szarvkői uradalmat végérvényesen meg tudta szerezni. 1707-ben a templomot az újjáépítés után újrászentelték. Ismertetőjele egy ívelt csigaorommal ellátott homlokzat volt és egy tetőtorny, melyet 1738-ban le kellett bontani, míg aztán 1740-ben megépítették a kéttornyos homlokzatot. Ugyancsak a XVIII. században létesítették a templomhoz nyugatról csatlakozó keresztutat, melyen belül található a Loretó-kápolna. Egy 1704-es látkép világosan mutatja a széles (330x100 m) főteret, melyet három oldalról az oromzat felől a főtérhez kapcsolódó udvarok vesznek körül, és melynek déli oldalhosszúságát a templom és a kolostorépületek képezik. Ez az együttes nagyjából máig megmaradt.

1787-ben a szervita kolostor a jozefinista kolostor-felszámolások áldozata lett, és később katonai kórházként és az Esterházyak hercegi gyapjúraktáraként szolgált. A megszüntetéstől 1926-ig, majd 1953-tól 1964-ig Loretó ismét egyházmegyei plébánia volt. A közbeeső években a plébánia és a zárandoklatok gondját a szerviták viselték, 1964-től a lelkeszséget Szűz Mária oblatúsaira (Oblati Mariae Virginis, OMV) bízta. A plébánia- és búcsútemplomot 1997-ben basilika minor rangra emelték.

Loretó-kápolna

A Loretó-kápolna egy kis téglalap alapú épület nyeregteretűvel, melyen egy hagymakupolájú tetőtorny van. Az 1627-ben emelt, de ma már nem létező bécsi ágostonos templom Loretó-kápolnájának mintájára építették, melynek építésénél Lorettóban a Santa Casa pontos tervfelvételeit valósították meg, mely tervek a XVI. századi átépítések utáni állapotot ragadják meg. A lorettomi kegykápolna nagyon hasonlít a XVII. századi eredetihez, annak tipikus karakterisztikáját majdnem teljesen mutatja, miközben az esetleges restaurálások az állag megváltoztatásához vezettek. Az eredetivel ellentétben a kápolna Lorettóban nem kelet felé, hanem déli irányba tájolt. (A következő adatok a tájolásról a lorettomi helyzetre vonatkoznak.) Egyezések vannak, pl. a bevakolt külső falaknál, a bejáratoknál (három ajtó), az ablakoknál, a boltozatnál és részben a falak kialakításánál, melyek ma

csak egy tiszta, szürkére festett téglaszerkezetet mutatnak befalazott fagerendákkal kőfalszerkezet és mesterséges falrepedések nélkül. A déli fal felső részén található egy falifülke a kegyszobor számára, alatta a Santo Camino (egy kandallónak tekintett falmélyedés) és az eredetitől eltérően balra és jobbra két, ajtóval ellátott kis terem (jobbra az ún. „Kuchl” (konyha), balra a „Kammer” (kamra)). A Hans Rudolf von Stotzingen által Itáliából hozott kegyszobor-másolat jellemzően keskeny és oszlopszerű formájában ma az északkeleti torony alatt található kápolnában, a Mindenszentek-oltárán áll. A Loretó-kápolnában található egy barokk felfogásban átfogalmazott másolat, mivel az eredeti az 1683-as török háború folyamán elveszett vagy talán csak biztonságba helyezték, és csak később találták meg. Ami a berendezést, az oltárt, a szentély leválasztását szolgáló farácsokat illeti, e téren is messzemenő egyezések állapíthatók meg az eredetivel. Eltérések vannak a kápolna méreteiben, a tető kialakításában, a padló lerakásában (világos és sötét csempék ugyan, de nem átlósan lerakva). Az eredetitől eltérően a Santo Armario sem faliszekrényként, hanem a padlóig nyíló derékszögű falifülkeként van kialakítva, és egy ajtóval van lezárva.

Kultuszdinamika

A kegyszobor 1644. szeptember 8-án történt transzlációjakor állítólag 4000 hívő volt jelen. Az új búcsújáró hely híre gyorsan terjedhetett, mert már egy évvel később a Fertő-tó melletti Purbach község a pestisvészben lorettomi zárandoklatra kötelezi el magát és processziójának útvonalán – a Stotzingtől Loretóba vezető úton – egy képoszlopot emeltek, az úgynevezett Purbachi Keresztet. Az 1659-es templomszentelésre több mint 55 processzió érkezett. Az áldozások és az évi processziók száma egy erősen emelkedő kultuszdinamikát mutat: pl. 1695-ben 65 processzió, 1697-ben 104, 1699-ben 110 processzió, 1700-ban 114, 1701-ben 127, 1731-ben 176. A zárandokutak II. József császár által elrendelt korlátozásai és a szervitakolostor megszüntetése 1787-ben a zárandokok számának egyértelmű csökkenését okozta; így a XIX. században időlegesen csak évi 1300 áldozó volt. A zárandokok számának erőteljes visszaesése okozta 1864-ben a káplánság eltörlését Lorettóban. Fő búcsújáró napok a XVIII. század elején: húsvét utáni első vasárnap (5 processzió), június 3. (7), pünkösd (hétfő és kedd 11), Szentháromság vasárnapja (8), június 24. (13), Sarlósboldogasszony (július 1–9., 5), Nagyboldogasszony (10), Kisasszony (16), Kisasszony utáni vasárnap (5), társulati ünnep (4). Március 25., július 2., augusztus 15. és szeptember 8-a voltak a vásári napok.

A búcsújáró hely vonzáskörzetére különböző források adataiból lehet következtetni, mirákulumkönyvekből, processziórajstromokból, társulati könyvekből, stb. A templom felszentelésére 1659-ben a processziók mindenekelőtt a Nádasdy uradalom helységeiből jöttek a mai Burgenland (Szarvközi – Hornstein, Deutschkrentz, Léka – Lockenhaus) és a Fertő-tótól délre eső terület helységeiből. Ehhez jöttek még processziók az Eszterházy uradalomból, Kismartonból és Fraknóból és a Bécsi-medence területéről. Magából Bécsből is jött egy processzió, három pedig Stájerországból: Ez a terület nagyjából egybevág azzal, amely az

1644 és 1666 közötti imameghallgatásokból kikövetkeztethető. Az 1704-es processziólajstrom, mely az évente érkező helységek összeírása lehet, 114 processziót sorol fel, néhány helységből évente többször is elzarándokoltak Lorettomba. Itt némiképp világosan felismerhető a zarándokút és az uradalom összefonódása. A helységek számának erőteljes növekedése figyelhető meg a mai Észak- és Közép-Burgenlandban (itt fekszenek az Eszterházy birtokok), a Bécsi-medencében, de a mai Alsó-Ausztriában fekvő Piestingtalból, Triestingtalból és a Bucklingen vidékéről is érkeztek processziók. Már csak kettő jött az egykori, a Fertő-tótól délre fekvő Nádasdy birtokról. 1731-ig a processziók száma évi 176-ra emelkedett; változásokat lehet megállapítani a származási hely szerint, de a vonzáskörzet kiterjedéséről már alig módusult.

Lorettommal összefüggésben gyakran még két további Mária-kegyhelyet láto-gattak, méghozzá Eisenstadt-Oberberget és Stotzingot. Eisenstadt-Oberbergben a zarándokok célja a kegykápolna és a kálváriahegy volt. Stotzing Lorettomtól mintegy 3 km-re, a Lorettomba vezető forgalmas zarándokút mentén található. Kis XVIII. századi szentképek hivatkoznak ikonográfiájukban és szövegükben erre a búcsújáró szokásra: „Oh, malaszttal teljes Anya, Loretói Mária, mentsd meg Eisenstadtot és Stotzingot a háborútól, éhségtől, pestistől és minden bajtól. Ámen.” (kb. 1750). Egy horvát processziós ének is erre utal: „Pohodli jesmo mi / Marije pre lipe tri / Stutzingu, Zeljansku / i Mariju Lovretansku. / O, Marija.”

Lorettomban Máriazellhez hasonlóan élt a „házassági zarándoklat” szokása. Ez a búcsújárás és az esküvő összekapcsolását jelenti. A bevándorlók különösen Bécsből érkeztek, mivel itt az emberek még a város határán belül érezték magukat, amint azt egy XVII. századi szöveg kifejezi: „Erről a helyről olyan kellemes a kilátás, hogy még öt mérföld távolságra is, tiszta égnél híres bécsi Szent István-toronyig el lehet látni.”

Jelenleg Lorettomot évente mintegy 100 000 zarándok látogatja. A legnagyobb búcsújáró napok: augusztus 15. (Mária mennybemenetele), a horvát vasárnap (szeptember harmadik vasárnapja) és szeptember 8. (Mária születése). Minden év május elsején történik a jármű(autó)-áldás.

A Fájdalmas Szűzanya Társulata (D. Virginis Dolorosae Sodalitium)

A Mária szenvedéseire való emlékezés a szervita rend spiritualitásában is mélyen gyökerezik, így alapították meg a szerviták nem sokkal stotzingi megbízatásuk után ezt a társulatot, melynek tagja volt Hans Rudolf von Stotzingen is, Lorettom alapítója. A társulatról szóló egyik első tudósítást egy imameghallgatásról szóló jelentés tartalmazza 1649-ből. Itt Szűz Mária egy bénának álmában arra utal, hogy „ut se Laureti Doloroso suo Sodalitio iungeret” (= „hogya magát Lorettomban a Fájdalmas Társulathoz kösse”), ami aztán gyógyulását eredményezte. Egy 1676-ban történt imameghallgatás egy ígéretet említ, hogy „magát e helyen (Lorettomban, a szerző megjegyzése) a társulatba beírattja.” Itt egy skapulárétársulatról volt szó, mert az 1683-ban török fogságba esett Elias Sold emlékezik vissza, amikor 1698-ban Krétára küldik gályarabságra, hogy 24 évvel koráb-

ban „Lorettomban a szent skapulérét megkapta” és Máriától kér oltalmat és megmenekül. Már Nádasdy Ferenc gróf által épített templomban állt egy társulati oltár. A Fájdalmas Istenanya mai kápolnája egy kartuson az „Archi / Confraternitas sac. / dolorosi scapularis / B.M.V.” feliratot viseli. 1751-ből ennek a kápolnának a nagy stukkódíszes oltárán a Pietà egy polikróm figurája található Szent János és Szent Magdaléna között. Azokban a helyiségekben, ahonnan a Lorettomba zarándokoltak, már 1683 előtt képviselve volt a rend. Sajnos a rend mindkét fő könyve elveszett, úgyhogy alig állnak rendelkezésünkre információk a tagok számáról: 1693-ban 1206 tag, 1695-ben 1114, 1696-ban 1109, 1697-ben 1248. A pestis utáni években 3–4-szeres növekedés következett be. Az 1670-ben volt Lorettóban egy nyomda, melyet Nádasdy Ferenc gróf szolgálatában álló David Kraus üzemeltetett. Még ebben az évben nyomtatott egy társulati könyvet a szerviták számára, amely imák és énekek mellett az „Hétfájdalmú Szűzanya Anyatársulata” szabályzatát is tartalmazza. A társulat fő ünnepét mindig a Fájdalmas Anya emlékűnepe (szeptember 15.) utáni vasárnap tartották, és e napot ünnepélyes megformálása nemsokára fő búcsúnappá tette. Érdekes, hogy a processziók száma ezen a napon az 1704-es 4-ről az 1701-es évben 19-re emelkedett – ennek több mint a fele horvát falvakból. Talán itt találhatjuk meg a ma ezen a napon ünnepelt horvát vasárnap kezdeteit.

Horvát vasárnap (Kroatensonntag)

Az ún. horvát vasárnapot minden szeptember harmadik vasárnapján ünnepelik, a Fájdalmas Anya ünnepe utáni vasárnapon. Itt egy olyan búcsúról van szó, ami Lorettom virágkorában még nem, vagy pedig nem ebben a formában létezett. A búcsúnapokon a prédikációkat németül, horvátul és – inkább csak kivételesen – magyarul tartották. A kolostor megszüntetése után Lorettomban nem volt horvátul beszélő lelkész. Erre vezethető vissza, hogy a horvát zarándokok számára egy saját búcsúnapot határoztak meg, nevezetesen a régi társulati ünnepet szeptember harmadik vasárnapján. Ez horvát vasárnap a XIX. század elejétől létezik. Ezen a napon a zarándokok Burgenland horvát közösségeiből – gyakran már előző este – érkeztek Lorettomba, az első világháború előtt a nyugat-magyarországi térségből is. A XIX. század 90-es éveinek elején ez évi mintegy 24 processziót jelentett, melyek közül a már említett 1704-es lajstromban szinte egy se bukkan fel. A zarándokok összlétszáma 4000 főt tett ki, a processziók mintegy kétharmada (távrolról érkezve) egyenként kb. 100 zarándokkal, egyharmada (a környékről) egyenként 300 zarándokkal.

Ha egy 1894-es horvát vasárnap lezajlásának leírását összehasonlítjuk a mostani programmal, sok egyezést állapíthatunk meg: a zarándokok megérkezése már előző nap délután, ill. este; ezeken a napokon a főoltár a Fájdalmas Istenanya képével van díszítve; esti istentisztelet (egykor áldás, ma esti mise) az azt követő gyertyás körmenettel; virrasztás imával, énekléssel, ma rövid prédikációval és elcsöndesüléssel is; vasárnap délelőtti ünnepi istentisztelet, aztán pedig a processziók elvonulása (ma kora délutáni záróáhitat után).

(Fordította: Gyanó Szilvia)

Válogatott irodalom

- BAUMER, Remigius–SCHEFFCZYK, Leo (Hrsg.)
1992 Marienlecion, Bd. 4. St Ottilien.
- Festschrift zum 350-Jahr-Jubileum der Gnadenkapelle Loretto, ein Führer zur Geschichte und zu den Kunstwerken der Gnadenkapelle und der Wallfahrtskirche, Loretto, 1994.
- FLÖGEL, Evelyn
1984 Die Loretokapellen in Baden-Württemberg, Bayern und der Republik Österreich. München, Inaugural-Dissertation.
- LÁSZLÓ, Stefan
1936 Loretta im Burgenland, Beiträge zur Geschichte des Wallfahrtswesens und des Servitenkonventes. Wien, Katholisch-theologische Fakultät der Universität, Dissertation. (eine erweiterte Neuausgabe mit Literaturnachträgen leit 1936 erschien 1994)
- MOHL, Adolf
1894 Der Gadenort Loretto in Ungarn. o. O.
- SCHMIDT, Leopold
1953 Volkskult und Wallfahrtswesen im nördlichen und mittleren Burgenland. Burgenländische Beiträge zur Volkskunde, Wien, 45–60.
- SEMMELWEIS, Karl
1964 Burgenländische Wallfahrts- und Mirakelbücher aus dem 17. und 18. Jahrhundert. Burgenländische Heimatblätter 26. 131–140.
- SZIVATZ, Christian
1998 Loretto und die Kroaten, 200 Jahre kroatischer Sonntag. Horsteiner Heft Nr. 30.
- ZELFEL, Hans Peter
1989 Das heutige Burgenland als Ziel und Ausgangspunkt grenzüberschreitender Wallfahrten in der kartographischen Darstellung. In: Bericht über den 17. Österreichischen Historikertag in Eisenstadt 1987. Wien, 234–238.

Hans Peter Zelfel

Loretto im Burgenland - Entstehung und Kultdynamik

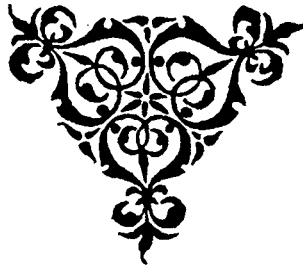
Loretto im Burgenland liegt nördlich der Landeshauptstadt Eisenstadt am Abhang des Leithagebirges. Die Ortsgeschichte von Loretto ist eng mit der Wallfahrt zu diesem Gnadenort verbunden. Das Gebiet gehörte im 17. Jahrhundert zum Besitz der Familie von Stotzingen. Hans Rudolf von Stotzingen (u. 1610-1651) besuchte auf einer Italienreise auch den Gnadenort Loreto und brachte von dort eine am Original angerührte Kopie der Gnadenstatue mit. 1644 fand Rudolf von Stotzingen ruinen einer alten Kapelle, auf deren Fundamentum er nach dem Vorbild der in der Wiener Hofkirche zu St. Augustin eine Loretokapelle errichten liess, wohin die Statue übertragen wurde. Die Serviten wurden der Betreuung

der Kapelle anvertraut. Im 1651 ging die Herrschaft Hornstein an Graf Franz Nádasdy, der als zweiter Gründer von Loretto gilt. Bis 1704 wurden die Kirchen- und Kolstergebäuden fertig geworden. Seit 1964 ist die Seelsorge den Oblaten der Jungfrau Maria anvertraut.

Die Gnadenkapelle in Loretto ist dem Original des 17. Jahrhunderts ähnlich und weist dessen typische Charakteristika nahezu vollständig auf. Abweichend vom original findet man links und rechts zwei mit Türen versehene kleine Räume, die sogenannte "Kammer" und "Kuchl". Die von Hans Rudolf von Stotzingen mitgebrachte Kopie des Gnadenbildes ist heute auf dem Allerheiligenaltar in der Klosterkirche aufgestellt. In der Loretokapelle befindet sich eine zweite, in barocker Auffassung umgesetzte Kopie.

In 17.-18. Jahrhundert lebte der Gnadenort seine Blütezeit. Es kamen jährlich über hunderte Prozessionen. Der Einzugsbereich des Gnadenortes lässt sich aus Mirakelbüchern, Prozessionsverzeichnissen, Bruderschaftsbüchern erschliessen. Es lässt sich ziemlich deutlich die Verflechtung von Wallfahrt und (Grund)Herrschaft erkennen: nördliches und mittleres Burgenland und das Wiener Becken.

Bald nach ihrer Berufung nach Stotzing/Loretto haben die Serviten die Bruderschaft der Schmerzensreichen Seligen Jungfrau gegründet, für die später ein Bruderschaftsaltar und eine Kapelle in der Klosterkirche errichtet wurde. Das Hauptfest der Bruderschaft wurde am Sonntag nach dem Gedächtnis der Schmerzen Mariens (15. September) gefeiert. Vielleicht liegen hier die ersten Anfänge des noch heute an diesem Tag gefeierten Kroatensonntags.

Giuriati, Paolo

LORETO, DENVER ÉS A KATOLIKUS EGYHÁZ FŐBB HAGYOMÁNYOS KEGYHELYEI

1. 1975 óta egy sokszempontú, interdiszciplináris kutatás vizsgálja a katolikus egyház főbb zarándokhelyeit, kezdve a padovai Szt. Antal bazilikával. E kutatások érdekes eredményekkel szolgáltak. A vizsgálódások első mérlege „*Il Senso del Cammino. I Pellegrinaggi Mariani. Un' Analisi Socio-Culturale sui Pellegrinaggi a Lourdes, Fatima, Loreto, Our Lady of the Snows.*” címen Padovában jelent meg 1992-ben Paolo Giuriati és G. Lanzi Arzenton C.R.S.R. kiadásában. A padovai Centro Ricerche Socio-Religiose szorosan együttműködik többek között a bolognai Centro Studi per la Cultura Popolare intézetével. A címben említett búcsújáró helyek mellett kutatások folytak Guadalupében (Mexikó), a Mandiæ Szent Lipótnál Padovában (Olaszország), Denverben és a czestochowai Jasna Gorán (Lengyelország). Jelenleg kutatás van folyamatban Montrealban, Szent József kegyhelyén (Kanada) és Vilniusban (Litvánia).

2. A búcsújárás kutatását a vallásos életben megjelenő szent üzenetnek a társadalmi kommunikáció különböző szintjein, az üzenetet meghatározó elméleti és gyakorlati keretében folytattuk. Hipotézisünk, hogy a zarándokhelyen tett látogatás olyan vallási pillanatot hoz létre, amely a látogató életének egészét meghatározza, funkciója pedig, hogy egzisztenciálisan feltöltse annak érdekében, hogy jelentést és tartalmat adjon a mindennapoknak: a „radikális mással” való kapcsolat révén a zarándok megtalálhatja, vagy újrafelfedezheti, vagy megerősítheti belépését és a vele való összetartozását.

3. A kutatás területei a következők voltak:

- kik és milyen célból jönnek a zarándokhelyre
- mit tudtak a helyről, milyen benyomást szereztek és milyen hatással lehet rájuk a látogatás
- milyen jelentést kapcsoltak a zarándokhely funkciójához és másokhoz való viszonyukban ez milyen üzenetet hordoz
- a zarándokhelyen végzett gesztusok milyen jelentéssel bírnak, hogyan látják a szent közvetítő szerepét és az mit képvisel
- milyen jelentés kapcsolódik a kultusz hagyományos gyakorlataihoz (az Eucharistia és a Bűnbocsánat szentsége)
- a zarándok szokásos vallásgyakorlatai és az életre (értékek, filozófia) irányuló általános tájékozódása, tekintettel a kegyhely üzenetének nem-vallási, aktuális eseti feldolgozására.

4) A kutatások a következő időszakokban zajlottak: Lourdes 1982-84 között; Medjugorje 1985; Fatima 1986; Loreto és Our Lady of the Snows – Belleville (USA) 1987-88 között; Guadalupe 1990-92 között, Denver 1993; Czestochowa 1992-93 között. A gyűjtött adatok tartalmaztak:

- 3643 a látogatókkal készített interjú kérdőívek segítségével; 1152 Loreto-ban;
- 463 a zarándokhelyen dolgozókkal készített interjú a zarándokokról alkotott képük megerősítése céljából; 65 Loreto-ban;
- kb. 8500 fotó (dia) az ájtatossághoz kapcsolódó magatartás különböző összetevőiről; 800 Loreto-ban;
- kb. 40 órányi videofelvétel az ájtatossághoz kapcsolódó magatartásról; 8 Loreto-ban;
- kb. 550 órányi videofelvételen rögzített, a zarándokokkal készített interjú; 120 Loreto-ban;
- írásos imák és a zarándokok fogadalmi ajándékainak szisztematikus gyűjtése és rendszeres vizsgálata;
- a zarándokok látogatása bizonyítékaul vásárolt tárgyak (emléktárgyak) preferenciájának vizsgálata

5. Loreto kapcsán a különböző vizsgálati módszerek nyomán a következő információk jelentkeztek:

- Fontos megjegyezni, hogy a Loreto kegyhelyének eredete nem egy Mária-jelenésen alapszik, hanem egy ereklyén, amelyről feltételezik, hogy a názáreti Szent Ház. Loreto üzenete a Szent Házhoz kapcsolt jelentésekben értelmezhető, amely ekként helye az Angyali Üdvözlésnek, Isten fia inkarnációjának, Krisztus gyermek- és ifjúkorának, a Szent Családnak.
- A kegyhelyen minden a zarándokok fogadása érdekében szervezett, szinte kézen fogva vezetik őket a szent tér szívébe, a Szent Házba. A kegyhely maga mondja el történetét képek és szobrok révén; maga Loreto városa is eredetét a kegyhelynek köszönheti.
- A zarándoklatok alapján Loreto kétségkívül máriás jellegű kegyhely. A bazilika belsejében a zarándokok figyelmének központjában a Szent Ház áll. Az idelátogató csoportok földrajzi megoszlása és összetétele alapján Loretot leginkább nemzeti zarándokhelynek kell tekintenünk, egy nép „közös otthonának”, ahova az emberek családi körben érkeznek.
- Az átlag zarándok ismeri és érti a Szent Ház történetét és jelentését.
- Azért jön ide, hogy találkozzon a mennyei Anyjával, hogy jobb ember legyen és segítséget kapjon; bizonyos benne, hogy meghallgattatik és kíváncsi teljesül. A látogatás főbb szerepeit az értékek megalapozásában és a remény forrásában, a Máriához való áhítat erősödésében látja, ugyanakkor ez lehetőség is Isten és a mások iránti szeretet erősödésére és önnönmaga feltöltődésére.
- Máriát „Mennyei Anyánknak” és „Isten anyjának” tekinti.
- Fontos szerepet tulajdonít a vallás szentségeinek, amelyek Istennel való megbékélést jelentik, valamint az Eucharistiának, amelyet az Istennel való egyesülésként és Krisztus áldozata emlékének tekint.

6. Denver vonatkozásában a különböző vizsgálati módszerek nyomán a következő információkat kaptuk:

- Denver csak részben vehető össze a katolikus egyház egyéb zarándokhelyeivel, hiszen alapjában a világ minden részéről érkező fiatalok egyesülése és találkozója volt a vallási közösség vezetője (a pápa) jelenlétében.
 - A résztvevők motivációja vallási jellegű volt, erős szocio-kulturális elemmel bővítve (látni a pápát, találkozni társakkal)
 - Mint más zarándoklatoknál, a közösen átélt tapasztalat a találkozás vallási oldalának fontosságát adott, de mindenek fölött aláhúzta az érzelmekben való osztozás hangsúlyosságát a közös tapasztalatban.
 - A fiatalok átlagos vallási háttérrel érkeztek, s a hitet valamint az erkölcsi értékeket fontosnak tartják a mai világban.
 - A denveri találkozót ifjúsági ünnepségként éltek meg, ami a szomszédokkal könnyebben volt közösen átélhető, megosztható.
 - Ennek ellenére a résztvevők több fontos területen nem osztották az egyház hagyományos tanítását, pl.: házasság előtti nemi élet, fogamzásgátlók használata, elvált emberek újraházasodása és a nők pappá szentelése kérdésében.
 - A denveri tapasztalatoknak vannak bizonyos ambivalens pontjai, inkább jelenti az ösztönzést a meggyőződés és személyes viselkedés későbbi beéréséhez, a hit és személyes viselkedés kialakításához vallási és lelki vonalon, mintsem egy megállapodott, érett hit megnyilvánulását.
7. Összefoglalva az eddigi különböző zarándoklatok vizsgálatait, azt mondhatjuk:
- A zarándoklat olyan vallási és emberi tapasztalást hoz létre, amely a zarándok egész életére kihat.
 - E tapasztalat útján a látogató megerősíti, újrafelfedezi vagy először találja meg az utat a „radikális másság”-gal való közösségbe.
 - Következésképpen a zarándok feltöltődik.
 - A mindennapi élet jelentéssel és tartalommal telik meg és a találkozás, megbocsátás és a megosztás alkalmává válik.

(Fordította Guba Szilvia)

Loreto, Denver és más szent helyek: Táblázatok

1. Táblázat: Általános adatok

		Guada-lupe	Denver	Czesto-chowa	Lour-des	Medju-gorje	Fatima	Loreto	Our Lady
Interjúk	Összesen	403	166	632	520	450	623	783	66
Kor	30 vagy								
	fiatalabb	54.6%	-	68.6%	51.6%	41.5%	38.4%	42.9%	1.5%
	31-60 év	43.4%	-	26.8%	36.7%	51.6%	43.8%	44.5%	25.7%
	60 év fölött	6.7%	-	4.4%	9.8%	5.6%	15.7%	12.1%	62.6%
	Nem rögzített	0.7%	-	0.2%	1.9%	1.3%	2.1%	0.4%	10.6%
Nem	Férfi	48.1%	53.6%	39.6%	41.0%	53.6%	44.0%	43.0%	18.2%
	Nő	51.6%	45.2%	57.3%	57.7%	43.7%	53.3%	54.7%	66.7%
	Nem rögzített	0.2%	1.2%	3.8%	1.4%	2.7%	2.8%	2.3%	15.2%
Utak száma	Első út	5.7%	-	39.9%	46.8%	55.6%	41.1%	27.2%	13.7%
	Egynél több	92.3%	-	59.2%	47.7%	36.6%	51.7%	72.7%	62.1%
	Nem rögzített	2.0%	-	0.9%	5.5%	7.8%	7.2%	0.1%	24.2%

2. Táblázat: A látogatás két legfőbb indítéka

	Guada-lupe	Denver	Czesto-chowa	Lourdes	Medju-gorje	Fatima	Loreto	Our Lady
1. Gyakorlati-hasznossági	19.6%	1.8%	46.5%	13.6%	21.4%	32.0%	20.3%	39.4%
2. Lelki-aszketikus	4.5%	38.0%	31.5%	26.9%	38.2%	39.1%	28.8%	31.8%
3. Hagyomány/Visszatérés a hagyományhoz	20.6%	6.0%	2.4%	1.9%	6.9%	4.0%	2.2%	0.0%
4. Ökumenikus-felebaráti	1.7%	10.8%	5.7%	11.7%	17.4%	10.7%	11.9%	18.2%
5. Máriás	47.9%	-	16.7%	13.6%	39.4%	39.4%	18.9%	16.6%
6. Belső-egzisztencialista	2.0%	12.7%	16.3%	37.3%	14.0%	14.0%	12.0%	12.1%
7. Filantróp-humanitárius	0.5%	2.4%	3.6%	15.0%	3.0%	3.0%	12.7%	0.0%
8. Profán vagy félprofán	8.2%	1.8%	15.3%	9.0%	16.4%	16.4%	8.1%	7.6%
9. Közvetlen részvétel	3.2%	-	-	-	13.6%	13.6%	-	-
10. Ex-voto	8.4%	-	14.4%	-	12.5%	12.5%	5.6%	-
11. Látni a pápát (Denver)	-	67.5%	-	-	-	-	-	-

(a 2. táblázat folytatása)

	Guadalupe	Denver	Czeszochowa	Lourdes	Medjugorje	Fatima	Loreto	Our Lady
12. Az egyház újrafelfedezése (Denver)	-	6.6%	-	-	-	-	-	-
13. Találkozás más fiatalokkal (Denver)	-	34.3%	-	-	-	-	-	-
14. Más okok	23.6%	3.0%	9.7%	-	-	-	16.8%	7.6%
15. Nem rögzített	0.7%	-	-	4.6%	2.6%	2.6%	3.6%	18.2%
A 4. és 7. összesen	2.2%	13.2%	9.3%	26.7%	19.8%	13.7%	24.6%	18.2%

3. Táblázat: A látogatás két fő hatása az emberek életére

	Guadalupe	Denver	Czeszochowa	Lourdes	Medjugorje	Fatima	Loreto	Our Lady
1. Gyakorlati-hasznossági	1.5%	12.7%	32.6%	27.1%	18.1%	19.0%	33.2%	30.3%
2. Lelki-aszketikus	4.2%	33.7%	20.9%	16.9%	42.9%	44.3%	14.3%	39.8%
3. Visszatérés a hagyományhoz	0.2%	6.0%	1.4%	0.6%	3.6%	5.2%	1.3%	0.0%
4. Ökumenikus-baráti	1.2%	27.1%	4.0%	3.6%	13.4%	8.5%	13.3%	3.0%
5. Máriás	5.7%	-	14.6%	4.4%	16.5%	26.3%	13.8%	12.1%
6. Belső-egzisztenciális	5.0%	31.3%	24.5%	30.2%	31.0%	20.7%	18.6%	18.2%
7. Filantróp-humanitárius	-	9.0%	6.8%	2.3%	14.3%	11.2%	8.7%	9.1%
8. Nincs változás	21.6%	6.0%	10.4%	-	4.5%	10.0%	10.3%	7.5%
9. Értékek javulása	0.2%	15.1%	14.4%	1.3%	16.1%	23.3%	7.6%	12.1%
10. Jobbra fordulás	72.0%	-	-	-	-	-	-	-
11. Az egyház újrafelfedezése (Denver)	-	7.8%	-	-	-	-	-	-
12. Más okok	1.2%	3.0%	8.9%	23.1%	5.3%	7.4%	7.9%	25.7%
13. Nem rögzített	1.2%	-	13.0%	-	-	-	-	-
A 4. és 7. összesen	1.2%	36.1%	10.8%	5.9%	27.7%	19.7%	22.0%	12.1%

4. Táblázat: A látogatás két fő szerepe a mai világban

	Guadalupe	Denver	Czestochowa	Lourdes	Medjugorje	Fatima	Loreto	Our Lady
1. Gyakorlati-hasznossági	10.2%	6.6%	23.4%	5.4%	7.8%	9.0%	15.6%	10.6%
2. Lelki-aszketikus	7.9%	31.9%	23.4%	35.6%	27.2%	53.4%	19.2%	42.4%
3. Visszatérés a hagyományhoz	1.2%	6.6%	4.9%	3.6%	4.7%	6.3%	6.1%	6.1%
4. Ökumenikus-baráti	6.2%	24.1%	6.8%	7.8%	12.0%	23.1%	18.4%	22.7%
5. Máriás	28.3%	-	10.4%	5.0%	10.0%	19.1%	24.0%	12.1%
6. Belső-egzisztenciális	4.2%	25.3%	27.2%	8.1%	14.0%	11.2%	18.3%	9.1%
7. Filantróp-humanitárius	1.0%	21.7%	19.1%	6.0%	25.4%	9.0%	14.9%	7.5%
8. Nincs szerepe	4.5%	1.8%	4.3%	2.9%	3.1%	4.5%	1.5%	6.0%
9. Értékek megalapozása	1.5%	29.5%	32.3%	30.2%	39.3%	34.5%	28.4%	13.6%
10. Általános támogatás	71.0%	-	-	-	-	-	-	-
11. Az egyház újrafelfedezése (Denver)	-	11.4%	-	-	-	-	-	-
12. Más okok	1.7%	-	-	-	3.8%	-	-	-
13. Nem rögzített	5.5%	1.2%	7.4%	18.6%	6.5%	7.2%	4.0%	31.3%
A 4. és 7. összesen	7.2%	45.8%	25.9%	13.8%	37.0%	32.1%	33.3%	30.2%

5. Táblázat: A látnokok két főbb szerepe

	Guadalupe	Denver	Czeszochowa	Lourdes	Medjugorje	Fatima	Loreto	Our Lady
1. Mária választottjai	46.4%	-	-	24.2%	31.0%	43.0%	-	-
2. Készséges és alázatos személy	19.4%	-	-	19.0%	24.0%	27.8%	-	-
3. Szent, aszketikus modell	30.0%	-	-	38.3%	30.1%	36.8%	-	-
4. Marginális figura	2.7%	-	-	1.1%	3.3%	4.8%	-	-
5. Látnok	0.2%	-	-	0.2%	4.2%	3.0%	-	-
6. Testvér és barát	2.7%	-	-	2.7%	8.2%	6.6%	-	-
7. Mária hírnöke	21.6%	-	-	16.6%	46.0%	39.8%	-	-
8. Átlagos személy	11.2%	-	-	0.0%	16.1%	9.0%	-	-
9. Népeinek képviselője	2.7%	-	-	-	-	-	-	-
10. Nem rögzített	6.2%	-	-	18.1%	3.6%	6.1%	-	-

6. Táblázat: Mária két főbb szerepe

	Guadalupe	Denver	Czeszochowa	Lourdes	Medjugorje	Fatima	Loreto	Our Lady
1. Mi anyjánk a mennyben	28.5%	-	26.1%	47.5%	34.0%	45.4%	44.1%	45.4%
2. Kegyelemek Atyja	1.7%	-	20.4%	3.5%	15.4%	8.3%	7.0%	1.5%
3. Társmegváltó	2.5%	-	4.1%	5.6%	14.2%	9.0%	8.5%	12.1%
4. Szerep minta	0.5%	-	17.2%	8.6%	22.0%	19.6%	13.2%	21.2%
5. A megváltás biztosítója	2.0%	-	10.3%	4.0%	15.2%	8.0%	5.2%	7.6%
6. Nővér, barát	1.0%	-	14.4%	2.5%	11.6%	18.5%	11.8%	12.1%
7. Isten anyja	37.5%	-	29.3%	32.1%	22.1%	30.0%	31.0%	19.7%
8. Szeplőtelen fogantatás	0.7%	-	4.6%	7.8%	8.7%	8.0%	3.6%	4.5%
9. A béke királynője	0.2%	-	9.0%	-	23.0%	9.8%	5.3%	4.5%
10. A rózsafüzér Királynéja	-	-	2.8%	-	-	6.9%	1.4%	4.5%
11. A család patrónája	-	-	10.9%	-	-	-	10.8%	3.0%

(a 6. táblázat folytatása)

	Guadalupe	Denver	Czestochowa	Lourdes	Medjugorje	Fatima	Loreto	Our Lady
12. (a zarándokhely neve)								
Boldogasszony	5.0%	-	-	-	-	-	-	-
13. A nemzet anyja/királynője	6.7%	-	11.2%	-	-	-	-	-
14. Más szerepek (szent, stb.)	17.4 %	-	9.7%	-	-	-	-	-
15. Nem rögzített	6.5%	-	-	13.8%	5.8%	6.0%	4.3%	25.4%

7. Táblázat: Misén való részvétel

	Guadalupe	Denver	Czestochowa	Lourdes	Medjugorje	Fatima	Loreto	Our Lady
1. Minden vasárnap és a kötelező szent napokon	46.4%	65.1%	50.6%	47.7%	26.8%	39.2%	45.2%	-
2. Hétköznapi napokon is	6.7%	22.9%	17.7%	32.3%	46.0%	31.6%	24.1%	-
3. Havonta egyszer-kétszer	21.3%	3.6%	2.4%	3.8%	3.3%	2.6%	4.8%	-
4. Karácsonykor, Húsvétkor, stb.	1.0%	0.6%	1.1%	2.9%	3.6%	4.5%	3.6%	-
5. Keresztelő, Esküvő, Temetés alkalmával	1.0%	0.6%	1.1%	1.0%	3.0%	4.0%	1.4%	-
6. Amikor szükségét érzem	1.5%	2.4%	10.9%	4.1%	7.8%	5.6%	11.1%	-
7. Amikor lehetőségem van rá	7.4%	3.6%	2.8%	1.7%	2.4%	5.1%	5.0%	-
8. Soha	3.2%	-	1.4%	0.4%	1.7%	2.0%	0.1%	-
9. Nem szívesen válaszol	7.4%	0.6%	1.1%	1.1%	1.1%	1.6%	0.3%	-
10. Nem rögzített	2.0%	0.6%	10.8%	5.0%	4.5%	4.0%	5.0%	-
Az 1. és 2. összege	53.1%	88.0%	68.3%	80.0%	72.8%	70.8%	69.3%	-

8. Táblázat: Az imának tulajdonított jelentőség, fontosság

	Guadalupe	Denver	Czeszochowa	Lourdes	Medjugorje	Fatima	Loreto	Our Lady
1. Nagy	72.2%	53.0%	58.9%	46.7%	43.1%	54.0%	61.3%	-
2. Elég nagy	11.7%	25.3%	24.5%	27.1%	30.1%	20.0%	25.7%	-
3. Nem nagy	1.5%	12.0%	4.4%	11.5%	9.8%	7.2%	5.9%	-
4. Kicsi	2.5%	6.6%	2.4%	4.1%	7.6%	4.0%	1.7%	-
5. Semmi	3.5%	-	0.9%	0.6%	3.3%	4.0%	1.7%	-
6. Nem szívesen válaszol	6.2%	3.0%	7.0%	4.2%	2.4%	5.0%	2.2%	-
7. Nem rögzített	2.2%	-	1.9%	6.0%	5.6%	5.3%	3.0%	-
Az 1. és a 2 összege	83.9%	78.3%	83.4%	73.8%	73.2%	74.0%	87.0%	-

9. Táblázat: A gyónás két fő jelentése

	Guadalupe	Denver	Czeszochowa	Lourdes	Medjugorje	Fatima	Loreto	Our Lady
1. Büntől való megszabadulás	49.1%	-	31.5%	3.6%	20.5%	30.5%	28.1%	37.9%
2. Lelki-aszketikus	4.7%	-	37.2%	19.1%	23.7%	29.0%	25.9%	28.8%
3. Hagyományos gyakorlat	31.0%	-	4.4%	1.1%	2.9%	4.0%	2.0%	-
4. Az egyházba való visszatérés	2.7%	-	11.7%	4.4%	9.4%	12.2%	10.4%	3.0%
5. Megbékélés	20.3%	-	30.1%	69.6%	53.1%	47.0%	38.9%	45.5%
6. Vigasztalás	8.2%	-	15.8%	3.5%	8.2%	13.5%	11.2%	15.2%
7. A pappal folytatott párbeszéd	3.0%	-	8.9%	3.6%	17.2%	8.0%	12.7%	4.5%
8. Közelebb kerülés Máriához	0.5%	-	6.3%	0.2%	12.5%	12.0%	4.1%	3.0%
9. Az áldozás előfeltétele	-	-	12.0%	0.2%	12.3%	15.6%	7.1%	1.5%
10. Nem rögzített	5.0%	-	6.0%	13.5%	3.8%	8.2%	6.2%	22.7%

10. Táblázat: Az Eucharisztia, áldozás két fő jelentése

	Guadalupe	Denver	Czestochowa	Lourdes	Medjugorje	Fatima	Loreto	Our Lady
1. Megtisztulás	3.7%	-	17.4%	1.1%	14.7%	16.1%	14.4%	15.2%
2. Lelki-aszketikus	7.2%	-	55.7%	54.6%	40.4%	45.0%	48.5%	42.4%
3. Hagymányos gyakorlat	61.0%	-	6.3%	4.0%	3.6%	6.3%	3.4%	-
4. Testvéri találkozás	2.7%	-	7.9%	10.2%	20.0%	14.5%	14.9%	1.5%
5. Jézus feláldozásának emléke	45.7%	-	24.7%	31.0%	38.0%	36.1%	31.8%	40.9%
6. Vigasz	10.4%	-	19.0%	2.3%	7.6%	11.7%	11.2%	12.1%
7. Egyéni áhitat	7.2%	-	22.2%	2.5%	19.6%	21.0%	19.2%	24.2%
8. Közelebb kerülés Máriához	0.5%	-	5.4%	0.8%	13.8%	10.3%	4.4%	4.5%
9. A hitvallás betetőzése	-	-	3.5%	0.8%	3.8%	10.4%	1.7%	-
10. Nem rögzített	11.7%	-	4.7%	15.0%	3.0%	8.0%	5.2%	21.1%

[Külön táblázat Denver adataihoz]

11. Táblázat: Általános adatok

Kor	13-17 év	52.4%
	18-24 év	27.1%
	25-40 év	12.7%
	40 év fölött	6.6%
	Nem rögzített	7.2%
Foglalkozás	Egyetemista/Diák	57.2%
	Más	35.5%
	Nem rögzített	7.2%
Családi állapot	Nőtlen/Hajadon	88.6%
	Házasság	9.2%
	Nem rögzített	1.8%
Állampolgárság	Amerikai	69.3%
	Más	30.7%
	Nem rögzített	-
Vallás	Katolikus	98.2%
	Más	0.6%
	Nem rögzített	1.2%

12. Táblázat: Elfogadja az egyház tanítását az alábbiakról:

	Igen	Nem	Nem rögzített
1. Házasság előtti nemi élet	66.9%	25.9%	7.2%
2. Fogamzásgátlók használata	53.0%	39.8%	7.2%
3. Abortusz	80.7%	14.5%	4.8%
4. Elváltak újrakházasodása	53.0%	41.0%	6.0%
5. Nők pappá szentelése	54.2%	38.6%	7.2%

Paolo Giuriati

Loreto, Denver, and the Main Traditional Shrines of the Catholic Church

Since 1975 a multi-dimensional and interdisciplinary research projekt is in progress on the major shrines of the Catholic Church. The first account of this project can be found in „Il Senso del Cammino. I Pellegrinaggi Mariani. Un' Analisi Socio-Culturale sui Pellegrinaggi a Lourdes, Fatima, Loreto, Our Lady of the Snows.” by P. Giuriati and G. Lanzi Arzenton, C.R.S.R., Padova 1992. Aside from the above mentioned shrines, research has been carried out on pilgrimages to Guadalupe (Mexico), St. Leopold Mandic' in Padua (Italy), Denver and Jasna Gora in Czestochowa (Poland).

The research on pilgrimage was carried out in the theoretical-practical framework of social communication of a sacred message presented to the devout and metabolized by them, that is to say, assimilated to various degrees. The hypothesis is that coming to a shrine constitutes a religious moment inscribed in the globality of the life of the visitors and has the function of recharging him existentially in order to give meaning and substance to daily routin: through an experience with the „radically other” the pilgrim can find, or rediscover, or reinforce his acces and communion with it.

A magyar Mária-tisztelet emlékei az irodalomban és a népköltészetben

A HAVI BOLDOGASSZONY HAZAI LITURGIKUS TISZTELETÉNEK KÖZÉPKORI KEZDETEI

E jeles Mária-napnak a római Santa Maria Maggiore bazilika IV–V. századba nyúló alapításához fűződő legendás hagyományát ismerjük.¹ Bálint Sándor az augusztus 5-i ünnephez kapcsolódó hazai szokások történetével ismételtelen foglalkozott. Kutatásainak eredményeként a XVIII–XIX. századi búcsújáró helyeknek teljes sora együtt van.² Adatai között egyetlen valóban középkori az 1444. évi szegedi békekötés után alapított alsóvárosi ferences kolostorhoz és templomhoz fűződik. A Havi Boldogasszony tiszteletének népi hagyománya a középkortól itt folytonos. Az ünnepi megemlékezésen és a szegedi hagyományokhoz való kapcsolódáson túl e rövid előadásomat az teszi időszerűvé, hogy a hazai liturgikus verses emlékek kritikai kiadását készítve meg kellett vizsgálnom a középkori forrásainkban felbukkant, feltehetően magyarországi szerzőtől származó két verses szövegnek eredetét.

Legelőbb is fel kellett tennünk a kérdést, mikor kezdődhetett magyar földön ennek az ünnepnek az ismerete? A liturgiátörténet megállapítása szerint a *Festum Nivis* augusztus 5-i ünnepének elterjedése Itáliában a XIII. századig vezethető vissza.³ Hazai viszonylatban az első adatokat a kalendáriumokban és az okmányok vagy a misszilis levelek datálásában kereshetjük. Ilyen az Árpád-korból, sőt még a XIV. századból sem ismeretes. Knausz Nándor nyomán⁴ a legkorábbi ismert datálás a kalocsai káptalannak egy 1424-ből való oklevelén olvasható:

„Datum die decimo proximo post festum Mariae de Nive Anno Domini Millesimo quadringentesimo vigesimo quarto”.⁵ Az ilyen záradékok a Hunyadiak korában már megszorodnak. Hunyadi János nevében írt, 1447-ben kelt levélnek a végén ez olvasható: „Datum in villa Balk in vigilia beatae Mariae virginis de Nive. Anno domini etc. XLVII-o”.⁶

A liturgikus könyvek elején található naptárakban a XIV. század második felében, főként a század legvégén fordulnak elő bejegyzések az ünnepre vonatkozóan. Ezek kezdetben utólagos beírások, kiegészítések voltak. Így az 1290-ben má-

¹ Lexikon für Theologie und Kirche 7. Bd. Freiburg 1962. 68.

² Bálint 1943. 78–86.; Bálint 1966.; Bálint 1977. II. 153–156.

³ Lexikon der christlichen Ikonographie 4. Bd. Rom 1972. 596–597.

⁴ Kortan. Budapest, 1876. 214.

⁵ Fejér 1844. 653.

⁶ Teleki 1853. 220.

solt *Breviarium Zagradiense*-ben, amely az esztergomi liturgikus szokást őrzi és a magyar szentek legrégibb zsolozsmáit tartalmazza, a kalendáriumba augusztus 5-én a napi szent, *Dominicus conf.* után később írták be: *Sanctae Mariae de Nive. Oswaldi regis.*⁷ Ugyancsak utólag kerültek a XIV. századi kódexekbe az ünnep szövegei, legelőbb a könyörgések. Így az 1341 előttre datált *Missale notatum Strigoniense* augusztusi ünnepei között lapalji betoldásként található a mise három könyörgése.⁸ Ugyanezek az oratiók a gyulafehérvári Batthyanaeum 1377-i esztergomi misszáléjába is utólag kerültek bele.⁹ Ezekből az adatokból az látszik, hogy az ünnepnek a könyörgéseken kívül nem volt saját szövege; a mise vagy a zsolozsma többi részét a Szűz Máriára tartozó közös részekből, a misekönyv vagy a *breviarium Commune*-részéből kellett kiválasztani.

A Havi Boldogasszony ünnepének középkori hazai hagyományára jellemző két kéziratos bejegyzés adata, amelyekre Radó Polikárp hívta fel a figyelmet. Az első a szegedi alsóvárosi ferencesek könyvtárában egykor megvolt csonka, 1518-ból való *Missale Strigoniense* végén az 1525-ben bejegyzett búcsúi miseszöveg, amely egészen sajátos mise emléket őrizte meg. Ez azért is figyelmet érdemel, mert a használatban lévő misekönyvben az ünnep miséje nyomtatásban is megvolt. A mohácsi vész előtt bejegyzett saját mise nyilván a szegedi ferencesek hagyományos miseszövege volt.¹⁰

A másik ilyen adat ugyancsak a XVI. század első feléből az a könyörgés, amelyet Csárai Mátyás jegyzett fel saját 1514-ben nyomtatott esztergomi misekönyvébe. Csárai 1538–1545 között pécsi kanonok és a Szt. Bertalan-templom plébánosa volt. Misekönyvében a Havi Boldogasszony ünnephez ezt jegyezte be: „Modus Quinqueecclesiae Oratio Deus qui ad declarandam gloriam genitricis tuae”.¹¹ Ezek a helyi, szegedi és pécsi hagyományokra utaló adatok nyilvánvalóan több évtizeddel korábbi, középkori szokásokat, szövegeket rögzítettek.

Az eddig bemutatott adatokból úgy tűnik, hogy az ünnep a XIV. század legvégén lett hazánkban ismertté, és a XV. században terjedt el igazán. Erre vallanak a naptári adatok, a liturgikus könyvek utólagos beírásai. Ezzel magyarázható, hogy az ünnep miséjének változó részei még a nyomtatott forrásokban is nagy változatosságot mutatnak. A XV. század végén még nem volt kialakult és az egész országban egyöntetűen elfogadott szöveghagyomány. Pedig az ünnepet helyenként igen rangos sollemnitással ülhették meg. A Bakócz Tamás esztergomi érsek nevével jelzett, a XV–XVI. század fordulóján szerkesztett *Graduale Strigoniense*-ben a *Virgo Yesse floruit* kezdetű alleluia-trópus díszes dallama erről tanúskodik.¹²

Az első teljes összefüggő, a hazai gyakorlatot tükröző szöveg azonban nem is a misekönyvekben, hanem az esztergomi breviáriumokban a XV. század folyamán

⁷ Zágráb (Zagreb), Metropolitanska Knjižnica, MR 67. Vö.: Kniewald 1943. 220–232.

⁸ Fol. 261', hasonmás kiadása: Szendrei–Ribarić 1982.

⁹ Gyulafehérvár (Alba Iulia), Biblioteca Documentana Batthyaneum, R. II. 134, fol. 209'.

¹⁰ Radó 1944. 23–24, 224. Közli a mise teljes szövegét.

¹¹ Radó 1944. 112–113. A jászóvári premonstrei prépostság könyvtárában őrzött esztergomi misszálé bejegyzését közölte: Petrovics 1952.

¹² *Graduale Strigoniense* (s. XV/XVI), Szendrei 1990. 281.

felbukkanó verses zsoltosma (*historia rythmica*) volt. Ez az ünnepi officium minden részére, órájára az antifonákat, responsoriumokat és versiculusokat verses formában foglalta magában. Szövegét az *Analecta hymnica* 5. kötetében Guido Maria Dreves *Ab aeterno ordinata* kezdettel és *De conceptione BMV.* címmel közölte.¹³ Forrásai között a legkorábbiak XIV. századi breviáriumok az ausztriai Lilienfeldből és Vorauból, az olomouci domonkosoktól és egy XV. századi Münchenben őrzött antifonale. Három forrása azonban magyarországi, és ezekről a jegyzetben az olvasható, hogy az officiumot magyar földön Havi Boldogasszony ünnepén mondták „officium in festo Mariae nivis” címmel. Sikerült a hazai középkori forrásokban ennek a verses officiumnak mai ismereteink szerint valamennyi előfordulását összegyűjtenünk; megtaláltuk nyolc, többségében XV. század közepi kódexben, az 1480 után megjelent valamennyi nyomtatott esztergomi, zágrábi és hazai bencés breviáriumban. Ez esetben nyilvánvaló, hogy ez a szép verses officium a szomszédos területekről került át a hazai gyakorlatba, és mint Havi Boldogasszony ünnepének officiuma lett általánosan ismertté.¹⁴

Amint már a bevezetőben utaltunk rá, magyar földön, feltehetően magyarországi szerzőtől való két, a címe szerint is az ünnepre szánt miseének (*sequentia*). Az elsőnek forrása a legrégebb magyarországi használatra nyomtatott misekönyv, amely 1480-ban Veronaban, egy francia vándornyomdász, Pierre Maufer műhelyében *Missale secundum ritum dominorum ultramontanorum* címmel jelent meg. Kiadástörténete homályba vész. Annyi bizonyos, hogy a tartalma és egy variáns szövegű kolofonnal megmaradt példánya szerint az esztergomi érseki megye használatára szánták az „Alpokon túli” megrendelői (*domini ultramontani*), azaz az esztergomi káptalan tagjai. A kiadvány végén külön *sequentia-gyűjteményben* található a *Stella maris ave* kezdetű ének *Maria de Nive* felirattal.¹⁵ (1. Melléklet) Szövegét az 1480-i ismertett misszáléból G.M. Dreves közölte az *Analecta hymnica* 8. kötetében.¹⁶ Más forrásból nem ismeretes. Feltűnő, hogy az esztergomi misekönyv további kiadásából teljesen kimaradt. Egy bevezető szakaszból, tíz egymásnak felelgető strófapárból és a záró versszakból áll. A verseket Szűz Mária életének fő állomásait veszi sorra, utalva születésétől a mennybevitelig történt eseményekre. A Havi Boldogasszony ünnepéről nincsen benne szó. Az ének – akár részeire bontva – bármelyik Mária-ünnepre alkalmazható. A székesegyházi kórusban szokatlan és ismeretlen lehetett, és ezt a darabot a misekönyv más ismertebb *sequentia*jával is helyettesíteni lehetett. Ezért az esztergomi liturgikus szokásból később teljesen kimaradt.

Ugyancsak egyetlen forrásból ismert a XV. század végéről egy másik *sequentia*, amelynek szerzője magyar humanista költő lehetett és versezetét valóban Havi Boldogasszony tiszteletére szerezte. Kézírtos szövege a *Missale Strigoniense* Ve-

¹³ Leipzig 1889. 57–59.

¹⁴ A Dreves által idézett legkorábbi esztergomi kódexek: *Breviarium Strigoniense*, circa a. 1423 (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 1829.); Kálmáncsehi Domonkos breviáriuma, post a 1474 (Egykor Lambachban, ma: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. lat. 446.).

¹⁵ Fol. [357v]

¹⁶ Leipzig 1890. 68.

lencében 1498-ban pergamenre nyomtatott példányának függelékében maradt meg.¹⁷ A misekönyv egykori tulajdonosa Váradi Péter, Mátyás király kancellárja, korának egyik legműveltebb főpapja volt. 1481-ből az 1501-ben bekövetkezett haláláig viselte a kalocsai érseki tisztelet. A címerével ellátott, színes rajzokkal díszített misekönyvét az elején és végén személyes használatra szánt szövegek (főpapi liturgikus öltözék felvételekor mondandó imádságok, a kanonokok beiktatásakor mondandó eskü és annak elfogadási formulái stb.) tanúsága szerint Váradi Péter érsekként használta.¹⁸ Egyes feltételezések szerint a beírások is az ő kezétől vannak.¹⁹ Misekönyvében augusztus 6-án megtalálható *In festo sanctae Mariae de Nive* felirattal az ünnep nyomtatott, a közös Mária-misék szövegeiből válogatott miséje.²⁰ Ezen a helyen a lap szélén azonban ez az utalás olvasható: „Missam huius festi quaere in fine libri”. A bejegyzés ugyanattól a kéztől, hihetőleg Váradi Péterétől származik, aki jól olvasható humanista betűkkel a könyv többi bejegyzését is írta. Ennek nyomán megtalálható a misszálé végén üres hártyalapokra írt ünnepi miseszöveg, amely merőben más, új szerkesztmény, mint a nyomtatott. A bevezetés, az introitus a 67. zsoltár 15. versét idézi: „Dum discernit caelestis reges super eam, nive dealbabuntur mons Dei” (Amikor az ég lakója szétszórta a hegyen a királyokat, úgy fehérlett Isten hegye, mintha hó borította volna). A legendás hó-csodára utaló bibliai idézetekből összeállított miseszövegbe iktatva találjuk a *Christi matris insignia* kezdetű, kilenc strófapárból szerkesztett sequentiát, amely egyedül ebből a forrásból ismeretes. (2. Melléklet)

A vers szerzője jó költő volt, aki az ünnep történetét, legendás hagyományát foglalta össze. A hallgatóság, az énekesek bizonyára emlékeztek Temesvári Pelbárt *Stellarium coronae Mariae virginis* című beszédgyűjteményéből²¹ Liberius pápa és a római patricius történetére: miként esett hó Rómában az Esquilinuson az augusztusi forróságban; miként rajzolta meg a pápa Szűz Mária templomának alaprajzát a hóba; és a gazdag római polgár a vagyonából hogyan építtette meg a Sancta Maria Maggiore bazilikát, melyet századokon át magyar zarándokok, egyháziak és világiak látogattak. A vers szerzője költői utalásokban idézi fel a Krisztus anyjának dicsőségét hirdető égi jelet, a nyáron esett hó csodáját (*Laude digna prodigia celebret ecclesia / Fusa nivis sub ardore, solis aestus in fervore recalescit miracula...*). Megjelennek a legenda szereplői, felidézi a Szűz Mária tiszteletére épített templomot (*templum... quaeris ex lapidibus*), amelyet a gyermektelen római patricius (*Prole carens vir romanus...*) emeltetett. A pergő sorok mind Isten anyjának dicséretét zengik, közbenjárását kérik. Mert aki az Anyát tisztelte, egyben Fiát is megbecsülte (*Matrem quisquis honoravit, honorasse filium...*). Forma szerint az

¹⁷ Országos Széchényi Könyvtár, Inc. 181.

¹⁸ Radó 1944. 23.; Hoffmann 1992. 131–133, 163.

¹⁹ Vö.: Magyar Könyvszemle 1889, 357–358. Csontos János szerint a kanonoki eskü, amelyben Váradi Péter neve is olvasható („Nos Petrus... Archieppus Colocen. et Bachien.”), az egykori tulajdonos kezétől való. Megfigyelésünk szerint a misekönyvben lévő valamennyi beírás azonos tintával egy kéztől származik.

²⁰ Fol. CLVII.

²¹ Liber XXII, Capitulum VI, Miraculum V. de festo Marie ad Nive.

első öt strófapár három nyolcszótagos sorból, a további négy pedig 8–8–8–7 osztással négysoros strófából tevődik össze. Nem ismeretlen ez az alakzat a magyar gregoriánumban. A jól gördülő versezethez nem lenne nehéz olyan dallamot találni, amellyel a kalocsai érseki templom kórusában Havi Boldogasszony ünnepén ezt a sequentiát megszólaltatták...

1. MELLÉKLET

Sequentia de Beata Virgine de Nive

Missale secundum ritum dominorum ultramontanorum
Verona 1480 fol. [357^v]

1	Stella maris ave
Gratia summa plena
Nobis quaesumus fave
Ne absorbeat nos gehenna.		
2a	Tu votum virginale
Deo vovisti prima
In hac fove nos valle
Ne tendamus ad ima.	2b	Tu Deum genuisti
Sine virili semine
Nos virgo mater Christi
Ab omni munda crimine.
3a	De puro tuo sanguine
Fecundat sanctus spiritus
Te nulla sub imagine
Ad te demissus caelitus.	3b	Tu per aurem concepisti
Angelo te salutante
Dei ancillam te fecisti
Isaia id prophetante.
4a	Tu Deum et hominem
Sola mundo generas
Quae mundanum turbinem
Praeservata spreveras.	4b	Sine culpa originali
Te concepit mater Anna
Ex Ioachino neque falli
In hoc potest fides sana.
5a	Prophetae et partiarchae
Te genuere et reges
Caelesti nos in arce
Tuos fac esse greges.	5b	Te cum prole magi colunt
Simeon senex et Anna
Prophetizant et extollunt
Periturae legis damna.
6a	Dum visitas Elisabeth
Senem iam fecundatam
Haec fides palam perhibet
Te matrem Dei beatam.	6b	Natus tibi subdebatur
Et parebat ad mandatum
Et in nuptiis mirabatur
Aquam turba vinum factum.
7a	Natum custos et sodalis
Praedicantem et docentem
Bonis cunctis atque malis
Sequebaris conviventem.	7b	Et in cruce post pendentem
Mater virgo martyr aura
Ad salvandam omnem gentem
Sola in fide sincera.

8a Dum devicta surgit morte
Nulli mundum apperentem
Laeta eum cernis cum cohorte
Gloriosum et splendentem.	8b Te virginem Joanni
Virgini commendavit
Christus cum poena immani
Crimina nostra lavit.
9a Mater demum cum orabas
Sanctis cum apostolis
Pariter perseverabas
Cunctis cum discipulis.	9b Triumphas super aethera
Et angelorum agmina
Coniungis nova et vetera
Imperatrix et domina.
10a Virginitas et caritas
Mundo pacem donarunt
Profunda et tua humilitas
Quae cuncta superarunt.	10b Stupenda tua miracula
Sollenniter recolimus
Intra haec tabernacula
Et iubilis extollimus.
11 Regina stirps Davidica
Divina plena gratia
Et soboles prophetica
Nos Dei vultu sarta. Amen.	

2. MELLÉKLET

Inf festo Mariae de Nive

Sequentia.

Kéziratos bejegyzés Váradi Péter kalocsai érsek
misekönyvének függelékében.
Missale Strigoniense, Venetiae 1498.
(OszK, Inc. 181.)

1a Christi matris insignia,
Laude digna prodigia
Celebret ecclesia.	1b Fuse nivis sub ardore,
Solis aestus in fervore
Recolens miracula.
2a Structum namque Romae templum,
Tanti signi stat exemplum
Quadris ex lapidibus.	2b Sparsa nive: quod candenti
Est per girum fundamenti
Figuratum caelitus.
3a Quod exemplar imitatus
Prole carens vir Romanus,
Aedem sacram fabricat.	3b Opum volens immensarum,
Heredem per hoc suarum
Mariam relinquere.
4a Auctor omnis creaturae
Praeter iura: qui naturae
natus est de virgine.	4b Ut ostendat sibi gratum
Matri suae quod oblatum
Mente foret sedula.

5a	Hoc exemplo demonstravit:
Matrem quisquis honoravit,
Honorasse filium;	5b	Et favore sempiterno
Se prosequi qui materno
Vacasset obsequio.
6a	Omnis ergo devota
Plebs, quae fide speque tota
In hac fidis mundi rota,
Salvari per virginem.	6b	Eia fontem pietatis
Matrem tantae maiestatis:
Supplex ora pro peccatis
Hac in die celebri.
7a	Et nos Dei genitricem:
Gratiarum inventricem:
Peccatorum adiutricem:
Imploremus hodie.	7b	Ut virtute nos ornatos:
Super nivem dealbatos,
Post hanc vitam commendatos
Repraesentet filio.
8a	Cuius potestas aeterna,
Sede fulgens in superna
Nulla prece quam materna
Placatur facilius.	8b	Aequo semper honoratur
Mater: cui nil negatur:
Cuius cultu frequentatur
Nil unquam utilius.
9a	Tu ne desis ut speramus,
Nobis qui te collaudamus
O Maria supplicamus
In mortis angustia.	9b	Sed malignis confutatis,
Procul pulsus et fugatis,
Te salvante libertatis
Caeli pande gaudia. Amen.

Irodalom

BÁLINT Sándor

é.n. Sacra Hungaria. Kassa. (1943)

1966 A Szeged-Alsóvárosi templom. Budapest.

1977 Ünnepi kalendárium I–II. Szent István Társulat, Budapest.

FEJÉR Georgius

1844 Codex diplomaticus X/6. Buda.

HOFFMANN Edith

1992 Régi magyar bibliofilek. Kiad. Wehli Tünde. Budapest.

KNIEWALD Károly

1943 A magyar szentek legrégibb zsolozsmái. Theologia, 1943.

Lexikon für christliche Ikonographie 4. Bd. Rom-Freiburg-Basel-Wien, 1972.

Lexikon für Theologie und Kirche 7. Bd. Freiburg, 1962.

PETROVICS Ede

1952 A pécsi egyházmegye Mária-tiszteletének adatai. Magyar Kurir
42. évf. 358. szám.

RADÓ Polikárp

1944 Nyomtatott liturgikus könyveink kéziratos bejegyzései. Budapest.

SZENDREI Janka (ed.)

1990 Graduale Strigoniense. Musicalia Danubiana 1212. Budapest.

SZENDREI Janka - RYBARIĆ, R. (eds.)

1982 Missale Notatum Strigoniense ante 1341 in Posonio. Musicalia Danubiana 1. Budapest.

TELEKI József

1853 A Hunyadiak kora Magyarországon. Pest.

Béla Holl

Medieval Beginnings of the Liturgical Veneration of Our Lady of the Snow in Hungary

The liturgical veneration of the fesst devoted to Our Lady of the Snow has been provable among Hungarian believers since the end of the 14th century and it became general in the 15th century. In old documents or parochial records the fesst was mentioned already in the middle of the 15th century. In the beginning notes and invocations of the fesst were written only subsequently in liturgical calendars and festive texts. According to written sources the complete text of mass was in usage at the Franciscans of Szeged-Lowertown and Pécs already in the 15th century. *Graduale Strigoniense* denoted with the name of Tamás Bakócz, archbishop of Esztergom, contained a magnificent alleluia-melody with notes already at the turning of the 15th/16th century. The first complete liturgical text, *Ab aeterno ordinata*, was a poetical officium which can be found already in codices of the 14th century in the possession of Austrian monasteries under the title *De conceptione BMW*. From here could it be transferred in the 15th century to hand-written and printed breviaries of Esztergom applied to the fesst of Our Lady of the Snow. Besides two sequences are known solely in Hungarian mass-books and presumably written by a Hungarian author. *Stella maris ave* (Analecta hymnica 8, 68) can be read only in a service-book from Esztergom printed in 1480. The sequence *Christi matris insignia* is in an unusual manuscript text of a fesst found at the end of a finely decorated copy of *Missale Strigoniense* printed on parchment in Venezia in 1489. This service-book was in the possession of an erudite Hungarian humanist prelate, Péter Váradi (†1501), the archbishop of Kalocsa, the sometime Lord Chancellor of King Matthias. The hand-written notes are supposedly Váradi's personal remarks.

SZŰZ MÁRIA ÁBRÁZOLÁSA AZ ÉRDY KÓDEXBEN

Az 1526-ban keletkezett Érdy Kódex egésze a humanizmus magyar nyelven való megjelenését mutatja; ugyanakkor már előreformációs jellege is van. A másolás, kompilálás eszközeivel is élő Karthausi Névtelen már önálló írói egyéniség. Hallgatóival állandóan személyes kapcsolatban marad: megszólítja őket, társalog velük. Gyakran rámutat a kor magyar és európai történelmi eseményeire. Minden lehetséges alkalommal bírálatot mond a magyar uralkodó osztályokról, amelyeknek életmódja, ténykedése pusztulásba viszi a népet, az egyházat s az országot is. Leírásaiban megjelenik a XVI. század mindennapi életének számos mozzanata, s ezzel együtt a szókinszben és fordulatokban gazdag korabeli magyar nyelv is.¹

A kódex egészében természetesen jelentős helyet foglal el a Mária-kultusz. A Szűz Mária (ill. Boldogasszony) legendákon kívül elsősorban Szent Anna, Szent István és Szent Gellért legendáiban találkozunk Szűz Mária ábrázolásával. Az egyházi ünnepek eseménysoraiban is fontos szerepet kap megjelenítése, pl. a karácsonyi vagy a húsvéti ünnepkörben. Állandóan jelen van a szentek legendáiban is: az imameghallgatások, segítségnyújtások, csodatételek; vagy a tanácsadó, vigasztaló szavak leírása kapcsán. A Karthausi Névtelen e legendákban is törekszik a hallgatókkal való személyes hangvételű kapcsolattartásra. Mindig levonja az erkölcsi tanulságokat is, s nem hagyja kihasználatlanul azokat a lehetőségeket sem, amikor közölheti véleményét korának társadalmi-erkölcsi visszasságairól. A leírtak meggyőző ereje elsődlegesen a scriptornak a mondanivalókkal való érzelmi azonosulásában rejlik. Ugyanakkor a művészi igénnyel megalkotott szövegegyeségek a stiláris eszközök gazdag tárházát is felvonultatják: a tartalom és a tudatos nyelvi megformálás e helyeken is mindig összhangban van.

Szűz Mária megjelenítése minden esetben oly módon történik, hogy alakja emberközelbe kerül az olvasókhoz, ill. hallgatókhoz. Alkalmas erre pl. a mindennapi életvitel aprólékosan részletezett, szemléletes bemutatása. A szüntelenül munkálkodó és imádkozó Szűz Mária jellemvonásait, magatartásformáit a kódexíró követendő példaként tárja a hívek elé többek között a felsorolások, a halmozások nyelvi eszközével: „Mind ő teljes életét ez világon rendelé éjjel és nappal jószágos mívelkedetekben. Azért soha őtet senki nem látta restségben és tunyaságban

¹ A kérdéskör részletezését, a témakörrel kapcsolatos munkák jegyzékét l. Dienes 1990. 51–69.

hévolkodni. De néha kézi munkában foglalta ennen magát, néha imádkozott, néha szentírást olvasott, néha isteni és mennyei szent gondolatokban foglalta ennen magát. Néha hálaadásban és könyörgésben, és egy órát sem hagyott elmúlni jószág nélkül. Ezenképpen mindennek jó példa volt ez világon, mint kelljen élni idvesség szerint.” (I. 372-3).

„Koronként jó és tiszta gondolattal jár vala, szívében alázatos vala; beszédében értelmes, lelkében bölcs, szólásában ritka, szentírásban tanúságos, kézi munkában szünetlen foglalatos; szemérmes beszélésben; csak az Úr Istent szorgalmatos vala keresni és teljes szíve szerint szeretni.” (I.374). „Az jó hálaadásnak szokása is ő tőle szerzettetett, ... kinek is szokása vala minden dolog után hálát adni Úr Istennek.” (I. 376-7)

Szűz Mária egyéniségének emberközelségre hozására különösképpen alkalmasak azok a részletek, ahol ő maga személyesen szólal meg; tanácsot ad, vigasztal, vagy valamilyen tennivaló elvégzéséhez ad útmutatást. Pl. amikor egy áhítatos ember könyörgésére megjelenik, s elmondja: életében milyen módon imádkozott Istenhez, milyen kérésekkel fordult az Úrhoz, s miképpen adott hálát neki. Az előbeszéd stílusát mutató rész így kezdődik: „Mikoron még én kisded valék, éjfeli koron én felkelők vala, és az templomba menvén ezek valának az kérelmésim...” (I. 377). – A Havi Boldogasszony Ünneperől szóló legendában az örökhagyó áhítatos házaspár kérésének eleget téve, mint vagyonára és családjára gondot viselő gazdaasszony intézkedik körültekintően. Megjelenvén a pápának, pontosan tájékoztatja őt a felépítendő egyházzal, s az elkövetkező nap eseményeiről, tennivalóiról. Hasonlóképpen megcselekszi ezt az örökhagyó polgárral is, biztosítva így kettőjük megértő találkozását és közös, eredményes munkálkodását. A nyelvi eszköz ez esetben a közvetlen hangú párbeszéd. (II. 173-5).

A XVI. század eleji beszélt nyelv kifejezéseit szemlélhetjük Szűz Mária alakjának költői szépségű hasonlatokkal és metaforákkal való megjelenítésében is: „Miképpen az hegyes, töviskes ág közül az szép gyenge rózsza kitamad: úgyan jöve Évának nemzetéből az Szűz Mária. Ez az tengeri szép csillag, örök életnek uta, és üdvösségnek kapuja. Nem tud tövisket, mint szép rózsza virág; sem bűnnek rútságát.” (I. 245). „Miként az szép olajfa az mezőkben, és miként az folyóvíz mellett felhuzalkodott nyárfa az utcákon. Úgyan támada fel, mint az szép szikrázó hajnal. ... Az szent malasztban megerősülttven olyan lén, mint az ékös hold... olyan lén, mint az szép fényes nap... Hasonlítottat jó ízű Cinamomom fához, ki ennen magában gyenge és hervadagos, de maga jó íze, illatja vagyon, és mellfájástul felette használ.” (II. 203; 205-6).

Hogy olvasói-hallgatói Szűz Máriának mely tulajdonságait tekintsék követendő példának, azt felsorolásokkal így összegzi a scriptor: „gyorsaságos engedelmességét, nagy keménységes szegénységét, és ez világi pompaságnak megutálását, és mindenben egyenes mértékletességnek tartását; ...hitét, alázatosságát és kegyességét, buzgóságos szerelmét, szeplőtelen tisztaságát, Istenhez való áhítatos gerjedőzségét, és minden jóságban való végig megmaradását.” (II. 69).

A XVI. század emberének látásmódját tükrözi az a – bensőséges családi légkört idéző – leírás, amelyet Szűz Máriának Szent Erzsébethez tett látogatásáról olvashatunk. Szűz Mária egyéniségét itt is hatásosan szemléltetik többek között a gaz-

dagon áradó jelzős szerkezetek. Ellentétként e helyen is megnyilvánul a scriptor társadalombírálat: szigorú ítéletet mond ugyanis a kor előkelő asszonyainak léha és pazarló magatartásáról. „Immáran lássuk meg, miképpen méne az gyengeséges szűz, a' mennyei nemes szép virág, isteni drága illat, ő szeplőtelen szűz méhének kívánatos gyümölcseivel annyi messze, annyi nagy hosszú útra, és kevesed magával, tudni illik Názáretből Jeruzsálembe, holott lakozik az ő rokonsága, szent Erzsébet asszony és Zakariás... Tekintsük meg immáran, miképpen az édes Szűz Mária, minden üdvösséges életnek példája és mestere, az ő szerelmes jegyösétől, szent Józseftől szabadságot kére, kinek ottan engede, mert hiszi vala, hogy semmit olyat nem tenne, ki jó és üdvösséges nem volna. Eleredvén azért, Jeruzsálem felé mégyen vala. Nem ez világi népeknek módja szerént, mikoron vendégségbe mennek más városba! De mint illik vala mennynek, földnek királyné asszonyához: alázatosan lefüggesztvén ő szemeit. Nem nézvén tétova. Fejét lehajtván. Nem kevélységgel alkalmas ruhában. Nem drága öltözetben. Meztelen lábbal, mint kell vala az ő szent fiának is jövendőre járni mind az ő szent apostolival. Nem aranyas csizmában, mint a' mostaniak! Olvasója is kezében lévén, olvasván és imádkozván, mint alázatos szerzetes.” (II.67).

Szűz Mária lelki alkatának feltárása változatos stilisztikai eszközökkel történik a Nagyboldogasszonyról szóló legendában is. Ugyanitt a Karthausi Névtelennek a XVI. század erkölcsiségét elítélő véleménye ismét megnyilvánul, igen hatásosan, a kérdő-felkiáltó mondatok beszövésével: „Szűz vala mind elméjében, mind testében. Szívében alázatos, beszédében mértékletes, lelkében bölcs, szólásában értelmes, írástanulásban gyors, dologfoglalásban szünetlen, feleletiben szemérmes... Senkit nem igyeköztvén megbántani és sérteni. De mindenekkel jót tenni, tőlétől öregbeket tisztolni és böcsülni; hozzá hasonlatosokra nem irigyködni, magahányást eltávoztatni. Ó, mikoron volt szófogadatlan ő szüleinek? Ha szomorított meg valamely alázatos? Avagy szegényt megnevetött? Mint az mostaniak téznek! Ó, mikoron távoztatott el valamely szegény nyomorultat segítség nélkül? Avagy fél szemmel nézett valakire? Mint mostan téznek ez világnak fiait!” (II. 489).

Hasonló stíluselemeket alkalmaz a scriptor, amikor saját korát bíráló következtetéseket sző be a Szent Anna életéről szóló legendába is: „Joachim és Anna mindketten igazak valának és istenfélők, megszegetetlen járván és élvén Úr Istennek parancsolatiban. És minden jószágokat három részre osztván, egyiket az templom épületire és egyházi népeknek; másikat szegényeknek; harmadikat önnek életekre tartják vala. Íme, mely boldog életben foglalták vala önnek magokat! Oh, áldott Úr Isten, vajon találhatni-e mostani időben ilyen rendbeli marhas népeket? Nem tudom! De viszon ellen még az dézsmát sem fizetik igazán meg!” (II. 149).

E néhány példából is megmutatkozhatik, hogy az író Szűz Mária egyéniségét, külsejét, lelki jellemvonásait a legváltozatosabb stílus eszközzel, sokoldalúan ábrázolja. Ugyanígy képszerűen, bensőséges családi hangulatot árasztva, reneszánsz festményeket idézően jelennek meg életének egyes mozzanatai is. Pl. Fiát „felvévén ölében, és nagy édes szeretettel, bőséges könnyhullatással apolgatja vala minden tagocskáit, könyörgetvén édes anyai beszéddel, hogy ne sírna az szép aranyas fiú. Miért kedég hideg idő vala, takargatja vala őtet ami kevés ruhácskája

vala, és letevé az jászolba az aszú szénára, az barmok eleibe, hogy lehellésökkel megmelegitenék. Az nyavalyás barmok kedég megismervén az ő teremőjüket, ...tisztosségot tévén ő teremő uroknak, szolgálának vala őneki. Azonközben Jó-zsef is megértvén, hogy születött volna az áldott magzat, oda jöve, és nagy lelki áhítatossággal imádá őtet.” (I. 78).

Idézzük fel ezek után, hogyan kapcsolja a scriptor Magyarország történelmének múltját és saját korát Szűz Máriához; milyen megfogalmazásban található az a jelenet – István király halálának leírása során –, amikor a király Szűz Máriának ajánlja fel országát: „Ő, mennyeknek királyné asszonya, Istennek szent anyja, és ez világnak megépítő nemes asszonya, dicsőséges Szűz Mária, te szentséges kezeidbe és oltalmaz alá adom és ajánlom anyaszent egyházat, mind benne való fejedelmekkel és lelki népekkel egyetembe. És ez szegény országot mind benne való urakkal és szegénnyel, boldoggal egyetemben, hogy te légy asszonyok és oltalmok, és az én lelkömet te szent markodba.” (II. 245).

Az ország felajánlásának tényére a Szent Gellért legenda is utal a következőképpen: Szent Gellért „tanácsának intéséből akkoron kele fel, hogy az Szűz Máriát ez Magyarországnak Boldogasszonynak, avagy ez világnak Nagyasszonyának hívnák. Szent István király is ez szegény országot Boldogasszony országának nevezé.” (II. 326).

A Szent István királyról szóló himnuszt – saját korára is utalva – természetszerűen így vezeti be az író: „Netalántán régen elvesztünk volna mi gonosz bűneinkért, ha az édes asszonyunk Szűz Máriával az szent királyok ő kegyes esedőzéseknek miatta nem táplálnának.” (II. 236).

A Boldogasszony-avatás legendájában a pápai bulla végzését a következőképpen ismerteti a scriptor: „...Pius pápa elvégezte volt, ... hogy ez mai Asszonyunk Máriának napját olyan tisztossággal üljék és szolgálják – mint Nagyboldogasszony napját.” (II.492).

A szakirodalomban megoszlanak a vélemények arról, hogy a kódexíró járt-e Rómában. Vitathatatlan tény, hogy a Rómáról szóló részletező leírások a város aprólékos ismeretéről és olyan érzelmi töltésről tanúskodnak, amelyek valószínűvé teszik a valamikori személyes tapasztalatokat. Pl. a Szent Lukácsról írt fejtegetésben Szűz Mária képmásáról így szól a Karthausi Névtelen: „Senki oly bizony és igaz személy szerint meg nem írhatta Urunk Jézusnak és Asszonyunk Máriának képét: ha ki Rómában volt, megláthatta.” (II. 395).

A Szűz Máriához intézett könyörgések, hálaadások a kódex egészét átszövik. Az Ave Mária gyakran jelenik meg a legendákban, teljesebb vagy rövidebb szövegváltozatban.

A Karthausi Névtelen a Nagyboldogasszony legendájában idézi egy Szűz Máriához szóló imádság teljes szövegét is: „Úgy olvastatik az egy bulcsús imádságban: Idvez légy mennyországnak királyné asszonya, angyalok királyának szent anyja! Ó, Mária, szűzeknek virága, mint rózsa és lilium, tégy imádságot te szent fiadhoz, hív népeknek üdvösségükért! (II. 233).

Lehetséges, hogy a szövegek ilyen irányú tüzetes tanulmányozása kimutathatná, hogy archaikus népi imádságaink némelyikének kisebb-nagyobb részletei (esetleg változatai) is fellelhetők a kódexben.

A gazdag anyagnak e helyen csupán vázlatos áttekintésére nyílt mód. – Összegezőként megállapítható, hogy az 1526-ban keletkezett Érdy Kódex írójának, a Karthausi Névtelennek célkitűzéseit, szemléletét a XVI. század elejének történelmi-politikai-szellemi tényezői határozták meg. Ezt igazolják a Szűz Mária-legendák is.

A Karthausi Névtelen írói értékeiről Horváth János többek között ezeket állapította meg: „...rajongása a humanistáktól is nagyrabecsült Szent Jeromosért, ...bátor, önálló stílusa, ...mind újabb idők emberére mutat, aki azonban – mint különben többi társai is – új műveltsége ellenére rendületlenül hű maradt hitéhez”²

Irodalom

DIENES Erzsébet

1990 A Vizsolyi Biblia kézirat fordítási előzményeiről, in Barcza József szerk.: Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 51–69.

HORVÁTH János

1935 Az irodalmi műveltség megoszlása. Akadémiai, Budapest.

Erzsébet Dienes

The Description of Virgin Mary in the Érdy-Codex

In 1526 the cult of Virgin Mary got a special place in the Érdy-Codex. Apart from the legends of Mary we can find her descriptions in the legends of St. Anne, St. Stephen – our first king –, and bishop St. Gerard. She is always presented in the legends of other saints as a helper, adviser, miraculous comforter and listener of the prayers. The author shows us the descriptions of Virgin Mary in the legends and she analysis their texts.

² Horváth 1935: 266

SZŰZ MÁRIA ALAKJA A TÖRTÉNETI – KÉSŐKÖZÉPKORI – IMÁDSÁGOKBAN

A hazai Mária-kultusz, amely a népi Mária-költészet forrása, egyetemes keresztény hagyományokon nyugszik. Ezekre alapozta Szent István a magyar Mária-tiszteletet, kiszélesítve eszmei bázisát a Patrona Hungariae magasztos gondolatkörével. A Magyarok Nagyasszonyának szentelte a székesfehérvári székesegyházat s elrendelte Nagyboldogasszony napjának megünneplését az immár több százéves egyházi gyakorlatot nálunk is meghonosítva. Szent László Mária kultuszát a lovagi eszmény jegyében továbbfejlesztette s az országot Regnum Marianum-má emelte. Jellemző adat, hogy az első Mária társulat az ő idejében alakul meg Kalandos Társaság néven. Szűz Mária az Árpádok mennyei édesanyja, védő királynéja több püspökség és apátság védasszonya, akinek ünnepeit már XII. sz. végi Pray-kódex is jegyzi. Jobbára ez időtől követhetőek a kultusz szövegi megnyilvánulásai is: himnuszok, szekvenciák mellé a XV. sz.-ra már szép számmal sorakoznak antifónák, kanciók, kantilénák, oratio-k, „ymatsagh”-ok verses formában is. Nem késtek a prózai műfajok sem: legendák, exemplumok, „tanuság”-ok, elmélkedések, a hóráskönyvek zsoltoszmái-officiumai, hogy csak a legelterjedtebbeket említsem. Az egyház latinnyelvű gyakorlatát – a saját nyelvű megszólalás egyre fokozódó igényéből – lassan fölváltotta a hazai nyelvű szent irodalom művelése. Ez kezdetben, köztudottan, fordító-másoló jellegű literátorság volt. Közben nekibátorodva megtalálta saját hangját és élt a laza átköltés, majd az egyéni megszólalás lehetőségével. Hogy e költői megnyilatkozásokban milyen szerepet játszott Mária, milyenek lehetnek e lírának minőségi és mennyiségi mutatói, azt egy sokat mondó, és virágzó Mária-költészet létére utaló tény jelzi. Csekély számú nemzeti nyelvű szórvány- emlékeink közül éppen az Ómagyar Máriasíralom (XIII. század vége), és a Königsbergi Töredék (XIV. század közepe), maradt meg csodával határos módon. Mindkettő az Üdvtörténet két nagy eseményéből, a megtestesülés és a megváltás misztériumából merítkezik, bizonyítva a középkor vallási költészetének létét és minőségét. Későbbi vonulatokról a kolostori-kódex-irodalom emlékei tanúskodnak, egyformán hírt adva a hazai szent költészet magas, sőt köznépi gyakorlatáról, nem egyszer remekműveiről. A középkori Mária-líra termékei maradandó értékű költői alkotások. Bár, jobbára fordítások, mégis sok önállóságot mutató művek, amelyek a népi költéssel is jeleznek kapcsolatot és villantanak föl egyéni vonásokat. Egyes tudósaink, észlelvén, hogy milyen erősen él a népben a Mária-tisztelet, lehetségesnek tartják, hogy az ősvallás bizonyos isteni alakjainak

megszemélyesítőjét látta benne a nép¹. Az Istenanya-Szűz Mária lélekközeliséget egyértelműen elárulják a fennmaradt alkotások. Elég, ha csak a Winkler-kódex (1506) gyönyörű Mária-síralmára², vagy Szent énekére³, netán a Peer-kódex (1526) ékes Mária-énekeire⁴ gondolunk. Feltehető, hogy mindez együttvéve földúsítva közvetíthette az Európa-szerte elterjedt érzelmhangsúlyos ferences vallásosság fölfokozott élményvilágát, a krisztusi szenvedést sokszorosan átélő anya, Mária belső állapotát. Ikonográfiai jegyük a mater dolorosa, a vir dolorum s együttesen az imago pietatis. Ezek nemcsak a képzőművészeti alkotásokon érzékelhetők, hanem az un. verbális ikonográfiában, azaz a passió-költészetben is, amelynek egyik oldalhajtása a Máriasíralom-líra, amely kifejeződhet epikus, dramatikus formában is. E nagy népszerűsége szert tett műfajnak irodalmi előképe G. de Breteuil *Planctus ante nescia...* kezdetű szekvenciája⁵, Jacopone da Todi *Donna de(l) Paradiso* néven jegyzett drámai költeménye⁶, nemkülönben a *Stabat mater dolorosa...* napjainkban is énekelt „oratio”-ja⁷. Számunkra is sokat mondó címet adott neki da Todi: „*Oratio de compassione beatae virginis*”. Ez oratio szerzőségét ugyan a szaktudás megkérdőjelezi s inkább átdolgozásnak minősíti Todi-béli Jakab-művét, mivelhogy az 1216-ban meghalt híres pápának, III. Incének tulajdonította azt a hat szakaszos „*Planctus beatae virginis*”-t⁸, amely da Todinál 11 versszakosra bővül s a fenti: *Oratio ...*” megjelölést nyerte. Megjegyzendő, hogy Babits himnuszként fordítja a „*De compassione Beatae Mariae sequentia*”-t (Jacopone da Todi Himnusza a Fájdalmas Anyáról).⁹ Talán azért, mert ez a passió-imádság egyike azon öt liturgikus sequentiának, amelyet a római misekönyvbe is felvettek. Ezek: *Victimae paschali*, *Veni Sancte Spiritus*, *Lauda Sion Salvatorem*, *Dies irae*, *Stabat mater dolorosa*, amelyeket az egyház húsvétkor, pünkösdkor, Úrnapiján, gyászünnepén és a Fájdalmas Anya ünnepén hangoztat föl.¹⁰

A következőkben azt vizsgálom s egy-egy jellemző jegye révén meg is mutatom, hogy nevezett ferences szellemiség kialakította Mária-kép, azaz a Krisztus-partnerség a szenvedésben, mennyire rajzolódik ki a népi Mária-költészetben. E hagyományon belül is a passióközpontú archikus népi imádságokban, különösen a fent említett ikonszerű toposzaiban. Mondanivalómat alkalmanként hazai irodalomtörténeti vonatkozásokkal, vagy az összehasonlító kutatásaim nyújtotta adatokkal egészítem ki. Az anyag túl nagy ahhoz, hogy a fölkelhető kapcsolódási pontokat végigvegyem, mégis a legszembetűnőbb egyezéseken – mozzanatokon – keresztül érzékeltetem a sokszáz éven át érvényesülő folyamatoságot. A néphagyomány szent öröksége ismeretében ui. megállapítható, hogy a középkori

¹ Frick, 96.

² Nyelvelmléktár II. 115-118.

³ Nyelvelmléktár II. 194-202.

⁴ Nyelvelmléktár II. 86-87., 97-98., 99-101.

⁵ Mone II. 362-366.

⁶ Cudini, 297-300.

⁷ Wackernagel, Ph. I. 161-162., Babits, 176-181., Hortulus... LI (?)

⁸ Wackernagel, Ph. I. 136.

⁹ Babits, 176, 177.

¹⁰ Katolikus Lexikon IV., 148.

Mária-központúság, a reneszánsz és főleg a protestanizmus eltérítései ellenére is, átmentődött s a barokkban újrafogalmazva korai fűtöttségével élt tovább a népi gyakorlatban. Fokozta ezt a Mohács utáni áldatlan helyzet védelmet, biztonságot igénylő kollektív óhaja. Erre igen jó példa a Vépi Kéziratos Énekeskönyv (1731) egyik régi éneke: Üdvözlégy világ Aszónya, Magyar Ország Patronáio... kezdettel, amely hűen fejezi ki az ország nyomorúsága miatt érzett lelkiállapotot, és a Szűz Mária iránti föltétlen bizalmat.¹¹

A középkori Mária-szerep lecsapódásait keresve a népi költészetben, meglepő tapasztalatra jutottam. Az imádsághagyomány toposzainak szemrevételénél már az első időkben feltűnt, hogy a szövegek a Szenvedéstörténet egyértelmű hőseként nemcsak Krisztust jelenítik meg, hanem Máriát is mellérendelik s azonos érvénnyel láttatják. Mintha mellőznék az evangéliumi alapot s a kibocsátó kor és saját följazott Mária-élményüknek megfelelően tüntetnék föl az Istenanya szerepét-képét. Mindezt erősen leegyszerűsített, stilizált, szinte hogyanem statikus gyászjegyek, ikonok formájában. Miféle valóság rögzülhetett így a középkorból? A kollektív memória torzított-e e képen – kérdezhetjük –, amidőn a késői utódok számára átmentette és a költészetben keresztül kifejezte, sőt kimerevítette azt a népi tudatba?

A középkor hazai és európai lelkiiségének s azt megjelenítő szent költészetének valamiféle ismeretében, talán cáfolhatom, hogy nem a kollektív memória ferdítette-torzította a középkori Mária-képet. A népi költés ezúttal is hűen, sőt alanyi közelségben vetíti ki a múltat. Ui. a kor emberének tudatában, a nagypénteki Krisztushalál évenként megismétlődő katarziséban, Mária legalább annyira középponti alak, mint a „világ áldozatának tárháza”-Krisztus. (A Krisztus – tárház kifejezést két helyen észleltem. Az itt leírt formában egy zseliczi népi imádságban magára Krisztusra¹², míg a Winkler-kódex (1506) „szent ínek”-ében királyi tárházként Krisztus szívére vonatkoztatva.) „...kibe az istenségek mindön kénce tartatik...”¹³

Ezen Mária-központú szemléletnek a magyarázata egyrészt Krisztus istenem-berségének – kettős természetének tényében, másrészt Mária üdvtörténeti szerepében lehet. Nyilván találhatnánk rá más magyarázatot is, bennem az átörökölt betűkultúra emlékeinek és az orális hagyományt éltető népi gondolkodásnak az ismeretében e kettős motíváció fogalmazódott meg.

Nézzük az elsőt: Krisztus istenem-berségének a ténye.

Az egy személyben valóságos isteni és valóságos emberi természetet hordozó Krisztus óhatatlanul behozza a tudatba Máriát, az anyát, Krisztus emberi mivoltának bizonyítóját, adott esetben behelyettesítőt. Ilyen adott eset az áldozati keresztthalál szenvedésének megnyilvánulása, az átélték közvetítése. Krisztus emberi természetében szenvedte végig a kínhalált, de szenvedésének nem ad(hat)ott hangot, hacsak nem az ismert panaszos sóhajban. Annál inkább ad(hat)ott hangot fájdalmának a fia halálát végigélő anya. Ő „siratozhatott” „hóttelevenyen” földre

¹¹ Erdélyi, 1990, 21. (Vépi Ék. 271.)

¹² Erdélyi, 1976, 1978, 1999, 460.

¹³ Nyelvméltár II., 196.

eshetett. A krisztusi szenvedés mértékét, sőt fokozatait Mária jeleníthette meg hitelesen anélkül, hogy a krisztusi méltóságon csorba eshetett volna. E sajátságos szerepváltást egy középkori eredetű Mária-síralom refrénje fejezte ki, amikor ezt mondja az anyával: „...Eő Fáidalmi en szévemben / vannak mint egy szép tükörben¹⁴...” Ennek a tükörnek nagyon éles és realisztikus képet kellett adni ahhoz, hogy érzékeltesse a kínhalál iszonyatát és kiváltsa a hívőben az együttérzést s az azonosulás képességét.

A középkori szent költészet alaposan kihasználta a Máriasíralom-műfaj lélekre ható lehetőségeit. Olyan fokú érzelmi ráhangoltságot váltott ki, amely a későbbi századok emberének, különösen a protestáns hitbéli racionalizmusnak elfogadhatatlan. Mindez a túlfűtöttség összhangban volt a kor ún. lángoló vallásosságával. Az olasz irodalomtörténészek ezt sokkal nyersebben jelölik: szent / új örületnek, kollektív deliriumnak, vallási fanatizmusnak nevezik¹⁵, mintegy szinkronban a köznépi áhitat támasztotta elvárásokkal, a könnyeket elindító megrendüléssel. Az érzelmekre való ráhatást hangsúlyozza az egyik gubbioi vallásos társulat ajánlása a nagycsütörtök éjjeli virrasztás éneklési módjára vonatkozóan, mondván, hogy inkább a könnyekre törekedjenek, mint a szavakra: „...magis ad lacrimas attendentes quam ad verba”.¹⁶ Öregasszonyaink megfogalmazásában jó „szívrehatósan” énekeljék a fájdalmas-énekeket, Mária-síralmakat. Ez az igény nemcsak Szent Ferenc hazájában Umbriában jelentkezett. Elterjedt egész Európában, nálunk is. Hazai emlékeink vallanak róla azon későbbi időkből – bizonyos interpolációk révén korábbi is –, amelyekből egyáltalán maradtak fenn írott szövegek. Megmaradt szövegeink sorában a viszonylag korai, Nagyszombati-kódex (1512-1513) hasonlóan fontosnak tartja az érzelmek kimutatását, a sírás, a könnyek jelenlétét: (a korabeli idézeteket a könnyebb érthetőség kedvéért mai olvasattal, de a mutatózó nyelvjárásban hozom) – „...És a bűnös ember a keresztfa alá ezön szerrel sirassa magát ezöket mondván, No én zemeim *sírvatok immáron, és hullassatok keserűségös könnyeket, és meg ne szünjete a keserűségös sírástól és a könnyhullatástól, és öhajtástól...*”¹⁷ Kódexeinkben számtalan utalást kapunk az együttérző könny, sírás szerepére mind az őszinte megbánás, mind a teljes azonosulás esetére. Az Érsekújvári-kódex (1529-1531) hóraskönyvének utasításai egyértelműen a gubbioi magis ad lacrimas gyakorlatára készítetnek: „Ennek utánna vecsernyekorön te álmodból felserkenj és teljes légy könnyhullatásokkal és azokról, melyeket Komplétának utánna gondoltál, megemlékezzél És a te lelkedben méglátod miképpen az te urad áldott Jézus Krisztus Drágalátos testének semminemő épet ő rajta nem ismer(ed)sz hogy melyeket külömb-külobm vereségökkal és csapásokkal illettek volna és dagadásokkal meg nem faggattak volna...”¹⁸ A „síralmas és szomorú szívvel” történő megemlékezés követelménye jelen van hóraskönyveinkben, szinte feltétele az ájtatosság „érdem”-ének, eredményesség-

¹⁴ Erdélyi, 1979, 60. (Vépi Ék. 351.)

¹⁵ Erdélyi, 1991, 123. 71. jp. és csatlakozó „Irodalom” 138-142.

¹⁶ Wehssler, 33.

¹⁷ Nyelvméltár III. 14-15.

¹⁸ Nyelvméltár IX-X. 31.

gének. Miközben a szenvedés részletei ugyancsak verista módon „megmondanak”, sok mindent megtudunk. Megkapjuk pl. a Kálvária-hegy sajátos értelmezését is: „...Mikoron az nép jutott volna az kopasztotnak helyére nagy üvöltésekkel és nagy kajáltásokkal és kedig mondatik kopasztotnak helye mert ott sok fejek kopasztattak vala meg...”¹⁹ Azt tudtuk, hogy a latin calvus szó kopaszt jelent, azt is, hogy a calva koponyát. A Kálvária kifejezés tehát ez utóbbi származéka s ahogy azt az etimológiai szótár értelmezi: „...végső soron az arameusból származó egyházi latin Golgota... értelmi megfelelője. Vö.: Golgotha quod este Calvariae locus (Máté 27:33.)...”²⁰ Hallottam már Koponyák hegyének a Kálvária megjelölést, de kopasztó-helynek nem. Az írott emlékekben Krisztus határozottabban fogalmaz szenvedésének „gondolása” esetére. Majdnem hogy szent feladatul rója ki a hívó léleknek: „...hogya szívnek – szünek – keserűségével tartozol kesergenöd az én kénvallásomon...”²¹ A nép hagyományában a krisztusi elvárás lágyabban fogalmazódik meg. Inkább kér s jutalmaz. Bűnbocsánattal, üdvözüléssel, azaz a Paradicsomba, vagy a mennyországba jutással. „...Azért azt hagyom asszonyom Szűz Mária: / Vidd el az én szomorú imádságomat a fekete földnek színére és ott hirdessed: / Aki ezt elmondaná este lefeketibe, reggel fölkelte / Minden étel ital nélkül, / Gondolatlansága nélkül, / Úgy megüdvözülné / Mint én megüdvözültem a magas keresztfán...”²² vagy a bukovinai ún. Jézus imádságokban: „...Mondá az Úrjézus Krisztus: / Vajjon vóna-e olyan bűnös ember, aki megemlékeznék az én kínjaimról / Az én fájdalmaimról? / Minden héten hat napon, / Bárcsak pínkek napokon / Vasárnap napokon, / Még a legküssebbik körmét sem hagynám a purgatóriom tüzeiben / Ott Atyám elejibe vitetném...”²³ Nemcsak a kódex-emlékekben olvasható a krisztusi birtokviszony: „az én kénvallásomon”. A máig is élő népi szövegekben is gyakran hallható: „kénszenvedés imádságaim... szomorú imádságom... én imádságom... én kínjaim, én fájdalmaim...” stb. indokolja a népi kifejezés jogosultságát a passiók imádságok megjelölésére: „Ez a Jézus imádsága. Ezt mi mondjuk.”²⁴

A Krisztushalál felidézése és könnyhullatással, siralmas és szomorú szívvel való átélése nemcsak nálunk (volt) kíváncsatos s nem pusztán a gubbioi konfraternitás jelölte meg tagjai számára. Európa szerte megjelenik. Sok más vallási közösség is vallja, többek között egy svájci XIV. századi szöveg írója Sarnen női kolostorából. Szólván a Krisztus szenvedéséről való elmélkedés három (!) hasznáról, hozzáteszi, hogyha könnyekre fakasztja őt a felidézett szenvedés, akkor haszna megszámlálhatatlan lesz, annyi, mint a tengerben a kavics. „...Wer aber an ünsers herren Marter gedenket, vnd so vil bewege da von hat, das im der trân, in sin ovge kumt, der nutz der im da von kumt, der ist also gros, das er allen sinnen vnzallich ist als das grien an dem mêre.”²⁵ A következő szövegben már 16 haszon vár az

¹⁹ Nyelvméltár IX-X. 44.

²⁰ Benkő / Értelmező Szótár II. 331.

²¹ Nyelvméltár III., 31.

²² Erdélyi, 1999, 910.

²³ Erdélyi, 1976, 1978, 1999, 386-387.

²⁴ Erdélyi, 1976, 1978, 1999, 367.

²⁵ Wackernagel, W., 604.

elmondóra.²⁶ A krisztusi szenvedés mély átélésének és Mária anyai fájdalmának jelképe a könny, a sírás. A Jézus kínjaival való azonosulás fokmérője, a belső katarzis bizonyítója, ha a lélek megrendülése könnyekbe csap át. A Golgota-dráma fölidézője könnyeket ejt akár a kereszten halódó Krisztus helyébe képzelettel magát, akár a keresztfő alatt vergődő Máriára gondol. Mintha ebben a fölfokozott vallási élményben, a szenvedés, a fájdalom kultuszában maga a könny, a sírás is kultikus tényező lenne s különös kegyelmi értéket hordozna. A szenvedésre eleve ráhangolt középkori ember lelkében a megrendülés többes forrású. Egyrészt a kegyetlenül megkínzott Krisztus látványa önmagában kiválthatja a könnyeket. Erősítheti, ha saját magát képzelettel ilyen helyzetbe. Fokozhatja, ha rádöbben, hogy a halálálldozathoz neki is köze van, ő is felel érte, mint minden bűnös ember, akiért, függetlenül a múlt-jelen-jövő hármasságától, Jézus elszenvetve a kínhalált. Hozzájárul még a fájdalomtól félájult anya látványa, keserves jajongása, amely a rejtőzködő könnyeket is előhozza. Mindehhez az egyház még technikát is kínál meghatározván előtte a magasztos célt. Az Érsekújvári-kódex (1529-1531) óraskönyve így kezdi a napnak hét órája szerint mondandó imádságait: „...Ez könyvnek első részében következőzinek néminemű szépségű tanúságok, kik mondatnak Krisztusnak kénjáról és haláláról, hogy mint ájtatos léleknek kell gondolkodni Istennek szent kénjáról és benne édeskedni napnak hét órája szerint.”²⁷ Figyelemreméltó miképpen jelentkezik itt a szenvedés átélésének igénye ugyanezen bevezető rész zárósoraiból. Mielőtt rátérne az egyes órákhoz kötődő kínokról „való igyeközet avagy gondolat” taglalására, így szól: ...olyha az időben mikoron Krisztus kénzatatték te érottad ha jelen voltál volna és úgy látnád avagy vallanád tennem magadat beszédödben És életödben olyha az te szemeid előtt volna a te istened szenvedvén az kénokat És úgy mint az ő gyötrelmit látnád az te gondolatodban miképpen jelen voltanak És tehát Úr Jézus jelen leszön miként lenni gondoltaték És te ájtatosságodat veszi És te mivelködetidet fogadjja amen.”²⁸

Adatok sora mutatja mennyire betáplálták a lélekbe a keresztség képét, mint a szenvedésvállalás-elviselés, illetve az együttérzés, a gyász jelét s mindebben a könny, a sírás szerepét. Az előkép Krisztus és Mária. A jelkép a könny. A könny, amely Krisztusért hullva, Máriáért ejtve kegyelmeket biztosít a léleknek s amely a bűntudattól fakadva, a „könnyes bánat” erejével még az üdvözüléshez is közelebb visz. Az egyéni megpróbáltatás transcendens töltést nyer a nagy Szenvetés árnyékában s érdemszerzővé válik a keresztség fényében.

E kor alkotta meg a szenvedés teológiáját²⁹ és a passiómisztikát. E kor emelte jelképpé a könnyet, amelynek hullása szinkronban van a krisztusi vér hullásával, az égi harmat hullásával, azaz a kegyelem áradását is elindíthatta. A könny ezzel kegyelemhordozó jelképpé is vált. Élt is vele a középkor, nem átváltozva összekötni a szent haszon fogalmával, sőt tudatosítván is ezt a hívekben, amiképpen ezt a XIV. századi sarnen-i imádság idézett bevezető sorai egyértelműen tanúsítják. (Lásd

²⁶ Wackernagel, W., 605.

²⁷ Nyelvméltár IX-X. 23.

²⁸ Nyelvméltár IX-X. 24.

²⁹ Auer, Leidenstheologie...

25. jp-26. jp.-t³⁰). Németajkú honfitársaink ma is Nützliches Gebet-nek mondják Passió-imádságait, mint amiképpen a mi kódexeinkben is valde vtilis – nagyon hasznos – megjelölés szerepel ilyen oracio-k, vagy ymatsag-ok mellett, ami a népi gyakorlatban is a hasznos ima elnevezésben él tovább, pl.: a Peer-kódexben (1526).³¹

A korabeli szent irodalomban számtalan ilyen és hasonló, érzelmeket megcélzó, könnyeket indító, kegyes hasznát kilátásba helyező szövegfordulatok találunk. Nem pusztán a „tűz és a lángszívű” olaszok emlékeiben tűnnek föl, – akiknél az őszinte együttérzésnek-sírásnak feltétele a belső hév: „...E fuoco e fiamba stia nel nostro core...”³² / És tűz és láng legyen a mi szívünkben / annál is inkább, mivel úgy vélik, hogy „...è crudele e spietoso ki non si move a gran dolore...”³³ / Bizony kegyetlen és könyörület nélküli az, aki nem rendül meg a nagy fájdalomtól. / Föltűnnek e jelenség általános voltából eredően, Európa más népeinél is, akik részt vettek a kollektív gyászban és elfogadták a könny oldó-tisztító erejét akár a kereszt látványa, akár az anyai fájdalom mértéke, vagy a mea culpa-tudat váltotta is azt ki a lelkiükből. A korabeli szövegek tanúsága szerint a fiát sirató Mária alakja ragadta meg leginkább a képzeletet és segítette a Mária-siralom műfaj gyors kivirágzását. Ennek magyarázata: a kereszt alatt vergődő Istenanya „siram”-ja jobban megmozgatta a lelkeket, mint a némán szenvedő Krisztusé. Magyarázata lehet a már említett törekvés is, amely a krisztusi szenvedés emberi megnyilvánulásait Márián át közvetíti, közvetítve az anya gyötrődésén keresztül a fiú kínja-it. Erre utal az idézett történeti Mária-siralom refrénje: „Eő Fáidalmi en szévemben, vannak mint egy szép tűkörben”. (L...jp.)

S most nézzünk néhány példát e szenvedésorientáltságú kor könnykultuszát idéző emlékeiből, valójában a sebzett testet és a sebzett lelket megjelenítő költői fordulatokból, amelyek a népi imádságainkban a „térdig vérben, könyökig könnyben” állandósult formában töltik be a jelképi szerepet. Így pl. egy nagyon archaikus moldvai szövegben: „...Égen menen ed madar, / Nem madar, szárnyas angyal, / Szárnya alatt kenetet visz Krisztusnak. / Térdig viérbe könökig künübe...”³⁴ És Somogyból: „Kelet felől tekint a Nap / Ott látta az ő szent fiát / Térdig vérbe, könyékig könnybe...”³⁵ vagy a Felvidékről: „...Tövis korona a fejébe, / vas fogakkal lenyomtatva. / térdig vérben járásáért, / könyökig köny hulatásáért...”³⁶ (Betűhíven közölve, mert levélben érkezett.)

S most külsőszági történeti emlékekből mutatok be néhányat a könny kiemelt szerepének az érzékeltetésére, függetlenül attól, hogy Mária anyai fájdalmának vagy a szenvedéssel való azonosulásnak jeleként láttatja a költő. Először a magis ad lacrimas szellemiségét elindító-fönntartó Umbriából, illetve Itáliából idézek a kutatásunk szempontjából korainak tekintett XIII. századból. Ez időben nem sok-

³⁰ Lásd 25, 26. jp.-t.

³¹ Nyelvméltár II. 84.

³² Liuzzi, 48.

³³ Liuzzi, 51.

³⁴ Erdélyi, 1976, 1978, 1999. 481.

³⁵ Erdélyi, 1976, 1978, 1999. 238.

³⁶ Erdélyi, 1976, 1978, 1999. 468.

kal Szent Ferenc halála után (1226) már a harmincas évek elején lábra kapott az Alleluja-mozgalom, Giovanni da Vicenzával az élén, majd alig két évtizeddel utána a flagellánsoké Raniero Fasani vezetésével. Elhallgattak a hangszerek, elhallgult a szerelmi líra. Mezítlábas, elgyötört, szenvedéstől megittasult tömeg vezeklő gyászos éneke hangzott föl és még a "legszárazabb szeműek" sem tudták visszatartani a könnyüket. Perugiában, ahogy a krónikás, Bartolomeo Scriba, följegyzí, az emberek a városon végigmenve meztelenül korbácsolták magukat, kicsinyje nagyja egyaránt..."³⁷

„Ore plangamo de lu Siniore, / De Jesu Christo lu Redemptore, / Con alta voce per grande amore, / Piculi et grandi, tutti, per core...”³⁸ indítja sorait egy Mária-siralom az Abruzzókból V. Celestin pápa (1294-1296) tulajdonában lévő kódexből. (Sirassuk a mi Urunkat, megváltó Jézus Krisztusunkat, fennszóval, iránta való szeretetből, kicsinyek és nagyok, mindnyájan igaz szívből.)

„De la crudel morte di Cristo / on’ hom pianga amaramente... Molt’ era trista sancta Maria, / Quando ’l suo filglio en croce veda; / cum gran dolore forte piangeva / dicendo: „Trista, lassa, dolente!”³⁹ olvashatjuk a híres XIII. század végi Cortonai Énekgyűjteményből – Laudario di Cortona. (Jézus kegyetlen halálát az ember keservesen megsiratja... Nagyon szomorú volt Szűz Mária, amikor a kereszten látta, nagy fájdalmában hevesen sírt, mondván: „Oh én szomorú, szerencsétlen, gyászbaborult (anya)...”)

„Planciti cum Maria / gente piatosa, / Quale è sconsolata: / Trovòse abbandonata / et sola cum Zoane in compagnia. / Et planciti con lei lo so dolce fiolo / El quale e sulla croxe conficcato...”⁴⁰ az 1281-es bolognai Regolygyűjteményből. „Sírjatok Máriával könnyöretes szívű emberek, aki vigasztalhatatlan, teljesen elhagyatott, csak János maradt vele. Sirassátok vele együtt drága fiacskáját, akit a keresztre szögezték...”

Még mindig a mediterrán vidékről egy XIII. századi óprovanszi Mária-siralom Pietà-jelenetéből: „...Dementre que aisso dizia, / Totz les membres quel filhs avia / Li baizava senes paular / E non cessava de plorar. / En lagremas fondia trestota: ...”⁴¹ Míg ezeket mondogatta, fia végtagjait szünet nélkül csókolgatta, sírását sem hagyta abba, szomorúságát könnyekbe oldotta...”

Közbevetőleg jegyzem meg, hogy a szenvedésfolyamba beárad Jézus fiúi gyötrelme is, amelyet édesanyja fájdalomla váltott ki belőle. Egy XIV. századi francia epikus passió így fejezi ezt ki: „...Un autre tourment trop cruel / Souffroit Jhesucrist pour sa mere. / La douleur li estoit amere / Quelle sentoit...”⁴² (Egy másféle nagyon is kegyetlen gyötrelme kínoztta Jézust az édesanyja miatt. Keserű volt a fájdalom, amelyet érzett...)

³⁷ Liuzzi, 15.

³⁸ Ugolini, 42.

³⁹ Liuzzi, 355-357.

⁴⁰ Ferraro, 41.

⁴¹ Muschacke, 29.

⁴² Frank, 48.

Ez időben nem kellett túlfutott mediterrán népnek lenni ahhoz, hogy Mária siralmi máshol is fölszendüljenek és könnyekre indítsanak.

„Awe der iemerleichen clag, / die ich muter eine trag / von dez totez wanne /
weinen waz mir unbechant, / sit ich muter waz genant, / und doch mannes anne:
/ nu ist ze beinen mir geschehen, / seit ich deinen tot muz sehen. / aube der
laiden merre! / wainen, clagen muz ich han, / sam der freude ni gewan, / von
meinez hertzzen swerre. / aube tot, / diseu not / maht du mir wol enden, / wilt
du von dir / her zu mir / deinnen poten senden...”⁴³ (Jegyzetben: wanne: wane,
beinen: weinen...) olvassuk egy ó-felnémet XIII. századvégi Mária-siralom kez-
dősorait a Baden melletti Lichtentalból. Itt is fölviannak G. de Breteuil 12. század
végi híres sequentiájának kezdősorai: Planctus ante nescia / planctu lassor anxia
/ crucior dolore...

(A szöveg fordítása:

Oh jaj, keserves siralom,
amelyet én anya egyedül viseltem a halál miatt,
A sírás ismeretlen volt számomra,
amióta anyának neveznek,
jöllehet férfit nem ismertem:
most aztán a siralom jutott nekem,
amióta a halálotat kell nézmem.
Jaj, a sok szenvedés!
Sírás, panaszolkodás jut nekem osztályrészü, /
az örömet soha nem értem meg,
az én bánatos szívem miatt.
Oh jaj halál
Ez a nyomorúság
a véremet fogja okozni,
küld el már hozzám
a te (vígasztaló) követedet...

Az ó-felnémet szöveggel egyidős Ómagyar Máriasiralmunkat: „Volék sirolm
tudotlon. / Sirolmol sepedik, / Buol oszuk, epedek...”⁴⁴ szintén a Planctus ihlet-
te. Ez egyedülállóan szép költői mű, amely Wechsslernél a VIII. latin sequentiaként
szerepel⁴⁵, Európa-szerte hatott. Az irodalomtörténészek kiemelten foglalkoznak
vele. Műfaji szempontból különösen Schönbach⁴⁶ tartja alaplíműnek, s hasonlóan a
drámatörténész Monehoz⁴⁷, teljes, 112 soros terjedelmében leközi. Sajnálatosan a
magyar átköltés 37 soros s 54 sort rögzít a latinból, egymástól távol eső oldalon.⁴⁸

⁴³ Mone I. 31-32.

⁴⁴ Klaniczay, 58.

⁴⁵ Wechssler, 16.

⁴⁶ Schönbach, 6-9.

⁴⁷ Mone, II., 362-366.

⁴⁸ Pais, 127-131.

A cambridge-i egyetem egyik XV. századi kéziratában: *An Appeal to all Mothers* c. siralomban Mária így kérleli az embereket: „...Wepe with me, both men and wyfe, My childe is youres and lovys you wele. If your childe had lost his life / you wolde wepe at every mele; But for my son wepe you newer a del.”⁴⁹ (Sírjatok velem együtt férfiak és nők/asszonyok. Az én gyerekem a tiétek is és szeret titeket nagyon. Ha a ti gyermeketek vesztette volna el az életét, állandóan siratnátok; De az én fiamat egyáltalán nem siratjátok.)

A késő középkornak ezt a könnyekre hangoltságát századok váltásai sem tudták kiiktatni a közösségi reflexekből. Gyűjtőmunkám során mind magyar, mind nemzetiségi területen vagy külsországban gyakran találkoztam a szenvedés sorjáztatása kiváltotta megindulással, amely sok esetben szipogást, könnyeket majd heves sírást váltott ki. Nincs is ezen mit csodálkozni. Századokon át járta át a könnyek misztikus ereje Európát: „Virgo plorans filium / ductum ad supplicium: / „Dic o rex humilium, / fili quid fecisti?...” idézi Jacopone da Todi szellemét még a XV. században is egy latin Mária-siralom 1440-ből Karlsruhéból: *Planctus Mariae virginis ad filium in cruce pendentem*⁵⁰, címmel. (A Szűz siratja fiát, akit kínhalálra vittek: „Mondd, ó alázatosak királya, fiam, mit követtél el?...” Boldogságos Szűz Mária siralma kereszten függő fiához.)

Ennyi száz év alatt beépülhetett a kollektív tudatba a gyászművészet kialakította maga adott helyzethez, adott szöveghez köthető feltételes reflexeit. Palócföldi idős férfi adatközlőm szép passió-imádságát alig tudta elmondani. Bizonyos szövegrésznél mindig elfogta a sírás. Hiába igyekezett erőt venni magán, többszöri újrakezdés után is csak szótorzulatokra volt képes. Ehhez hasonló síró-rívó ima-elmondás nyomán annyi száz évvel az érintett kor után, azaz a 20. század végén, képet alkothatunk a középkori ún. lángoló vallásosságról, amelynek fénye ereje napjainkig is elhat és a lélek rejtekes zugaiba bevilágít.

A szenvedéssel való azonosulás és az igaz „könnyes” bánat szakrális jelképévé vált könny, amint láttuk, a középkor szent költészetében, a Máriasiralom-műfajban nyert fokozott jelentőséget éppen a jézusi szenvedést is tükröztető, tehát kettős funkciót betöltő szerepe miatt: az anya szenvedésén keresztül érzékelteti a Fiú szenvedését. S ez a tény is beillik a későközépkori Mária-központú szemléletbe, a Krisztus-partnerség a szenvedésben fölfogásba. Ennek magyarázata egyrészt, mint kezdetben említettük, Krisztus istenemberségének tényében, másrészt Mária üdv-történeti szerepében található. Az Istenember Jézus kettős természetéből eredő lehetőséget a szent költészet jól kihasználja, amikor az érzelmeket előtérbe helyező korban az anya fájdalomában jelenítette meg a krisztusi szenvedés mértékét. E törekvésben teremtette meg a könnyek kultuszát. Nem öncélúan, hanem a szakralitás világába átlendítő, misztikus katartikus erőket mozgató, tehát az üdvözülést is elősegítő képességével a kor mottója lehetne Jézus szava „... a kenywrywletes kennyw hullatasal kernywl thekenthwen monda...”

⁴⁹ Brown, 15.

⁵⁰ Mone, I. 42.

Eleddig erről szoltunk, most a középkori Mária-központúság másik lehetséges motivációját, Mária üdvtörténeti szerepét venném szemügyre, lehet, hogy kissé egyéni megközelítéssel, amelyet kétségtelenül befolyásol a népi teológia és vallásos gondolkodásmód ismerete.

Az egyház ismert tudatosságát feltételezve Mária, az anya szenvedéspartner-sége s az érthető érzelmi fölfokozottság önmagában még nem magyarázhatja Máriának a szent lírában is megmutatkozó középponti helyzetét. Ehhez súlyosabb indok kellett, inkább már tény, melyre lehet alapozni elméletet s amelyen állva lehet magyarázni elméletet. Ilyen tény Mária üdvtörténeti szerepe, vagyis részes volta a megváltásban. Szűz Máriát Isten különös szeretete rendelte Isten anyjává s ezzel az Üdvtörténeti részesévé is tette. Mária Jézus megváltó küldetésében tudatosan vett részt s benne mindvégig hitt. Bizonyossága a Gábel-jelenet – annuntiatio – során az Ige elfogadása, a szolgálat vállalása: „Íme az Úr szolgáló lánya, legyen nekem a te igéd szerint.” Az odaadó igen-re, aztán égi fénnel áradnak a Magnificat sorai a Visitatio ujjongásában: „...íme mostantól fogva boldognak hirdet engem minden nemzedék. Mert nagy dolgot cselekedett nekem a Hatalmas...”⁵¹ Mária megértette a hívást, elfogadta sorsát. Ezt jelenti részvétele Jézus nyilvános szereplése kezdetén, első isteni megnyilatkozásán, a Kánai menyegzőn. Az itt lezajlott szimbolikus történések értelmében az emberek bor nélkül maradtak. A bor a biblikus jelképrendszerben az örömet jelenti. A víznek borra változtatása meg az eljövendő üdvözítő javak bőségét, amiképpen Mária üdvtörténeti szerepét boncolgató olasz kutató megállapítja: „...La trasmutazione dell’ acqua in vino è figura dell’ abbondanza dei futuri beni salvifici, del trapasso dall’ economia giudaica simboleggiata nell’ acqua, a quella cristiana, il cui segno è il vino dell’ Eucarestia...”⁵² (A víznek borra változtatása az eljövendő üdvözítő javak bőségét jelenti, az átmenetet a judeai, víz jelképezte gazdasági rendből, az Eucharisztia bora jelképezte keresztény gazdasági rendbe).

Mária aktív részese a menyegzőnek, ő veszi észre, hogy fogytán a bor. Az emberek testi-lelki szükséglete iránti érzéke már itt megmutatkozik. Nem is hagyja szó nélkül. Jézus úgy véli avatatlanul teszi azt, mert ahogy mondja: „...még nem jött el az én óráim. Mária jobban tudja, hogy már eljött, mert utasítja a szolgákat, hogy: «amit nektek mond, azt cselekedjétek!»”⁵³ A Kánai menyegző csodatétele Jézus istenségének első bizonyossága: epifánia. Mária részese e jelenetnek. Ugyanúgy részt vesz Jézus haláláldozatában és végigszenvedi azt. Különös költői technikával örökíti meg a Golgota-drámát, az együttlészenvedés tényét mélyen magába építő népi hagyomány: „...Íme vala velle Mária, / Aranyának ága, / Holtaknak bársonya, / Szűzeknek virága...”⁵⁴ A halódó Krisztus Máriára testálja Jánost, a szeretett tanítványt. E gesztussal valójában az immár megváltott emberiséget helyezi Mária anyai védelmébe. S fölsejlik Mária a már említett jelképiségben: Mater Ecclesiae – és advocata: a bűnösök szószólója, a népi fölfogás szerint a bünte-

⁵¹ Káldy, 131-132. (Lukács 1:48-50.)

⁵² L. R. 150.

⁵³ Káldy, 214. (János, 2:4-5)

⁵⁴ Erdélyi, 1976, 1978, 1999, 461.

tés lealkudója. E gondolatot Krisztus magyarázatával kódexeink így közvetítik: „...Én édességes anyám, ez Jánost kit én neked ajánlék, példázza mind ez világbéli embereket, Mert ezek kikért én im ma meghalok, ezek mind a te fiaid és mikort az én mennyei atyám ő igazsága szerint a bűnösök ellen hertelenkedendik akarván őket elveszteni, Te ugy miképpen kegyes anyjuk anyai ölelettel hozzád szoréhad és atyám haragjának ellene fiaidért magadat vessed, hogy ez én halálomnak érdeme ő bennük hiába ne legyen...”⁵⁵

Jézus megóvja Máriát a földi lényre váró enyészettől s a mennybe viteti. A megváltás közös művének betetőzéseként, jobbára ülteti s az égiek királynőjévé emelve, az örök dicsőségben részeselteti.

Mindezek fölvetetik a kérdést, hogy a középkori szent költészet Mária-központúságának és szinte mértéktelen Mária-szeretetének, a passió-epika alanyiség-váltásának, az anyai szenvedést tükröztető szerepének magyarázatát nem támasztja-e alá dogmatikai indíték, Mária társmegváltói mivolta. Mária részese a megváltó-engesztelő keresztfájdalomnak. E gondolatot bennünk a szent költészet vizsgálata veti fel. Másokban is fölmerülhetett. Tudjuk, van olyan törekvés, amely Mária társmegváltói tituluszának dogmába foglalását kérte éppen attól a XII. Piustól, aki Mária mennybevitelét nyilvánította dogmává. A Szentszék nem járult hozzá, mert az egyház tanításával ellentétesnek és elfogadhatatlannak ítéli a törekvést. Ezzel nem csökkentette Mária üdvörténeti elhivatottságának jelentőségét Jézus szülőjeként, így az Anyaszentegyház s tagjai anyjaként, kegyelemközvetítőként⁵⁶. Összegezve: nem pusztán a túlfűtött vallási érzelem számlájára írhatóak a Mária-siralmak indirekt passiói, a fiúi szenvedés anyai visszhangjai. Az anya átélte fájdalom intenzitására maga Jézus is utal: „...És az én szizességös szép anyám, Mária, ki engemet szült vala, az anyám keserűségös szívének szakadásával sír vala én rajtam, És mondhatatlan keserűségös könnyet hullat vala én rajtam, mikoron e nagy keserűségös szidalmas kénokban lát vala engemet...”⁵⁷

S hogy milyenek voltak ezek a „nagy keserűségös szidalmas kínok”, azt is megtudjuk, többek között a XVI. század eleji Weszprémi-kódexből, miközben Krisztus kínjáról is fogalmat alkothatunk: „...Mert soha nem volt ez világon olyan nagy kén, melyet a Krisztus szenved: olyan keserűség, melyet a Szűz Mária látta az ő fiának halálán: mert soha embernek nyelve meg nem mondhatja minemű szomorúsággal sebhettetik vala az anyának ő szíve az ő egyetlen egy fiának ő kénján és halálán...”⁵⁸

Temesvári Pelbárt e gondolatot így fejezi ki: „...Quis existimari poterit quanta tristitia et dolore vulnerebatur cor maternum super unici... filii passione...”⁵⁹ (Ki tudná fölmérni milyen nagy szomorúság és fájdalom sebezte meg Mária anyai szívét egyetlen fiának szenvedése láttán...)

⁵⁵ Nyelvméltár II., 118.

⁵⁶ Cs. Varga, 113-115.

⁵⁷ Nyelvméltár III. 6.

⁵⁸ Nyelvméltár II., 2.

⁵⁹ Varga, 19.

A Fiú és az Anya egymást fölerősítő fájdalmáról így szólnak eleink: (pl. a Winkler-kódexben) „...Azért jól eszünkbe vegyük mennyi nagy keserőséggel vala teljes az angyaloknak asszonya és az dicsőségnek királya ki függ vala a magas akasztófán. Mert nemcsak ötet nehezíti vala az ő kénjának gyötrelme de még az ő szülőjének is keserősége öregíti vala ő kénját. Azért a fiúnak kénja vala az anyjának keserősége És az anyának keserősége vala a fiúnak kénja...”⁶⁰ Mária az Úristenhez is fohászkodik, mondván: „...kérek vedd el az anyát a fiával. Ne szenvedjed Uram meghalni a fiát anyja nélkül, Hogy kiknek egy volt mindenkoron ez világba életök, ezenképpen legyön halálok is mindkettőnek egy.”⁶¹

Mária szerepkörébe nincs beleírva kereszt alatti halála, bár a fiával való együtt-halás vágyának többször hangot ad, pl. a 16. század eleji Nagyszombati-kódexben: „...Jaj, jaj énnéköm megkeserődött anyának, ki nagy keserű kénban függvén mostan tégedet látlak, és nézlek, O egyetlen egy szívem lelköm, O én életömnek egy vigassága, Kérek azon szerető szülöttem, vedd el veled a te keserves anyádat, vigy el veled szerető szülöttem. ...Mert igön kívánnám veled megholtom, mert továbbá nálad nélkül nem élhetők...”⁶² Az együttthalás vágyát Bonaventura így fejezi ki: „...fiunt presente matre sua moestissima: cuius compassio multum augmentat filii passionem, et contrario. Ipsa cum filio pendebat in cruce, et potius elegit mori cum ipso, quam amplius vivere...”⁶³ (Jelen volt az ő nagyon szomorú édesanyja: az ő halálvágya nagyon megnövelte fia szenvedését, és viszont. Ő fiával együtt függött a kereszten és inkább kívánt vele meghalni, mint nélküle továbbélni.)

S most néhány példával azt mutatom be, hogyan él az együttthalás vágya a középkori szent költészetet megjelenítő népi imádságok bizonyos motívumaiban. Sajátságos módon a Palócföld őrizte meg gazdag változataiban az együtszenvedés-, halás vágyát, de találtunk a Dunántúlon is ily emléket:

„...Midőn sirattya Mária az ő szent fiát (már sírva mondja)
Fiam, fiam, fényes Jézusom
Halnék halálodé', ha halhatnék...”⁶⁴

A Nógrád megyei Órhalomról:

„...Mondja neki anyja, Mária:
Jaj fiam, fiam, mit tettél?
Hogy olyan nagy kint szenvedtél?
Szenvednék érted, ha szenvedhetnék,
Halnék érted, ha halhatnék...”⁶⁵

⁶⁰ Nyelveléktár II., 119.

⁶¹ Nyelveléktár II., 115.

⁶² Nyelveléktár III., 46.

⁶³ Varga 65-66.

⁶⁴ Erdélyi 1976, 1978, 1999, 551.

⁶⁵ Erdélyi 1976, 1978, 1999, 549.

És Rimócról:

„...Oda megy a Boldogságos Szűz
Letérbetyül előtte,
Oh fiam, fiam fényes csillagom,
Meghalnék érted héccer ha lehetne,
De lehetetlen az anyának a fiáé
Héccer meghalni...”⁶⁶

És Jézus elutasítása így hangzik a népi továbbélésben, pl.

„...Oh asszonyi állat, ne szánd, ne bánd az én öt mélységes
sebemnek kinyílását
Piros véremnek földbe menését
Mer’ ha te én érettem meghalsz,
Minden édesanya szülötte gyermekér meg kell halni...”⁶⁷

Vagy a Nógrád megyei Magyargéacról:

„...Jaj fiam, szent fiam, szerelmes szent fiam,
Szánom és bánom a te keserves kínodat.”
„Jaj anyám, anyám, ne szánd, ne bánd az én keserves kínomat!
Mer’ ha te érettem meghalsz, minden anyának meg kell halni
a maga gyermekeié’...”⁶⁸

Sorolhatnám még tovább az együttthalás, -szenvedés vágyának népi megfogalmazását, amely nem egyszer eufemisztikusan a „szánom és bánom” formában jelentkezik, de valós tartalma Krisztus válaszából egyértelműen kiderül. S kiderül az elutasítás megmásíthatatlan ténye is, amiképpen egy kapuvári imában látjuk:

„...Mer’ Jézus Krisztust megfogták,
Küoszlophoz megkötözték,
Arra mene Szent Mária, és mondá:
Fiam, fiam, szerelmes szent fiam!
És az anya nem tud a Fiúér meghalni...”⁶⁹

Kódexeinkből megtudjuk, hogy Jézus tisztában volt Mária szenvedése mértékével és helyzetével, gondoskodni kívánt róla, amiképpen a Commendatio-jelenetből erre több példát kapunk. Hozzám talán legközelebb egy pest-megyei, sülysápi imádság megfogalmazása áll, amelyben az „ezer sebek”-ből vérző Jézus ezt mondja:

⁶⁶ Erdélyi 1976, 1978, 1999, 553.

⁶⁷ Erdélyi 1976, 1978, 1999, 557.

⁶⁸ Erdélyi 1976, 1978, 1999, 560.

⁶⁹ Erdélyi 1976, 1978, 1999, 561.

„...János, kedves tanítványom!
Az én édesanyámra legyen gondod!
Kezinél fogva messze vezesd el a keresztfától
Ne lássa hogy mit szenvedek!...”

S a természet gyászaként ugyanott:

„...A magas fák lehajlottak
Kősziklák meghasadtak
Madarak éneklésüket felejtették
Nap, Hold, csillag elsötétedett...”⁷⁰

Sem az Úristen, sem Krisztus nem fogadhatja el Mária halálkérelmét, mert Jézus maga vállalta a megváltó haláláldozatot. Mária az anya, az életet jeleníti meg, akire Jézus Jánost és mint láttuk a megváltott emberiséget bízta. Ő a Krisztusban megjelenő anyaegyház, Mater Ecclesia, s az egyház anyja is: Mater Ecclesiae, benne a hívek közösségéé, mint főntebb utaltunk rá. Halálvágya ezért nem teljesülhetett. Élnie kellett még ha Jézus halálának árnyékában is állt s vele együtt kétszeresen szenvedett. Szervenennie kellett. Mikor Mária Gá브리eltől vette az Úr szavát és elfogadta akaratát, vállalta sorsát. Vállalta az együjtszenvedést, ezzel részesedést a jézusi életműben, következményesen a Krisztuséhoz hasonló központi szerepet a megváltó halált megjelenítő passió-költészetben. S ez természetes és jogos, hogy a hívő tudatosítsa az anyai szenvedés nagyságát s gyakorta emlékezzék meg róla, de ezt sajátságos módon Jézustól is elvárja, Jézustól e szenvedés okozójától. Ha nem így volna, nem olvashatnánk a Nagyszombati-kódexben: „...Uram, Jézus, emléközzél meg a te szüldőnek minden keserűségéről és epeségéről, kiket a keresztfá alatt állván ő kegyes anyai szívében nagy buzgóóságos keserűséggel szenvedte te érőtted...szíve megszakadván...”⁷¹

Jézus tisztában volt Mária szenvedésének mértékével, mindamelljett sajátságos módon, mintegy természetesnek veszi, hogy Mária vele együjtt szenved – s ez is valamiképpen Mária üdvörtőneti szerepére utal – s megindokolja, miért utasítja el Mária kérelmét, hogy vele együjtt haljon meg: „...ez te kérésődet nem illik, hogy én meghallgassam, mert ennek nagy sok okai vannak. Első, hogy ez nem alkalmas volna hogy én az te lelket Lymbosra az nagy setétségre bocsátanám. Másod, hogy nem illenék, hogy te én velem ne keseregnél egyenlőképpen ki velem vigadtál, és az én feltámadásomnak utána és mikoron leszek az én szent atyámnak jobbján, egyenlőképpen vallom veled én édes szüldő az én szent atyámnak dicsőségét, azért szerető szüldő nem dicsekődhetném én azzal az én szent atyámnak előtte, hogy te én velem egyetemben szenvedtél volna emberi nemzetnek megváltóságában, azért nem alkalmas szerető szüldő, hogy mikort az fiú szenved az anya is ne szenvedne És hol az fiú vigad az anya is ne vigadna...”⁷²

⁷⁰ Erdélyi 1976, 1978, 1999, 563.

⁷¹ Nyelvelmőltár III., 43.

⁷² Nyelvelmőltár IX-X., 72.

E nagyon figyelemreméltó indokolásban sok minden visszahangzik az írásunk során elmondottakra s mögöttes teológiai tartalmakra. Az istenanyai méltóságra kiválasztott Mária mentes az eredendő bűntől és büntelen: életében bűnt nem követett el, miért jutna ő a Lymbus sötétségére? Az Istenanyaság a jézusi sorsváltással teljeseedik ki s jut a társmegváltói magasságokra, amiképpen Jézus szavából egyértelműen kiderül mindenki számára világos megfogalmazásban: „...nem dicsekedhetném én azzal az én szent atyámnak előtte hogy te én velem egyetemben szenvedtél volna emberi nemzetnek megváltásában...” Aligha írhatta volna le, adhatta volna Krisztus szájába e szavakat, ha nem háttérelné valamiféle teológiai szemlélet, abból eredő közfelfogás, amely megfogalmazódik a szent irodalomban és késő századok múltán is megjelenik annak folklorizált műfajaiban, így pl. a népi imádságokban. Ezekben azt látjuk, hogy a vir dolorum és a mater dolorosa alakja állandóan egybeolvad, villódzva vetíti a képi váltást. Ugyanabban a szövegkörnyezetben, ugyanazokkal a gyászjegyekkel s stíláris formákkal hol Mária jelenik meg, hol Jézus. Mindezen képsorokban hol az egyik van előtérben, hol a másik. Mintha egy díszes-ékes ikonban csak az alakot változtatnánk és tennénk a kép közepébe. Az egykori valóságmása népi költésnek szerencsére két olyan középkori eredetű imádságával rendelkezünk Moldva legarchaikusabb közösségéből, Szabófalvából, mely szövegek Krisztus idézett szavainak költői megfogalmazásai. Mindezek példázatára először az Én Uram Teremtőm... kezdetű imádságot közlöm, mivel ezt kaptam először Andrásfalvy Bertalantól még 1974-ben az első Hegyet hágék, lőtöt lépék kötet megjelenése után. E kötet egyik moldvai imádságában vélte felfedezni nevezett szöveg változatát, amelyhez Szabófalván jutott 1964. december 30-án. Az imádságot az azóta megjelent Hegyet hágék... kiadványokban⁷³ a mater dolorosa verbális ikonjaként eléggé nem hangsúlyozható értéktudattal tettem közzé. A dallamlejegyzést ez alkalommal nem közlöm, mivel a szöveg tartalmi elemei a döntő fontosságúak. Ugyanígy a „Sengitenék menyországbó...” kezdetű imádságnál is e szempont vezérelt.

Én Uram, Teremtőm,⁷⁴
 Mukor inglem, Teremtőm,
 Szent lelkedvel szeretté,
 (e) Szent viéredvel megváltál. (megváltottál)
 Fogód(ž)j hozzánk, Isztenem,
 Fogódj hozzánk, Urisztenem.
 (E) Fekszem ez ádzsamba,
 (E) Koporszumba' büntetten.
 Ad(ž)j három andzsalt e fé(j)emhez,
 Ad(ž)j három andzsalt fé(j)emhez,
 Edzs ürőzzön, edzs elisszon,
 Edzs elved(zs)e lelkemet

⁷³ Erdélyi 1976, 1978, 1999, 686-691. Jelen szöveggép az 1999-es kiadás szerint.

⁷⁴ E szöveget nem elemzem. Motívumaival már volt dolgunk. Nyelvi anyaga tanulmányba kívánczik – szomorú nyelvi tanulmányba. Leírása az 1999-es kiadás alapján.

(E) Krisztusz Urunknak a markában.
Megzsengítik a harangot,
Kidzülének ez andzsálok, (variáció: kidzülnek)
(E) Kihágúk a Kalavári hedzsre,
Látúk a dümülseket
Kivirágozva, kilevelezve
Szen(t)misze fel virágozva⁷⁵
(e) Futtatott arañbúl.
(m) Béléje Szűz Márije (beléüle?)
Székibe, sziljába,
(e) Könökig kilotába(n), (könnyben)
(e) Csiérdzsig viérbe.
Mié(r)t riul, Szentanyám?
Honne rivuk, Szent Fijam!
(E) Suf iduk levelet küldtek, (zsidók)
Ke szentpintekre felfonnak. (ke=román cã=hogy)
Rút nyálakval(e) töpdösznek,
Vaskestükvel(e) szabdasznak,
(A) Hajant húznak,
(e) Nagyon tsúfolkonnak.
Szent Fijam, elmenny e fekete földön
Ez Ádámnak a búnesz fijajihoz,
(e) Hirdeszd ki ezt e
Két-három igém-szúmat:
Ki el tudza mondani,
Elszüöljön(e), mind e Szűz,
(e) Ki el nem tudza mondani,
Mennyországnak e kapuján nem ura bémennyen.⁷⁶
(nem ura = nem bír)

Szabófalva (Moldva), 1964. december 30.

Anonyma. (A felvétel Lakatos Demeter otthonában készült.)

Felvette dallammal együtt kétszer: Kallós Zoltán, Kiss Attila, Andrásfalvy Bertalan és Andrásfalvy Pál.

Levélben kaptam Andrásfalvy Bertalantól 1974. október 24-én, aki mint a Hegyet hágék, lőtöt lépék...c. könyv (az 1974-es kiadás) 94. példájának énekelt variánsát küldte el a „szabófalvi imát”.

„Az emberi nemzetnek megváltásában” szenvedő vir dolorum Krisztus-ikont Pozsony Ferenc kolozsvári kollégámnak köszönhetem, aki 1991-ben találta meg –

⁷⁵ A szentmise Moldvában jelentheti magát a templomot is.

⁷⁶ Károly S. László megjegyzése a lejegyzés végén: „A zárójelbe tett hangzók csak az egyik zenei felvételén.”

gyűjtötte Szabófalván s jelentette meg Tánczos Vilmos neves gyűjteményében: Sengitének mennyországbo... kezdettel⁷⁷. Tőlük én is átvettem – hozzájárulásukkal – s a legújabb Hegyet hágék kötetben a teljesség kedvéért kihoztam⁷⁸. Megjegyzendő, hogy mindkét imádság énekelt szöveg, amely a középkori carmen sive oratio de passione... megnevezés⁷⁹ háttérre gyakorlatára utal. Ezen passióköltészet népi származékainak tekinthető archaikus imádságok közül több is őrzi az egykori énekeltség tényét mind itt a Kárpát-medencében, mind pedig a ferences költészet eredő helyén Itáliában, mi több az olaszországi albánok körében is. Mindezekről saját gyűjtéseim első kézből vallanak, ismételten bizonyítva archaikus műfajaink sokat emlegetett informatív-dokumentatív értékét.

Sengitének mennyországbo,
sengitének mennyországbo,
kidzsülének ez andzsálok,
kihallgaták e szentmiszét,
Kimenének e Kálvári hedre.
uljan szip dzsümölcsvel fa leveledzik,
arandzs virvel felvirágozvo,
Krisztusz urunkval megdzsümülseze.
elmenének e Krisztusz házahaz,
Krisztusz háze arangyas!
Krisztusz béménen e Gicimán kertyibe,
leülé z aranszékibe,
szent kezeivel felfogvo,
szent hajá leereszve
uljan szumurudottand ész megszírva!
Eltalále Szent Szíp Szűzmárijja.
Métt ülsz uljan szumurodottan, szent fijam?
Hodne üljek-e Szentanyám?
Súf jiduk nagypinteken nagy írást küldinek,
Ingemet nadzsond akarnak súfalkadni!
Brátfát⁸⁰ keresztbe tedzs(ik),
vasz kironokval⁸¹ felszegezzenek,
tüzesz osztorokvol ingemet osztorozzonak,
tüzesz kestyükvel az én testemet szabdalják,
rút nyálakval töpdösszönök!

⁷⁷ Tánczos, 1995., 250-255.

⁷⁸ Erdélyi, 1999., 1057-1061.

⁷⁹ Wackernagel, Ph., I. 182.

⁸⁰ brátfá = fenyőfa, románul brad. Innét az átvétel.

⁸¹ kiron = hosszú vasszeg.

Menj el, Szent Anyám,
z Ádámnak a fioihoz,
vidd le ezt a két-három szút,
ki elmundzsa régvel e felkelisszinél,
öszto lefekisszinél,
szüzzi válik mind e Szent Szűz!

Szabófalva (Moldva), 1991. Pozsony Ferenc gyűjtése.

Szeszku (Püisle) Ferencné Pers Mária, 1927.

Pozsony Ferenc jelölte a szövegben előforduló nyelvi archaizmusokat is. Én ezek-től eltekintettem, hisz egy-egy szó képi eltéréséből még érthető a jelentése. Az északi csángóság erősen hagyományőrző közössége Szabófalva. Innét van az Én Uram Teremtőm... kezdetű imádság is, amely ennek a hasonlóan történeti értékű, nyelvi archaizmusokkal ékes szövegnek a párja. A kettő között a különbség a megjelenített személy. Ez imában a fájdalmak férfiát – vir dolorum – látjuk, míg a másik szabófalvi imában a fájdalmas anya – mater dolorosa – alakját mutatja be a szent hagyomány: „Könökig kilotába(n), / Csiérdzsig viérbe” (kilota=könny).

E két önmagáért is beszélő példa is elég volna Mária szenvedéspartnerségének áhitatörténeti, tudati, illetve az ezt kivetítő költői bizonyítására. Mindamellet a rendelkezésemre álló bőséges anyagból hozok még néhány „megváltás”-partnerség fölfogására utaló szövegrészt.

Sajátságos módon keveredik a kép az egyik bukovinai-hadikfalvi imádságban a „Nagy itilet” – Nagy végső dolog nagy itilet megnevezésű imafüzérben, amelyben amint látni fogjuk, egymásba olvad a mater- és a filius-kép:

„Hol imádkozik a *mi Urunk Jézus Krisztus?*
Szent szerelmes kertyibe,
Szent szerelmes székibe,
Térgyig vérbe, könyökig könnyűbe,
Haja leeresztve, könnyű a kezébe,
Könnyes szemekkel olvas belőle,
Arra menyen Szent Péter és Szent Pál apostol,
Kérdik tőle: – *Miért sírsz Szűz Anyám, Mária?*
Oh, hogyne sírnék, hogyne sírnék
Teljes harmadnapja mióta szent fiamat elvesztettem...”⁸²

Egy másik bukovinai, andrásfalvi imádságban egyértelműen Krisztus a fájdalom hordozója:

„....Hol ül, hol ül Úrjézus?
Paradicsom kertyébe’,
Szent arany székibe’,
Szent fejét lehajtja,

⁸² Erdélyi 1976, 1978, 1999, 475.

Szent könyvét hullatya,
Odamene az Úr angyala, kérdi őtet:
Mér sír, mér sír, az Úrjézus?
Hogyne sírnék Űrangyala,
Büdös nyálvol töpdösnek..."⁸³

Ugyancsak Krisztus egy moldvai-lészpédi imádságban:
„...Názáreti Jézus Krisztusom kijöve szent házából,
Bémene szent kertyibe,
Leüle szent székibe,
Térgyig vérbe,
Könyökig könyübe,
Szent szeme sír, szent lelke örvend..."⁸⁴

S most nézzünk egy másik hagyományörző vidékünkéről a Palócföldről egy-egy gyászjegyző Krisztus- illetve Máriaképet hozzátéve, hogy ezzel a motívummal az Alföldön éppen úgy találkoztunk, mint Somogyban vagy Zalában, nem beszélve számos székelyföldi előfordulásáról.

A jelenleg Szlovákiához tartozó északi palóc Barkó-vidék különösen értékes szövegeimlékében Mária alakja rögzült:

„Ha kimegyek a kis ajtóm elébe,
Föltekintek a magas égre,
Ott látok egy kápolnát
Kivöl aranyos, belő' irgalmas
Abba van egy szent szék,
Azon ül Boldogságos Szűz Mária
Sírva és ríva..."⁸⁵

Nógrád megyei palóc imádságban a szenvedő Jézust látjuk:

„...Kimegyek ajtóm elejibe,
Föltekintek magas mennybe,
Ott látok egy aranyos kápolnát,
Abba' látom Úrjézust,
Térgyig vérbe
Könyökig a könnyübe..."⁸⁶

A népi gyakorlat és XVII. század végi rögzítés őrizte meg azt a kunszentmiklósi imádságot, amely Memorialis néven szerepel minden Hegyet hágék kötetben⁸⁷, s

⁸³ Erdélyi 1976, 1978, 1999, 473.

⁸⁴ Erdélyi 1976, 1978, 1999, 509.

⁸⁵ Erdélyi 1976, 1978, 1999, 541.

⁸⁶ Erdélyi 1976, 1978, 1999, 549.

⁸⁷ Erdélyi 1976, 1978, 1999, 391-392.

amely nemcsak a néprajzosoknak, hanem az irodalmároknak és nyelvészeknek, pl. Pais Dezsőnek is különleges örömet szerzett.⁸⁸ Mintha tudatos műköltői alkotás volna, olyan mesteri módon kettős látomásképpen érzékelteti az anya –fiú szenvedésbeli összeforrottságát. A magas mennyben arany sík széken „üldöget” Szűz Mária a gyász halmozott képi jegyeivel. Miközben imádkozik meglátja fiát, amint a „magos keresztfa meg feszítették / piros vere ki csordulván...”⁸⁹

A szöveg összetevőiben azonosnak mondható gyászjegyző motívumok az anya és a fiú szenvedésének stilizációi. A maguk verbális eszközeivel jelenítik meg azt a kódexeinkben is kifejezésre jutott fölfogást, amely Máriának – elfogadható, el nem fogadható teológiai indíték alapján – társmegváltói szerepet tulajdonít. Feltehetően ez is magyarázza a középkori Mária-tisztelet már-már extrém fokát s magyarázza tárgyalt műfajaink, a passió-epika és a Máriasíralom-líra Mária központúságát, illetve a Krisztus-Mária alanyiség gyakori váltását, egybeemosódását.

Az elmondottakat igazolni látszanak a középkori ének-ima óraskönyvek megkülönböztető jegyei, hol Jézus szenvedésére, hol Mária fájdalmára utaló megnevezései. Néhányat idézek Ph. Wackernagel kitűnő gyűjteményéből: *Planctus beatae virginis... De passione domini... Horae de passione domini nostri Iesu Christi... De dolore beatae virginis Mariae... Oratio de compassione beatae virginis... Horae canonicae salvatoris... De passione domini... De passione et vita domini nostri Iesu Christi...*⁹⁰ És még nem beszéltünk a különböző „*Horae de planctu beatae virginis*”-ekről, amelyek közül Mone megemlítette a XXII János pápa – 1334-ben halt meg – szerzését,⁹¹ vagy szólhatnánk a *Planctusok* soráról, kiemelve az ugyancsak Mone idézte: „*Planctus beatissimae virginis, dei genitricis Mariae*” megnevezésű síralmat.⁹² Előtérbe állíthatnánk a különleges szépségű epikus passiókat, mind mind a szenvedés kettős arculatú megjelenítésének hol a Fiú, hol az Anya alanyiségának „érdem”-ével. A középkor e szemléletét kódexeink is híven közvetítik, amiképpen archaikus népi imádságaink mind napjainkig vallanak róla. Hadd utaljak még egyszer a két különösen értékes szabófalvi imádságra, amelyekben a Golgota-halál hol a *vir dolorum*⁹³, hol meg a *mater dolorosa*⁹⁴ gyászjegyző alakján, szenvedésén keresztül tűnik elő a Koponyák hegyének magaslatáról, hirdetve a megváltó halál kettős vállalását, a szenvedésben való egyenlő osztottságát.

* * *

Már a kézirat leadása után az andocsi búcsún 2000 augusztus 12-13-án beszélgettem D. L.-né mucsonyi (Borsod megye) zarándokkal. Szó volt mind a krisztusi-máriai szenvedésről, és még a nehéz élete során kiállott saját szenvedésről is. Sza-

⁸⁸ Pais, 364.

⁸⁹ Erdélyi 1976, 1978, 1999, 391-392.

⁹⁰ Wackernagel, Ph. I. 136, 139, 140, 140, 161, 165, 167, 180.

⁹¹ Mone II., 361.

⁹² Mone II., 360.

⁹³ Tánczos, 1995. 250-255., Erdélyi 1999, 1057-1061.

⁹⁴ Erdélyi 1976, 1978, 1999, 686-691.

vai igazolni látszottak a népi költésben mutatkozó kettős alanyiságú gyászjegyző képet, amelynek történeti előzményei vannak. „...Erős hit kellett ahhoz és sok ima, éjszakai imádságok, kilencedek, böjtölések, hogy ezeket átéljem, hogy erőm legyen ahhoz, hogy kibíriam a szenvedést.

E. Zs.: Ki volt maga szerint a legnagyobb szenvedő?

D. L.-né: Hát a Szűzanya volt, meg az Úrjézus, mert ők voltak, ugye, tudjuk, hogy a Szűzanyának, mint társmegváltónak ott kellett végigszenvedni Jézust.

E. Zs.: Honnét vette ezt a kifejezést, hogy társmegváltó?

D. L.-né: Hát! Már hallottam szentbeszédekben is, hogy a Szűzanya igen. Ez így van, meg hát tudjuk, hogy a Szűzanya ugyanúgy átszenvedte a szenvedéseket, mint Jézus, mert ugye kísérte végig a keresztúton csak távolról, ahogy lehetett, de a szívében érezte végig, hogy az ő fia mennyire szenved. Csak egy reménye volt, hogy tudta ez a megváltásának díja lesz.

E. Zs.: Mikor kezdte ő ezt a társmegváltói szerepet? Maga szerint, hogy ha így beszéljük, hogy társmegváltói tevékenysége vagy szerepe van. Nem vagyok én pap, hogy szépen forgassam a szót. (Arra mondtam, hogy nehezen fogalmaztam meg, hogy a társmegváltás szerep vagy tevékenység vagy miképpen illethető?)

D. L.-né: Ahogy Jézus elment már a Gecemáni ker'be, úgy hallottam, hogy Gábrriel már tudtul adta, hogy „Elkezdődik fiad szenvedése!” s akkor már elindult a Szűzanya keresni a fiát és akkor találkozott a menettel – és belekapcsolódott végig a goltai menetbe és már ott végigélte. Nem hagyta el a keresztnél, hogy – elmegyek, elszaladok, ott maradt végig Jézus mellett... elájult, fájdalmi vótak, ugye, ő is síratta az ő egyetlen fiát, mint más anya, ha látja, hogy halálán van és tudta is, hogy nagyon fog szenvedni meg minden, hát szóval én bízok abba és nagyon szeretem a fájdalmas Szűzanyát és Őhöz szoktam imádkozni... Azért mert ő érti, ő a fájdalmak anyja és legjobban érti az én fájdalmamat, amikor nekem is valami nagyon fáj. és akkor a fájdalmas anyát kell kérni a betegségben, a szenvedésben is a legtöbbször (a szenvedést) el kell bírunk viselni, mert senkinek nem ad a jó Isten nagyobb keresztet, mint amilyet el bír viselni, tehát ahhoz ad erőt is, ha ad keresztet...

Azt hiszem ezek a szavak önmagukért beszélnek...

Irodalom

AUER, Albert

1947 Leidenstheologie des Mittelalters, Salzburg.

BABITS Mihály

1933 Amor sanctus. Szent szeretet könyve, Budapest.

BENKŐ Lóránd főszerkesztő

1970 A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, II., Budapest.

BROWN, Carleton

1952 Religious lyrics of the XVth century (Edited by...) Oxford.

CUDINI, Piero

1978 Poesia italiana del Duecento, Milano.

CS. VARGA István

én. (2000) Szent művészet II., Tanulmányok költészetünk szakrális vonulatából, Székesfehérvár.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1999 Hegyet hágek, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok, (Budapest, 1976, 1978.) Pozsony.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1979 Sirlalmas az én életem (Mária-sirlalmak) A Mária-sirlalmak költészete. In.: Új Írás 6, 55–72.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1990 „...Magyarországot a Máriára bízta” (Mária énekek és imák az elmúlt századok népi imakönyveiből.) in: Új Írás 5, 61–76., és 1990:6, 10–36.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1991 Az archaikus népi imádságzáradékok történeti kérdései. In: Boldogasszony ága, Tanulmányok a népi vallásosság köréből. (Szerk.: Erdélyi Zsuzsanna) Budapest 51–142.

FERRARO, Giuseppe

1875 Regola dei servi della Vergine gloriosa ordinata e fatta in Bologna nell' anno 1281. Pubblicata per la prima volta ed annotata dal prof. Giuseppe Ferraro in Livorno.

FRANK, Grace

1930 Le livre de la Passion, poème narratif du XIVe siècle édité par Grace Frank, Paris.

FRICK József

1910 Középkori magyar himnusz-költészet, Kolozsvár.

Hortulus animae: Maguntie, 1511. Impressum Maguntie... Anno dñi MCCCCCXI

HORVÁTH János

1944 A magyar irodalmi műveltség kezdetei, Budapest.

IVÁNYI Sándor

1976 Horae Beatae Mariae Virginis. Hasonmás kiadás. Magyar Helikon/Corvina, Budapest, 5–25.

JAKUBOVICH Emil-PAIS Dezső

1929 Ó-magyar olvasókönyv, Pécs.

Katolikus Lexikon I–IV. (Szerk.: Bangha Béla S. J.) Budapest, 1933.

KÁLDY György

1928 Újszövetségi szentírás a Vulgata szerint. Budapest.

KLANICZAY Tibor

1963 Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. I. rész. Átdolgozta Klaniczay Tibor, Budapest, II. kiadás

LIUZZI, Fernando

1935 La lauda e i primordi della melodia italiana I–II., Roma.

LR: Maria e Mariologia in: Enciclopedia delle Religioni. 4. Firenze, 1972, 144–175.

MEZEY László

1971 Korreferátum Erdélyi Zsuzsanna előadásához. In: Ethnographia 3. 367–370.

- MONTE, F. J.
1846 Schauspiele des Mittelalters. I.–II. Karlsruhe.
- MUSHACKE, Dr. Wilhelm
1890 Altprovenzalische Marienklage des XIII. Jahrhunderts. (Herausgegeben...) Halle a.S.
- Nyelvemléktár II.
1874 Régi magyar codexek és nyomtatványok, Budapest. (Közléteszi: Volf György)
- Nyelvemléktár III.
1874 Régi magyar codexek és nyomtatványok. Budapest. (Közléteszik: Komáromy Lajos és Király Pál)
- Nyelvemléktár IX–X.
1888 Régi magyar codexek és nyomtatványok, Budapest. (Közléteszi: Volf György)
- PAIS Dezső
1971 Hozzászólás Erdélyi Zsuzsanna előadásához. In: Ethnographia 3, 364–367.
- SCHÖNBACH, dr., Anton
1874 Über die Marienklagen, Graz.
- TÁNCZOS VILMOS
1995 Gyöngyökkel gyökereztél. Gyimesi és moldvai archaikus imádságok. Csíkszereda.
- UGOLINI, Francesco
1959 Testi volgari abruzzesi del Duecento, Torino.
- VARGA Damján
1899 Kódexeink Mária-síralmai, Budapest.
- WACKERNAGEL, Philipp
1864–1877 Das deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis zu Anfang des XVII. Jahrhunderts I–V. Leipzig.
- WACKERNAGEL, Wilhelm
1876 Altdeutsche Predigten und Gebete aus Handschriften, Basel.
- WECHSSLER, Eduard
1893 Die romanischen Marienklagen, Halle a.S.

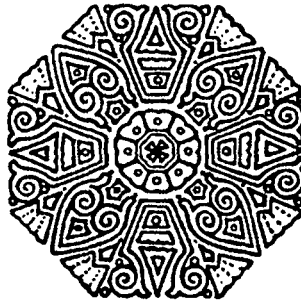
Zsuzsanna Erdélyi

Maria in den spätmittelalterlichen Gebeten

Die Quelle der volkstümlichen Mariendichtung ist der historische ungarische Marienkult, der sich aus universellen christlichen Tradition nährte. In der emotionalen Religiosität des Spätmittelalters spielt Maria, die Mutter Gottes eine betonte Rolle, sie steht sogar im Mittelpunkt der religiösen Gefühle. Dieser Auffassung gemäss erscheint sie sinnvoll in den dichterischen Gattungen der Leidensgeschichte, d. h. in der Passionsepik und in der Marienlyrik bzw. in den

Marienklagen. Denen entsprechend erscheint sie auch in den archaischen Volksgebeten, die viele Textelemente der obenerwähnten Gattungen durch ihren Folklorisationsprozess bewahrten. In diesen Gebeten, deren Hauptthema, wie gesagt, in der Leidensgeschichte wurzelt, treten der leidende Christus – vir dolorum –, die weinende Mutter – mater dolorosa – gleichwertig vor uns. Diese Gleichwertigkeit erinnert den Gläubiger an die zentrale Position Maria's, in deren Hintergrund ihr inniger Kult des Zeitalters (13.–15. Jahrhundert) steht. Dieser oft übertriebene Kult zeigt sich in verschiedenen Arten der bildenden und verbalen Kunst: man sieht Maria im Schatten des Kreuzes, man hört ihre klagende Stimme, die Stimme des Wehrufes. Eigentlich sind das Schmerzensrufe, welche vom Gottessohn nicht ausgedrückt werden durften. Es ist die Mutter Maria, die repräsentiert alles Schreckliche, alles, was der Sohn erlebte und durchmachte. Dieses Mitleiden, diese Compassio, sozusagen diese Partnerschaft im Todesgang des Erlösers begründete die Bedeutung Maria's in der Heilsgeschichte.

In meinem Referat prüfte ich, im Vergleich mit den literaturgeschichtlichen Texten, ob Maria's historisch entstandene Mittelpunktstelle sich in den archaischen Volksgebeten in welchem Masse und durch welche Textmotive bewahrt hatte. Ausserdem untersuchte ich, welche Motive beeinflussten die erwähnte zentrale Rolle Maria's in der spätmittelalterlichen sakralen Dichtung und in den später mündlich überlieferten Texten der Volksfrömmigkeit.

ÖT ARANY BETŰBŐL ÁLL A MÁRIA NEVE

Mária neve egyedülálló tiszteletben áll, csak bizonyos párhuzamokra bukkanhatunk, még az ószövetségi istennévvel, illetve Jézus nevével és ezek monogramjaival összevetve is. A magyar névtudományi kutatás is hangsúlyozta, hogy a Mária keresztnév gyakorisága összefügg ezzel. Nyilvánvaló, hogy a magyar vallási folklórban is sok ilyen adatot lehetne összegyűjteni. Ez azonban tudtommal eddig még nem történt meg. Minthogy előzetes adatgyűjtés készült mesék (majd más műfajok) névanyagából, most elkezdhetjük ezt az áttekintést.

1981 és 1989 között 100 magyar népmesekötet névanyagát cédulázták ki.¹ A több ezer mese a publikált magyar meseanyag nagyobb részét teszi ki, és minthogy az át nem nézett (például kéziratok, antológiákban megjelent stb.) meseszövegek adatai sem sokban térnek el, bizonyos megállapításokat megtehetünk.

Már kezdetben is megkülönböztettük a „valódi személynevek” csoportjától a „bibliai neveket”. Kezdetben Mária nevét az előbbi csoportba illesztettük, később azonban a „bibliai nevek” csoportjába tettük. Minthogy azonban vannak utalások az egyes csoportok között, végül is az adatok zöme megtalálható. Elképzelhető, hogy néhány Mária-név a valódi személynevek közül is ide kapcsolható. Alább ezek közül csak azokat említjük, ahol nyilvánvaló, hogy Szűzmáriára gondolt a mesélő.²

Mária (pontosabban nyelvjárási alakban *Márika*, *Márja*) igen ritkán fordul elő (81:333, 82:160). Jóllehet a szövegösszefüggésből még így is egyértelmű lenne a megnevezés, ezt általában elkerülik.

A *Szűzanya* név egyszer fordul elő (33:355).

Leggyakoribb a *Szűz Mária* (a közlők szerint két nagybetűvel kezdődő szóba írva): 17 adatunk van rá (3: 353, 5: 512, 10: 502, 12: 305, 13: 267, 29: 89, 32: 79, 45: 81, 47: 206, 48: 146, 350, 49: 766, 52: 116, 59: 137, 88: 70, 92: 200, 93: 101. Csak helyesírási

¹ Ezeket egyetemi hallgatók gyűjtötték össze és a sajtó alá rendezők is fiatal munkatársak voltak. Noha ellenőriztük az adattárakat, biztosan maradt ki adat, és a helyesírás sem mindig pontos. Ám az eredeti közlések is változatosak.

² Az adatok az alábbi gyűjteményekből valók: Marosi 1981. 30 és 12. Balázs 1983. 26,30 és 12-13. Balázs – Várkonyi 1987. 29. Balázs – Barati – Volosz 1989. 27. E füzetben van (a 66-71 lapokon) a feldolgozott 100 mesekötet jegyzéke. Az alább idézett név-adatoknál úgy utalunk a forrásra, hogy az első szám a kötetre, a második ezen belül a lapszámmra utal. Pl. 29: 90 – Kálmány Lajos: *Hagyományok* I. kötet, ebben a név a 90. lapon található meg. Egy mesén belül egy nevet csak az első előfordulásnál idézünk, a helyesírási és más változatokra csak kivételes esetben utalva.

különbséggel: *Szűzmária* (29: 162). Nyelvjárási változatok: *Szűzmárja* 29: 90, 129), *Szűz Mária* (19: 289), *szűz Mária* (80: 203).

A bővebb névemlések közül a *Boldogságos Szűz Mária* fordul elő (12: 332), ez nyelvjárási formákban is: *Boldokságosszűzmárja* (29: 129) és *Boldokságos Szűzmárja* (29: 129, 162). Ennek rövidebb változata a *Boldokságosszűz* (29: 92, 162).

Néhány más körülírás is ide tartozik, sőt maga a szöveg is hozza a teljesebb változatot: *Isten anyja, Szűz Mária* (59: 137).

E mintegy 30 mese azért tanulságos, mivel a magyar mesékben, nem úgy, mint Krisztus vagy Szent Péter (sőt akár az ördög), Szűzmária nem valódi mesei szereplő.

A kivétel a Grimm-mesékből jól ismert *Marienkind* (KHM 3, AaTh 710). Ezt már Honti, majd Berze Nagy katalógusai is feltüntették *Mária keresztlánya* címmel. Legutóbb Dömötör Ákos tündérmesekatalógusában jegyezték.³ Ő 16 változatáról tud, időben az elsők a 19 sz. közepéről származnak. A mese rövidített típusvázlata a következő: Szűz Mária (ritkábban egy varázsló vagy boszorkány) keresztlányává fogadja a szegény ember gyermekét. Házába viszi, de megtiltja neki, hogy benézzen az egyik szobába. A lány megszegi a tilalmat. A felelősségre vonáskor tagad, nem mondja el, mit látott. Keresztanyja némává teszi és elkergeti. Egy királyfi veszi feleségül. Amikor gyermekei születnek, keresztanyja megjelenik és ismét a tiltott szobában látottak elmondását kéri. Az asszony ezt nem teszi, keresztanyja elviszi a gyermekeket. A gyermekek elpusztítása végett halálra ítélik, és csak a kivégzés utolsó percében vallja be a látottakat. Keresztanyja megbocsát, visszaadja gyermekeit és férje is visszafogadja.

Az egész európai mesekincsben ismert, ám nem sok-sok változatban előforduló történetben a keresztanya nemcsak Szűz Mária lehet. Már a Grimm-meséknek két változata van, az egyikben *Gottesmutter*, a másokban a *schwarze Jungfrau* a keresztanya. A későbbi kutatás igazán sokféleképpen értelmezte a „gonosz keresztanyát”, amelynek alakját még a „fekete madonna” ábrázolásokkal is kapcsolatba hozta; a gyermekeit látszólag elpusztító anya történetét pedig sok hasonló, „ártatlanul üldözött” hősnővel (Meluzina, az elzászi Szent Odilia stb.) vetették össze. A magyar forrásokban is megvan a kétféle hagyomány.⁴

Merényi László *Sajóvölgyi meséiben* (1862) már Szűz Mária szerepel (59: 137 *Isten anyja, Szűz Mária*), mégpedig mind korábban, mind későbbben ismeretlen mesei néven. Maga a mese is „cicomás”, valamilyen ponyvai háttérből eredhet. Mailand (5: 512) és Kálmány (29: 89) viszont már Szűz Máriát említik, és az el nem mondott titok az, hogy Krisztus misézik vagy az Atyaisten jelenik meg Máriának (és Szent Péternek). Ez a megoldás (kéziratos gyűjtések tanulsága szerint is) szinte napjainkig tovább él.

³ Dömötör 1988. 401-403. Hivatkozással a korábbi és a nemzetközi szakirodalomra is, ám ő sem idézi a mesetípus legújabb (?) monográfiáját: Schmitz 1972.

⁴ A nemzetközi kutatásról csak igen rövid áttekintést ad Scherf 1982. 273-276. Ez azonban nem teljes.

1874-ben Bucsánszky Alajosnál jelent meg a másik megoldást képviselő *A tűndér leánya vagy a tizenharmadik szoba titka* c. ponyvanyomtatvány, amelyet a jogutód, Rózsa Kálmán és neje még 1897-ben is újból megjelentetett.⁵

Ami ettől függetlenül a mesei Mária-neveket illeti, azt mondhatjuk, a *Boldogságos Szűzmária* formában láthatjuk a vallásos gyakorlat nyomát. Adataink időbeli és térbeli elhelyezkedéséről azt gondolhatjuk, hogy az egész ország ismeri a nevet, és amióta meseszövegeket gyűjtöttek, vannak ilyen adataink.

Az értelmezést illetően pedig arra a kiadványra hivatkozhatunk, amely balladákra, gyermekmondókákra és archaikus imákra terjed ki.⁶ Itt ugyan nem szövegmegoldásokat, hanem antológia-jellegű munkákat adatoltunk, ám ennél biztosabban áttekinthető képet kaphatunk. Itt mintegy száz adatot említhetünk, amelyek között a *Szűz, Szűz Anya, Szűz Mária, Szűzanya* nevek a leggyakoribbak. Szinte kivétel nélkül az archaikus népi imákban (igazában ezek laikus népi imák, és egyáltalán nem „archaizmusok”, hanem legalábbis a közelmúltig ma is eleven hagyományt jelentettek). Négy balladaszöveget ismerünk, amelyekben *Szűz Mária* (174 90 jelzettel), *Szűz Márija* (196 és 216) és *Szűz Márja* (206) neve fordul elő. A gyermekmondókákban viszont nem találtak adatot. Ehhez még hozzá vehetjük azonban a körülírással adatolt neveket: *Asszonyunk* és *asszonyunk*, valamint *mi* (*Asszonyunk Szűz Mária*) formában (3 ima-szövegben). Igen sokrétű a *Boldogasszony* névváltozatainak sora: *Boldog Asszonyi Szűz Mára Édes Anyám, Boldoganyám* (*Szűz Mária*), *Boldogasszony* (és ennek nyelvjárási formái), *boldogságos sz. Mária, Boldogságos Szent Szűz, Boldogságos Szent Szűz Anya, boldogságos szép Szűz Mária, boldogságos szép Szűz, Boldogságos Szép Szűz Anya, Boldogságos Szép Szűz Mária, Boldogságos Szűz Mária, Boldogságos Szűz, Boldogságos Szűz Anya, Boldogságos Szűz Mária, Boldogságos Szűzanya Mária* formákban, együttvéve 76 imaszövegben. A *Boldogságos Szűz Mária* előfordul egyetlen balladaszövegben (196), és a *Boldogasszony pillája* (‘?’) (szemem pillája, szemem mintája) néhány gyermekmondókában (1273, I. 32b – 1274 I. 32b) is. *Isten anyja* egy imából ismert (210). *Mária* (és nyelvjárási változatai) mintegy 64 ima szövegében fordulnak elő. Tanulságos a kiegészített és gazdagított névformák gazdagsága: *égi csillag* (*Mária*), *szent anyánk* (M.), *szűz anyám, fehér rózsa, Krisztus anyja, asszonyanyám, asszonyunk, Istennek szent anyja, Hatalom anyja, szent asszon, szépséges asszonyom* és más formák is, további 60 ima szövegében.

Ezek között igazán feltűnő a *Fehér rózsa Mária* névváltozat, legalább 30 esetben. Ez nyilvánvalóan valamilyen szövegre, elképzelésre megy vissza. Amit viszont eddig folkloristáink nem mutattak ki, talán nem is kerestek. További külön csoportokat alkotnak a „szent” előnevű megoldások. Itt a *szent anyja* (és ennek változatai) a legnépszerűbb megoldás: további névkiegészítésekkel (*áldott szent anyja*,

⁵ Az a megjegyzés azonban (Dömötör 1988. 402-403), miszerint a *Parasztbiblia* kiegészítést adna, téves, mivel ott (Lammel – Nagy 1985. 507-515), amint ezt a szerzők írják is, Mailand Oszkár 1905-ben már kiadott meseszövegét közölték újra.

⁶ Wolosz 1993. 52-53, és az innen megtalálható utalásokban. Az alábbiakban a forráshivatkozást is e füzet nyomán adjuk.

Fütiistennek szent anyja, Istennek áldott szent anyja, szerelmes szent anya, Édes Jézus Szent Anyja stb.) is (13 ilyen adatot ismerünk). Két ima-szövegben fordul elő a *szent asszony(unk)*. Egy imában a szokatlan *Szent Mária* került elő. Egy ima használja a *Szüzeknek szent szüze* megnevezést. A *Szűzanya Mária* egy imában kedveskedő variánsokban (*Szűzanyánk Mária, Szűzanyám Mária*) ismert. Ha csak a közlésben megfigyelhető *szűz – szűz* adatokat is figyelembe vesszük, valamint az egy-egy szövegben előforduló *Szűz és áldott drágalátos Szűz* formákat is hozzá adjuk, összesen mintegy 200 ima szövegében fordul elő Mária neve. Ami, hogyha tudjuk, hogy néhány más műfajt (mint például a kántáló énekeket) is hozó antológiájában Erdélyi Zsuzsanna mintegy 250 ima szöveget közöl, egyszerűen azt jelenti, hogy a közölt „archaikus népi imák” mariológiai adatok. Ez nem valami megdöbbentő felfedezés, hiszen Erdélyi Zsuzsanna mindig is ezt a véleményt képviselte,⁷ most mégis, mintegy számszaki szigorúsággal is dokumentálhattuk e tényt.

Az imaszöveg-antológiában az sem meglepő, hogy Mária névhez az *asszony*, valamint a *boldog(ságos)* kiegészítések tartoznak. Mind a két szó a honfoglalás előtti hiedelmek kora óta ismert (amivel nem mondtam azt, hogy keresztény magyarázatuk kizárt lenne). Számomra meglepőbb volt a mintegy húsz esetben előforduló *szép* jelző. Ennek is ismerjük teológiai és folklorisztikai hátterét, még így is fontos (vagy legalábbis pontos) ez az arány-adat.

Minthogy népdalaink, egyházi népekeink folklorisztikai–onomasztikai vizsgálata még nem kezdődött el (pedig csábító és könnyen kivihető feladat lenne, és ennek elvégzésére buzdítani is szeretnék), egyelőre nincs értelme összevető műfaji megállapításoknak. Most csak azt mondhatjuk, hogy az ilyen név-jegyzékek nagyon sok mindenre használhatók. (Ezért is készítettünk.) Közvetlen szövegfilológiai vizsgálatra is alkalmazhatók: egy-egy furcsább nevet, megnevezést tartalmazó szöveg honnan is eredhet, hol és mikor másolták, vették át. Mintegy százalékos megoszlásban pedig számszerűen fejezi ki azt, amit különben csak sejthetnénk, saccolhatnánk vagy észre sem vehetnénk: melyek a domináns és melyek a ritka vonások – ez esetben vallási folklórunkban.

Területi, az egyes egyházhoz tartozás szerinti, a nemzedékekre vagy nemekre vonatkozó vizsgálat is megtehető a már összegyűjtött adatok szerint is, mivel jegyzékeinkből minden egyes adat visszakereshető. Erről is korai lenne most szólni. Azt pedig, hogy a képszerű Mária-ábrázolásokon hol és hogyan jelenik meg Mária neve (kiírva, ligatúrával vagy egyéb módon), külön áttekintés tárgya kell hogy legyen.⁸ Itt csak egy másik, nemcsak nálunk új folklorisztikai

⁷ Erdélyi 1976.

⁸ Jordánszky Elek Mária-képeink központi fontosságú áttekintésében 69 kegyképet ismertet, de ennél sokkal többre hivatkozik. A majdnem száz illusztráció voltaképpen az 1830-as évek állapotát tükrözi. Feltűnő, hogy amíg a keleti művészeti hagyományt tükröző kegyképeken ott van Krisztus és az Istenanya neve (rövidítése), a római rítus kegyképeinél ez hiányzik. A nemrég megjelent hasonmás kiadás (Jordánszky 1988) nem vizsgálta a képek liturgiai ikonográfiáját. Itt a Pozsony melletti Máriavölgy kegyképeinek rajzán (Jordánszky 1988. 12-13. közti képlapok) mintegy Mária és a Kiszűz ruháján olvasható a VIRGO felirat, felette Mária nevének monogramja, lejjebb, három szalagon O CLEMENS, O PIA és O DULEI feliratok. Ennek közeli mása a váci Hétforrás-kápolna kegyképe

vizsgálati lehetőséget kívántunk bemutatni, remélve, mások is élnek majd ezzel.⁹

Az említett Mária-nevek elválaszthatatlanok a vallási gyakorlattól. A *boldogságos* jelző sok és régi szövegben szerepel. Különösen a *Loretoi litánia* egész sorozatban tartalmazza a Mária-körülírásokat, amelyek azután mintegy önállósodhatnak is. Még a *szép* jelző is hamar megtalálható, például a *Négy antifona az esztendő négy részére* három szövegében (az *Ave Regina caelorum*, a *Regina caeli laetare* és a *Salve Regina* szövegeiben) *szép virág Szűz, szép Szűz, szép Szűz Mária* névalakokban. Magától értetődik, hogy az imaszövegekben ez a megnevezés csak megismétlődik. Az már más-ként értelmezhető, hogy meséinkben is e „liturgikus” Mária-megnevezések fordulnak elő. Nyilván az az oka ennek, hogy a szóbeli kultúra egységes: az egyszer megtalált fordulatok érvényesülnek másutt is. Szűz Mária alakját és nevét pedig igen közvetlenül a magáénak tartotta a magyar folklór sok előadója és ezek közönsége egyaránt.

Irodalom

BALÁZS Géza

1983 Tulajdonnevek a magyar népmesékben. II. Budapest (Magyar Névtani Dolgozatok 30.)

BALÁZS Géza–BARATI Antónia–WOLOSZ Róbert

1989 Tulajdonnevek a magyar népmesékben IV. Budapest (Magyar Névtani Dolgozatok 80.)

BALÁZS Géza–VÁRKONYI Ildikó

1987 Tulajdonnevek a magyar népmesékben III. Budapest (Magyar Névtani Dolgozatok 72.)

DÖMÖTÖR Ákos

1988 A magyar tündérmesék típusai (AaTh 300-749). Budapest (Magyar Népmesekatalógus 2.)

ERDÉLYI Zsuzsanna

1976 Hegyet hágnék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok. Budapest

JORDÁNSZKY Elek

1988 Magyar Országban, 's az ahhoz tartozó Részekben lévő bóldogságos Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása. (eredeti: Posony, 1836. Reprint: Budapest, Tüskés Gábor és Knapp Éva utószavával.)

(Jordánszky 1988. 52. lap utáni kép), ahol már a harmadik latin szöveg pontos: O DULCIS. A máriagyűdi templomomban (Jordánszky 1988. a 86-87. közti képlapok) a kegykép fölött látható egy nagy Mária-monogram. Több képen is lehetett felirat, ezt azonban a rajzok nem közlik. (Kivételesen a budai Krisztina-város templomának képe. Ezen *In Gremio Matris Sedit Sapientia Patris*, vagyis egy közismert szentencia olvasható, ám Mária nevének említése nélkül. – Jordánszky 1988. 33. lap előtt.) Természetes a házi Mária-ábrázolások, szentképek anyaga is áttekintendő lenne. Az talán az arányokból mégis megállapítható, hogy a Mária-képeken magukon ekkor már ritkább a szöveges felirat. Mária neve, ennek öt betűből összevont ligatúrája azonban mindenki előtt ismert lehetett.

⁹ Legutóbb elkészült (Margalits mintegy 25 000 szövege alapján) közmondásaink névindexe (Wolosz 1994). Ennek értékelése azonban külön munka feladata lehetne. Mintegy 10 adatot tartalmaz.

LAMMEL Annamária–NAGY Ilona

1985 Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek. Budapest

MAROSI Teréz

1981 Tulajdonnevek a magyar népmesékben. Budapest (Magyar Névtani Dolgozatok 13.)

SCHERF Walter

1982 Lexikon der Zaubermärchen. Stuttgart

SCHMITZ Nancy

1972 La Mensongère (conte-type 710). Québec

WOLOSZ Robert

1993 Tulajdonnevek a magyar balladákban, gyermekmondókákban és archaikus imákban. Budapest (Magyar Névtani Dolgozatok 117.)

1994 Tulajdonnevek a magyar közmondásokban. Margalits Ede, Magyar közmondások és közmondásszerű szólások című gyűjteménye alapján. Budapest (Magyar Névtani Dolgozatok 125.)

Vilmos Voigt

Five Goden Letters From Mary's Name

Since 1981 the names found in several thousand Hungarian folktales have been published in registers. Also the register of names appearing in anthologies of ballads, ditties and archaic folk prayers has been compiled. Within this material the names referring to Virgin Mary has been studied.

Blessed Mary is mentioned in almost 30 tales. This proves to be significant, as there is only one known international folktale type – *Our Lady's Child* (AaTh 710) – where the name of Blessed Mary is expected to appear.

This effect of the religious-liturgical designations of Blessed Mary is clearly perceptible also on folktales. In all the other genres this name is only rarely mentioned. More frequent is it in the so called archaic folkprayers (lay prayers), which have a long list of names referring to Virgin Mary. This indicates that most of such prayers appeal to Blessed Mary. These names are originated from a rich liturgical background.

In order to draw further conclusions the register of names should be studied also in folksongs, hymns and folk legends. Obviously the pictures of Virgin Mary had an influence as well on this tradition. On the basis of a certain source (Elek Jordánszky's review of the miraculous pictures of Virgin Mary in Hungary, 1830) we know that the contraction of the name of Blessed Mary or other referring texts are sometimes visible on pictures. This could also influence oral tradition. In order to present this in details we should survey devotional pictures and private images of Blessed Mary from this point of view. This question is worth investigating.

IGAZ ISTENI SZERETETNEK

HARMATTYÁBUL NEVEKEDETT

DRÁGA KÖVEKKEL KIRAKOTT

ARANY-KORONA

AZ AZ

Külömbkülömbféle válogatott ájtatos szép imádságokból, Lelki fohászkodásokból, elmélkedésekből, dicséretekből és szívbeli indulatokból, mintegy mennyei világossággal ragyogó, Istenhez ébresztő, drága kövekkel formáltott és készített.

IMÁDSÁGOS KÖNYV

Mellyet a' Keresztény Híveknek buzgó lelkek javára 's a' jó pályafutásnak boldog végeseto Koronájának elnyerésére, szorgalmatos munkájával szerzett Tekintetes és Nagyságos Óvári 's Szent Miklósi Pongrácz Ester, nehaj Tekintetes, Nemzetes és Vitézlő Appony Miklós Úr meghagyott Özvegye.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI UNIVERSITÁS BETŰIVEL, 1842.

Imádság.

A' B. Szűz Mária Nevéről.

Óh áldott Szűz Mária! óh kegyes Mária! óh gyönyörűsége Mária! mi Urunk Jézus Krisztusnak Anyja. Ki telley vagy isteni malasztal, és kegyességgel; nyer nékem kegyelmet a' te Sz. Fiadtól. Óh Mária! óh édes Név! óh Mária Neve! vigasztaló Név. Óh Mária Neve! gyönyörűsége Név. Mert kicsoda Mária! hanem bűnösöknek gyámola, és szomorúaknak vigasztalója; ezért óh Szűz! a' te Nevedért légy az én gyámolóm, és vigasztalom minden szenvedéseimben. Ne engedd elkarhoznom! kit a' te Sz. Fiad olly drágán megváltott, és fájdalmasan megszabadított. Óh Mária Neve! Angyalok öröme. Óh Mária Neve! ájtatosoknak vigassága. Óh Mária Neve! bűnösöknek bizodalma. Téged szeretlek, téged dicsérlek, Téged tisztellek! Téged kívánlak szívemben! Téged kívánlak számban! mert te általad bizodalmam vagyon a' kegyelemnek megnyerésére. Óh kegyes, óh édes, óh mézzel folyó Név! midőn téged hallak, szívem örvendez: és midőn nevezlek, lelkem vigasztaltatik: mert néked a' kegyes Isten olly hatalmat adott, hogy mindnyájan, kik a' te Nevedet, ájtatosan említik, erőt, és vigasztalást nyernek. Óh jószágos Mária! Óh bővsége Mária! óh édes Mária! légy az én szomorú-

ságaimban vigasztalom, és segítségem minden szükségimben; kiváltképen pedig halálom utolsó óráján, midőn a' gonosz Lélektől szorongatásban, és kísértetben lések akkor jőjj az én segítségemre óh Mária, és a' te Sz. Nevednek ereje által, üzd el tőlem a' gonosz ellenséget; és ha akkor a' te Sz. Nevedet nem imádhathnám, vagy nem említhetném tehát most akkorra kérlek nagy bizodalommal, és mondom szívemből minden ájtatossággal: Sz. Mária, Sz. Mária! légy mellettem, és ne hagyj el engem utolsó szükségemben. Amen.

Imádság.

Óh kegyes Isten Anyja! én nyomorult bűnös szolgád (szolgálód) járulok hozzád, és kérem alázatosan kegyelmességedet, siess az én szükségemnek segítségére, és ne hagyj megsejyenyülnöm. Mária! légy mellettem. Mária! könyörögj érettem. Óh Mária! szerezz nékem kegyelmet. Óh Istennek kegyes Anyja! óh könyörüllj rajtam! Te tudod, melly boldogtalan vagyok: és tudod, melly bizonytalan vagyok: azért kérlek jőjj segítségemre, és ne engedd örökké elkarhoznom. Óh édes Szűz Anyám! te vagy Isten után az én egyetlen egy bizodalom: te benned vetem minden reménységemet, mert úgy hiszem, hogy lehetetlen elkarhoznom. Légy nékem hív őltalmam, és ne engedd, hogy benned vetett

reménységemben megsejyenyülnök. Óh hív: óh irgalmas Anya; kérlek téged telley szívemből a' te irgalmasságodért légy anyai szívvel én hozzám, és könyörüllj rajtam, óh én szerelmes édes Anyám! óh én kegyelmes, és irgalmas Anyám! tekints kegyes szemekkel én reám, és végy engem a' te gyönyörűsége öledbe; zárj bé a' te Anyai szívedbe, és engedd hívséggel mindenkor élnem. El ne hagyj engem, óh Mária! a' te Szent Fiadtól szerezz nékem kegyelmet. Amen.

A' Boldogságos Szűzhez.

Imádság.

Üdvöz légy Szűzeknek Sz. Szűze, Istennek Szent Anyja Boldogságos szép Szűz Mária, kegyes Anya! igazgass, és a' te kegyes gondviselésed által tarts meg engem őltalmad alatt, életemnek minden napjaiban: és az én halálomnak idején, a' gonosz és késértő lélektől őltalmaz, és szabadíts meg engem. A' te kegyes jelenléttel, akkor vidámit meg engem; a' teróza színű szép piros ocazáddal, és ábrázatoddal, és mosolygó szép szemekkel vigasztal meg engem, és enyhítsd meg az én fájdalmimat, vigasztalj keserves fohászkodásimban, és töröld elzemeimről könyhüllatásimat. Óh mondgyad akkor az én lelkemnek: Én Isten Anyja, a' kit te szeretted,

a' kiben Isten után bízál, szóllok te éretted, ne fély. Óh édes Asszonyom! tégy bizonyossá engemet akkor a' mennyei boldogságnak elnyerése felől, hogy nagy bizodalommal műlhassak ki e' világból, és a' te Anyai gondviselésedből juthassak az örök életre. A' te Sz. Fiadnak, a' mi Urunk Jézus Krisztusnak bővséges szent érdeme által. Amen.

E' következő üdvözetnek nagy bucsúja vagyon, a' ki ezt háromszor elmondja minden nap, kiváltképen a' Sz. Szűznek kepe előtt.

Üdvöz légy Mária, Atya Istennek Leánya.

Üdvöz légy Mária, Fiú Istennek Szent Anyja.

Üdvöz légy Mária, Szent Léleknek Jegyesse.

Üdvöz légy Mária, a' Szent Háromság egy Istennek Tomploma, Amen.

Imádság.

Boldogságos Szűz Mária! Istennek Szent Anyja, ki híven szereted a' téged szeretőket. Te tudod, hogy szeretlek téged, óh Mária! és minden reménységemet 's vigasztalásomat: Isten után csak te benned helyeztettem. És noha nem vagyok méltó hogy fiad (v. leányod) legyek, az én bűneim miatt; mindazonáltal, a' hozzád való szeretet-

3. KÉP A GYERMEK SZÜZ MÁRIA FELAJÁNLÁSA. AZ IKONOGRÁFIA RÉSZLETEKBEN GAZDAG KÉPEN MÁRIA HAT ÁLLANDÓ MEGSZÓLÍTÁSA FORDUL ELŐ, AZ EGÉSZ KÉP MÁRIA LEGSZENTEBB NEVÉNEK ÜNNEPÉRE VALÓ. A LEGJELLEMZŐBB RÉSZ A KÉP KÖZEPÉN FÉNYLŐ MÁRIA NÉV, AZ M ÉS AZ A SZOKÁSOS EGYBEÍRÁSÁVAL. EZ AZ „ÖT BETŰBŐL ÁLLÓ” SZENT NÉV. FRANZ LEOPOLD SCHMITTNER RÉZMETSZETE, BÉCS, 1742. (IN: SZILÁRDFY ZOLTÁN: BAROKK SZENTKÉPEK MAGYARORSZÁGON. BUDAPEST, CORVINA KIADÓ, 1994. 4. KÉP)

Lengyel Ágnes

SZŰZ MÁRIA ALAKJA A VALLÁSOS PONYVAIRODALOMBAN

A szakrális ponyvanyomtatványok meglehetősen kevés figyelemben részesültek az eddigi szakkutatás során. A népi használatra szánt ájtatos irodalom, közte a ponyvák kiadása – korábbi előzmények után – a múlt század második felében vált egyre inkább tömeges méretűvé. A vallásos ponyvairodalom, szerzőinek társadalmi helyzete, a kiadások helyi jellege, hagyományban való gyökerezése, illetve a nép körében betöltött szerepe, funkciója alapján a népi vallásosság szerves iartozékának tekinthető.

Az anyagban jelentős a táji differenciálódás, ami a helyi kiadók sajátos működése mellett valószínűleg a búcsúk vonzáskörzetével és az egyházmegyék elkülönülésével függ össze.¹ Jelen tanulmány a még recens gyűjtéssel is elérhető anyagra épül, elsősorban Nógrád és a történeti Hont megye területéről. A napjainkban, terepmunka során dokumentált anyag legkorábbi darabjai az 1840-es évekből származnak, zömük pedig az ezt követő évtizedek, illetve századunk 10-es, 20-as éveinek termése.

A palóc népi vallásosság egyik jellemzője Szűz Mária kiemelkedő kultusza. Különös, bensőséges szeretettel, sokféleképpen megnevezve közvetlen bizalommal fordulnak az *Istenszüllő Szűz Máriához*, a *legédesebb édesanyához*, *Magyarok Nagyaszonnyához*, *betegek gyógyítójához*, *özvegyek és árvák pártfogójához*, *bűnösök menedékéhez*, *foglyok szabadítójához*. Templomi vagy kápolnabeli szobrait sokfelé öltöztetik az év ünnepi időszakaihoz igazodva. Szentgyónás után a templomban sokan Mária szobra előtt végzik el a feladott elégtételt. Kereszteléskor a keresztanya helyenként máig is a *Máriácska* előtt ajánlja fel keresztgyermekét a Boldogságos Szűz oltalmába, avatáskor pedig az édesanya imádkozik előtte néhány percet, s dob pénzt a perselybe. A népi vallási tudatban Szűz Máriának az istenséggel, a három isteni személlyel azonos szinten való és differenciálatlan elhelyezkedését, a Márián keresztüli istenimádást példázza a hasznosi kegyhelyen elhangzott vallomás: „Az ég felé száll az ima, mint a tömjénfüst. A fényesség útján megy felfelé, engesztelni a jó Szűzanyát. Trónjához, hisz olyan közel vagyunk hozzá, hogy csak egy pár lépés kellene, de majd aztat megkapjuk, ha eljön az utolsó óránk, akkor majd a Szűzanya felemel minket oda magához, reméljük. (...) Bízunk benne, hogy könyörög értünk, segít rajtunk. Mikor imádkozunk olyan közel vagyunk a

¹ Kriza 1991. 884.

Szűzanyához, a szív, a lélek megnyílik, olyan mint az ég a földdel és az a fényesség beragyogja ott azt a helyet, ahol imádkozunk, hogy valóba csodálatos, tiszta, elragadtató, hogy amik történnek, hogy a Szűzanya mondta (!), ahol ketten-hárman összegyűttök az én nevemben, köztetek vagyok (...).² A Szűz Máriához fűződő bensőséges kapcsolat jele, hogy eleven megnyilatkozását is sokan érzékelik álombeli vagy olykor éber látomások formájában is.

Szűz Mária tiszteletének keretei közé szervesen illeszkedik a Máriával foglalkozó szövegek széles köre. A Mária-költészet kezdete majd kétezer évvel ezelőtre tehető. A hozzá kapcsolódó énekekben, imádságokban, elmélkedésekben, legendaballadákban Mária személyes patrónusként való megjelenése mellett élete különböző mozzanatainak megéneklése, kegyhelyekhez, társulatokhoz kapcsolódó kiadványok csoportjai fordulnak elő. A pap nélkül, előimádkozók vezetésével tartott népi ájtatosságok többségében Mária áll a középpontban. A kilencedek, lourdes-i ájtatosságok és jelenések, egyes ünnepeken szokásos szolozsmák, éjszakai virrasztások, esti keresztutak templomi ájtatosságainak alkalmain gyakorta kerülnek elő a kéziratoss vagy nyomtatott szövegek, mintegy az alkalom forgatókönyvéül szolgálva.

Az ájtatos irodalom tömeges megjelenése, a parasztság körében való népszerűsödése a múlt század második felétől követhető nyomon. Az 1918-ban hatályba lépő Codex Iuris Canonici rendelkezéséig³ gyakorta jelentek meg egyházi engedélyeztetés nélkül kiadott nyomtatványok, melyek különböző jelenésekről, kinyilatkoztatásokról, látomásokról, jóvendölésekről vagy csodákról szóltak. A korlátozó rendelkezéssel összefüggésben az 1910–20-as évektől szórványosabbá válik a fellelhető ponyvaanyag, de a megőrződött és használatban maradt vallásos ponyvanyomtatványok recens néprajzi gyűjtéssel napjainkban is föllelhetők, és megfigyelhető a sajátos stílust, kifejezésmódot őrző szövegtípusok megújulása is.⁴

A vallásos nyomtatványok jelentős részének Szűz Mária a központi alakja. Az Egri Nyomda Rt. által kiadott vallásos ponyvaanyagon elvégzett csoportosítás szerint a nyomda ponyvatermésének közel egyharmada ehhez a témakörhöz tartozik.⁵ A szövegében Szűz Máriához kapcsolódó ponyvanyomtatványok áttekintéséhez és jellemzéséhez szükség volna az anyag rendezett számbavételére kataszter jellegű csoportosítására.

A ponyvanyomtatványok zöménél a tematikus elkülönítés esetében támaszkodhatunk a füzetek részletes tartalmi tájékoztatást adó címlapjaira, ahol a gyakorta terjedősen részletező cím alatt, számozott sorrendben jelennek meg az ének- és imaszövegek kezdősorai. A címükben is Máriára utaló nyomtatványokon kívül azonban még az általános megjelölésű, például „két legűjabb”, „három ájtatos”, „négy istenes”, „öt legszebb”, „hat szép”, „új” énekeket tartalmazó nyomtatványok is főleg Szűz Máriáról szóló imákat, énekeket, történeteket közölnek a különféle más imádságok, ájtatosságok, tanulságos elbeszélések, gyászénekek, halotti búcsúztatók mellett. Hasonlóan, a címükben konkrétan Máriához kapcsoló-

² K. J.-né, rom, kat., 1929. Szurdokpüspöki

³ C. I. C. 1951, 376–383.

⁴ Lengyel 1994.

⁵ Antalóczi 1986. 87.

dó füzetek is tartalmazhatnak más témájú, például Jézusra, szentekre, ünnepekre, jelentős eseményekre vonatkozó vallásos szövegeket. Egy-egy ponyvafüzetben belül így többféle, Máriához kapcsolódó vagy egyéb vonatkozású téma is előfordulhat egymás mellett. Az alábbi osztályozás szempontjai az anyag tematikus jellemzőiből tevődtek össze. Így a következő csoportokat alakítottuk ki: Szűz Mária életútjához, évköri ünnepekhez, kisebb periódusokhoz (hónap, hét, nap), Mária-kegyhelyekhez, társulatokhoz, rendkívüli élethelyzetekhez, általános kultuszhoz kapcsolódó ponyvafüzetek.

A nyomtatványok nagy része egyértelműen besorolható volt valamelyik csoportba, kisebb hányaduk egyszerre több kategóriához is kapcsolódik. Egyes füzetek például egyszerre kegyhely vonatkozásúak, évköri ünnepekhez tartoznak és akár Mária életútját is érintőek. Minden esetben meghatározható azonban egy tartalmi hangsúly szerinti sorrend, és így indokolt a leggyakoribb téma szerinti beosztás. A füzet nagyságú kiadványok mellett figyelembe vehetjük az egyszerű imalapokat és a terjedelmesebb, könyvszerű kiadványokat is. Az alábbiakban a különböző témakörök illusztrálása képpen bemutatunk a nógrádi palóc vidéken dokumentált vallásos ponyvaanyagból néhány példát.

Szűz Mária életútjához kapcsolódó ponyvakiadványok:

- *A menekülő Szent Család futása Heródes király haragja elől. Kiadta Bors István Botykon, nyomtatott Pesten, 1900.*
- *Szent énekek Szűz Mária egyiptomi futásáról Írta: Dani Júlia, túri lakos. é.h.n.*
- *Csudatörténet a boldogságos Szűz Máriáról Rómában. Nyomtatta Bucsánszky Alajos Pesten, 1868-ban.*
- *Szűz Mária emléke. Írta Varga Lajos Jászárokszálláson. Eger é.n.*
- *Szűz Mária álma. Budapest. Nyomatott és kapható Bartalits Imre könyvkiadóhivatalában. é.n.*

Évköri ünnepekhez kapcsolódó ponyvakiadványok:

Advent:

- *Az Ige testté lőn. Adventi énekek. Egri Nyomda Rt. 9. Rakt. sz. é.n.*

Szeplőtelen fogantatás (dec. 8.):

- *Négy Istenes Ének a bold. Szűz Mária szeplő nélküli fogantatásának ünnepére. Budán, 1865. Nyomatta és kiadja Bagó Mártonnál.*
- *Ájtatosság liliomai. A boldogságos szűz Mária szeplőtelen fogantatásának tiszteletére gyűjté Tárkányi B. József egri főegyházmegyei áldozópap. Balázs könyvkereskedés. Mezőkövesd. é.n.*

Karácsony:

- *Karácsony éjszakája, vagy a kis Jézus megjelenése. Pest 1863.*

Mária eljegyzése (jan. 23.):

- Legújabb szent énekek Szűz Mária jegygyűrűjéről. Összeírta Bagó Mihály. Budapest. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. é.n.
- Szűz Mária eljegyzéséről s menyegzőjéről valamint a kánai menyegzőről való szép szívreható énekfűzet. Bartalits Imre kiadás. Budapest. é.n.

Gyümölcstől Boldogasszony (márc. 25.)

- Új énekek. Megváltás Öröm Virágától (Mely az üdvözítő Jézus Krisztus feltámadására és a Szűz Mária tiszteletére Gyümölcstől Boldogasszony ünnepére, jólelkű hívek használatára. Szentkúti Búcsú-Emlékiül) Sági István Horton. é.n.
- Legszebb új énekek a szentséges szűz Máriának miképp jelentette meg Gábrriel arkangyal boldog kimúlását s mennybe menetelét. 5. szám. Versekbe írta Gitzy György. Budapest, 1892.

Nagybőjt:

- Legújabb bőjti énekek a fájdalmas szűz Máriához, Kiadja és összeírta: Szalóki Piros. 2111. szám. é.n.

Húsvét:

- Krisztus Urunk az ő szűz sz. anyával, és attól való vég bútsú vétele. Szegeden Grün Orbán által. é.n.

Május:

- Új Énekek, litánia és ima. Májusi hangok. Balázs-nyomda, Mezőkövesd. 37.522.
- Világ Királynőjéhez. Hollósy G. nyomda Bgyarmat. é.n.

Pünkösöd:

- Pünkösdi Rózsakoszorú. Legújabb énekkoszorú, Melytől vidul a szomorú. Szűz Mária tiszteletére írta Varga Lajos Jász-Árokszálláson. Jászberény, 1892.
- Piros Pünkösdi Rózsák a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére. Köszöntő énekek a szentkúti Szűz Anyához. A boldogságos Szűz Mária tiszteletére szerkesztette: Boda Pál János a Jézus Szentséges Szívének és a Szent Olvasó Társulat tagja. Érsekvadkert é.n.

Sarlós Boldogasszony (júl. 2.):

- Legújabb csodatörténet, mely az idén, Sarlós Boldogasszony napján történt. Kiadatott és egyedül kapható Sógor György könyvnyomdásnál, Keszthelyen (Zalamegye.) é.n.

Mária Szíve (aug.):

- A minden kegyelmekkel gazdagon tündöklő Szűz Mária szent Szívének ájtatos alkalmi fohászok, melyekkel az Isten szeplőtelen Anyjának, a boldogságos Szűz Máriának anyai pártfogását megnyerhetjük. Budapest, 1904. Nyomatja és kiadja Rózsa K. és neje 157. sz.

Nagyboldogasszony (aug. 15.):

- Gyász koszorú Szűz Mária tiszteletére. Összeállította: Skarupa Mária Földes-nyomda, Páztó. é.n. (Ua. megjelent: Balázs, Mezőkövesd, 29.059.)
- A legszebb új énekek Nagyboldogasszony napjára. Kiadta Orosz István Jászladányban. Budapest é.n. Bartalits.
- Legújabb! Nagyboldogasszonyi ének és a szent helyről való elbúcsúzás. Szerk. Boda Pál János, a Jézus szentséges szívének és a Szent Olvasó Társulat tagja. Érsekudkert. é.n.
- Legújabb szent énekek Boldogságos Szűz Mária haláláról. Szeged. Traub. é.n.

Kisasszony napja (szept. 8.) és Mária nevenapja (szept. 12.)

- Szűz Mária virágai. Három szép új ének, Kisasszony napjára. A jámbor búcsús nép használatára. Szerkeszti és kiadja: Oláh István és neje énekárúsitók. Vértess. A. könyvnyomdája, Jászberény. é.n.
- Négy Istenes Új Ének a Szűz Máriához Kisasszony napjára és más napokra. Budán 1865. Nyom. Bagó Mártonnál.
- Kisasszony napjára, avagy Szűz Mária születése ünnepére való énekek. Budán, 1856. Nyomatott és kiadta Bagó Márton.
- Varga Lajos: Őszi napsugarak Kisasszony és Mária nevének emlékére. (Eger. 1893–1898)
- Háromnapos ájtatosság a kised Szűz Mária tiszteletére valamely különös kegyelem elnyeréséért Bp. 1912. (egyleveles imalap)
- Varga Lajos: Őszi napsugarak Kisasszony és Mária nevének emlékére (Eger, 1893–1898)

Hétfájdalmú Szűzanya (szept. 15.):

- Földéről hajnalcsillag ének füzet. A fájdalmas anya tiszteletére a mely Egerben a Szervitáknál tartatik minden esztendőben szeptember 3-ik vasárnapján. Szerkesztette: Ambruzs Pál tanyai tanító Jász-Árokszálláson. Nyomatott az aszodi javító-intézet könyvnyomdájában. Aszód. é.n.
- Köszöntő ének a fájdalmas szűz Máriához. Kiadta Boda Teréz Budán 1862. Nyom. Bagó Mártonnál.
- Különféle énekek a fájdalmas sz. Máriáról é.h.n.
- Egy igaz ének a hétfájdalmas szűz Máriától, minden ájtatos keresztény számára. Bucsánszky Alajos. é.n.
- Buzgó imádságok a Boldogságos Szűz Mária hét fájdalmához. Eger, (192?) Egri Nyomda Rt.
- Fájdalmas Szűzanya tisztelete. A «Magyar Barát» kiadása, Gyöngyös. P. dr. Dám Ince O.F.M. Kapisztrán-Nyomda, Vác.
- Mária hét fájdalma. Székesfehérvár 1859. özv. Szammer Pálné 2 lev.

Fogolykiváltó Boldogasszony (szept. 24.)

- Háborús énekkoszorú. Felelős kiadó Richter József Paulovits Imre könyvnyomdája Budapest. é.n.

Október:

– Bold. Szűz Mária letenyéje é.h.n.

Olvasós Boldogasszony és Magyarok Nagyasszonya (okt. 7.)

– *Ájtatos Énekek a Bold. Szűz Máriához az olvasó királynéjához és az Oltári Szentségről. Pesten, 1862, 1865.*

– *Ének koszorú a Magyarok Nagyasszonyához írta: Fodor József. é.h.n.*

Egyes ünnepeknél bőséges ponyvaanyagból válogathattunk. A paraszti életmód lehetőségeihez is igazodóan elsősorban a nyár végi búcsújárások, Nagyboldogasszony, Kisasszony napja, Mária nevenapja, és különösen a Hétfájdalmú Szűzanya, ünnepnapjánál. Ez utóbbi nyilván összefügg a felföldi vidéken igen elterjedt fájdalmas búcsúkkal, melyeknek sora Gyöngyöstől, Egertől Kétkőn, (Modrý Kameň Szk.), Selmečbányán (Banska Štiavnica) át Sasvárig (Sassin), Péliföldszentkeresztig tart. Másfelől viszont nem ismerünk vidékükről Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepéhez (febr. 2.) kapcsolódó ponyvafüzetet, ami nagyrészt a téli időpont révén a búcsújárás hiányával függhet össze. Mária templomban való bemutatásának ünnepéhez (nov. 21.) sem találunk ponyvafüzetet, ami esetleg a népi Mária-kultuszban való kisebb jelentőséggel indokolható.

Kisebb periódusok (hónap, hét, nap)

– *Az első szombat megszentelése a Világ Királynéja Szeplőtelen Szívének engesztelésére Szalézi Művek, Rákospalota. é.n.*

– *Az öröndetes és fájdalmas szűz Mária hete vagyis: a hétnek minden napján mondható reggeli és esti imák. Eger. (1893–1898)*

– *Legújabb énekek. Szombati áldozat a boldogs. szűz Mária tiszteletére. Pesten, 1868. Nyomatja s kiadja Bucsánszky Alajos.*

Mária-kegyhelyek ponyvafüzetei:

Az idetartozó nagyszámú kiadvány közül saját gyűjtési anyagunkból csak a palócföldi térség kedvelt búcsújáróhelyeinek ponyvafüzetéből válogattunk, figyelmen kívül hagyva a szakirodalom és a közgyűjtemények bőséges idekapcsolódó anyagát. Zárójelben közöljük a gyűjtés helyét.

Több kegyhelyen is használható füzetek:

– *Szűz Máriát tisztelő szarándok, avagy a Magyar Országnek némely helységeiben találkozó Szűz Mária tsudálatos Kepéhez való rövid ájtatosságok. Budán, Nyomatott Gyurián és Bagó betűivel 1840. (Szanda)*

– *Legszebb és legújabb búcsú emlék ének füzet, a mely az Isten imádására és a boldogságos szűz Mária tiszteletére és a jámbor keresztény hívek használatára. Szerkesztette: Sági István Horton. Nyomatott Jatzkó Lajos könyvnyomdájában. Hatvan. é.n. (Karancslapujtó, Szanda)*

- Minden búcsúra alkalmazott ének. é.h.n. (Felsőszemeréd, Horné Semerovce; Szk.)
- Vándorok vezérsillaga. Szerző: Szécsi Ignác Kömlön. é.n. (Karancslapujtő)
- Útraindulók legújabb imádsága és énekek. Budapest, 1879. Nyomatja és kiadja Rózsa Kálmán és neje. (Karancslapujtő)
- Búcsújáró szent énekek. Budán, 1886. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. (Szandaváralja)
- Új énekek akármely szent helyen. Írta Orosz István. Pesten, 1874. Nyomatott Bucsánszky Alajosnál. (Karancslapujtő)
- Mária az én reményem. Legszebb Szűz Mária énekek búcsújárók részére. Kapható Németh Menyhértnél. Izsa, Komárom m. é.n. (Felsőszemeréd, Horné Semerovce, Szk.)
- Búcsújáró énekek a boldogs. szűz Máriához. Pest, 1866. Nyomatott Bucsánszky A.-nál. (Karancslapujtő)
- Búcsújárói énekek Szűz Mária tiszteletére Skarupa Mária tulajdona – Utánnyomás tilos Földes-nyomda, Pásztó é.n. (Egeg – Hokovče; Szlovákia)
- Szűz Mária gyermekeinek zarándok útja Mária-besnyőn, Hanyi-pusztá, Feldebrőn, Egerszalókon, Vácson és Máriapócscon lévő kegyhelyeken. Írta: Varga Lajos Jász-árok-szálláson. Nyomatott és kapható a kiadó Egri nyomda-részvénytársaságnál, valamint minden ima- és énekárusnál. é.n.

Mátraverebély-Szentkút:

- Három szép ájtatos ének és egy imádság a szent kúti bold. Szűz Máriához. Budán, 1858. (Szandaváralja)
- Három új Istenes ének a szent-kúti Szűz Máriához. Vácson, nyomatott ebben az esztendőben. é.n. (Szandaváralja)
- Hat szép legújabb ének a Szentkúti szűz anya tiszteletére. A boldogságos szűz anyához a zarándokló hívek javára. Kiadja Szabó Emány Jász-Árok-szálláson. é.n. (Karancslapujtő)
- Legújabb ének és ima a mátraverebélyi Szűz Máriához. Javított kiadás. 166. szám, Budapest 1890. Nyomatja és kiadja Rózsa Kálmán és neje. (Karancslapujtő)
- A legszebb új énekek. A mátra-verebélyi szent-kutnál és Nógrád vármegyében lévő csodálatos szent kép előtt mondandó. é.h.n.
- A Mátra-Verébélyi boldogságos sz. Máriához való ájtatosság. Pest 1867. Nyomatja és kiadja Bucsánszky Alajos. (Karancslapujtő)
- Ájtatos imádság a szentkúti boldogságos szűz Máriához. Budapest, 1894. Nyomatja és kiadja Rózsa K. és neje. (Karancslapujtő)
- Ima a mátra-verebélyi szent kúti boldogságos Szűz kegyképe előtt. Nyomatott és kapható az Egri Nyomda részvénytársaságnál. (Vizslás)
- Ének koszorú a szentkúti Szűzanyához. Jóváhagyott könyvekből összeállítva. Felelős kiadó: Richter József. Klein Miklós. VII. Akácfa u. 34. é.n. (Magyargéc)
- Legszebb énekfüzetek, mely a mátra-verebélyi Szentkútnál levő csodálatos szent kép előtt mondandó. Kiadta: Orosz István Jász-ladányban. é.n. (Szanda)
- Buzgóság gyöngyei azaz legújabb Szent Énekek a Mátra-verebélyi szent kúthoz zarándokló hívek számára. Írta: Gyömbér András szent hely látogató. Nyomatott Gallovich Jenőnél Szirákon. é.n. (Szandaváralja)
- Legújabb Mátraverebélyi szent-énekek és imák a hiszekegyről. Kiadta: Gara József. Budapest, 1879. Nyomatott Bartalits Imrénél. (Karancslapujtő)

Eger

- *Beköszöntő ének az egri fájdalmas Szűz Máriához.* Budapest, 1892. Nyomatja és kiadja Rózsa Kálmán és neje. Szerző Orosz István p.-balai kántor és tanító. (Karancslapujtó)
- *A legújabb gyászfűzér koszorú Ének füzet, mely az Isten imáadására, és a fájdalmas anyának Máriának tiszteletére a jámbor keresztények használatára készítettett.* Ezen bucsu tartatik minden évben szeptember 3-ik vasárnapján, Egerben a szervitáknál. Szerkesztette: Ambruzs Pál. é.h.n. (Karancslapujtó)

Egerszalók

- *Szép új ének az Eger-Szalóki Boldogasszony képéhez.* Kiadta: Orosz István, Budapest, 1884. (Szanda)

Vác

- *A Szűz Mária hét kápolnájához való ének.* Írta: Varga Lajos. Nyomatott és kapható az Egri Nyomda Részvénytársaságnál, valamint minden ima- és énekárusnál. é.n. (Szanda)

Nógrádszakál

- *A szakali kálvária szentelésének emlékére. Ima a fájdalmas Szűz képe előtt.* é.h.n. (imalap)

Esztergom

- *Legszebb új énekek. Esztergom melletti szt. kereszt és szt. kúthoz.* Kiadta a tulajdonos: Orosz István. Budapest, 1882. Nyomatott Bartalits Imrénél. (Szanda)

Karancsság

- *A Karancssági szent-kútnak eredete és valóságos története 1866. június 6-án egy 24 éves legénynyel.* Nyom. Horák Egyednél Esztergomban. é.n. (Szanda)
- *Négy szent legújabb ének a karancssági kálváriához.* Budapest, 1877. Nyomatott Bartalits Imre könyvnyomdájában. 12 sz.

Karancshegy

- *Karancshegyi liliomszálak ének füzérke* Írta: Varga Lajos Jász-Árokszálláson. Nyomatott a Lőw-féle könyvnyomdában. é.n. (Karancslapujtó)

Sasvár (Šaštín)

- *Egy szép imádság a sasvári csodálatos és Fájdalmas Szűz Anyához, Máriához.* é.h.n. (Egeg–Hokovce–Szk.)

Selmecbánya (Banská Štiavnica)

- *Imádság a fájdalmas Jézus Anyjához a selmeczi szent Kálvári-hegyén* é.h.n. (imalap, Karancslapujtó)

Hont (Csitár)

- *Legújabb ének a honti szent kúthoz.* Nyomatott ebben az esztendőben. é.h.n. (Magyargéc)
- *Énekek a honti Szentkútnál.* Esztergomban nyomatott Horák Egyednél. é.n.

Hasznos

- *A hasznosi Szűzanya története és búcsúénekek. F.k.: Szajkó Jenőné – Hungária-nyomda. Gyöngyös. é.n. (Szanda)*

Máriabesnyő

- *Legszebb énekfüzet a Mária-Besnyői csudatévő szent kép előtt. Budapest. é.n. (Szanda)*
- *Legújabb Énekek és imák a besnyei csodákkal gazdagon tündöklő boldogságos szűz anya képéhez zarándoklók számára Pest, 1859. Nyomatta és kiadja Bucsánszky Alajos. (Szanda)*
- *Besnyei kalauz a Besnyei százados ünnepre. A csodákkal gazdagon tündöklő boldogságos Szűz anya képéhez zarándoklók számára, Pesten 1859. Nyomatott s kiadja Bucsánszky Alajos*

Máriapócs

- *Legújabb imák és énekek a Mária-Pócsi bold. Szűz Mária kegyhelyétől beköszöntő és búcsúzó (...hiányos címlap) Budapesten. Nyom. Bagó Márton és fiánál. (Karancslapujtó)*
- *Ájtatos énekek a pócsi szűz Mári tiszteletére Budapest, 1882. Nyomatja és kiadja Rózsa K. neje (Karancslapujtó)*

Gyöngyös

- *Négy legszebb új Ének. A gyöngyösi vagyis a kékkövi kálváriához beköszöntő. Kiadja Koós Bálint, Füleken 1880.*

Máriazell

- *Egyházi Énekek. A Nagy Mária-celli Mária-völgyi és Mária-sasvári zarándoklat emlékére é.h.n. (Felsőszemeréd, Szlovákia)*

Lourdes

- *A Lurdesi szeplőtelen fogantatás tizennyolcszori megjelenése 50 éves jubileumának öröminnepére és a Szűz Mária Názáreti szent házának az Angyali karok által Lorettóba vitelének tiszteletére szép új énekek. Írta és régibb szép ének hozzáadásával kiadta Sági István Horton. Lourdes és Lorettó látogatója. Nyomatott Jatzkó Lajos könyvnyomdájában. Hatvan. (Szanda)*

Fatima

- *A fatimai csoda. Írta: P. Sipos Kajetán O. F. M. Kiadja: Németh Menyhért Izsa, Fő utca 29. szám. 1944. (Egeg-Hokavče, Szk.)*
- *Mi történt Fatimában? Szalézi Művek. (belső címlap hiányzik Mohora)*

Társulatok

- E témakörben szintén csak saját gyűjtési anyagunkból közlünk példákat.
- *Öt szép ének az élő szent rózsafüzér királynéjához. Budapest, nyomtatott Bartalits Imre könyvnyomdájában. é. n. (Szanda)*

- Szép új énekek Sz. Mária kertjében lévő rózsák számára, mely társulat Eger városában alakult. Kiadta: Orosz István Jász-Ladányban. Budapesten 1877. Nyomatott Bagó Márton és Fiánál. (Szécsénykovácsi-Kovačovec Szlovákia; Karancslapujtő)
- Illatozó rózsás kis kert, melyből minden édesség kel. Szerző: Szécsi Ignác. Budapest. Nyomatott és kapható Bartalits Imrénél. É.n. (Karancslapujtő)
- Rózsabimbók. A szent olvasó királynéja tiszteletére. Koszorúba fűzte Babik József, egri egyházmegyei áldozópap, tanítóképző tanár. Eger. Az érseki lyceum könyvnyomdája, 1896. (Karancslapujtő)
- Dicsőséges Rózsafűzér Énekfüzet az égi anya tiszteletére. Szerkeszti: Ambruss Pál volt tanyai tanító lakik Csányon. Budapest, Bartalits Imre könyvnyomdájából. é.n. (Karancslapujtő)
- A menyei Rózsafűzér ünnep napjára Ének füzet, Mely a szentháromság imáadására, a boldogságos szűz Máriának és az ő szent olvasójának tiszteletére és jámbor keresztény hívek használatára készítettett. Az egyházi hatóság engedelmével szerkesztette Ambruss Pál volt tanyai tanító lakik Csányon. Vitriol J. könyvnyomdája Tornalja. é.n. (Karancslapujtő)
- Legujabb szent énekfüzet. Az olvasótársulat és az egyház jóváhagyásával. Kiadta Kapcsó István Bácsföldvári lakos. Budapest. Nyomatott és kapható Bartalits Imrénél. é.n. (Szada)
- A világ legnagyobb csoda története vagy az Égből leszállt olvasó és Három új ének a besenyői bucsu emlékére. Kiadja: Gyömbér bácsi Kacsvinszky és Szappanos nyomdája Jászberény. é.n. (Szanda)
- Vezérkönyv az egegi plebánia földműves leányok Mária-Kongregációja számára, mely a szeplőtelenül fogantatott szűz Máriáról van címezve és Sz. Ágnes pártfogása alatt áll. Összeállította Bányász Endre egegi plébános 1916. Neumann Jakab könyvnyomdája Ipolyságon.

Rendkívüli élethelyzetek

- Háborús könyörgések Magyarország nagyasszonyához. Magyarász Ferenc dr. ciszt. R. bakonykoppányi plébános. é.h.n. (Szanda)
- Ferencz József – Ferencz Józsefné Karácsonyi M.: Hétfájdalmú Édesanyánk könyörgő harcoló katonáinkért... Dallamát szerezte Ferencz József. Az énekek szövegét írta Ferencz Józsefné Karácsony M. (1942). Egri Nyomda Rt. (Szanda)
- Az özvegyek siralmi és az árva fohásza Kiadta: Szécsi Ignác. Kömlőn. Javított kiadás. Budapest. 1905. Nyomatja és kiadja Rózsa K. és neje. 266. sz. (Szanda)
- Legujabb szent ének a boldogságos szűz Máriának keseves könyhullatásának emlékeztére és az árva és özvegyek siralma. Budán, 1878. Nyomatott Bagó Márton és fiánál. (Karancslapujtő)
- A szegények és bajban lévők segítője, a Könnyek Anyja. Írta: Mut V.D. Egyházi jóváhagyással. Lourdes folyóirat kiadása. Sopron. 1935. (Eggy-Hokavče, Szk.)
- Egy szegény boldogtalan család története és megvizsgálása. Szerkeszti és kiadja: Kalla Emilné és férje Jászberény, Árok u. 2. Kovács-nyomda, Jászberény é.n.
- Minden szükségünkben való ájtatos imádság a fájdalmas istenanyához. 34. r. sz. Nyomatott és kapható az Egri Nyomda Részvénytársaságnál. é.n. (egyleteles ima)

Általános kultusz

- Énekek a Boldogságos Szűz tiszteletére. Szép énekek Mária tiszteletére. Szép énekek Mária tiszteletére. Eger. é.n.
- Máriát dicsérő hangok. Legujabb szent énekek. Írta: Gyömbér András. Nyomatott és kapható az Egri Nyomda Részvénytársaságnál. Eger. é.n
- Buzgóság Gyöngyvirága vagyis ének-koszorú a boldogságos szűz Máriáról, Összeírta: Varga Lajos Jászárokszálláson. Budapesten Nyomatott Bagó Márton és fiánál. 113. é.n.
- Igen szép hat új ének a boldogságos szűz Mária tiszteletére. Kiadta Seres András zarándok szent föld látogató. Budapest, 1888.
- Énekek a boldogságos Szűz Máriáról. A.F.M. Bíborosérsek engedelmével az ipolyszakálosi buzgó híveknek emlékül. M.A. káplán. é.h.n.
- Mária iránti hit, remény, szeretet. Hathatós ima. Eger é.n. (egyleveles ima)
- Ájtatos imádság minden szükségünkben a Fájdalmas istenanyához. Eger. é.n. (egyleveles ima)
- Fájdalmas Isten anyjához. Hathatós ima. Eger. é.n. (egyleveles ima)
- Egy nagyon erős imádság a fájdalmas Szűz Máriához. 186. sz. Pesten, 1869. Nyomatott Bucsánszky Alajosnál (egyleveles ima)

A fenti osztályozás a használat alkalmait is mutatja. A ponyvafüzetek egyrészt az előénekes, búcsúvezető irányításával végzett közösségi ájtatosságok alkalmain kerültek elő, másrészt az emberi élet szükséghelyzeteiben, valamint magánjátatossági alkalmakkor.

Vázlatos felsorolásunk is érzékelteti a ponyván megjelenő Mária-kép sokféleségét, szerteágazó voltát. A ponyvanyomtatványokon Máriához kapcsolódó anyag valástörténeti, poétikai, folklorisztikai szempontból egyaránt igen összetett. Egy-egy ponyvafüzeten belül is például többféle műfaj: legendaballada, himnusz, siralom, imádság stb. található, melyek lehetnek ima- vagy énekeskönyvben is előforduló magas, egyházi irodalomból származó, vagy laikus eredetű, esetleg jóvá sem hagyott népdalok, illetve a vallásos népköltészet egyéni alkotóihoz konkrétan kötődő alkotások. Ebben a sokféleségben megjelennek az apokrif evangéliumokig visszanyúló és archaikus középkori elemeket tartalmazó szövegek vagy például újkori csodás jelenségek leírásai. A történelmi időbeliség efajta sokféleségén kívül a vizsgált időszakban zajló változás tendenciái is megfigyelhetők, melyek párhuzamosan a népköltészetben lezajló új stílusú népdal térhódításával az újkori vallási felfogással összefüggő szentimentális, részletező, moralizáló stílus előtérbe kerülését jelentik.

A ponyvák fentiekben említett tematikus és történeti sokfélesége, összetettsége alapján az egész anyagra vonatkozóan vizsgálni lehetne a tartalomelemzés statisztikus módszerével az egyes elemek gyakoriságát és megjelenési formáit, illetve a konkrét szereplőket, jelen esetben Szűz Mária ábrázolt tulajdonságait, funkcióit. Egy ilyen vizsgálat segítségével pontosabb képet kaphatnánk arról, hogy a ponyva – sok más kulturális hatás mellett – mi módon, mennyiben befolyásolhatta, illetve tükrözi a népi vallásosságban élő Mária-képet. Felvetődik továbbá az a kérdés, – ha a ponyvanyomtatványokat a népi Mária tisztelet és szemlélet megismerésének egy forrása-

ként fogjuk fel – hogy a ponyvaszövegeket a nép mennyire fogadta be, mennyire érezte sajátjának. Idevonatkozó ismereteink igen szerények, és az ilyen irányú gyűjtőmunka lehetőségei mára meglehetősen beszűkültek. Ponyva szövegek néphagyományba integráltságát mutatja, hogy egy részük szájhagyományban is terjedt, folklorizálódott (például legendaballadák, imaszövegek⁶ stb.). Emellett kérdés, hogy mennyiben vehetjük figyelembe Schram Ferenc azon megállapítását, hogy: „A XIX. század ponyvairodalmának nagy éneaktermése természetesen a minőség rovására ment, ritka, ha a nép ezekből magáénak érezve egy-egy éneket, magáévá is tette és tökéletessé csiszolta.”⁷ Recens gyűjtési adataink azt mutatják, hogy a vallásos ponyvafüzetek – más szakrális tárgyakhoz hasonlóan – használóik részéről nagy megbecsüléssel bírtak, s ha közösségi ájtatos alkalomkor nem is volt nagyszámú vagy sokféle ponyvafüzet használatos, a magánáhitat keretében olvasgatásra kerülhettek. Erre utal a következő, napjainkban gyűjtött adat, amely zömmel 1850-es, 60-as évekbeli, közösségi ájtatosság keretében már nem használatos ponyvanyomtatványokra vonatkozik: „Nem nagyon használjuk, mer mostmá az énekek is másképpen vannak, csak úgy át van nézve télen. Elolvastam már egyszer-kétszer. Télen elolvasom.”⁸

A Mária-ponyvák között ma is gyakorta megfigyelhetők azonban használatban lévő darabok a közösségi vallásgyakorlat alkalmain is. Szécsénykovácsiban (Kovacovce, Szlovákia, v. Nógrád m.) például a négy generációs hagyományt hordozó előénekes által vezetett templomi éneklés során használatos Varga Lajos: „Szűz Mária gyermekeinek zarándok útja” című az Egri Nyomda Rt. által az 1910-es években kiadott énekfüzet. A ponyvafüzet Máribesnyő, Hanyipusztá, Feldebrő, Egerszalók, Vác és Máriapócs kegyhelyeinek kegyképeihez készült énekeket tartalmaz. Szécsénykovácsiban azonban ettől függetlenül, Mária-ünnepekkor és közvasárnapokon használják. Varga Lajos egy másik ponyvájának továbbélő népszerűségét mutatja, hogy 1994-ben a budapesti Babér utcai plébánia kiadásában, az eredeti nyomtatvány prózai történetének elhagyásával, színes címlappal újra megjelent az „Örökké illatozó rózsafüzérek” című kiadvány. A rózsafüzéres ájtatosság különösen kedvelt formája a katolikus Mária-tiszteletnek. Ezt példázzák Boroznaki Pál karancslapujtői búcsúvezető „szentember” szavai is, aki naponta végezte a dicsőséges, az örvendetes és a fájdalmas olvasó imádságait: „Szűz Mária tiszteletére szenteltem minden nap a három olvasót. Mer neki annál nincs kedvesebb. Kire ő Szent Domonkost tanította. Különösen kell elmélkedni a fájdalmas olvasó alatt. Maga elé idézni az embernek a Geccemáni kertet, az ostromozás helyét, a töviskorona helyét. Ezek mind megható. Elmélkedni is kell a rózsafüzérhez. Anélkül nem teljes. Csak úgy az elmének oda kell lenni. Maga elé gondolja mind.”⁹ A szentolvasó végzésének a fent említett legközismertebb típusain kívül sokféle változata él, melyeket elsősorban a ponyvanyomtatványok népszerűsítettek. A Jézushoz vagy a népszerű szentekhez – Szent Anna, Szent József, Szent Mihály stb. –, Szentháromsághoz vagy a megholtakért végzett rózsafüzérek mellett leggyakoribbak a titkaikban Szűz Mári-

⁶ Kriza 1982. 161–228.

⁷ Schram 1974. 379.

⁸ Gyerpál Jánosné, Egeg–Hokovče, Szlovákia római kat. szül. 1926.

⁹ Hetény János kéziratos gyűjtéséből

áról megemlékező szövegek. Az említett Varga Lajos-féle: „Örökké illatozó Rózsafüzérek” könyvecskében rózsafüzér található Máriáról, mint a „legszen-
tebb szív asszonyá”-ról, „14 öröme”-nek, „7 öröme”-nek, „7 fájdalmá”-nak tisz-
teletéről. A „jámbor keresztény katolikusok számára” 1887-ben negyedik ki-
adásban Rózsa Kálmán könyvnyomdájában, Budapesten megjelent „Szent
Rózsafüzérek könyvé”-ben pedig a számszerint ötven szövegnek majdnem fele
(23) Szűz Máriához kapcsolódik:

- Közönséges Rózsafüzér a boldogságos Szűz Máriának tiszteletére
- Az élő lelki Rózsafüzér a boldogságos Szűz Máriáról
- Rózsafüzér a boldogságos Szűz Máriának hét fájdalmáról
- A szeplőtelenül fogantatott boldogságos Sz. Máriának tizenkét-csillagú koszorúja
- Rózsafüzér a boldogságos Szűz Mária tizenkét csillagáról
- A boldogságos Szűz Mária rózsakoszorúja
- Rózsafüzér a boldogságos Szűz Mária szent és szeplőtelen szívééről
- A legszentebb szívénél közbenjáró Asszonyunk rózsafüzérkéje
- Rózsafüzérke a boldogságos Szűz Mária szeplőtelen fogantatásáról. I.
- Rózsafüzér a boldogságos Szűz Mária szeplőtelen fogantatásáról II.

Rózsafüzérek Mária különféle ünnepeire:

- Szűz Mária szeplőtelen fogantatása. December 8.
- Boldogságos szűz Máriának várása. December 18.
- Szűz Mária eljegyzése. Január 23.
- Gyertyaszentelő Boldogasszony. Február 2.
- Gyümölcshordozó Boldogasszony. Március 25.
- Sárkány Boldogasszony. Július 2.
- Szent skapuláre ünnepe. Július 16.
- Nagy-Boldogasszony. Augusztus 15.
- Kis-Asszony ünnepe. Szeptember 8.
- Szűz Mária drága neve. Szeptember 8. utáni vasárnap.
- Szűz Mária beavattatása. November 21.
- Szűz Mária hét örömeiről I.
- Rózsafüzér a boldogságos Szűz Mária hét örömeiről II.
- A szent olvasó királynéja. Az Örökös rózsafüzér.

A Rózsafüzér Társulatok igényeinek megfelelően, gyakorta az egyes helyi tár-
sulatok kiadásában is számos ponyvanyomtatvány jelent meg, melyek a szentol-
vasó végzéséhez kapcsolódó énekszövegeket, imádságokat, elmélkedéseket tar-
talmazzák. E füzeteknek kéziratos vagy gépelt másolatai is elterjedtek. A
Rózsafüzér Társulat, mintegy élő rózsás-kertet alkotva jelenik meg a szövegek-
ben, s: „E szép kertnek kertésznője maga a szűz Mária, Virágait öntözgetni segít
neki szent fia...”¹⁰ Láthatjuk azt is, hogy Mária hogyan viszonyul az olvasó vég-

¹⁰ „Ének az olvasó előtt.”, In: Lelki kincsünk Szűz Mária élőrózsa koszorúja ének-füzete. Losonc, é.n.

zéséhez: „Örül a szűz Mária hogyha virágzik / Ha a bűn szennyétől nem hervadozik / De ha látja hogy hervad az Ő rózsája / Elfordítja szent fejét sír a szűz Anya.”¹¹

Mária közvetlen, szinte földi közelségbe kerül, és érzékelhetjük, hogy a ponyvanyomtatványokon megjelenő Mária-kép mennyire összetett, kultúrtörténetileg mennyire sokféle elemből tevődik össze. Összességében mégis valamelyest egységes képet kapunk a ponyvaszövegek által ábrázolt Szűz Máriáról, s ez nagyrészt megegyezik a népi hitvilág Mária-képével. A ponyvai szövegekben Mária azokat a funkciókat tölti be, melyek a népi vallásos hitben is hozzáfűződnek. Mária a népi hitben és vallásgyakorlatban égi *édesanya*, *özvegyek és árva pártfogója*, az *elveszettek megkeresője*, *szegény raboknak szabadítója*, *zarándokok pártfogója*, *ínségben segítő*, *bűnösöknek megbocsátó*, *gonoszt, bajt távoltartó*, *gyógyító*, *csodatévő*, *haldoklók vigasza*, *a halál óráján az ember mellett álló, segítő stb.*, megfelelően az egyház tanításának, miszerint Mária szüntelenül közbenjár híveitért.

A ponyván megjelenő, Máriát magasztaló jelzők tömege szinte felsorolhatatlan. Egy részük az előbb említett funkciókkal függ össze: *bűnösök reménye*, *szent olvasó életfája*, *mártírok nagy asszonya* stb.; más részük a lorettói litániához kapcsolódik: *angyalok királynéja*, *irgalom tárháza*, *mennyország ajtaja*, *szentlélek mennyasszonya*, *örök éltető szűz virága*, *minden szentek fénye*, stb. Ezenkívül találkozunk más népies megnevezésekkel, hasonlatokkal: *fehér rózsaszál*, *hó lilomszál*, *kék nefelejcs*, *kivirágzott aranyvessző*, *felragyogó gyémántharman*, *egek gyöngyvirága* stb. E jelzők és megszólítások mutatják azt a ponyvaszövegekben Máriával kapcsolatosan megfigyelhető jellegzetességet, miszerint Mária egyrészt rendkívüli képességű és erejű csodatévő, isteni attribútumokkal felruházott lény, másrészt pedig a földi emberhez hasonlítható tulajdonságokkal és életkeretekkel rendelkező asszony. A legendaballadák talán legjellegzetesebb példái ennek, de más szövegekben is találkozunk Mária földi emberhez hasonlatos megnyilvánulásaival. Például egy késői ponyván, a hasznosi kegyhely alapításakor a forrásnál megjelenő Mária ugyanúgy szól a látomás átélőjéhez, mint egy másik falusi asszony: „Ezt majd én elmondom tenéked jó asszony / Ennek a kis forrásnak titkát majd megtudod...”¹² Ugyanezt a kettősséget mutatják a népi használatban még századunk második felében is fellelhető, a barokk nagyúri író Esterházy Pál „A Boldogságos Szűz Mária szombatja...” című gyűjteményének szövegei. Itt a jelenésekben, látomásokban megnyilatkozó Mária többnyire *nagy fényességben* és *mennyei felségben* vagy *a napnál sokkal nagyobb fényességben*, *királyi öltözetben* látható, gyakorta *körülvéve sok szép mennyei szűzekkel*, *mennyei szent angyalokkal*, *nagy számú szent apostolokkal*, *confessorokkal* és *mártírokkal*. Mária megjelenésekor esetenként *gyönyörűséges*, *kimondhatatlan jó*, *drága szép illat* érezhető, mely a jelenés eltűnése után is egy ideig megmarad. Máskor az illat Mária jövetelét előzi meg, esetleg *gyönyörűséges angyali énekkel* együtt. A népi misztikus élményekben szintén gyakran előforduló jelenség a mennyei illat és a fényesség, és ez nyomon követhető napjaink látomásanyagáig (például Medjugorje vonatkozásában). Ez esetekben nyilvánvalóan a nép-

¹¹ Gépelt imalap, Nógrád m.

¹² A hasznosi Szűzanya története és búcsúénekek FK. Szajkó Jenőné, Hungária Nyomda, Gyöngyös)

hit és a vallásos irodalom egymást erősítő, továbbbővítő hatásáról beszélhetünk. Más-kor viszont az „ötvenkét szombat” csodás történeteiben földi asszony képében is megjelenik Mária, ha céljai, cselekedetei úgy kívánják. Előfordul például a Máriát ábrázoló kép vagy szobor megelevenedése, a bűnös ember érdekében Mária a karján ülő gyermek Jézushoz fordul, vagy le is térdel eléje, más alkalommal a jámbor templomtakarító hívőt menti meg a létráról való leeséstől. A vallásos népeletben is megjelenő látomások esetenként befolyásolják az imádkozási gyakorlatot, következő példánkban pedig még magát a használandó nyomtatványt is Szűz Mária jelöli ki: „Szűzanya a megköötött kezű Jézusnak az olvasóját mondta, hogy hát aztat végezzük. Aztat mondjuk. Oszd ő még mondta neki, hogyhát Szűzanyám én nem tudom azt, nem is hallottam még sohasé”.¹³

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy a ponyvanyomtatványokon az egyházi liturgiához képest Mária csodatevő szerepének, élettörténete egyes elemeinek a népi vallásosságnak megfelelő kiemelésével, hangsúlyozásával találkozunk. Míg az egyház a történeti hitelességre figyelemmel alakítja ki tanait, addig a népi vallásosság és a vallásos ponyva ezeket kevésbé veszi figyelembe és jobban előtérbe kerülnek a misztikus vonatkozások. A ponyvaszövegek egyrészt a paraszti életmódhoz hasonlítják, közelítik például Mária életének egyes eseményeit, másrészt a paraszti életet emelik menyei szférákba, misztikus, metafizikus szintre.

Irodalom

ANTALÓCZI Lajos

1986 Az Egri Nyomda Rt. története 1893–1949. Eger.

BÁLINT Sándor

1977 Ünnepi Kalendárium I–II. Budapest.

1943 Sacra Hungaria

JUNG Károly

1988 Törökbecsei amulett (Egy néprajzi lelet leírása és értelmezése)
Ethnographia IC. 357–375.

KAPROS Márta

1990 A születés és kisgyermekkor szokásai. Magyar Néprajz VII. 9–31.

KRIZA Ildikó

1982 A legendaballada. Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán. Budapest.

1992 A ponyvairodalom és a szájhagyomány kapcsolata a parasztság körében a 19. század végén.

LENGYEL Ágnes

1994 Megújuló vallásos ponyvanyomtatványok Nógrádban. Néprajzi Értesítő LXXVI. 227–257.

¹³ G. M-né E. I. róm. kat., 1926 Szurdokpüspöki

LIMBACHER Gábor

1989 Búcsújáróhely a Szentpéterhegyen. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, 367–388.

LÉVAY Mihály

1934 A boldogságos Szűz Mária élete, tisztelete, szenthelyei, legendái. Budapest.

MANGA János

1946 A kánai menyegző változatai. Ethographia LVII.

P. PETHŐ Lénárd

1929 Az andocsi búcsújáróhely ismertetése. Vác.

SCHRAM Ferenc

1974 A népének egy csoportjának kialakulása Magyarországon. Ethnographia 373–383.

TÓTH Kálmán

1934 A Mária-ünnepek fényözönében. Esztergom.

TÜSKÉS Gábor

1993 Búcsújárás a barokk-kori Magyarországon. Budapest.

Ágnes Lengyel

The Figure of Virgin Mary in Religious Popular Literature

The paper investigates, systematises the material related to Virgin Mary in religious popular literature becoming widespread in the second half of the 19th century. The research is mainly based on recent material, from the counties of *Nógrád* and historical *Hont*.

According to thematic elements the analysed material is categorised into the following groups: life of Virgin Mary, calendar festivals, shorter periods (a month, a week, a day), shrines devoted to Blessed Mary, confraternities, extreme life situations, general cult. Concrete examples in each category are to illustrate. This categorisation of the booklets also presents the occasions of their usage. The texts were used mainly during common prayers led by foresingers and pilgrimage leaders, again in crisis situations or in private devotion.

The image of Virgin Mary expressed in small religious booklets is rather diverse and complex from religious historical, poetical and folkloristic point of view. Even within one booklet there are several different genres, such as laments, prayers, hymns, etc., which may be either the texts of official service-books or lay, even officially prohibited hymns, also individual works by a concrete author. In this complexity there are texts going back to the apocryphal gospels containing medieval elements, while some are descriptions of recent phenomena.

The paper deals with the role of popular texts in folklife, also their connection to folkbelief. Besides it discusses the significance and names of Blessed Mary reflected into the texts.

A GYERGYÓI OFFICIUMOS KÖNYV

Egy XVII. századi kéziratos imakönyv énekeinek Mária alakja¹

A XVII–XVIII. századi, erdélyi egyházlátogatások jegyzőkönyvei tanúskodnak arról, hogy sok helyen nincs felszentelt pap, hanem a közösség vezetését olyan világi személyekre bízák, akik hétköznapi és gyakran a vasárnapi istentiszteletet is vezetik. Ezek voltak a licenciátusok. Van ahol egyszerűen „deáknak”, sőt „prédikátornak” is nevezik, mert a napi szentírási rész felolvasása után szabadon előadott, vagy könyvből felolvasott (postilla) prédikációt tartottak. Szentháromságon egy hat éve „ariánus” hitből katolizált prédikátor látja el a licenciátusi feladatot: a litániákat vezeti, prédikál, keresztel. Igaz, hogy nem tud orgonálni, de elfogadhatóan énekel.² Mivel a licenciátusok vezették az énekeket és így a „vecsernyéket” is, ezt a feladatot részben nyomtatott, részben pedig saját maguk összeállította könyvekből látták el.³ A templomi szolgálatok mellett a halottas háznál a virrasztást is ők vezették, ill. a temetés szertartását végezték.⁴ Az előéneklés és előimádkozás maradt meg feladatuként akkor is, amikor a papság létszámának növekedésével hivatalos liturgikus

¹ Elhangzott a II. Vallási Néprajzi Konferencián (Szeged, 1994. október 6–8.). A konferencia témája: Mária tisztelete a népi vallásosságban – múltban és jelenben. A konferencia megemlékezett a loretoi Mária kegyhely évfordulójáról.

² „Magister quidem nomine Stephanus Literati Nobilis, ante annos circiter 6, ad fidem Catholicae ex Secta Ariana conversus, annorum circiter 34, uxoratus, qui apud Annos absolverat Rhetoricae, qui pro ejusmodi munere Investituram nullam habet, est tamen cum scitu Reverendissimi Domini Vicarii in hanc functione. Ejus munus est: Diebus Dominicis ex testis conveniente Populo Catholico ad locum id ad deputatum lytanasias, aliasque Catholicas Conciones canere, ex libello precatorio preorare, Evangeliumque ungarice praelegere, in necessitate Sacramentum Baptismi administrare, sepelire demum eos pro quorum exequiis Presbyter non advocatur, pro quo tamen nihil illi penditur. Cantum commode jam scit, non tamen pulsu organi.” Visitatio particularis... Domini Liberi Baronis Gregorii a Sorger. Anno MDCCXXXI. Kézirat: Szegedi Hittudományi Főiskola Történelmi Archivuma (SzHF A.) TRS caps. 30. f. 19.

³ Bővebben a licenciátusokról: Juhász Kálmán: A licenciátusi intézmény Magyarországon, Budapest 1921. János Sávai: La partecipazione dei laici al lavoro pastorale in Ungheria nei secoli XVI–XVII, Roma 1982, PUL. A licenciátussal kapcsolatos teljes dokumentáció kiadása előkészületben.

⁴ A XVII. századi iratok között szép számmal találtam ilyen búcsúztatókat, alkalmi énekeket. Ének-költői tevékenységük talán itt volt a legtermékenyebb. Néhány alkalmi, Mária-napra, búcsújárásra készült egyéni, illetve „más régi énekből vett” szöveget is sikerült megmenteni. A plébániai leltárok sokáig csak a papi könyvtárról készítettek listát. Ezek között alig találni énekeskönyvet, hiszen ezek a kántoréi voltak. A kéziratok csak sokkal később, a kántor-dinasztia hagyatékaként kerültek a plébániai hivatalos iratok közé.

tevékenységükre nem tartott igényt az egyházi vezetés. Pázmány Péter bíboros még megengedte nekik azt is, hogy a házasságkötésnél hivatalos tanúként szerepeljenek, vagyis „eskessenek”. Ezt a tevékenységet azonban különösen a tridenti zsinat rendelkezései alapján hamarosan megtiltották. A távollévő és különösen a mostoha utazás lehetőségek miatt ritkán megjelenő pap helyett igen fontos szerepük volt, és éppen ezért szigorú fejelem alatt álltak és mulasztásaikért kemény büntetésben volt részük.⁵ Az is igaz, hogy – éppen az udvarszéki egyházlátogatások jelzik – gyakran komoly feladatot is kaptak az iskolázottabb liceniátusok: kísérték a vizitáló főpásztort, peres ügyekben eljárak, vezették a látogatás jegyzőkönyvét.⁶ Énekvezetői tevékenységüknek köszönhető, hogy a népének tovább éltek, sőt azok gazdagodtak. A gregorián népies formája, illetve annak beépülése a népénekekbe szintén nagyban köszönhető buzgolkodásuknak.⁷ A kánoni vizitációk és a megyebírói jegyzőkönyvek többször említik, hogy a kántornak van saját könyve és abból vezeti az énekeket.⁸ Van ahol kifejezetten „rég, csíki Cantionale” használják még a XVIII. század harmincas éveiben is.⁹ A nyomtatott énekes- és imakönyvek mellett minden valamire való vizsgált kéziratot is kántori dinasztikiák mentették át évszázadok viharain. Feltett kincse a régiek áhitatának és tanúja lelkiismeretes szolgálatuknak.

⁵ Szebelébi Bertalan egyházlátogatási könyve, amelyet 1683-tól vezetett több esetben beszámol éppen a „mester”, vagy a liceniátus mulasztásáról, hogy „estvéli isteni tisztelet éneklése helyett” a maga ügyével foglalatzkodott.

„Szombatfalvi Predikator, Peter Deak Uramot proclamaltatta az Ecclesia citatione mediante, extradatus leven hog rut szókot Lefekvel melj nem eő kegyelméhez illendő lett volna, meljel a populet botrankoztatta”. „Vagasi Mester Mihálj Deak Uram extradatus hogy az vetsemiet sok izben el vesztegette, Praedikator hire nélkül az csenditest estve regel el mulatta, nap nap vadászni jart, rut szitkokkal szitkozodott illetlenül”. (f. 9). Anno 1683. Visitatio Generali Adm. Rdi Domini Patris Bartholomaei Zebelebi Vicarij Generalis (ff. 130–142). (SzHF A. UD93. 1.)

⁶ „Ecclesia constituit Procuratorem per totam seriem visitationis Dominum Andream Czomortani licenciatum Marefalviensis”. (SzHF A. UD93. 1. f. 5)

Zetelakán házassági ügyben a procurator Csiki Gergely liceniátus volt. (u.o. f. 7)

⁷ A világiak ilyen „kényszerű” bevonása meghaladta korát, hiszen a hívek teljesen magukénak tudták az evanglizálás feladatát és nem csupán „tárgyai” voltak a papság lelkipásztori tevékenységének. „Annak okáért a cselédes gazdák, és gazda-asszonyok, vagy magok elől imádkozván (kiváltképpen Vasárnapokon és Innep-napokon) vagy másokkal imádkoztatván, ki-ki az ő aitatossága-szerint olvasson, vagy olvastasson, a Krisztus és Ember-közt-való beszélgetésekből...” Baranyi Pál: Lelki Paradicsom, 1700, 3. idézi: Gajtkó István: A XVII. század katolikus imádságbirodalma, Budapest 1936.

⁸ Causa levata in Nagy Nuytod Anno 164 die uero 16 Mensis Maij. (SzHF A. TRS caps. 9. f. 11.)

Causa levata in Hatolyka Anno 1648 die 22 Maij (u.o. f. 17). Megyebíró = egyháztanács elnöke

⁹ Visitatio particularis... Domini Liberi Baronis Gregorii a Sörger: Szováta: „Cantionalia Ungarica pro Cantore”... „In hac parochia Ludimagister seu Cantore est Michael Lászlófi libertinus ex possessione Köszvényes, ibique natus et educatus, fuit poeta, gnarus linguarum latinae pro ratione studii, hungaricae et valachicae”.

Köszvényes: „Cancionale antiquum Csikiense”. Magister, seu Cantor in hoc loco est Michael Dobos, filius hujus Parochiae, alias nobilis, natus et educatus in filiali Remete, partim in disciplina scholari, humaniora absolvit udiopoli, callet linguas latinam et hungaricam, uxoratus, ac Sacrae hujus Sedis Fiscalis Procurator, est etiam gnarus cum cottis, pulsus organi, ac reliquarum Coeremoniarum necessarium Ecclesiae”.

Remete: „Cantionale Csikiense antiquum sat integrum”.

Szinte szó szerint hasonló a helyzet a többi egyházközösségeknél is: Hodos, Iszló, Káll, stb. Legtöbb helyen megtaláljuk Pázmány prédikációit is. (SzHF A. TRS caps. 30. ff. 3, 4, 5, 9.)

A könyvet nagyon mostoha körülmények között voltak kénytelenek egészen napjainkig őrizgetni. A szakszerűtlen tárolás miatt igen megrongálódott, különösen a nedvesség tett benne kárt. De gazdája becsületére legyen mondva erősen viseletes volta bizonyítja, hogy nap mint nap forgatták.

A kéziratot elsősorban abból a szempontból vizsgálom, hogy a benne lejegyzett énekek milyen képet „rajzolnak” Máriáról? A népi vallásosságot gyakran a tudatlansággal, a babonával társítják. Az egyszerű, közvetlen kifejezőmód a személyes és tudatos hitről tanúskodik. „A gyakorlati Isten felé való fordulás emlékei ezek az imádságok” – írja Gajtkó István, a XVII. század katolikus imádságirodalmát elemezve. Az imádságok által vált élővé a hit, az éneklés pedig közösséget teremtett Istennel és embertárrsal. A népi ájtatosságokkal szembeni magatartás gyakran azon a vádon alapult, hogy nem a bibliából táplálkozik, pogány eredetű elemeket hordoz. Éppen a litániák és a Mária-himnuszok mutatják, hogy mennyire gazdag a népi vallásosság bibliai „kép-tára”.

A kéziratnak a „Gyergyói officiumos könyv” címet adtuk, jelezve ezzel az eredetét és sajátos műfaját. „A népies imádságos könyvekhez sorolhatjuk a XVII. századi officiumokat s ars moriendiket, mivel ezek is a középkor jellegzetes termékei s a reformáció előtti századok gondolatvilága folytatódik bennük” – írja Gajtkó. Majd így folytatja: „A világi híveknél a Mária-officium lett népszerű s már a kódexirodalomban megjelent első fordítása. (...) A XVII. században különféle kongregációk révén a hívek egy része szoros kapcsolatba jutott a papsággal. A lelki összhang egyik bizonyossága, hogy a társulati tagok igénylik a kis brevárium lefordítását, mert részt akarnak venni ebben a speciális ájtatosságban is.¹⁰ A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy papi zsolozsmába való bekapcsolódás jelentette az egyetemes egyházzal való együtt imádkozást. Ez függetlenül a társulatoktól mindenütt élt. Később lerövidült csak néhány zsoltárvers, himnusz és könyörgés végzésére: ennek a tanúja a kézirat is. A kézirat 20 officiumot tartalmaz. Kevés kivétellel mindegyikhez tartozik litánia és könyörgés. A litánia a közös imádság kedvelt és gyakran használt formája. A résztvevők bekapcsolódását egyszerű válasszok ismétlése jelentette, miközben az isteni titkokat, a szentek követendő erényeit hallhatták, imádkozták. A magyar szentek emlékezeténél nem használja az „officium” kifejezést, hanem a himnuszhoz egy könyörgést csatol.¹¹ A magyarok pártfogói közé (Szent István, Szent László, Szent Imre, Szent Albert), sorolja a nép által tisztelt szenteket: Szent György vértanú, Alamizsnás Szent János, Szent Katalin szűz és vértanú, Szent Borbála, Szent Rozália, Szent Apollónia, akinek közbenjárását a fogfájás ellen kéri, valamint Szent Margit szűz és vértanú. A sort ismét magyar szentekkel folytatja: Szent Erzsébet asszony, Szent Kunegunda. A végén a szent szűzek és vértanúk himnuszával zár, amelyben az első keresztény vértanúk egész sorát szólítja.¹²

¹⁰ Gajtkó, i.m. 47. oldal.

¹¹ *Cultus Sanctorum Patronorum Regni Hungariae* (ff. 162–182).

¹² Barbara, Agatha, Ursula, Cecilia Flavia, Eulalia, Febronia, Euphemia, Serapia, Maxima, Eulampia, Lucia, Agnes, Christina, Firmina (ff. 181–182).

A tanulmányi részben általános leírást adunk, ill. a magyar nyelvű énekek Mária ábrázolását mutatjuk be. A Függelék első részében a kézirat teljes tartalmát felvázoljuk, a másodikban pedig a betűhív átírásban közöljük a magyar énekek szövegét. Mellékelünk a kézirat néhány oldalának eredeti szövegéről készült másolatot, valamint a kéziratban talált néhány szentképet.

Jelen közlésünk annak a kutatómunkának része, amelyet a Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Kuratóriuma támogatásával végzünk.

I. A gyergyói officiumos könyv

A. A kézirat leírása

Méretei: 20,5x16 cm. Eredetileg számozatlan (csak a jelen században számozták, nem véve figyelembe a hiányzó lapokat) 416 oldalas kézirat. Készítője, vagy végleges összeállítója maga köthette be, egy régi könyv bőrkötését felhasználva. Az első tábla elveszett, a hátsó borító pedig elrongyolódott. A könyv elejéről és a belsejéből is hiányoznak lapok. Mivel egyszerű cérnával fűzték össze, nehéz megállapítani, hogy mennyi hiányzik az eredeti füzetekből.

A könyv emlékeztet két XVII. századi imakönyv felépítésére. Az egyik, a „Két égő lámpás” (1669) Loyolai Szent Ignác és Xavéri Szent Ferenc tiszteletére készült világiak számára.¹³ A másik, az 1693-ban kiadott „Lelki Útiköltség”. Ez utóbbi kongregációs kézikönyv, a rozsnyói jezsuita rezidencián alapított társulat számára készült.¹⁴ Kéziratunk elején megmaradt egy mondattöredék, amely valószínű a bevezetésként szolgáló magyarázatból való: „a jezsuiták templomaiban Miserere zsoltár” éneklésének szokására utal. A már említett két nyomtatott könyv imáit, énekeit „deákbold fordították magyarra”, kéziratunknak ez a része viszont latinul íródott. E két kiadvánnyal csupán jelezni lehetne, hogy ebbe a sajátos műfajba tartozik a jelen kézirat is. Amint fentebb említettük sok tanult kántor is volt mind Udvarszéekben, mind Gyergyóban: a csíksomlyói barátok és a lelkipásztorok igyekezete folytán is sokan megtanultak latinul. A már idézett egyházlátogatások a nyelvtudás mellett azt is megemlítik, hogy melyikük kiváló orgonista, jó énekes. De a tilalom ellenére Erdélybe visszatérő jezsuiták is képezték licenciátusi feladatra énekeseket, a közösség liturgikus és oktatói szolgálatát ellátó fiatalembereket. A kézirat anyagát tehát képzésük folytán gyűjtötték, talán több nemzedéken át, míg valaki egybekötötte a már pusztulni indult nagybecsű lapokat.

Ki írhatta, miért, mikor ezt a könyvet?¹⁵ Az írás formája, stílusa inkább a XVII. század közepére utal, mint a XVIII-ra. A könyvben egyetlen név, vagy szerzőre, tulajdonosra utaló feljegyzés nem található.

¹³ Leírását lásd: Régi Magyar Költők Tára (a továbbiakban: RMKT) 15/b 42–43.

¹⁴ RMKT 15/b. 92–109.

¹⁵ „Szűz Mária kegyes Anyja” (f. 378) kezdetű ének verseinek kezdőbetűiből kiolvasható a szerző neve: Szeredi Márton. Az éneket Kájoni is átvette (C. C. 189). A szerzőről magáról azonban semmit nem tudunk. Régi magyar dallamok tára II.: Papp 1970. 575.

A könyv elején lévő töredékes liturgikus naptár 1700-al kezdődik és 1717-ig tart. Nem tudni, hogy a hiányzó oldalakon voltak-e korábbi évek jelölve. Talán – az írásból ítélve – az az idős ember készítette ezt az „öröknaptárt”, aki még hátralevő életét másfél évtizednyire becsülte.

Könyvünkben számos imádság a már említett két jezsuita szenthez szól, ill. jezsuita szerzőktől való ima. A kézirat azon része, amely a magyar Mária-énekeket is tartalmazza, viszont éppen Szent Ferenc Szeráfi Atya Officiumával kezdődik¹⁶, majd Szent Bonaventura intelmeit tartalmazza. A magyar énekek közé ékelve találunk egy latin himnuszt Loyolai Szent Ignáchoz.¹⁷ A kéziratban található ismétlések és egyenletlenségek is bizonyítják, hogy annak megírása sok évtizedet ölel fel (a század első évtizedeitől), összefűzése pedig a XVII. század végére tehető.

A magyar énekek egyes vessorai között általában hiányzik az osztás, tetszőleges a sorok tördelése.¹⁸ Az egyéni és közösségi használatban egyaránt ismerős az énekek szövegének énekelt és recitált változata, hiszen az ének tulajdonképpen „kétszeres imádságot” jelentett. A szövegközléskor, az ének végén jelezzük, hogy Kájoni János „Cantionale Catholicum (C. C) gyűjteményének melyik énekével egyezik szövegünk.”¹⁹ A források részletes taglalására és egybevetésére a jelen dolgozat nem hívatott, ill. szakemberekre váró feladat. Az énekek betűhív közlésre csak a Függelékben törekedhetünk.

B. Énekek Szűz Máriáról

1. Loretói-utalások

Mielőtt a magyar nyelvű énekek rajzolta Mária-ikonról szólnánk, meg kell említeni, hogy a kézirat két esetben közli a Loretói-litániát. Kétszer (f. 197, 298) hozza annak a három kis rövid imának a szövegét, amelyet „Maga a Boldogságos Szűz tanított Szent Mechtildnek a jó halál kegyelmének elnyerésére: amennyiben ez imákat minden nap a Loretói litánia után valaki elmondja, annak a halálánál az Istenszülő asszisztál”.²⁰ Három Üdvözlégy vezet be a három könyörgést.

¹⁶ Officium Seraphici Patris Sancti Francisci (f. 339)

¹⁷ Hymnus de Sancto Ignatio (Kájoni kiadásban magyarul is szerepel: „Csodálatos Szent Ignát” C. C. 561)

¹⁸ Ezzel kapcsolatban érdekes megfontolást hoz Volf György: „A régi himnusz-fordításaink közül azok, amelyek nem rímeseek, még ha a szótagszám megtartásán fáradoznak is, versszámba alig vehetők... templomban való éneklésre bizonyára nem is készültek, hanem csak olvasásra és egyszerű elmondásra”. Nyelvemléktár XII. k. XIV–XVI. lap. Idézi: Bartha 1901. 16.

¹⁹ „...édes Hazámnak akartam szolgálni”. Összeállította: Domokos 1979.

²⁰ A szentek között öt Szent Mechtild található. Közülük a következők lehetnek az említett ígért közvetítők: 1. Mechtild (+1299. november 19.) bencés (vagy cisztercita) apáca, aki sok kinyilatkoztatásban részesült. Nagy Szent Gertrúd írta le látomásait. 2. Magdeburgi Mechtild (1210–1285) cisztercita apáca. „Rendkívül erélyes, eredeti s nagy műveltségű szellemének hű tükré 'Az Istenség előmlő fénye' c. hatalmas misztikus műve (7. kötet, 1250–64), amelyben csodásan gazdag, képletes szólás-módokkal és bámulatos költői szépséggel teli nyelvezettel írta le látomásait s kinyilatkoztatásait”. Katolikus Lexikon, Budapest.

Ave Maria

O Domina mea Sancta Maria sicut Deus Pater per omnipotentiam suam te potentissimam effecit, ita mihi quae adis in hora mortis expellendo a me omnem contrariam potestatem.

Ave Maria

O Domina mea Sancta Maria sicut te Filius Dei tanta cognitione et claritate dignatus est út totum coelum illuminares, ita in hora mortis animam meam cognitione Fidei sic illustres et corrobore ut nullo errore aut ignorantia pervertatur.

Ave Maria

O Domina mea Sancta Maria sicut Spiritus Sanctus suum amorem tibi plene infudit, ita sic in hora mortis dulcedinem divini amoris mihi instilla, ex quo omnia amaritudo mihi reddatur suavissima.

A „Lorétomi Szűz”, ahogyan a XVII. századi szóhasználatban él, ill. a róla szóló litánia mindig nagyon kedvelt imádság volt népünk körében. Egyfajta „meditációs” ima: énekelve, mondva egyaránt segít behatolni Istennek az embert szerető-felemelő titkába. A lorettói ház eredeti üzenete is ez: az a családi otthon, ahol József és Mária, a két Istenre hallgató jegyes között megjelenik Jézus, az Isten Fia: „ahol ketten, vagy hárman összegyűlnek az én nevemben, én ott vagyok közöttük”.²¹ Ezt hallatlan nagy, bárhol, bármilyen körülmények között megélhető isteni valóságot jelzi a lorettói ház. Nem a történelmi valóság kérdéses, hogy „ez az a ház valójában, amiben Szentcsalád lakott Názáretben?”²² A názáreti ház „tartalma”, lényege jelenik meg mindenütt, ahol Isten ígését befogadva egyesek az emberek: ott van jelen közöttük Jézus, a Megváltó. Közöttük ő lesz az igazság, a kapcsolat, az élet. Erről a titokról elmélkednek tehát a litániák és az angyali üdvözlét énekei is. Ez utóbbiak annyira kedvesek a kézirat összeállítójának, hiszen az ember sorsdöntő eseménye: „az Ige testté lett, és közöttünk lakott.”²³

2. Magyar Mária-énekek

a) A Szép Szűz képe

A kéziratban szereplő énekek gyakran használják a „szép” jelzőt. A szép, az 1525–1640 közötti szóhasználatban, jelzi az erkölcsileg jót, megfelelőt. „Bizonytalan eredetű. Talán ősi örökség a finnugor korból, v.ö. finn seppa: kovács, mester, művész, ügyes... A finnugor alapnyelvben a szó eredeti jelentése „ügyes” lehetett. Ez a jelentés a finnben és a lappban őrződött meg, ezekben a nyelvekben ‘ügyes’, mester, – kézműves – kovács jelentésfejlődés mehetett át. A magyarban ‘ügyes’ – ‘szép’ jelentésfejlődés történhetett. A rokon nyelvek ‘szép’ jelentésű szavai eredetileg szintén hasonló jelentésűek voltak. Pl. az osztjakokban: tus – mes-

²¹ Mt 18,20

²² Érdekes, hogy századunk legszörnyűbb vérzivatarában, a második világháború rombolása közepett éppen a lorettói „názáreti házban” kapja a jelen egyházi megújulási mozgalmak egyikének alapítója a hivatását: Chiara Lubich. A „focolare” (tűzhely) éppen az a közösség, ahol az Isten szaván épülő egység által jelen van Jézus.

²³ Jn 1, 14

ter, szép, stb.”²⁴ Hogy milyen „képet ír”²⁵ ez a kor az énekekben Máriáról éppen a „szép” jelző gazdag használatából lesz világossá:

rosa színű szép gyenge Szűz (366, 378)
 mennyei Szép Rosa (367, 403)
 Idvez légy szép rosa (368)
 Szép Szűz Máia (371, 373)
 szép virág szál (378)
 szép szüzességed (380)
 szép gyümölcse virággal jó (382)
 szép Szűz Christus Annya (384)
 szép illatú piros rosa (384)
 dicsőült szép kincs (386)
 szép liliomszál (386)
 szép tiszta mellyed (386)
 nevele szép virágot (386)
 szép hajnal-csillag (386)
 szentségedet, szépségedet (388)
 szépség tárháza (389)
 égnek szép háza (389)

Sőt „szép Jesus szent nevében meg-maradgyunk békességben” (f.385). A szívesen használt kifejezéssel kapcsolatban talán nem túlzás azt állítani, hogy éppen a Mária-tiszteletünk ősi alapjaira enged következtetni. Ezek a kifejezések annyira családiasak a magyar fülnek még a kereszténységünket megelőző időből. A Nagy-Boldog-Asszonyra vonatkozó ősi „szép” jelzőt szívesen alkalmazták Máriára, aki-ben az ősi várakozásunk testet öltött.

b) Bibliai képek

A 371. oldaltól, magyar és latin énekeket másoltak a könyvbe. A magyar énekekből 19 Máriáról, 4 pedig Jézusról, ill. feltámadásáról szól.

Az énekek nagyrészt az angyali üdvözletre íródtak. Az Ige megtestesülését ünneplik, tehát a középpontban a megváltás áll. Mária az a személy, aki befogadta Az az Igét, hogy testet öltön. Az Istennek ezt a hatalmas szeretetét magasztalja az ének: a sok bibliai kép, utalás Máriával kapcsolatban mind az isteni ígéret megvalósulását zengi. Az Istentől választott szűz személyének dicsérete nem önmagáért való: minden, ami csodálatos, rendkívüli Mária szerepében, az az eljövendő Megváltó küldetésére utal.

²⁴ A magyar nyelvtörténeti-etimológia szótára, Akadémiai Kiadó, Budapest 1976

²⁵ A „képírás” érdekes kifejezése olvasható a baróti plébánia protocollumában: „Anno 1680 szerzetem ém Pat(er) Ebeczki Pál Egy Boldogságos Szűz Mária képpét a 'kinek a' karian édes Jesus vagyion írva”. SzHF A. TRS (Barót, 1674) I. f. 9.

Ez világot, hogy Ádám elveszté
a Sátánnak birtokában ejté.
Ilyen módon az Isten megmentené.
Ilyen módon az Isten megmentené.²⁶

Vagy:

Küldte az úr Isten gyors és hű szolgáját
Szűzhöz Názáretben Gábrriel Angyalát
Hozzánk jó kedvében.

Erős követséget értünk, hogy felvenne
És a természetben csudát jövendőlné
Szűznek szülésében.

Dicsőség Királlya a természet hatalmát bírja:
fellyül mullya és a bűn kovászat
közülünk kivegye.²⁷

Vagy:

Ave Maria, boldog Isten Anyya;
te benned termed váltságunk arannya.

...

Et benedectus méhed Szent gyümölcse
áldott ki népét pokoltól meg mentse
örök életre árvákat segítse.

Számos ének a bűnbeesés tragédiáját említi, majd Isten szabadulást kezdeményező szeretetére hivatkozik. A halálra szántak, árvák, a haragban vergődők vagyunk: „ezeknek újítására, jobb uttyok felnyitására, a Szűz rendelteték, égből eljedeték, úgy, hogy szűlylyön szűzön ülljön Fia könyörüllön”.²⁸

Mária: „Istentől választott edény” (f. 379). Isten titkának hordozója, és mint ilyen közel áll Isten szívéhez: „kegyes anya, Szent Háromságnak leánya: Szentlélek jegyese, Christusnak kedvese”. Éppen ez az Isten-közelsége teszi őt alkalmassá, hogy az anyai együttérzésen túl, hathatósan viselje gondunkat:

Rosa színű szép gyenge Szűz,
kinek lelkében nincsen bűz.
Ellenséged ronts-meg,
fiaidat tarts-meg,
légy oltalma a' bűn hatalma
ne nyomja meg, légy paisa. (f. 378)

²⁶ f. 374.

²⁷ f. 375.

²⁸ f. 377.

A „malasztal teljes” ragyogását a méhében hordott Élet adja, s így lehet a „setétségben lévőeknek fényességes hajnala” (f. 380).

Az énekek nem Mária rendkívüli emberi erényeit, vagy teljesítményét magasztalják. Sőt: „hallván a Szűz megijedve az ilyen szózattól, de meg bátorították azon angyal által” (f. 381). A középpontban Isten áll:

Te azért vagy áldott,
mert méhed meg-virágzott,
dicsőséges te voltod,
bűntől Isten megoltalmazott,
mert Szerelmes Szent Fia
méhedben fogadott. (f. 380)

Mária szüzességének azért van értelme, hogy az Üdvözítő anyja lehessen. Minden a Megváltóra utal: „vagy malasztal teljes, mert te Szent méhed Istenséggel ékes”. És ahogyan „Szentlélektől fogadna Szent Fiát” (f. 374), ugyancsak a „Szentlélek” lesz környüled ki meg-tarcsa Szép Szüzességed” (f. 380).

Az emberiség élete így forr egybe Máriáéval:

Áldott te méhed gyümölcse Szentléleknek,
mert ereje Istennek reád szállott,
hogy bűnös népnek a Megváltót csak te szülnél
kit Jézusnak neveznek.
Imádj mi érettünk, mert bűn alá vettettünk,
és ki esedes értünk, ha el-hagy régi Szent
Asszonyunk. (f. 380)

Ha összegezni akarnánk e kézirat Mária-képét, érdemes szemügyre venni előbb, melyek a leggyakoribb bibliai képek, amelyeket az énekekben találunk:

feljött csillag (366)
zöldellő égő csipkebokor (368)
Jesse vessző szála (368)
Balam csillaga (371)
magzata a gonosz megrontója (374)
az ördög nyakát tapodja (375)
Éva nevének megfordítója
a Paradicsom fája, élő kenyér hajója (385)

Áron vesszeje (385)
 Mózesről látott tűz (385)
 Jessze törzsökéből kivirágzott vessző (389)
 Noénak jegye, a haragnak vége (389)
 zöldelő pálma (389)
 Gedeon gyapja (389)
 pecsételt kút (380)
 frigynek szekrénye (385)

Mindezek a Bibliából való hasonlatok jelzik, hogy Mária az, aki által az isteni ígéret teljesül. Az énekekben alkalmazott hasonlatok csengenek vissza a lorettói litánia sok invocatio-jában is. Az a Mária-tisztelet, ill. Mária-kép, amelyet ezek az énekek megrajzolnak egy mélyen „bibliás” lelkületből erednek. A megtestesülés, mint Isten örök üdvözítő terve átszővi az egész történelmet: ezért merészen alkalmazza az olyan szokatlan képeket az ének Máriára, mint az égő csipkebokor.²⁹ A Tűz, Isten, aki nem emészti el a gyenge ágakat, hanem általa jelt ad a népe szabadulása után sóvárgó Mózesnek. A szegény názáreti lány, Mária igen-je kell, hogy az Ádám által kimondott nem-et, annak átkát Isten elvehesse rólunk.³⁰

Az énekek Istent ünneplik, aki nagy tetteket vitt végbe. De megadják a kellő tiszteletet annak is, akit maga Isten megtisztelt örök titkával. Ezért könyörög bizalommal ősi idők óta népünk e gyönyörű sorokkal:

Lépes méz, frigynek Szekrénye
 Szüzesség drága fénye,
 boldog Szűz, Jesus edénye,
 bűnösök szent reménye,
 hozzád kiált fogságunk,
 árva Magyar Országunk:
 tekéncs-meg nyomorúságunk,
 nyerd-meg régi boldoságunk,
 Szűz Mária tarts meg minket,
 vigasztald bús szívünket,
 Téríts hozzád Nemzetünket,
 építs-meg szent hitünket,
 Szent Fiad kegyelmében,
 végy minket jó kedvében.
 Hogy Szép János Szent nevében
 megmaradjunk békeességben, Amen. (f. 385)

²⁹ Kiv 3,2

³⁰ Lk 1,38

Irodalom

BARTA József dr.

1901 A magyar katolikus énekköltészet a XVIII. századig. SzIT, Budapest.

DOMOKOS Pál Péter

1979 „...édes Hazámnak akartam szolgálni”. Budapest.

GAJTKÓ István

1936 A XVII. század katolikus imádságirodalma, Budapest.

JUHÁSZ Kálmán

1921 A licenciátusi intézmény Magyarországon, Budapest.

PAPP Géza

1970 A XVII. század énekelt dallamai. in.: Régi magyar dallamok tára II. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SÁVAI János

1997 Missziók, mesterek, licenciátusok. Szeged.

SÁVAI János

1997 A székelyföldi katolikus plébániák levéltára. I–II. Szeged.

FÜGGELÉK

I. Magyar énekek

1.

Mennyszágnak királnéja, Bunosok feljött csillaga kétségben ésok világa. Egek ajtaja, Szentek Asszonya Nagy Isten Anyja, lelkem aránya, o boldogságos áldott Szuz Mária.

Az egek ellen vétkeztem, Isten ellen sokat tottem, de te legy és segítségem. Ha Szent Fiat vér, sok ostorral ér, állj fel emeltettem, konyorog értem tudom, hogy nerhetsz minden jot énnékem.

Rosa Szinu Szép gyenge Szuz kinek lelkében nincsen buz minden gonoszt tolem eluz. Mely ért megaldlak, felmagasztallak mint Isten Annját szívem gyamolát. Tellyes erombol orokké szolgálak.

Isteri kegyelem árja Irgalmasságnak Szent Anyja Elestek felállatoja. Te légy Szoszollom és oltalmazom, Áldott Fiadnál a nagy Bironál Kit Szent mellyeddel Szuzen fel-tartottál.

Áldott légy drága Ászszonság Szuzek kozt legszebb tisztaság Szeraphim felett méltóság fogadgy Szolgáddá oltalmazd alá hogy hatalmasson el ne kaphasson a gonosz Satan amaz végsó hartczon. Amen.³¹

2. Nota Harcz ember elete

O áldott Szuz Anya, Mennyei Szép rosa. Boldog Menyországnak drága gyongy virága. Bunosoknak édes szoszoloja Vigyáz reánk édes Anyánk Angyaloknak nagyságos Ászszonya.

Haidcs hozzánk o Anyánk Angyali orczádot,

Imádgjad érettunk drága Szent Fiadat, Hogy láthassuk Mennyben Szent Anyánkat Vigyáz.

Mely boldogok azok kik téged dicsirnek Buzgo Szivel néked vigan énekelnek, Szent Fiadnál azok kedvet lelnek, Vigyáz etc.

O Szent Haromságnak Szolgaló leánya adgy erot Szolgádnak dicsiret mondásra. Szent nevedet orokké áldásra. Vigyáz reánk etc.

Dicsirjenek téged Angyali Seregek drága Menyországnak tisztaságos Szuzek vélek egyyut boldogságos Szentek. Vigyáz etc.

Idvézlégy s áldott legy Istennek Sent An Jesusnak Daikaja. Szegény bunosoknak kegyes szoszolloja, szolgaidnak legy meg halgatoja Vigyáz etc.

Tenger fovenyének mennyi sokasága, tavaszi rosáknak drága szép illattya, ugy áldott légy Istennek Szent Anyja. Vigyáz. Álazatos szivel kérunk édes Anyánk hogy midon éljovend ami végsó orank, jobb kéz-felol állasson Szent Atyánk. Vigyáz.

³¹ ff. 366. – C. C. 417.

Dicsiret dicsőség aldott Szent Fiadnak. Méhed gyumolcsének az aldott Jesusnak Szent Lélekkel az Szent Haromságnak. Vigyaz.³²

3. Nota eadem

Idvez légy Szep rosa Szuzesség véraga Christusnak dajkaja s kegyelemnek Annya Rf. Kerunk ne légy bununknek te Boszszu álloja. Hogy ellenségunk mérge lelkunket meg ne sértse pokolra ne ejtse

Idvezlégy zoldello s égo csipkébokor ki által kegyelem menyországból ránk forr. Rf. Téged kedvelt menyországnak hatalmas kiralya. Választott o maganak hogy lennél árva-inak megvigasztaloja.

Azért szep virágzo Jesse vesszo szála. Szivunk keménységét irgalmad lágyítsa. Rf Ne szenvedd hogy el essunk halalban el vesszünk. (369) Sot kegyelmet nyerhessünk s neked énekelhessünk. Szépen dicsirhessünk.

Idvezlegy bunosok kedves Szo-Szolloja. Joság Kedvelloje érdemunk adoja Rf Angyali kézben fénlő ékes arany Nád-Szál. Egék fel nyílt kapuja kin Istennek malasztya éppen mi reánk Száll.

Halálunk oráján Szent Fiadot kérjed Ellenunk fel gerjed haragját enyhítsed. Rf Légy Segétséggel kérunk erotlenségunkben hogy végso kimuláskor ne essünk késértetben Nyerd meg Szép Szuz. Amen.³³

4.

Idvoz legy Szép rosa Szuzesség virága Christusnak

Daikaia s kegyelemnem Annya kérunk ne légy Te Bununknek Boszu álloia hogy ellenségunknek merge lelkunket meg ne sercse Pokolra ne ejtse.³⁴

5. De B. Virgine

Jer mi dicsirjuk Szép Szuz Mariat, Mennyeknek Királyné Aszszonyát, a' ki hordozá e' Világ Urát az Udvozito Christusnak Szent Annyát.

Szentul és tisztán Ki Fiat fogadál, noha elmedben habarodál az Angyal által meg bátorodál, megvalto Cristust e világra hozál Te rollad irtak sokat a Profétak Magodot várták Patriárkák, jovendot tudtak pogany Sybillák

Balam csillaga feltámad azt mondták.

A kit az Egek csak meg sem fogadhatnak A mélységek is nem tarthatnak, Te tiszta méhed szállást ad annak Midon Annya lot a Cristus Jesusnak

Szuzén fogadád Jesust kozszontésben ki jelen vala teremtésben, Szuzen maradál te szulésedben, Szuzen vétetél te fel a Meny égben.

³² f. 367. – C. C. 465.

f. 369: Ave rubens, Virgo speciosa (C. C. 450)

³³ ff. 368–369. – C. C. 465.

f. 369: Ave Stella matutina C. C. 452. Ugyanezen lapon: „Alius Nota Jesus Szent Szivek aranya” A himnusz: Ave mundi spes Maria (C. C. 453).

³⁴ A néhány sornyi részlet egészen más kéz írása.

Alázatosan Aszszonnyunk Maria, kérünk Kik vagyunk bünnek rabja. Mikoron eljo halál orája, bunos lelkünknek légy bátoritoja. Amen.³⁵

6. Az Angyali udvázletrol

Ave Maria gratia plena. Így udvozlé Angyal a Szép Szuz Mariat Christusnak Valasztott Annyat. (374)

Dominus Tecum. Úr vagyon te veled. Ime fogadsz fiat a kin fogsz orolni: Meny és a' fold almlékdni.

O angyal ugy mond: Méként lehet ez? mert Szuzleány vagyok férjet nem ismérek, bizonsagim ebben Egek.

A Szentléleknek rád szál ereje, mert miként a' harmad reggel szal a foldre ugy leszen az o szulése.

Angyal szavának hiven a' Szent Szuz: magat meg alázzá, szolgálónak vallá, legyen ugy mint szavát mongya

Szuzek virága Szép Szuz Mária: oruly és orvendez, mert nagy Annyaságra valasztattal meltoságra

Engeszteld értünk konyorgésiddel, a' te Szent Fiadot tesztelése légyen nekünk is oromre. Amen.³⁶

7. Mas

Ez világot Adam hogy elveszté a Sátánnak birtokában ejté. Illyen modon az Isten meg menté. Illyen modon az Isten meg menté.

Elbocsátá menybol Szent Angyalát, udvezellye a Szép Szuz Máriát. Méhében hogy fogadná Szent Fiát Méhében hogy fogadná.

Kovetségét angyal megbeszélle, háborodék a Szuz elméjébe; gondolkodik e dolog mint lenne gondolkodik etc.

Bátoritá Angyal Szuz Máriát, Szent lélektol fogadna Szent fiát, Angyalnak Maria hivé szavát, Angyalnak. (375)

Ottan Jesust méhében fogadva e világra nágy oromot hozza mikor szule ot az istaloba, Mikor etc.

Mihelt a gyermek fel nevelkedék a Satan orszzága megtoreték Isten kegyelme reank folyamék.

Mariat mi minyájan tisztellyuk kegyes Annyat otet azon kérjuk, hogy gonosztul Szent oltalmat vegyuk, hogy etc.

Dicsiret dicsosség az Atyának O Fiának a' Jesus Christusnak, Szent léleknek mi vigasztalonknak. Szent. etc. Amen.³⁷

8. Mittit ad Virginem Hungarice nota eadem

Kulde az Úr Isten, gyors és hu Szolgáját Szuszhoz Nazaretben Gabriel Angyalát, Hozzánk jo kedvében.

³⁵ f. 371. – C. C. 27.

ff. 371–372: Fortem expedit pro nobis nuntium. C. C.: nem szerepel.

ff. 372: Hymnus de S. Ignatio. ff. 373: O Stella Maria fulgida (C. C. 4274).

³⁶ ff. 373–374. – C. C. 20.

³⁷ ff. 374–375. – C. C. 21.

Eros kovetséget értünk hogy fel venne És a természetben csodat jovendolne Szuznek Szülésében.

Dicsőség Királlya a természet hatalmat birja: fellyul mullya és a bun kovasszat kozzulunk kivegye.

Kevelyeknek útát rontsa hatalmával világ s ordog nyakát tapodgya sarkaval, jelentvén hatalmát.

Ki uzi erovel Világ fejedelmét és Annával kozli Isteni kegyelmét, s Attya birodalmát.

Kozelgess a Szuzhoz, nagy Szépen koszontsed,

Idvézlég Maria, Úr vagyon te veled, Félelmed ne légyen. Méhedben fogadod Istennek Szent Fiát, De Szuzességednek megtartod virágját tisztan maradsz éppen. (376)

Hallya s-érti Szent Szuz Szollását Angyalnak Hiszen s ottan lészen Annya egy fiának csudalatra méltó.

Ki tanacsa lészen emberi nemzetnek, Istene és Attya földszinén éloknek: lész békesség tarto.

Kinek erossége minket ugy orizzen, hogy világ sok vétke minket meg ne sértsen pokolra ne vessen.

Adgyon bocsanatott Ura bocsatnak és malasztot nyerjen Annya Szent malasztanak, ki mivelünk légyen.

Dicsiret dicsőség az orok Atyának és az o fiának Úr Jesus Christusnak mind orokké Amen.³⁸

9. alia Ave Maria

Kuldé az Úr Szent Arkangyalat hogy koszonené Szuz Mariat
Hogy érkezék el Nazaretben semmit nem tud a' Szent Szuz ebben.
Égből lehozott kovetséggel elkezdé szavat sietséggel.
Mond: udvez-legy szép Szuz Maria Méhedben szál az Isten Fia
Mennyei Úr vagyon te veled malasztlyaval tellyes kebeled
Aldott vagy te Aszszonyok kozott menyből Isten hozza koltozott
Aldott méhednek is gyumolcse kit ékesit nemes erkolcse
Jesus Fiad imadd érettünk: kik ellene sokat vétettünk
Most és orajan halalunknak segítséggel légy minnyajunknak.
Oruly Maria Szuzeknek Aszszonya. Amen

(A lap szélén:)

Oruly Maria Szuzeknek Aszszonya.³⁹

10. Alia nota Ez Az Istennek

Ave Maria boldog Isten Annya; te benned termed váltságunk aranya.

Tiged dicsérni nyelvem meg nem unnya Ave Maria Supra notam Az Melchisedech rendin valo papja

Gratia plena vagy malasztal tellyes mert te Szent méhed Istenséggel ékes hogy nagy Patronank azért nekünk lehets. Ave Maria.

³⁸ ff. 375–376. – C. C. 5. Kájoni az ötödik vers után lévő versszakkal kiegészül.

³⁹ ff. 376. – C. C. 7. Kájoninál a refrén („Öruly Mária, szüzeknek Asszonya”) minden egyes sor végén szerepel.

Dominus tecum Úr vagyon te veled, senki nem tudgya mely ékes te méhed, kiben kedvére lakik orok élet.

Ave Maria.

Et benedictus méhed Szent gyumolcse aldott ki népét pokoltol meg mentse; orok életre arvakat segítse.

Ave Maria.

Ter benedecta mindenek kozt áldott, Isteni malaszt éppen beléd szállot Mennyei sereg nyilván melléd állott.

Ave Maria.

Sancta Maria konyorogi érettünk te Szent Személyed nyerhet jot minékünk Jesushoz vezereley mikor el-fogy éltünk. Ave Maria. Amen.⁴⁰

11. Nota Szuz Maria Kegyes Anya

Nota Lucisce Stellis amicta

Aldot gyumolcse szép Szuznek olts-meg langiat a' nagy tuznek: mely lelkunket foitya Adam hogy nyuitya kezét fara mert magara; Átkott vett s maradványára.

Veszedelmes kár – vallása lon az almaért nyulása kigyohoz Evanak, mert ezzel maganak súlyos kart tott Haragot vott s maradványa halando lott.

Ezeknek ujítására, jobb uttyok fel-nyitására, a Szuz rendelteték, égbol eljdzeték, úgy hogy Szulylyon Szuzon ulyon Fia foldon konyorullyon.

Mennybol egy Angyal alá-szal, kezében szép lilium Szal, Hogy Szuz Anya lészen, valakit fel-vészen egek Attya hogy megzattya testben oltozzék szozattya.

Az Arkangyal mond: idvezlégy, titkos Szokat eszedben végy; malasztal tellyes vagy, Úr vagyon veled nagy, ime fogadsz Szuzen maradsz világnak szabadított adsz.

Régen mert te meg aldattál mikor erre választattál. Áldott lesz gyumolcsod, mert nemes erkolcsod: kirdezd szivbol tomloczéból bunnek; mentesen kegyelméből. (378)

Igen ijed hogy Szuz hallya, Férfiad nem tud azt vala Angyal batorittya, Szentlélek harmattya monda rád száll s-kornyul foglal s Ne fély hat o szép virág szal.

Annak légyen akarattya Szuz mond ki veled mondatya, ime szolgálója szava fogadoja néki lészek, a míg vészek lélekzetet s áldást vészek. Amen.⁴¹

12. Supra notam eandem

Szuz Maria kegyes Anya, Szent Haromsagnak leánya: Szent lélek jegyese, Christusnak kedvese. Imad értünk téged kérünk, engeszteltyed Christust nékünk.

Zokognak árvák szivei, Sirnak ozvegyek lelkei: Kialtván te hozzad, Szuz Anya ne utáld, kialtasaink sohajtásaink kegyelmessen fogad hozzád.

Ékes Mennyei virág-szál: Ki méhedben még virágszál (Kialtván te hozzad Szuz A.)⁴² Mutasd-meg szinedet segéld-meg népedet, esedezvén, engesztelvén add meglatnunk szulottedet.

Rosa szinu szép gyenge Szuz: kinek lelkében nincsen buz. Ellenséged ronts-meg, fiaidat tarts-meg, légy oltalma a' bun halma, ne nyomja meg, légy paisa.

Eredendo vétek nélkül fogantattal széplő nélkül. Tiszta mindenestol lelked, minden buntol o drága Szuz o kegyes Szuz mosogasd meg vétkeinktol.

⁴⁰ ff. 376–377. – C. C. 14. Kájoni a 4. és 5. versszakot felcseréli.

⁴¹ ff. 377–378. – C. C. 29.

⁴² A zárójeles mondatrész később áthúzva.

Dicsiretre méltó Szuz vagy, kegyességed mert igen nagy: konyorog népedért, a ' te seregedért. Imádgý Istent nyerhetsz mindent, Jesust engeszteléd mihent. (379)

Istentol választott edény: Kérünk hozzánk ne légy kemény. Szuz oltalmazd alá fogadgy Szarnyad alá. Mert a 'Satan a' fold hátán el-veszteni minket kíván.

Mutasd Anyának magadat: Mivel soha nem hallatod; hogy el hagyattatott a' ki bened bizod. Azért ne hagy, minden jot adgy, halálunkor hozzád fogadgy.

Áldott Szent Anya gyumolcse. Adgyad hogy néped erkölce Szentol s tisztán éllyen, minden buntol féllyen; légyen igaz, rut mocskok s gaz fészket ne verjen lelkünkben.

Régi Proféták irása betelleyesedett mondása

Hogy az Isten fia tolled Szuz Maria, születtetik, s meg toretik pokolnak minden kapuja.

Te azért Isten szulo Szuz adgyad hogy a Mennyei tuz szivünkben gerjedgyen, lelkünkben terjedgyen: Szentol éllyünk buntol féljünk hogy így veled Menyben legyünk.

Oltalmaz meg ellensegtol, orizz-meg eretnekségtol.

De az igaz hitben tarts meg mind végiglen. O kegyes Szuz o édes Szuz, esedezzél értünk menyben.

Nagy dicsiret az Atyának, az o fianak Christusnak mi vigasztalónknak, a Szent Haromságnak, legyen áldás, halaadás az áldott Szuz Marianak. Amen.⁴³

13. Más ének nota: Az kereszténységnek

Idvez-légy Maria, te vagy tenger csillaga

Jessének Szép virága és Szenteknek nagy vigassága. Setétségben lévőknek fényességes hajnala.

Malasztal vagy tellyes, mert te méhed lon terhes, hogy menyben fel-mehess Isten Fianak Annya lehess, Paradicsom kapuja bunosoknak úgy lehess.

Úr vagyon te veled, Angyal így mond te neked

Szent lélek lesz kornyuled ki meg-tarcsa

Szép Szüzesség; Cherubim és Szeraphim felett leszen Szent helyed.

Te vagy azért áldott, mert méhed meg-viragzot, Dicsosséges te voltod, buntol Isten meg-oltalmazott, mert Szerelmes Szent Fia méhedben fogantatott.

Szuzeknek kozotte koszoruját kototte Gabrieltol (!) iztente hogy Szent Haraomsag el-jedzete, és be pecseltet kutnak Davidnak o nevezte

Aldott te méhédek gyumolcse Szent léleknek, mert erejé Istennek reád Szallott, hogy bunos népnek a Meg-valtot csak te szulnél Kit Jesusnak neveznek.

Imadgy mi érettünk, mert bun alá vettünk és ki esedez, értünk ha el-hagy régi Szent Aszszonyunk?

Most s – halálunk orajan imagy Maria értünk. Amen.⁴⁴

14.

Kuldeték Szent Szuzhez Isten erossége. A Gabriel Arkangyal Urnak fo kovete, ki Adamnak esetit állatna a helyére pokol setétségében ki volt meg-kotozve.

Idvez-légy te Maria, ezt mondta az angyal. Im Úr vagyon, te veled, vagy tellyes malasztal. Halvan a Szuz meg ijedve az ilyen szozattal, de meg batorittaték azon Angyal által.

⁴³ ff. 378-379. – C. C. 460.

⁴⁴ f. 380. – C. C. 30.

f. 381: Prosa. Mittitur ad Virginem Dei fortitudo (C. C. 24).

Szent Lélék érejétől mert fogadsz méhedben, Királyokanak Királyát Szuléd emberségben: Anya magát megalazá Szemérmetességben. Im az Ur Szolgalója, mind mondod ugy légyen.

Dicsirtessék az Atya mindenható Isten Véle együtt orokké a Fiu Ur Isten: Egyetemben vigasztalo Szent lélek Ur Isten, a tellyes s Szent Haromság a magas Meny égben. Amen.⁴⁵

15. Nota eadem

Gabriel égből kuldeték kovetséggel terhelteték beszélgetni rendelteték A Szép Szuz Mariával.

Jo és gyonyorusságos szot mondta: meg-nyitvan az aiot el – forditván ujra az ot, nevet váltvan Evával.

Rendel a miként fogadott, az Igének testet adott, de még-is Szuzen maradott a Szuz leany kebele.

Atyat Szulvén nem isméri, Férfi keze ot nem éri, fajas bantani nem meri noha fiat nevele.

Har nélkül aszszu veszszó, uj formában uj modon no Szép gyumolcse virággal jo, a Szuz így Szulé Fiat.

Az ily gyumolcs bizony aldott, kit siralom s bun nem bantott: Adam sem leszen csalatott, hogy ha ebben kostolhat

O jo Jesus mi Jesusunk, kegyes terhéd Szent Aszszonyunk: Kinek helyet égben vallunk Istaloban Szuletik.

A ki értunk így Szuletett Tole bununk el-vétetett

Néki mondgyunk dicsiretet, mint tolunk kitelhetik. Amen.⁴⁶

16.

Eorullyi dicsoséges Szép Szuz Christus Annya, ki nekunk Szabaditot Szulél Világra, kit Szent Lélektől fogadál hogy Gabriel Archangyallal kegyessen szollal.

Szép illatu piros rosa téged kérunk, Szent Fiadnál esedezzél mi érettunk hogy legyen kegyelmes nekunk legyen ellenségunk ellen mi Segedelmunk.

Az Evának nevét te el változtatád Tennen magadat mikoron megalázád: Imé az Angyalnak mondád, Én az Urnak Szolgalója, magad ajánlád.

Bunosoknak vagy kegyelmés Szo-Szoloja, És Szomoru arvaknak vigasztaloja. Nyomorultak orvosloja Szent nevednek dicsiroknek oltalmazója.

Oh mely boldogok, kik dicsirnek tégedet, akik ségétisigul hiják Szent nevedet, nem karomlyak Szentségedet, sot mindenekben keresik dicsiretedet. (385)

Ez Orszagnak te vagy fő Gondviselője mindenekben leg-serényebb segítőljé, Ellenségtől meg-mentője, Híveid reménységének fel-ébresztője

Szent István első királyunk hogy meg-hala, ez orszagot akkor néked hadta vala, Hogy lennél gyamolítója minden-féle ellenségtől oltalmazója

Szentséges, Szuz azért mostan téged Kérunk esedezzél Szent Fiadnál mi-éretünk Szánnya-meg mi veszedelmunk adgyon csendes békességes életet nekunk.

⁴⁵ f. 381. – C. C. 25.

ff. 381–382: Prosa de anunciatione Angelica. Missus Gabriel de coelis (C. C. 40).

f. 382: Alia prosa. Ave Mater Jesu Christi (C. C. 48).

⁴⁶ f. 382. – C. C. 41.

ff. 383–384: Alia ad B. Virginem. Gaude Virgo Gloriosa (C. C. 440).

Dicsírtessél magas Menyben Szent Fiaddal, és magasztaltassál a Szent Haromsággal
A Szent Angyali karokkal, Szent Szuzek Martyromok és Confessorokkal. Amen.⁴⁷

17. Nota: Mint a Szép Hives patakra

Szuz Maria Christus Annya Menyország Királnéja. Atya Isten kicstartója. Magyarok
Szo-Szolloja. Menyország fényes uttya,

Irgalmasságnak kuttya, Te imadsagodnak fontya, Isten irgalmat ránk ontya

Méltan mondatol rosának Paradicsom fájának, Elo kenyér hajojának evezok csillagá-
nak. Aron veszeje Szent Szuz, Mosestol láttatott tuz, ki tollunk minden gonoszt uz, és
lelkunkre kegyelmet fuz.

Lépes méz frigynek Szekrénye Szuzesség draga fénye, boldog Szuz Jesus edénye, bunosok
Szent reménye, hozdad kiált fogságunk, arva Magyar Országunk Tekéncs-meg
nyomorúságunk, nyerd-meg régi bodogságunk,

Szuz Maria tarts meg minket, vigasztald bus Szivunket,

Téríts hozdad Nemzetunket, építs-meg Szent hitunket. Szent Fiad kegyelmében, vegy
minket jo kedvében. Hogy Szép Jesus Szent nevében, meg-maradgyunk békességben.
Amen.⁴⁸

18. Nota: Szent David profeta éneklo konyvének etc.

O Dicsoult Szép kincs. Kiben gyarloság nincs nem is férhet setétség. Jesse torsokébol
kelvén s kebeléből lottél boldog fényesség ékés csilagokkal

Nappal és a ' holdal tekintetes dicsosság.

Te Szép liliomszál, kibol Kegyelem szál az emberi nemzetre, s kinek drága kerte, jo illa-
tot onte Szélllyel az egész foldre. Midon nagy atokban orok kárhozatban mennenk vesze-
delemre.

Te Menyország uttya, paradicsom kuttya, fuzzi ránk irgalmasságot mert Szép tiszta
mellyed, dragalatos fejed nevele Szép virágot a ki minden buntol ordognek kezéből meg-
váltá e világot!

Te Szép hajnal-csillag ki mindenkor villag, nap támadása elot Mert ártatlanságban, fénlél
e világban az Isten Szeme elot. Te méhedben Szalla az Istennek Fia hogy nekünk valtságunk
lott.

Te csudalatos Szin kire nízve bun s kin tavozik az embertol, a Satan ne artson az utolso
harczon nyerd meg az Úr Istentol kotozd-meg mert kerül tor hányassál keszul elvenni
Szerelmedtol.

Testi gyarloságom, oh én boldogságom, meg ne gyozze lelkemet. Rut Szemtelenségre,
ne gyujtsa vétkekre ordog az én Szivemet; igazgassa Kedved, és soha ne szenved tévelegni
éltemet Szivemet; igazgassa Kedved, és soha ne szenved tévelegni éltemet

Ésedezzel értem, hogy bunre ne térjem s legy hozzam kegyelemmel. Njuts ki Szent Ke-
zedet, el-ne vedd Szemedet, vigyazlak értelemmel.

Tarts-meg kegyelmedben mindenkor éltemben s adlak buzgo orommal. Amen.⁴⁹

⁴⁷ ff. 384–385. – C. C. 441.

⁴⁸ f. 385. – C. C. 424.

⁴⁹ f. 386. – C. C. 432.

f. 387: Alius. O Maria, Virgo pia – C. C. 443.

19. Eadem Nota

Szuz Maria Christus Anyja emberi nemzetnek
Szo-Szolloja oltalma. Szentségedet Szépségedet
Meny s fold almlékdva csudallya. Rf/ Néked Szolgálnak az Egek dicsirnek Angyali seregek.

O Maria dicsösségből, tekints földi hivedre. Légy Szo-Szollonk s gyamolitonk kik itt nyavalgunk ez életbe Rf/ Oltalmaz veszedelemtől, kik ostromoltatunk a buntól.

O Maria kegyes Anya s nyomorultak vigasztalója Bunosoknak s el-esteknek légy kegyelmes gyámlitoja Rf/ Minnyájan hozzád Sietünk es toled Ségéd séged várunk.

O Maria Nagy Ur Anyja és Menynek Kiralné Aszszonya Baivivoknak biztatója és ellenségünknek rontoja Rf/ Zaszlod alatt vitezkedonk ne hagy hivedet el-vesznunk.

O Maria kegyes Anya téged tisztelunk vig énekkel. Téged aldunk Szent Aszszonyunk zengedező dicsiretekkel. Rf/ A te Szent emlékezeted gerjezd Szivunkben nagy oromot.

O életnek koronája Angyali karok ékessége. Égi rosa és viola földi emberek remensége. Rf/ Utánad siet mi szivunk és téged ahita mi lelkünk.

O Maria az életre te vagy lelkünknek kalauza, kik keresik Menyországot azoknak vagy fényes lámpása. Rf/ A kik toled Szeretettnek, Szent Fiadtól meg nem vettettek.

Azért o Szent Maria regi Magyarok Pátronája Országodra kis nyájadra tekints s légy hiv oltalmazója. Rf/ Nojon bennünk Szent Szerelmed és tolunk aldassék Szent neved. Amen.⁵⁰

20.

O szeplotelen s megfedhetetlen
Szent és kegyelmes malasztal teljes.
Tundokló Hajnal kit nem fog homály
Jesze leánya tenger csillagja.
O tisztelendo és dicsérendo
Te titkos rosa Szépség Tár Háza
Kedvesbb galambnál, tellyesseb nádszál
Éppen szerelmes, mint nap oly fényes.
Bezárlott kert vagy, élem út vagy.
Mennyei rosa, Égnek Szép Háza.
Édes lépes méz kit epe nem néz.
Az egnek háza, mennyei rosa.
Sionnák hegyén fel tezett nap fény.
Csillagok fénye, koronák színe
Asszony vagy eros, ki halalt meg-gyozsz.
Megiedzett kutfo kiből Isten jó.
Noénak jegye, haragnak vége
Zoldello palma, Szép arany alma.
Gedeon gyapja, Égnek harmatja.
Mi Szoszolonk és bátorítónk.
Isten leánya Malasztanak Anyja.
Szuzesség helye, Isten edénye.
Királyné Asszonyság
Patriarkákon és Profétákon,

⁵⁰ f. 388. ~ C. C. 444.

Apostolokon és Doctorokon.
Martyrok gyongye, szuzeknek Szuze.
Légyen ez neked, Kristus éneked
Néked és Anyának is kit magasztalánk.

Másik ének Nota eadem
Jesus kegyelmunk és idevességunk
Te vagy viragszal
O kegyes Jóság ki Maria Szult, halgass-meg minket.
Teremto Isten kinél jobb nintsen. Te vagy viragszal halgass meg minket.
Istennek Anya buneink rontoja Te vagy virágszál,
O kegyes Anya, Szép Szuz Mária Konyorogj érettünk.⁵¹

21. Cantus de resurrectione

Christus feltamada mi bununket el-mosa és kiket o szerette meny-oroszagba fel-veve.
Ur Isten megvalta mind ez vilagot Szent halálával.
Mindenható Ur Isten halotaiból fel tamada: ma-is otet dicsérjük vigasagos énekekkel.
Szálla ala poklokra, jokat szabadítani: Gonoszokat ott hadni nagy kinokat vallani.
Koporsóban fekvők, harmincz hat oraiglan: az után feltamada kit fel-kelte Szent Atya.
Christus feltamada, nekünk példát hogy hagyja: hogy mi-is feltamadgyunk: véle oszve vigadgyunk.

O Kegyes Szuz Maria és Mennyei Szép rosa kérjed te Szent Fiadat Udvezitese lelkunket.⁵²

22. Mas régi Ének

Christus Feltamada igasságunkra, utat szerze menyországra orok boldogságra.
Az első Atyánkban mind bunben esénk.
De a Christus Jesus kedvében ejté Emberré lon, és bunnek ottan véget vete.
Ordognak hatalma vala mi raitunk, mert mind az első emberrel az almában ettünk.
Mind az alma miatt fogunk meg-vasék, reánk szálla a nagy bunért minden keserűség.
Gyulolság iregység minden kevélység, faratsagos nagy sok munka és minden betegség.
De lám ezt nem érti a haladatlanúság emberekre honnan Szál ennyi nyomoruság. (404)
Azért nem fogadgya Isten beszédét, Jora-into Szent ígését Christus idvességét.
Christus feltamada igen kialtyuk de a bunnek undogságot mi meg-nem utallyuk
Tudvan bunben élünk, semmit nem félünk: Azért a Christus halála, nem hasznal mi nekünk.

Tamadgyunk fel azért undok bununkból ki miatt ki rekesztetünk a nagy dicsőségből.
Vedgyuk nagy jó kedvel Christus jó voltát;
Atya-Isten előtt való kedves aldozattyát.
Dicsőség Menniben az Ur Istennek Atya Fiu Szentléleknek mindorokké. Amen.⁵³

⁵¹ f. 389. – C. C. 446. Kájoni eltérően hozza az ének szövegét: annak 4. versét a kézirat külön énekként jelöli. Erősen rongálódott szöveg.

ff. 390–391: Alia litania de S. Patre Ignatio. f. 392: Alia oratio in adversitate Spiritus. f. 395: Homo dei Creatura (C. C. 798). f. 397: Horrenda mors (C. C. 771). f. 400: Cur mundus militat (C. C. 767). f. 401: Dum saevit Africus (C. C. 565). f. 402: Veni Jesu, veni amor (C. C. 736).

⁵² f. 403. – C. C. 257. Kájoni az „Ur Isten-megvalta” sort refrénként jelöli minden mondat után.

⁵³ ff. 403–404. – C. C. 263.

23. Mas Régi Ének

Feltamad az mi életünk: vigan melto énekelnunk, Ur Christus dicsirnunk. E Szent napon is aldanunk az Angyalokkal imadnunk Mint Urunkat félnunk.

Rf/ Énekelvén buneinket konyebitenunk és o benne biznunk

A foldbe minden gyokerek, Faknak bimbai terjednek mezok megzoldulnek.

Égi madarak zengének, Fakon vigan énekelnek szárnyakon ropdosnek.

Rf/ Minden fuvek vigadozvan gyonyorkottetnek, dicsiretre intnek.

Most azert keresztyén lélek orvendezz a nagy Istennek édes Teremtodnek Mert nem vagy rabja a bunnek, koteliben alnok testnek a csaldard ordognak.

Rf/ Kit dicsirnek a Nap és hold égi seregek a Mennyei Szentek.

Fel tamad mert o igazan Angyalat kolde el nyélván ul Isternek jobbjban. Tanitvanyival vigadván, meg jelent Galileaban Petert vigasztalvan.

Rf/ Orvendezz ha votalt bunért Sokszor Sirasban, alazatosságban.

Dicsiret legyen Istennek, Életet ki nyert népének s a bunos embernek. Részeltette az egekkel minden lako-helyeivel gyonyoruségjével.

Rf/ Jovaival latogatta s gazdagította; térését kívannya. Amen.⁵⁴

II. A kézirat tartalma

(A sorok eleji szám jelzi a kézirat oldalszámát.)

1. Örök naptár (a 4. oldal után több lap hiányára utaló nyomok)

5. Intentio hebdomadaria. Die Dominico

6. Die lunae

6. Die Martis

7. Die Mercurii

7. Die Jovis

8. Die Veneris (hiányzó lapok)

9. Általános felajánlás szövegének töredéke

10. Ciun improperium irrogatur aut injuria

11. Cum aliquid adversi contingat Deo commendare potes

11. Ad quodcunque bonom opus

11. Absoluto bono opere

11. Nic. Saliceti contra distractiones

12. Si distractus fuisti ita Deum reconciliabis

13. Salutatio Christi crucifixi

13. Salutatio Beatae Marige Virginis

Ave Regina coelorum

Ave Mater Regis Angelorum

O Maria Flos Virginum

Velut rosa et lilium

Funde prece ad Filium

Pro salute fidelium.

Maria Mater gratiae

Mater misericordiae

⁵⁴ f. 404. – C. C. 264.

Tu nos ab hoste protege
Et hora mortis suscipe. Amen.

14. W structio de intentione et praeparatione ad orandum

17. Cultus Sanctissimae Trinitatis

Officium parvum de Sancta Trinitate

(A zsolozsma himnuszai:)

Ad Matutinum

O aeterna Trinitas
Et principalis unitas
Fi Patrique Maxime
Utrique compar Spiritus
Te semper absque termino
Timent, adorant, praedicant
Coelestia et terrestria
Et tota mundi machina
Et nos pusillus debitis
... (elmosódott, olvashatatlan)

18. Ad Laudes

A Patre consors gignitur
... (olvashatatlan)

19. Ad Primam

Tu fons origo et terminus
Rerum creator omnium
Tu solus ens es entium
Et laeta spes credentium
Tibi catervae coelitum

Tibi corona siderum
Ter sanctus illud aemulis
Carmen perennant vocibus
O aeterna Trinitas!
O principalis unitas!
Te quidquid arbe vertitur
Laudet perenni jubilo. Amen.

19. Ad Tertiam (olvashatatlan)

20. Ad Sextam

Tu cuncta solis efficiis
Cunctisque solis sufficis
Tu sola merces omnium
Et liberale proemium
Par est tuae nos gratias
Dignas referre gratiae
Tuisque semper obsequi
Promptos clientes tegibus.
O aeterna Trinitas!
O Principalis unitas!
Te quidquid astris clauditur.
Laudet per omne saeculum. Amen.

21. Ad Nonam

Hoc vile plasma jusseras
Formam referre Numinis
Potiri ut olim coelica
Cunctis liceret gloria
At culpa cum nos itnpios
Damnasset ipse liberas
Tibique rursus illigas
O ter beata charitas!
O aeviterna Trinitas
U principalis unitas!
Quos unda mundat gratiae
Torrens be et nos gloriae. Amen.

21. Ad Vesperas

O altitudó gloriae
Fons omnis affluentiae
Thesaurus haud effabilis
Ignara lux caliginis
Nos Trinitas illumina
Et cuncta tolle crimina
... (olvashatatlan)

22. Ad Completorium

Qui terram et astra et omnia
Undante reple gloria
Nostras beati flumine
Mentes amoris ebria
Ut te piis affectibus
Isthic et in coelestibus
Trinum unicumque perpeti
Laudemus aevo Principem.
O aeviterna Trinitas!
O Principalis unitas
Te corda et ora et omnia

Laudent perenni júbilo. Amen.

23. Litaniae de Sanctissima Trinitate

25. Confessio Omnipotentis Dei Trini et unius. Ex meditatione Sancti Augustini. C. 12.

27. Alia Petri Canisii S. J.

Ego N.S. christiano nomine prorsus

28. Alia ad Sanctissimam Trinitatem

Pater coelestis, qui creasti me cum non essem

29. Cultus Dei Patris

Officium parvum de Deo Patre

Himnuszai:

Lucis creator optime

30. Ad Primam

Immensae coeli conditor

- Ad Tertiam
Telluris alme conditor
- Ad Sextam (olvashatatlan)
31. Ad Nonam
Magna Deus potentiae
- Ad Vesperas
Hominis superne conditor
32. Ad Completorium (olvashatatlan)
33. Litaniae ad Deum Patrem
37. Hymnus Sancti Ambrosii et Sancti Augustini
Te Deum laudamus
38. Cultus Dei Filii. Officium partrum de SS. nomine Jesu.
Himnuszok:
Ad Matutinum
Jesu dulcis memoria
- Ad Primam
Cum Maria diluculo
Jestun quaeram in tumulto
Clamore cordis quaerulo
Mente quaeram non oculo
Tumbam perfundam fletibus
Locum replens gemitibus
Jesu provolvat pedibus
Strictis haerens amplexibus
Jesu Rex admirabilis
Et triumphator nobilis
... (11 sor olvashatatlan)
Amor Dei dulcissimus
Et vere suavissimus
Plus millies gratissimus
Quam dicere sufficimus.
Hoc probat ejus passio
Hoc sanguinis effusio
Per quam nobis redemptio
Datur et Dei visio.
- Ad Tertiam
Jesum omnes agnoscite
Amorem ejus pascite
Jesum ardenter quaerite
Quaerendo útardescite
Sic amantem diligite
- Amoris vicem reddite
In hunc odorem currite
Et vota votis reddite.
Jesus auctor clementiae
Totius spes laetitiae
Dulcoris fons et gratiae
Vera cordis deliciae

Jesu mi bone sentiam
Amoris tui copiat
Da mihi per praesentiam
Tuam videre gloriatn.
... (8 sor olvashatatlan)
Qui te astant esuriunt
Qui bibunt adhuc sitiunt
Desiderare nesciunt
Nisi Jesum quem diligunt.

41. Ad Sextam

Quem tuus amor ebriat
Novit quid Jesus sapiat
Quam felix est quem satiat
Non est ultra quod cupiat
Jesu decus angelicum
In aure dulce canticutn
In ore mel mirificum
In corde nectar coelicum.
Desidero te millies
Mi Jesu quando venies
Me laetum quando facies
Me de te quando saties.
Amor tuus continuus
Mihi languor assiduus
Mihi fructus mellifluus
Est vitae perpetuus.
Jesu summa benignitas
Mira cordis jucunditas
In comprehensa bonitas
Tua me stringat charitas.
Bonum mihi diligere
Jesum ... quaerere
... (olvashatatlan)
O jesu mi dulcissime
Spes suspirantis animae
... (olvashatatlan)

42. Ad Nonam

Quocunque loco fuero
Mecum Jesum desidero
Quam laetus cum invenero
Quam felix cutn tenuero.
Tunc amplexus lonc oscula
Quae vincunt mellis pocula
Tunc felix Christi copula
Sed in his parva morula.
Jam quod quaesivi, video
Quod cupivi teneo
Amore Jesu langueo
Et corda totus ardeo.

Jesus tunc sic diligitur
Hic amor non exstinguitur
Non repescit nec moritttr
Plus erescit et accenditur.

Hic amor ardet jugiter
Dulcescit mirabiliter
Sapit delectabiliter
Delectat et feliciter.

Hic amor missus coelitus
Haeret mihi medullitus
Mentem incendit penitus
Hoc delectatur Spiritus.

O beatum icendium
Et ardetis desiderium!
O dulce refrigerium
... (olvashatatlan)

43. Ad Vesperas

Jesu flos Matris Virginis
Amor nostrae dulcedinis
Tibi laus, honor Numinis
Regnum beatitudinis.

Veni, veni Rex optime
Pater immensae gloriae
Affulge menti clarius
Jatn expectatus saepius.

Jesu sole serenior
Et balsamo su avior
Omni dulcore dulcior
Prae cunctis amabilior.

Cujus gustus sic afficit
Cujus odor sic reficit
In quo mens mea deficit
Satus atnanti sufficit.

Tu mentis delectatio
Amoris consumatio
Tu mea gloriatio
Jesu mea salvatio.

Dilecte mi revertere
Consors paternae dexteræ
Hostem vicisti prospere
In coeli regno ...

Fequar Te quoquo ieris
Mihi tolli non poteris
Cum meum cor abstuleris
Jesu laus nostri generis.

44. Ad Completorium

Coeli cines occurrite
Portas vestras attollite
Triumphatori dicite

Ave Jesu rex inclyte.
Rex virturiun Rex gloriae
Rex insigni victoriae

Jesu largitor veniae
Honoz coelestis patriae.
Tu fons misericordiae
Tu vere lumen gloriae
Pelle nubem tristitiae
Dans nobis lucem gloriae.
Te coeli chorus praedicat
Et tuas laudes replicat
Jesus orbem laetificat
Et nos Deo pacificat.
Jesus in pice imperat
Qui omnem sensum superat
Hanc mea mens desiderat
Et ea frui properat.
Jesus ad Patrem redijt
Coeleste regnum subjijt
Cor meum a me transijt
Post Jesum simul abijt.
Quem prosequamur laudibus
Votis hymnis ei precibus
Ut nos donet coelestibus
Secum perfrui sedibus. Amen.

45. Commendatio

Salve Jesu, Jesu pie
Fili Dei et Mariae
Quem de Patre sine Matre
Natum credo firmiter.
Sara me et sinus ero
Et sanabis hic ut spero
Sic in coelo Te videre
Cum beatis possidere
Gaudeam perenniter.

45. Litaniae de SS. nomine Jesu.

48. Quinque psalmi Sanctissimi Nominis Jesu.

51. Alin Divi Gregorij P.P. (Bonc Jesu, Verbiun Patris)

52. Alia Sancti Augustini (Domine Jesu, noverim te, et noverim me) 52. Cintus Dei Spiritus Sancti

53. Officium Parvum De Spiritu Sancto

Ad Matutinum

Nobis Sancti Spiritus gratia sit data
De qua Virga Virginum fuit obumbrata
Cum per Sanctum Angelum fuit salutata
Verbum caro factum est Virgo fecundata.

Ad Primam (olvashatatlan)

54. Ad Tertiam

Suum Sacramentum Spiritum Deus delegavit
In die Pentecostes Apostolos confortavit
Et de linguis igneis ipsos inflammavit
Orphano relinquere eos denegavit.

Ad Sextam

Septiformem gratiam longe acceptaverunt
Quare idiomata cuncta cognoverunt
Ad diversa climata mundi retesserunt
Et fidem catholicam longe praedicaverunt.

Ad Nonam

Spiritus Paraclitus fuit appellatus
Donum Dei charitas fons vivificatus
Spiritalis unctio ignis inflammatus
Septiformis gratia charisma vocatus.

Ad Vesperas

Dexteræ Dei digitus virtus spiritalis
Nos defendat eruat ab omnibus malis
Ut nobis non noceat daemon infernalis
Protegat et nutriet foveat sub alis.

Ad Completorium (olvashatatlan)

55. Litaniae de Spiritu Sancto

56. Cultus Venerabilis Sacramenti

Officium parvum de Sacrosancto Eucharistia Sacramento⁵⁵

61. Commendatio

Has horas sic recolo pia ratione
Tibi corpus Domini ut confessione
Contritus et praevia satisfactione
Valeam te sumere cum devotione. Amen.

61. Rhythmus Sanctae Thomae Aquitanis (Adoro te devote)

63. Litaniae De Venerabili Sacramento

67. Communio Spiritualis

69. Canticum SS. Crucis cum memoria passionis Domini Nostri Jesu Christi

69. Officium Sanctae Crucis

Hymnus

Patris sapientia veritas divina
Deus homo calatus est hora matutina
A nobis discipulis ... derelictus
... (olvashatatlan)

70. Ad Primam

Hora prima Dominum ducunt ad Pilatum
Et a falsis testibus mullo accusatum
Collapsus percutimi manibus ligarium
Vultum Dei conspiciunt lumen coeli.

⁵⁵ Az egyes imaórák himnuszait a „Lauda Sion Salvatorem” kezdetű himnusz versei adják.

Ad Tertiam

Crucifige clatnitant hora tertiarum
Illasus induitur veste purpurarum
Caput ejus pungitur corona spinarum
Crucem portat humeris ad locum poenarum.

Ad Sextam (olvashatatlan)

71. Ad Nonam

Hora noha Dominus Jesus expiravit
Eli clamans Spiritum Patri commendavit
Latus ejus lancea miles perforavit
Terra tunc conremuit et sol obscuravit.

Ad Vesperas

De cruce deponitur hora vespertina,
Fortitudo latost in mente divina
Heu corona gloriae jacuit supina
Talem morte subijt vitae medicina.

72. Ad Completorium

1 Hora Completorij datur sepulturae
2 Corpus Christi nobile spes vitae futurae
4 Jugis sit memoria mortis suae durae
3 Conditur aromate: complentur Scripturae.

Commendatio

Has horas canonicas cum devotione
Tibi Christe recolo pia ratione
Ut qui pro me passus es amoris ardore
Sis mini solatium mortis in agone.

73. Oblatio ad patientem Dei Filium

73. Litalliae de vita et passione Domini

77. Sequentem orationem coram imaginem S. Sindonis Domini Nostri Jesu Christi.

78. Oratio de septem verbis quae Christus in cllice dicit

78. Salutationes ad omnia membra Christi

78. Tras piae de passione Domini Nostri Jesu Christi orationes pro felici agone et obitu recitanda praesertim a morientibus.

81. Aliae tres orationes utiles ad Deum Patrem

82. Oratio Jesu Christi in cruce pendentis ad Deum Patrem pro peccatoribus deprecantis
Praefatio. Jesus autem dicebat Mat 27.

84. Oratio Christi in cruce pro peccatoribus ad Patrem pro remissione peccatorum postulantis et perorantis (Pater agnosce me, Filium).

87. Exortatio matutina

Prima evigilalltis cogitatio Jesu et Ivlariae sit invocatio.

Ad lotionem

90. Auditio sacri

Oratio Missae

Ad Introitum

91. Ad offertorium

Ad elevatione Hostiae (Ave verum corpus natum)

93. Exercitium Matutinum

I^a Oratio (Domine Sancte Pater Omnipotens)

94. II^a Oratio (Anima mea in Deus)
95. III^a Oratio (Domine Deus Omnipotens)
96. IV^a Oratio (Domine in te respiciunt oculi mei)
96. V^a Oratio (Deus qui ex infinita sapientia)
97. VI^a Oratio Sancti Thomae Aquinatis pro emendatione vitae quotidie recitanda
98. Imploratio gratiae Spiritus Sancti
98. Ad Sanctum Angelum custodem
99. Commendatio ad Sanctum Angelum mane facienda
100. Oratio ad Beatam Virginem pro castitate impetranda
101. Exercitatio Matutina (Dum te lavas. Indutus)
103. Oratio Sancti Augustini ex lib. meditationis
104. Alia oratio matutilla per pulchra (Gratias ago Domino)
105. Patronorum tuorum Patrocinium hac oratione expetere poteris 107. Pro peccatorum remissionem dicitur Ps. 50 etc.
107. De examine Conscientiae utilis admonitio
108. 1. Pro ben eficijs acceptis gratias agere
109. 2. Si illa die communicasti
109. 3. Pete lumen cogroscendi peccata
110. 4. Pete veniam peccatorum
112. 5. Pro seria enlendatione vitae oratio
113. Preces ituri cubitum
Hymnus Sancti Ambrosii (Te lucis ante terminum)
114. Alfa precatio nocturna Sancti Augustini (Concede Domine Deus meus)

Alia ejusdem de Medit. lib. c. 32 (Deus immense)
Alia precatio ituri cubitum (Omnipotens sempiterne Deus, gratias ago)
115. Alia (Pater coelestis, sive dormiamus)
Alia (O Jesu mi dulcissime)
Alia (Dulcissime Jesu)
116. Laus Dei pro Sanctis
116. Ad Sanctum Angelum Custodem (Obsecro te Angelice spiritus) 116. Aspirationes (Ecce me Domine)
117. Dum vadis ad lectum (En vitae aeternae salutis)
117. Oratio ad Virginem
I. Ave Maria.coaeli terraeque Regina
118. II. Ave Maria Domina
119. III. Ave Maria laetitia coeli
120. IV. Ave Maria aeterni Regis h-iater
121. V. Ave Maria, ave inter sanctos
122. VI. Ave Maria sole clarior
123. VII. Ave Maria mater misericordiae
125. Collatio Vespertina juxta puncta in Sacramento poenitentiae posita. Preces juxta exertitij matutini paucis mutatis.
Dum vadis ad lettam
Oratio devota
126. Oratio tempore tentationis
127. Oratio in quacunque tribulatione
Resignatio in voluntatem divinam tempore adversitatis

129. Brevis acnts contritionis (O amantissime)

Alius adus (O mi Deus, doleo)

130. Litaniae ad Sanctus Ignatius

133. Officium Sancti Ignatii

Ad Matutinum Hymnus

Cum mundus in caligine reatum jaceret
Et haeresutn fuligine suffus indoleret
Rerum supremus arbiter misem, ingementis
Movit viri cor graviter incommotis medentis
Fuit vir hit Ignatius missus medela morbis
Virtute cujus laetius late vireret orbis.

Ad Primam

Ignatius Mavortiae se consecrat corona
Spem fregit hujus gratia Bellona ...
Curatus ager cogitat vias inire vita
Iste (?) Divus excitat renunciens avitae
ares paternos deserit plenusque charitatis
Ubique semen inserit salubre sanctitatis.

Ad Tertiam (olvashatatlan)

Ad Sextam

Tricennis mira factus est tyro latinitatis
Huc insolens adactus est ardore charitas
Ut auctus inde nobili sodalium sequela
Rebus vacaret fertili mortalium medela
Calumnias et verbera sanatque carceresque
Tulit, tulitve vulnera libentius necesque

Ad Nonam

Sublimus inter aera Ignatius tenet
Quando refulgens sidera precando contuet
Apostolos in Indi cum ablegat hit vepretum

Cum coeteris exoticum hic excolit rosetum
Aufert suorum cordibus sodalium pavorem
Cum Christus ipsis onmibus supponderit favorem.

Ad Vesperam

Mox ordo Jesu nomine ... (olvashatatlan)

135. Ad Completorium

Jam vitis isthic serpserat Ignatio satore
Orbemque sterne (?) sepserat coelestium favore
Cum strenui metis militis post hac relictis castra
Indepta nomen coelitis poli subivit astra.
O Patriarcha lumine dignare nos paterno
Opemque natis limine trans mitte de superno.

136. Officium Sancti Francisci Xaverij⁵⁶

137. Officium Beati Francisci Borgia S.J.

141. Officium Beati Aloysij Gonsaga S.J.

145. Officium Sancti Stanislai Kostka S. J.

⁵⁶ Az itt következő szentek officiumaihoz rövid himnuszok is tartoznak.

148. Officium trium martyrum Japonensitum: Joannis, Pauli et Jacobi Societatis Jesu.
149. Litaniae ad Sanctum Franciscum Xaverium
157. Hymnus ad Sanctum Franciscum Xaverium (Francisce mundi gloria)
153. Officium Sancti Alexii
157. Hymnus ad Sanctum Sebastianum contra pestem (Sebastiane Martyrum). Oratio ad Sanctum Rochum.
158. Hymnus ad Divum Franciscum Seraphicum (Francisce pauper et humilis)
160. Hymnus ad Sanctum Ferdinandum Episcopum Calatinum
(O mi dulcis Ferdinande)
161. Hymnus ad Sanctum Leopoldum
(Leopolde Sancte Marchio)
162. Cultus Sanetorum Patronorum Regni Hungariae
Hymnus ad Sanctum Stephanum primum Regem Hungariae
Columna scrg fidei decus Pannoniae
Rex Sancte Stephane
Per quem purpurei flores Ecclesiae
Et virent animi foecundo germine
O Christiani populi dulces delicia
Sol serenissime
Qui foedas Tenari fugasti tenebras
Et sanctus Fidei dedisti faculas
Tibi coronam coelitus delatam singuli
Gaudeamus subditi
Felices animi qui parent Stephano
Beattan obsequi est fali Domino
Solatium Pannonige devoti supplicum
O Patrocinitum!
Per te confidimus aeterna consequer
Qua solum petimus Trophaea solij. Amen.
163. Hymnus ad Sanctum Ladislaum
Ladislae quaeso tobis
Te laudare possim votis
Quem sublimem teira pitis
Inter preces coeli vigs
Meditatum veneror
Qui in saxa convertisti
Aurum spartum dum vidisti
Illud jaci, ut salvaret
Fuga se, et inescaret
... (?) tuos milites
Quem post fata Varadinum
In paratum terra fnum
Currus liter a Vectore
Vi miranda transtulit.
Da ut in hac lacrymosa
Valle tua gloriosa
Facta sequear, et post mortem
Tecum paris vitae sortem
Aeviternam consequar.

164. Hymnus ad Sanctum Emericum Ducum Hungariae

Emerice castum lilium
Flos illibate Pannonom
Qui puritatis vinculo
Te liberasti seculo
Et enbulisti floridis
Justitiae areolis:
Meserva quoque liberum
Ab omni sorde scelerum
Ne mentem meam inquiet
Quidcuneque Deo displicet.

164. Hymnus ad Sanctum Adalbertom

Salve Pater pauperum
Margarita Principum
Specula ...
Gemma Christi ...
Qui pro Ducis ...
Trilla ...
Inter sacrificium
Reddidisti Spiritum
Da mihi labilium
In extrema temporum
Horam dilectissimum
Invenire Dominum.

165. Ad Sanctum Georgium

Georgi Martyrum Heroe fortissime
Trifaucem Cerbenun cui datum vincere
Dum stygem (?) domitis calcare faucibus
Virtute nobilis tentavit animus
In vota annue o gemma Martyrum
Cum Bella tempore fatali criminum
Indicit Tartarus, ut vincat facere
Ne cadat animus devictus crimine.

166. Ad Sanctum Joannem Elemonisanum

Joannes bonc pastor! tuique gregis amor
Salve, o verum speculum cunctorum praesulum
Tu tristi júbilus, tu claudobaculus
Tu coecis lumen, sitiénti flumen
Afflicto gaudium, Tu Pater pauperum
O fac ut insequamur aeterna gaudia.

166. Ad Sanctum Martinom Episcopum

Iste confessor Domini colentes ...

167. Ad Sanctum Henricum Imperatorem

O Henrice decus Regum
Imperator Maxime
... (olvashatatlan)
Et zelator gloriae
Per ... quo sprevisti

... fasces Solium
Illibatus dum vixisti
Velat castum lilium
Cum dilectam Cunegunde
Conjuge et Virgine
Fac nos quoque tam ...
Tam beate vivere
Ut qui modo separamur
In hac vita misera
Ibi tecum unamur
Per aeterna vincula. Amen.

169. Officium parvum

Sancta Catharina Virgine et Martyre
Ave Virgo Catharina
Ave Martyr et Regina
Ave Sponsa Christi vera
Ave mitis et syncera
Ave Virgo Deo digna
Christo precor me consigna
Preces audi juva volui
Cor in bono sit immotum

Ad Primam

Christus faxit ... (olvashatatlan)

Ad Tertiam

O beata Catharina
Babylonis de se...
Juva rapi me clientem
Christo praesta servientem
Christum pro me fac appella
Salvet mortis de procella.

170. Ad Sextam

Superare juva mondom
Ne demergar in profurdum
Ne permittat naufragari
In peccatis, in hoc mori
Virgo Dei meruisti
Et sic coelos ascendisti.

Ad Nonam

In conspectu Virgo Dei
Memor esto precor mei
Memor esto supplicantis
Ut de malis lever tantis
In peccatis constitutus
Mille malis involutus
Per te precor expediri
Vellem ... impediri.

Ad Vesperas

Tu me vi se hunc infirmum
Fac ut Christus ... firmum
Agonista Dei fortis
Esto praesens hora mortis
Fac ...

...

171. Ad Completorium

Cum postrema venit hora
Adsis Virgo tunc decora
Non me duplex mors infestet
Jesus Christus illud praestet
Tua prece exoratus
Voto tuo imploratus
Idem Pater illem natus
Det Maria dulcis gratus
Idem donet summum Flamen
Quod cum istis regnat. Amen.

171. Hymnus ad Sanctam Catharinam

Gaulle Virgo Catharina
Quam refecit lux divina
Ter quaternis noctibus
Gaulle quod tua doctrina
Philosophos a ruina
Fraxisti et erroribus
Gaulle quia meruisti
Confortari voce Christi
Per preces divinitus
Gaulle quia convertisti
Sponsam Regis et vidisti
Rotas fractas coelitus.
Gaude sertis coronata
Et ... venerata

...

Esto nobis advocata
Apud Deum Virgo grata
In nostro certamine.

172. Officium parvum de Sancta Barbara Virginis et Martyris

Hymnus ad Matutinum

Cooperat Solis juhar albicare
Cooperat terris radiare lumen
Diva cum plenum tenebris reviscit
Barbara claustrum.
Sed labor lucis Deus, et diei
Plenus affluxit triserabionum (?)
Fluminis instar.
Cuncta ... fuit illa luce
Sed voluptatas etiam beatas
Inter et ... cordis

Barbara ...
Sint tibi grates Pater atque ...
Nulla te fili taceat vetustas
Spiritus Sancti ...

173. Ad Primam

Plenus irarum Pater et deorum
Filiam saevum rapit ad tribunal
Urget ut supplete veneret aras
Filia thure.
Barbaris quanquam cruciata poenis
Non tamen jussis gerit obsequelam
Stat suis verbis Fideique leges
Barbara servat.

Ad Tertiam

Sasra cum Virgo ... (olvashatatlan)

174. Ad Sextam

Virgo Divorum sasra cum tuctur
Nuda crudeli laceratur ictu
Manat e membris cruor, et cruore
Terra madescit.
Acriter quamvis laniata Virgo
Non tunen mentem laniata mutat
Carcerem visit Deus, et medelis
Vulnera curat.

Ad Nonam

Sit licet Virgo satiata poenis
Non termen poenis saturata mens est
Judicis, femim jubet expediri
Judicis ira.

Ad Vesperas

Ave h-lartyr gloriosa
Barbaragi generosa
Paradisi vernans rosa
Castitatis lilium.
Ave Virgo pulchra tota
Charitatis fonte lota
Dulcis mitis et devota
Vas virtutum omnium.
Ave criminis igeara
Sponsui audis voce clara
Veni pulchra veni chara
veni coronaberis.
Ave Barbara serena
Pulchra quasi lupa plena
Sponsum agnum sequeris.
Ave Barbara beata
Quae cum Sponso praeparata
Nuptiarum adoptata

Introisti gaudia.
Ave fulgens Margarita
In corona Jesu sita
Tam in morze quam in vita
Sis nobis propitia. Amen.

175. Ad Completorium

Virgo crudelis Patri scita ferro
Virgo mortali spoliata vita
Auget astrorum sasra tecta donis
Auget et orbem.
Membra nam servert tumulata murdus

Spiritus vero nitet inter astra
Et serenata sine fine cernit
Numinis ora.

176. Hymnus de Sancta Rosalia Virgo contra pestem

Ave rosa sine spina
Contra pestem medicina
Rosalia Dux inclyta
Recens a mundo cognita.
Exemplum secuta Christi
Mundum relinquens sprevisi
Quidquid Pater offerebat
Quidquid aula promittebat.
Ad montana procurristi
Specum ferro pertulisti
Monitorem ut haberes
Propositi quem videres.
Angeli te docuerunt
Mundum novam offenderunt
Quo Deo vices solvere
Rosas fragantes mitteres
Antrum coelum ...
In quo Christum con...
Apostolis comitatum
Angelis Matre stipatum.
Ab hoc corona donata
Ad nuptias invitata
Terras libans resignisti
Coelum felix introivi.

177. Tua Sacra post haec ossa

Nulla unquam texit fossa
Sed rupes aquam jugiter
Stillans occlusit fortiter.
Post tot saecula revelata
In Patronam orbi data:
Contra pestem nobis fave
Dum tibi oramus ave.
Laus honor sit Majestati,

- Uni, Trinae Deitati
Rosalium exultanti
Pestem per eam sedanti. Amen.
177. Hymnus de Sanctam Apolloniam Virainem et Martyrem contra dentium dolorem.
Virgo Dei egregia
Pro nobis Appollonia
Funde preces ad Dominum
Ut toltat onme noxium.
Ne pro reatu criminum
Morbo vexeunt dentium
Sed sanitate corporis
Gratulemur et capitis.
178. Hymrius de Sancta Lucia Virgine et Martyre
O Lucia post tormenta
Et tol Erebi inventa
Contra tenellam Virginem;
Inter igne atque picem
- Coecam rides mundi vicem
Et stygis orei mares
Semper casta Virgo manes;
Nec e loco mobilis:
Tandem guttur perforata
Sponsa coeli praeeparata
Tuo Sponso ...
Per hac tua Sancta (?) ...
Oculorum ...
Ut sit nobis impetra
A dilecto tuo Jesu
Qui est mundi gloria.
179. Hymnus ad Sanctam Margaritam Virginem et Martyrem
Aeternitatis annula inserta Margarita
Dilecti Sponsi digito portari digna vita
Fac ut qui terra luto tenemur miseri
Eliberari tuto possimus consequi
Et mente illibata pora a crimine
Luce clari beati queamus vivere. Amen.
179. Hymnus ad Sanctam Elisabetham Viduam Andreae
Regis Htmgariae filiam
O felix animus Elisabetha
Terrenis omnibus sic expeditu
Ut sceptro solio et ipsa purpura
Spretio ... amaret aethera.
Quae qui non diligit in mortem labitur
Quae qui non eligit aeternum perditur
O Sancta anima Regina vidua
O pia Domina lux serenissima (?)
Alsiste supplici et da contemnere
Quod petit fragili collapsum tempore. Amen.

180. Hymnus ad Sanctam Kunegundam

Sancti Henrici Imperatoris Castissimam Conjugem
Augusta Kunegundis! o dulce pretitum!
Quae cordibus es mundis dulce delictum
Tu Virgo in conjugio, illaesa in incendio
Merum prodigium.
Tu sceptrum tu coronas regalem purpuram
Et omnem mundi donas tuo Jesu gloriam
O castitatis liliū! o puritatis speculum
Fac ut te diligam.
Et doce nos amare quod nunquam interit
Nam vanum est sperare quod usque praeterit
... tecum opto vivere, nam ille nequit sapere
Qui Detum negligat.

181. Hymnus ad Sanctas Virgines et Martyres

Dum saevit Affricus ... rosa rutilat
Et austro viola perflante purpurat.
Et curus lilia prona dissuaviat
Vis nulla eroborat, et nulla examinat.
Dum fervet carnifex exurgunt Barbarae
Secantur ubera, clarescunt Agathae:
Dum fumant balnea strigunt Ceciliae:
Dum tela depluunt nascunt Ursulae.

Flammis exilio triumphat Flavia:
Uncis equleo, cruceque Eulalia
Virgis, pecunibus, flammis Febronia:
Rotis sartagine vinclis Euphemia:
Tredia ardentibus fuste Serapia
Ferre craticula ferrisque Maxima.
Securi et oleo servente Eulampia
Lucia gladijs, et Agnes ignibus.
Christina lacubus, flagris fornacibus.
Susanna varijs torta securibus.
Cruce et lampadibus Firmina ardentibus
Has Christus gloria coelesti munerat:
Has Sponsas habili nexu consociat
Et sexu fragili triumphos numerat
Coeloque ex humili coronas duplicat.
Profuso sanguine aeternum purpurat.
Pro casto pectore aeternum sociat;
Pro momentaneis aeternum pignorat.
Pro ferro et ignibus aeternum roborat.
Aeternis gaudijs paceque inaugurat.
Coeloque lucidas stellas connumerat (?)
Pro vita labili aeternum animat,
Pro poenis brevibus aeternum recreat,
Maritat humiles doctis coelestibus,
Maritat rumidos (?) aeternis ignibus (?)

182. Amicat teneras primis virtutibus
Lassant validi magnis sceleribus.
Qui speras maxima coelos inambula,
Ut parva referas mundum perambula.
Quid sunt haec aliud quam terris fabula
Vel tanquant vitreas commissa pocula. Amen.
183. Sacramentturt Eucharistiae
Voti affectus ad Clu-isriun suscipiendum
184. Desiderium
185. Dum Venerabile suscipies
186. Gratiarum actio
190. Post missam oratio Saneti Augustini (Dispone jam benia issime Pater)
191. Sui ipsius oblatio a S. Ignatio S J. F. usurpata (Suscipe, Domine tmiversam libertatem)
Oratio Sancti Francisci Xaverii (Aeterne rerum)
197. Post Litanias Lauretanus pro felici morte⁵⁷
199. Oratio mendicantis a Beata Virgine (Saluto te humillime)
211. Igniculus Amoris erga Beatam Mariam
211. Canticum in laude Beatae Mariae Virginis (Te Matrem Dei laudamus, Te Mariam Virginem profitemur)
215. Cultus Sancti Angeli Custodis aliorumque Tutelaritun coelestium Spirituum Officium parvtun Saneti Angeli Custodis
221. Litaniae ad Sanctos Angelos
223. Pulcherrimae protestationes quinque directae ad Angelum Custodem compositae a Sancto Carolo Borromeo
226. Aliae septem piaae oratiunculae ad Beatam Mariam Virginem pro felici obitu⁵⁸
234. Innocentii III: Hymnus ad Beatam Virginem Mariam
(Ave mundi spes, Maria)
239. Salus aegrotum
240. Litanía (betegekért)
247. Officium parvum de septem doloribus Beatae Virginis Mariae (Septem tuos dolores)
249. Placatus Beatae Mariae Virginis (Stabat IVIatar dolorosa)
252. Officium parvum pro fidelibus defunctis
Dies irae
255. Litaniae pro fidelibus defunctis
257. Veni Crator Spiritus⁵⁹
259. Officium parvtun pro omnibus festis Beatae Virginis Mariae
Ad Matutinum
Omni die dic Mariae⁶⁰
265. Actus contritionis
266. Oratio devotissima Sancti Augustini ad Sanctissimam Trinitatem
268. Gratiarum actione ad SS. Trinitatem. P. Canisij
271. Hymnus ad S. Trinitate pro amore Dei
(O Trinitatis unitas)

⁵⁷ Szent Mechtild három imádsága.

⁵⁸ Az írásképetől az oldaltól többször is változik.

⁵⁹ A himnusz nem írták le teljesen. Ismét változik a kézírás, ill. egészen eltérő a füzet beosztása.

⁶⁰ Hymnus Sancti Casimiri. (C. C. 458)

275. Septem gaudia Beatae Virginis (Gaude Virgo Mater Christi)
277. Septem dolores Beatae Mariae Virginis ex Simeonis vaticinia
279. Hymnus ad Beatissimam Dei Matrem
 Marin Mater Numinis⁶¹
281. Ad 5 Vuluera salutationes (Salve vulnus gratiosum)
283. Septem verba a Christo in eruce prolata (Ave Jesu, qui mactaris)
284. Pia salutationes ad septem effusiones sanguinis Christi contra septem vitia capitalia
 (Ave Jesu qui cruorem)
286. Hymnus pro amore Dei ad Christum Crucifixum (Amoris o incenditum)
287. Alius hymnus ad eundem Jesum crucifixum (O fons amoris unice)
288. Oratio Sancti Gertrudis ad Jesum (Quis sicut tu Domine)
289. Salutatio ad Jestum amantissimturt (Ave dulcedo cordis mei)
289. Oratio ad Sancttirt Dismam mab mm agonizantitun Patronom
291. Officium Immaculae Conceptionis quod gratissimttm sibi revelavit Deipara devoto
 funulo suo Alphonso Rodriguez e Societate Jesu et S. D. N. Paulus V Anno 1615 ...
 (Hymnus: Salve Mundi Domina⁶²)
295. Litaniae Lauretanae
299. Sacramentturt Poenitentiae
303. Officium parvum Sanctae Annae
 (Hymnus: O Gloriosa Domina)
306. Litaniae de Sancta Anna
307. Coltus Sancti Josephi Sanctissimae Dei Genitricis Sponsi
 Officium parvum de Sancto Josepho (Hymnus: Joseph David Filius clara stirpe
 natus).⁶³
309. Hymnodia de Sancto Josepho (Salve Pater Salvatoris)
311. Litaniae de Sancto Josepho
313. Exercitittm singularis devotionis erga Sanctum Josephum consistens in quinque
 orationibus
315. Triginta res piaie spirationes ad Jesum
321. Lessus aeternitatis damnatorum (Quo me vocas aeternttas)
339. Officium Patris Sancti Francisci
 (Hymnus: Viliorom sacabie⁶⁴)
347. Prosa de Jesu super omnia amabili
 (Vis tibi dicam Jesu mi?)
 (Gaudete dulces lachrymae)
348. Jesu cordis gaudium
348. Jubilum Sancti Bernardi de Sanetissimo Eucharistiae Sacramento
 O magrum Sacramentum
350. Hymnus Sancti Bonaventurae
 Ave vivens hostia
353. De Jesulo Nato prosa
 Infinitae bonitatis
355. Alia ad Jesum
 O Puer dilectissime

⁶¹ C. C. 491.

⁶² C. C. 495.

⁶³ C. C. 556.

⁶⁴ C. C. 551.

355. De Beata Virgine prosa
 Lucesce stellis amicta
356. Messis mortualis
 Est messor cognomerito
358. Duodecim horae diei sive puncta totum diem dirigentia
359. Sex documenta Sancti Bonaventurae cuilibet proficere volenti utilissima
360. Sexaginta Spirituales sententiae valde notabiles
362. Contra pestem oratio
363. Exercitium vespertinum
366. Menyországnak királynéja
367. O áldott Szűz Anya
368. Ave rubens rosa, Virgo speciosa
368. Idvez-légy szép rosa
369. Ave Stella matutina
370. Idvöz légy szép rosa
371. Jer mi dicsérjük a Szép Szűz Máriát
371. Prosa de Annuntiatione Angelica
372. Hymnus de Sancte Ignatio (Virum admirabilem)
373. O stellula Niaria fulgida
373. Az Angyali üdvözletről (Ave Maria gratia plena. Így üdvözlé Angyal)
374. Ez világot Adam
375. Küldé az Ur Isten
376. Küldé az Ur Szent Arkangyalát
376. Ave Marfia boldog Isten Annya
377. Áldot gyümölcse szép Szűznek
378. Szűz Mária kegyes Anya
380. Idvez-légy Maria, te vagy tenger csillaga
381. Mittitur ad Virginem Dei fortitudo
381. Küldeték a Szent Szűzhez
381. Missus Gabriel de coelis, Verbi bajulus fidelis
382. Ave Mater Jesu Christi
382. Gabriel égből küldeték követséggel terhelteték
383. Gaude Virgo gloriosa Mater Christi
384. Eörülly dicsősséges Szép Szűz Christus Annya
385. Szűz Mária Christus Annya Menyország királynája
386. O dicsóült szép kincs
387. O Maria Virgo pia
388. Szűz Mária Christus Annya, emberi nemzetnek
389. Jesu Salvator mundi aurator
389. O Szeplőtelen s megfedhetetlen
389. Jesus Szerelmünk és édességünk
392. Alia Oratio in adversitate spiritus
395. Divi Dominici Carthusiani Exhortatio ad poenitentiam (Homo Dei creatora⁶⁵)
397. Alia prosa de morte (Horrenda mors, tremenda mors⁶⁶)
401. Martyrium Sanctarum Virginum (Dum saevit Africus⁶⁷)

⁶⁵ C. C. 798.

⁶⁶ C. C. 771.

⁶⁷ C. C. 565.

402. Hymnus ad Jesum (Veni Jesu, veni amor⁶⁸)
403. Christus feltamada mi bönünket el-mossa
403. Christus feltamada igasságunkra
404. Fel támad az mi életünk
405. Officium de Sancto et Glorioso Apostolo Juda Thadaeo
414. Tres modi gratiosi eliciendi facile actum contritionis

János Sávai

A Song-book from Gyergyó Region

The Character of Virgin Mary in the Songs of a Prayer-Book Manuscript from the 17th Century

In the 17th century there was a lack in Catholic priests in many regions of Hungary. So greater task had the so called *licenciátus* (lay leader of the religious community) who worked with the permission (*licentia*) of the bishop in Transilvania, as well. One of their jobs was to lead and direct the singings. The author found a prayer- and hymn-book manuscript written in the 17th century. In his essay he introduces the song-book and the veneration of Virgin Mary from the lyrics.

⁶⁸ C. C. 736.

(368)

Nota eadem

Idvez-légy [zep rosa Szűze[se]g vé[ra]ga Chri[stus]nak dajkaja s kegyelemnek Annya.
Rf. Kerunk ne légy bűnűnknek te Bo[st]zu álloja. Hogy ellensé[ge]nk mérge lelkűnket
meg ne sértse pokolra ne ejtse.

Idvezlégy zőldellő s égő csipke-bokor ki által kegyelem menyorfzág[ba]l ránk
forr. Rf. Téged kedvelt menyorfzág[ba]znak hatalmas kiralya. Választott ő magának hogy
lennél árvainak megvigasztalója.

Azért [zep virágzó Jefe vesző szála. Szivűnk keménységét irgalmad lágyítsa.
Rf Ne [ze]vedd hogy el e[st]űnk halalban el v[e]sz[et]űnk. (369) Sőt kegyelmet nyerhe[st]űnk
s neked énekelhe[st]űnk [ze]pen dicsirhe[st]űnk.

Idvez-legy bűnösök kedves [z]ó-[z]óllója. Joság Kedvellője érdeműnk adoja.
Rf. Angyali kézben fénlő ékes arany Nád-[z]ál. Egék fel nyílt kapuja kin Istennek
malasztja éppen mi reánk [z]áll.

Halálunk oráján Szent Fiadot kérjed Ellenűnk fel gerjed haragját enyhítsed.
Rf. Légy [ze]gés[se]ggel kérűnk erőtlenségűnkben hogy végső ki-muláskor ne e[st]űnk
kéfértetben Nyerd meg Szép Szűz. Amen.

C.C. 451.

1667
 O aldot Szűz Anya, Mennyei szép rosa, Boldog
 Menyorognak drága gyöngy-virága, Bű-
 nösöknek edes szőlője, Vigyáz veánk, és
 Anyánk, Angyaloknak nagyságos Apjához
 Imádkvát érettünk drága Szent Fiadat, Hogy
 láthassuk, Mennyben Szent Anyánkat, Hogy
 mely boldogok azok kik téged dicsőírnék, Vigyáz,
 fízel melled virág énekelnek Szent Fiadnak,
 azok kedvet telnek, Vigyáz etc.
 O Szent Haromságnak Szolgái, leánya, adgy or-
 szolgádnak dicsőret monda, Szent nevelő
 örökre alda, Vigyáz veánk etc.
 Dicsőírnék téged Angyali Seregek, drága Menyor-
 ognak szentek, Vigyáz etc.
Időselegy, aldot legy ifjennék Szent An Jézusnak
 Szolgádnak, legy meg halgatoja, Vigyáz etc.
 Tenger fővenyének mennyi, búsága, Vigyáz etc.
 rósa, drága, énekelte, Vigyáz etc.
 nek Szent Anya, Vigyáz etc.
 Anzatos fízel, kerünk edes Anyánk, hogy mi
 Szent József, a mi végső orant, jobb kez-fél
 állafon, Szent Anyánk, Vigyáz etc.
 Dicsőret dicsőrege, aldot Szent Fiadnak, Mened-
 gyi mofcsének, az aldot Jézusnak, Szent
 Felekkel az Szent Haromságnak, Vigyáz etc.

(367)

Nota Harcz ember elete

Ő aldott Szűz Anya, Mennyei szép rosa. Boldog Menyorzágnak drága gyöngy virága. Bűnösöknek édes szófzólója Vigyáz reánk édes Anyánk Angyaloknak nagyságos Afz/zonya.

Haitcs hozzánk o Anyánk Angyali orczádót,
Imádgyad érettünk drága Szent Fiadat, Hogy látha[suk Mëhnyben Szent Anyánkat.
Vigyáz.

Mely boldogok azok kik téged dicsirnek, Buzgo Szivel néked vigan énekelnek,
Szent Fiadnál azok kedvet lelnek, Vigyáz etc.

Ő Szent Haromságnak Szolgalo leánya adgy erot Szolgádnak dicsiret
mondásra. Szent nevédet örökké áldádfra. Vigyáz reánk etc.

Dicsirjenek téged Anygyali Seregek drága Menyorzágbán tífztaságos Szűzek
vélek egygűt boldogságos Szentek. Vigyáz.etc

Idvez-légy s' aldott-légy (Istennek Sent An)* Jesusnak Daikaja. Szegény
bűnösöknek kegyes szófzöllója, szolgaidnak legy meg halgatoja. Vigyaz etc.

Tenger fővenyének mennyi fokasága, tavafzi rosáknak drága szép illattya, ugy
áldott légy Istennek Szent Annya. Vigyáz.

Alazatos szivel kérünk édes Annyánk hogy midőn éljövend ami végső orank,
jobb kéz-félől állafson Szent Atyánk. Vigyáz.

Dicsiret dicsőfség aldott Szent Fiadnak, Méhed gumólcisének az aldott
Jesusnak Szent Lélekkal az Szent Haromságnak. Vigyaz.

C.C. 465.

* Később áthúzva.

Polner Zoltán

A NÉPI IMÁDSÁGOK SZŰZ MÁRIÁJA A DÉL-ALFÖLDÖN

Amióta első királyunk a keresztény Európa nemzetei közé vezette azt a rendkívüli adottságokkal rendelkező, de túllontúl érzékeny és türelmetlen népet, amelyet magyarságnak nevezünk, két egymástól különböző kultúra művelőivé is tette őket. Jóllehet, az ázsiai pusztákról hozott pogány hitvilág egyre kevesebb ösztönzést kapott a századok folyamán, mégis napjainkban a szóhagyományon alapuló hiedelmek, ráolvasó-töredékek reneszánszának lehetünk tanúi. Ugyanakkor a meghonosodó és kiterjedő krisztusi hit, a keresztény egyház tanítása új életformát és szellemiséget teremtett őseink művelődési szokásaiban, rítusrendszerében.

Szent István királyunk azt is törvénybe adta az egykori szabad törzsek fiainak, hogy tíz falu közössége építsen egy templomot, emeljen Istennek méltó házat. Országát pedig Szűz Mária pártfogásába ajánlotta. Szűz Mária, régi nagy patrónánk azóta is kegyes védelmezője a szegény magyaroknak, akiket tatár, török, német, orosz tördelt ezer év alatt.

Mária tisztelete a népi vallásosságban elképzelhetetlen az archaikus népi imádságok vizsgálata nélkül. Már csak azért is, mert Mária fölmagasztosuló alakja a szövegek lényegi kérdését ragadja meg.

A népi imádságokról, mint folklór kategóriáról 1970 óta beszélhetünk, vagyis amióta Erdélyi Zsuzsanna a Magyar Tudományos Akadémián bemutatta az akkor rendelkezésre álló anyagának legértékesebb szövegeit.

Hogy ő előtte már mások, többek között Kálmány Lajos, Bálint Sándor is fölfigyelt a népi imádságokra, az nemcsak a jelzett kutatók szerencséje, hanem a terep pontos ismeretének eredménye is. Kiváltképpen Bálint Sándor esetében, aki kutatói zsenialitása és gyűjtői tapasztalata révén megérezte az ismeretlenség homályában tornyosuló szövegek monumentalitását.

A néprajzkutatók manapság gyakran hivatkoznak Bálint Sándor: A szegedi nemzet című immár klasszikus munkájára, amely a szegedi nagytáj népeletével foglalkozik. A szegedi kirajzás katolikus népének története lexikális gazdasággal és tömörséggel jelenik meg könyve lapjain. A jeles tudós elsődleges kritériumnak az ő-ző nyelvjárást tekintette, és annak alapján jelölte ki a szegedi nemzet földrajzi határait. Ebbe a történeti és a mai Magyarország 148 községe és tanyavilága tartozik. Nagyrészt olyan községek, amelyek ma Romániában és Jugoszláviában találhatók. De nem lehető föl közöttük azon a községek, amelyek katolikusok ugyan, ám nem az ő-ző nyelvjárást beszélik.

Mindezt csak azért közlöm, hogy gyűjtési területemet pontosan behatároljam. Gazdag anyagot találtam azokban a városokban, falvakban, amelyekben Bálint Sándor nem gyűjtött, illetve ha gyűjtött is, lakosságát nem tekintette a szegedi nagytáj népének. Jóllehet, az általam megismert 62 község többnyire azonos a szegedi nagytájjal, de több is, kevesebb is annál. Nem más, mint a közigazgatásilag ismert Csongrád megye, ahol olyan zárt *ë*-vel beszélő város található, mint Szentes, vagy mint a Makó környékén levő Csanádpalota, Királyhegyes, Bökény, Apátfalva.

Példaként Apátfalva vallásos népének felmérhetetlen értékű archaikus imádságait emelném ki, minthogy a XVIII. század közepén palóc földről igen sokan telepedtek meg Apátfalván és a szomszédos községekben. A nyelvjárásukra jellemző *ë*-zés, *í*-zés még ma is valóságos kis szigetet alkot a Maros-parti tájon.

A földrajzi behatárolás azért is fontos, mert összehasonlítási lehetőséget kínál Erdélyi Zsuzsanna országos gyűjtésével. Hivatkoznom kell még Silling István Kupuszinán gyűjtött szövegeire is, amely Boldogasszony ablakában címmel 1992-ben jelent meg. Kupuszina (Bácskertes) eltérő nyelvjárása ellenére a szegedi nagytáj szomszédságában található. Így csak „különleges” motívumait emelem ki. Számomra a legfontosabb kérdés, van-e olyan imádságtöredék, amely máshol ismert, Szeged környékén azonban ritka vagy egyáltalán nem lelhető föl.

Így aztán nem felel meg a valóságnak, hogy gyűjtésem kizárólag a Dél-Alföld népi hitvilágát reprezentálja. Mindazon motívumok, amelyek Erdélyi Zsuzsanna gyűjtésében megtalálhatók, többnyire Csongrádban is ismertek. Ez pedig az imádságok országos elterjedtségét bizonyítja.

Az elmúlt harminc évben sem búcsún, sem templomban, sem kisebb vallásos közösségben nem gyűjtöttem. Mindenkor házról-házra jártam. Éppen azért megállapíthatom: népi imádság-adatközlő nem létezik.

Számtalan olyan hívő asszonnyal találkoztam, aki csak a Miatyánk, az Üdvözlégy Mária, a Hiszekegy és esetleg az *Én* Istenem, jó Istenem kezdetű imádságot tudta elmondani. Sokan sohasem hallottak az „aki ezt az imádságot elmondja” záradékkal végződő szövegről. Aminthogy nem ismerték az *Én* lefekszem én ágyamba kezdetű imádságot sem. Ugyanakkor ezektől az asszonyoktól, férfiaktól babonákat, hiedelmeket, táltos történeteket, balladákat vettem hangszalagra, és ekkor még nem szóltam arról, hogy milyen emlékeket őriznek a háborút követő évekről.

A népi imádságok 40-50 soros szövegei több megkopott, kisebb imádság egymáshoz kapcsolódó egysége. Gyűjtőmunkám során 15-20 egymástól jól elhatárolható motívumot találtam. Az imádságok nyolc-tíz sorosok. Ezeket az imádság-motívumokat sokféleképpen variálják adatközlőim. A bennük található Mária-képet, Mária-síralmat, Krisztus és Mária párbeszédét vizsgálom.

Az úgynevezett genealógiai ihletésű szövegek kíváncsognak logikailag az imádságok élére. Az a kontextus, amelyet Erdélyi Zsuzsanna „kozmosz genezisének”¹ nevezett. Apátfalva, Bökény, Csanádpalota, Csanytelek, Földeák, Forráskút, Ki-

¹ Erdélyi 1976. 182.

rályhegyes, Makó, Maroslele, Mindszent, Szeged, Szőreg, Tápé, Tömörkény, Zákányszék adatközlői között gyűjtöttem ilyen szövegeket.

Tengeren van egy agfa,
agfa hozta ágát,
ága hozta bimbóját,
bimbó hozta virágját,
virág szülte Szent Annát,
Szent Anna szülte Máriát,
Mária szülte szent fiát
világ váltságára.

(Szőreg, Lakatos Istvánné
Kovács Mária, 1903. Gy.: 1976)

Egy bökényi változatban:

Ánafa lőterepedik,
ána szüli ágát,
ága szüli bimbóját,
bimbója szüli virágját,
virágja szüli almáját,
almája szüli Szent Emerencet.
Szent Emerenc szülte Szent Annát,
Szent Anna szülte Máriát,
Mária szülte szent fiát.

(Bökény, Mócsa Mihályné
Szentesi Márta, 1910. Gy.: 1984)

A genesis-motívum eredetével Dömötör Tekla is foglalkozott. Középkori latin szekvencia-sorokra vezeti vissza a gondolatritmus naivitásával egymásba kapcsolódó szöveget. A könnyű szülésért mondott varázsszöveg: Anna peperit Mariam, Maria peperit Christum²... ráolvasóként is ismert volt Európában, de újévi, lakodalmi köszöntőkben is előfordult.

Ritmikai párhuzama egy másik népi imádságban is megtalálható:

Ez nem madár,
szárnyas angyal,
szent oltáron igaz hit,
igaz hitben ereklye,
ereklyében boldog Anya.

(Szeged, Szokor Józsefné
Klámber Juli, 1915. Gy.: 1982)

² Dömötör 1974. 135.

Egy 1656-os kéziratban a Táléra való imádság³ így varázsol: Hetvenhétféle fájdalom / adjon lapfának, / adjon lapfának, / lapfa adjon szelemennek, / szelemen adjon szarufának, / szarufa adjon lécnak, / lécnak adjon lécszegnek, / lécszeg adjon szómának, / szóma adjon póznának, / pózna adjon szélnek.

Jung Károlynak a vajdasági Gomboson gyűjtött szerelmi varázsolása is hasonló ritmusú: Én rázom a fát, / Fa rázza a földet, / Föld rázza a vizet, / Víz hozza az én / Jövendőbelimet!

Egy zalai pásztorköszöntő szerint:⁴ Gyökér adja fáját / fája adja ágát, / ága adja bimbáját, / bimbó adja virágát, / virág adja almáját, / köszöntsük a Boldogságos Szűz Máriát!

Ezt a gondolatritmus jelenik meg egy Tápén gyűjtött holdimában is: Új hold, új király / hívnak engem vendégségbe, / de én nem mögyök. / Elküldöm a szemölcsömet. / Én küldöm Máriának, / Mária küldje szent fiának, / szent fia küldje Jeruzsálem kapujába.⁵

Az idézett népi imádság indító sora – Tengeren van egy agfa (helyesen: ágfa) – epikai pontossággal rögzít egy látszólag szürrealisztikus képet. Ám ez a kozmogóniai mítoszra utaló képi látvány az ősi szertartásos énekekben éppúgy föllelhető, mint a betegség elleni ráolvasókban. A tengerből kiemelkedő fa egyszerre involválja a teremtésmondák világfáját és az Édenkert két fájának lényegét, a teremtés mindenhatóságát.

A bibliai teremtéstörténetben két fának van különös jelentősége. Az egyik a tudás fája. Ábrázolása az ókeresztény művészetben rendszerint fügefá; később gyümölcsöző almafa. A másik fa az élet fája⁶ (arbor vitae), képi megjelenítése: pálmafa. Az idők folyamán szőlőtőként is ábrázolták. Belőle sarjad Jesse vesszeje.

A variánsok szövegromlása következtében az ágfa így hangzik: ánafa, álafa, árnafa, párnafa, pálmafa. A tengerből kiemelkedő pálmafa tehát nem irracionális költői kép. Torzult szövegi megjelenése hasonlóképpen folytatódik. „Telepedik már a fa.” Ez is a szövegromlás, elhallás, népi átírás. Néhány adatközlőn azonban pontosan tudja: Vagyis terebélyesedik az a fa, amely Jézus családfáját jelöli.

E folklorizálódott imádság ritkán került elő a gyűjtés során. Mindössze huszonnyolc ilyen töredékes szöveget találtam. Erdélyi Zsuzsanna gyűjteményében nyolc, Silling István könyvében egy ilyen imádság variánsa olvasható.

Kérdés, hogy a népi imádságok körébe tartozik-e ez a szöveg? De még ennél is jobban izgat egy másik probléma, mit értettek a középkorban imádságon, és mit értünk rajta ma. Erre a kérdésre még visszatérek a szenvedéstörténet eseményeinek elemzésekor.

Tételezzük föl, hogy az idézett szöveg nem imádság. Akkor micsoda? Sokrétű és tendenciózus egyházi tanítás. Jézus családjának, családfájának (anyjának, nagyanyjának, dédanyjának) levezetése. Elgondolkodtató, hogy miért nőközpontú a fölsorolás. Korszak meghatározó tényről lehet szó vagy az anyaság jelentőségé-

³ Pócs 1986. 150.

⁴ Dömötör 1981. 184.

⁵ Tápé, Magyar Jánosné Gyöngye Erzsébet, 1890–1974

⁶ Erdélyi 1976. 170.

nek hangsúlyozásáról? Annyi bizonyos, hogy a névmágia egyfelől a pogány hitvilág emlékét idézi, másrészt a család megtartó kötelékét hirdeti, méghozzá olyan közérthetően, hogy megjegyezhető lehessen a nép körében.

De értelmezhetjük ráolvasásként is, méghozzá védekező, bajelhárító szövegként, hiszen Erdélyi Zsuzsanna is idesorolta a genezis-motívumú imádságokat, amely ikonográfiailag Mettertia-kép: ⁷ Szent Anna – Mária – Jézus.

Itt említem meg egy másik kezdő imádság néhány soros szövegét, amelynek funkciója szintén a védekezés.

Fehér rózsza, Mária
gyönggyel gyökeredzik,
arannyal virágozik.
Négyszögletes a mi házunk,
négy szép őrzőangyal fekszik benne,
míg a Jézus aluszik.
Kakas megszólamlodik:
világ fölvirrad.

(Sándorfalva, Dobos Antalné
Szekér Terézia, 1895, Meszlen.
Gy.: 196)

Az adatközlő a Vas megyei Meszlenben született. Ezt azért hangsúlyozom, mert ez az imádság szűkebb pátriámban nem gyűjthető. Az elmúlt évtizedek során egyetlen alkalommal sem került elő a fenti kezdetű imádság. Erdélyi Zsuzsanna Somogy, Vas, Zala megyében gyűjtött több ilyen szöveget, míg Silling István Bácskertesről közölt ötöt.

Egyértelmű az imádság védő funkciója, ugyanakkor föltűnő a Mária-kép gazdag, barokkos díszítése: Gyönggyel gyökeredzik / arannyal virágozik. Feltételezhető, hogy ebben az esetben is képi ábrázolás folklorizációjáról van szó. Olyan festői alkotás szóbeli tolmácsolásáról, amelynek szépsége, alliterációja páratlan az imádságok között.

Az idézett két töredékes népi imádság mindig kezdő imádságként jelenik meg az adatközlők vallomása szerint. A következő nyolc-tíz soros imádság viszont már Mária éjszakai nyugovásáról és hajnali ébredéséről szól. A megfelelő helyen utalok majd Mária álmára is, amely szintén elterjedt és közismert szöveg.

Ó, hajnal, hajnal,
szép piros hajnal,
kiben Mária nyugodik,
Úr tőle születik,
pokol tőle töretik.

⁷ Erdélyi 1976. 183.

Eleven ostya, Úristen,
néked adom lelkemet,
fekete földnek testemet,
tőled várom örök üdvösségemet.

(Kiskundorozsma, Bende Lajosné
Gyuris Anna, 1902. Gy.: 1976)

Logikailag meghatározott sorrendet követek mostani elemzésemben, ám ez nem jelenti azt, hogy az adatközlők – már azok, akik ismerik ezt az imádságot – hasonló sorrendiséget alkalmaznának az imafűzésben. Legtöbbször általában indító imádságként szerepel, és a Kelj föl, Mária, kelj föl kezdetű könyörgéssel folytatódik. Megjegyzem, ez a rövid, tömör imádság nem tartozik a legismertebb imádságok köze.

Előfordulása Csongrád megyében: Apátfalva, Balástya, Deszk, Forráskút, Kígyópuszta, Kiskundorozsma, Kistelek, Klárafalva, Királyhegyes, Mindszent, Sándorfalva, Szegvár, Zákányszék.

Erdélyi Zsuzsannánál 16 előfordulás, Silling Istvánnál mindössze egy.

Az imádság egy egyszerű természeti képpel vezeti be a történet, amelynek jelen idejűsége egyszersmind időtlenné is teszi a szöveget. Majd egy följánlással folytatódik. A záró sor pedig kérés/könyörgés.

A világ piros hajnalban nyugvó Mária olyan látomás, amelyhez hasonló több is található az archaikus imádságok között. Az éj sötétjét előző, a hajnali fényességben pihenő Mária, akitől Jézus születik, már nem a fölsorolás racionalizmusával oktatja az imádkozót, hanem a hit kegyelmével ajándékozza meg. Először kerül meghitt kapcsolatba az egyén és az egyház. Az igehirdetőt ekkor az elszuttogott szöveg helyettesíti. Ezekben a sorokban találkozunk először Mária nagyságával, emberi méltóságával, az Anyával a könyörgő.

A hajnal pirosában megdicsőülő Boldogasszony ő, akitől Urunk Jézus születik a világ váltságára. Amint az Ómagyar Mária-siralomban, úgy a népi imádságokban is az istenség humanizálása történik meg. S ha már fennmaradt magyar nyelvű versemlékünkre hivatkoztam – anélkül, hogy stilisztikai fejtegetésekbe bocsátkoznék – hadd jelezzem meg, ezekben a szövegekben jól megfigyelhetők az ősi magyar vers két ütemű, kötetlen szótagszámú sorai.

Dehát a liturgikus ének-költészet, a himnuszok, az ünnepekre írt szekvenciák, breviáriumi himnuszok, verses históriák és officiumok közelében vajon nem ezek az imádságok-e az ősi magyar vers legfőbb bizonyítékai?!

Akár az Ómagyar Mária-siralomban, a népi imádságokban is megjelenik a latin himnuszok nagy vívmánya, a rím is. Igaz, bájosan naivak, kezdetlegesek, hiszen igék rímelnék egymással, valóságos kis igebokrok alakulnak ki, de zeneiségük így is nyilvánvaló. Így kerül a sorvégződéseken egymás alá a nyugszik, születik, töretik, távodzik igék monoton fölsorolása.

A *nyugszik* ige sokféle alkalmazását, ősi kifejezési módját a nyelvi különlegeség miatt említem meg. Adatközlőim szerint a szép piros hajnalban: Mária nyugszik, nyugodik, nyugoszik, nyugovék, és nyugovélt.

Pais Dezső 1970-ben Erdélyi Zsuzsanna népi imádságokat méltató tanulmányában írta: A Kapuvárról gyűjtött Mária-imádság így kezdődik: „Piros színű szép hajnal, / kibe Mária nyugvékol.” A nyugszik e különös tartozékának egyelőre nem tudom magyarázatot adni.”⁸

A rég használt, ősi magyar szavak itt bujkálnak imádságainkban. Imádság szó-tárt kellene csinálni!

A piros hajnalban nyugvó Mária-motívum a szentiváni énekekben is föllelhető. Az alvó Mária-motívum kapcsán elsősorban Szűz Mária álmáról kell szólnunk, amely a vallásos néphagyományban nagy népszerűségnek örvend. Szólnunk kell azért is, mert az elkövetkező imádságok kivétel nélkül „beteljesítik” Mária álmát.

A boldogságos Szűz Mária álma tulajdonképpen Simeon jóslását örökíti meg (Lukács evangéliuma), aki előre látta Krisztus eljövendő szenvedéseit. Jóllehet, az álom irracionális látomás, de valóságos történésekre épül.

Csongrád megyei adatközlőim csak töredékesen tudták föl idézni Mária álmát. Ezért Erdélyi Zsuzsanna⁹ és Silling István¹⁰ szövegeire hivatkozom. Ezek a laikus imádságok időtlenül idézik föl Mária és Jézus párbeszédét. Mária megvallja látomásos álmát, a legborzasztóbbat, ami egy Anyát sujthat. Jézus erre csak annyit felel: „Anyám, anyám, szerető jó édesanyám a te álmod igaz.”

Mária álma középkori egyházi irodalom ihlette szöveg. Hangütése, ritmikája alapján a népi imádságok közé sorolhatjuk, hiszen záradékában föllelhető a kegyes utasítás: „aki ezt az imádságot elmondja / hét halálbüntül megszabadítom.”

A Mária álma nem található meg az imafüzért alkotó népi imádságok között, pedig nagyerejű, hathatós imádságként tartják számon. Az álom-motívumban fölhangzó párbeszéd megjelenik az Arany Miatyánkban is, habár az hivatalosan megjelölt imádság volt. Jézus megjósolt kiszenvéde a soron következő Kelj föl, Mária, kelj föl kezdetű imádságban teljesedik ki igazán. Számtalan változat számol be az elfogott és elhurcolt Jézus kálváriájától, a keresztrefeszítés rettenetéről.

A Mária álma laikus verseiben Jézus ezekkel a szavakkal fordul Máriához: „Anyám, anyám, szép álmod álmodtál?” – „Aluszol, édesanyám?” Mária erre válaszképpen elsorolja fiának bekövetkezendő tragédiáját, amelyet megálmodott. Olyan érzelmi töltésű sorok sorjáznak itt egymás alatt, amelyek a Kelj föl, Mária kelj föl kezdetű versekben is rendre visszatérnek. Mária és Jézus párbeszéde zajlik ezekben a szövegekben. Mária hosszan, fájdalmasan beszél, Jézus szűkszavúan válaszol.

Kakasok szólnak,
Máriát kiáltanak.
Kelj föl, Mária, kelj föl

(Balástya, Csúri Istvánné
Pálincás Julianna, 1897.
Gy.: 1976)

⁸ Pais 1971. 365.

⁹ Erdélyi 1976. 647.

¹⁰ Silling 1992. 89.

A szenvedéstörténet eseményének bevezető sorai ezek. Az adatközlők legismertebb archaikus népi imádsága. Minden más imádság csak azután következik.

A népi vallásosságban Mária alakja fölmagasztosul az ismert szövegek alapján. A kialakult Istenanya-Mária kép azonban nem művészeti ihletéből táplálkozik. Mária anyai szerepe a meghatározó.

Több évtizedes gyűjtői tapasztalatból tudom, hogy mikor idős adatközlőim Mária nevét ajkukra veszik, és azt imádkozzák, „Kelj föl, Mária, kelj föl, mert megfogták szent fiad!” mindenkor sírva fakadnak, könnyezni kezdenek, elszorul a torkuk, megremeg a hangjuk.

Mária-édesanya-Boldoganya kiemelkedő helyet foglal el a hívő asszonyok életében. Olyannyira, hogy fogadhatja híveinek kérését, könyörgését, akik Jézushoz fordulnak, hogy járjon közbe érdekükben Szűz Máriánál. Így válik Jézus valóságos fiúvá, aki közvetít minden kérést, meghallgat minden panaszt és tolmácsol minden fájdalmas könyörgést.

A Szűzanya személye anyasága révén a megértő, a vigasztaló, a kéréseket teljesítő Boldogasszony.

Szűz Mária tragédiája szent fia szenvedésétől és kereszthalálától eredeztethető. De vajon melyik anya nem onnan számítja megpróbáltatásainak kálváriáját.

„Ó, én édes uracskám, Egyetlenegy fiacskám!” – zeng föl a századok mélyéről a jajszó. Micsoda századok! Micsoda huszadik század! Johan Huizinga írja A középkor alkonya című munkájában: „A XII. század óta, amikor Szent Bernát költőien gyengéd misztikája a kor lírai élményévé tette Krisztus kínszenvedését, a középkori lélek vallásos érzékenysége egyre növekedett.”

De növekedett a világ kálváriája is. Különösen a huszadik században, amely két világháborúval és egy eszelős forradalommal fosztotta meg az emberiség nagy tömegeit az emberi méltóságtól.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül az időpontot sem, Jézus szenvedésének idejét, amely a Húsvét ünnepkör napjait öleli föl. Az egész Nagyhét egyház – és szellemtörténeti kérdéskör, irodalmi és képzőművészeti téma. Századonként földolgozásra váró kérdések parabolája, amelyhez köze van az egész emberiségnek.

A Nagyhét történései nem véletlenül kaptak helyet az eseménysort megelevenítő népi passiókban, azokban a kezdetleges drámai művekben, amelyek Jézus halálát és föltámadását tárták a laikus nézők elé. De arról szóltak a siratóasszonyok is, akik az azonosulás fájdalmával és örömével hirdették húsvét magasztosult idejét.

A népi imádságok zöme – azt is mondhatnám, hogy kivétel nélkül szinte valamennyi – valamilyen módon érinti a keresztfeszítés történéseit. Az összesség-imádság kutatásnak ezt a tényt nem lenne szabad elfelejtenie. Ám mivel e téma vizsgálata elképzelhetetlen Szűz Mária, az édesanya személyének kutatása nélkül, meg kell ismernünk az imádságban hagyományozódott eseménysort, hogy összevethessük a valódi tényekkel.

Az alliterációkkal dústott szövegek puritán tömörséggel közlik mindazt, ami Nagyhét legfontosabb napjain történt. Az imádságnak ezek a sorai ismertetik Máriával a rettenetet, az ártatlanbéli Jézus szenvedését. Így Jézus szenvedését Mária szeméből, arcáról olvashatja le a spiritualitás sokasága.

Gyönyörűséges ősi magyar versek ezek az imádságok. Ha azonban csak tény-közlő-ténymegállapító tartamukat tekintem, kitűnő napi politikát szolgáló cikkek kerekedhetnének egy koholt perről, amelynek fővádlottja Jézus.

A lényegesen koncentrált szövegek mentesek minden díszítéstől, romantikus felhangtól. Igazi népköltészet minden sora, legyen az fősorolás vagy drámai párbeszéd.

A Mária ébresztése kezdetű imádság – mint már említettük – a legismertebb az adatközlők között. Egyszerűsége, tömörsége révén a legelesettebb asszony is megőrizte néhány sorát. Mások a szöveg terjedelmesebb részét jegyezték meg, és örökítették át életük során.

Kelj föl, Mária, kelj föl,
megfogták Krisztus Urunkat!
Kőoszlophoz kötözték,
vasvesszővel vesszőzték,
tövissel koronázták,
szent sebeit megnyitották,
három csöpp vére elcsöppent.

(Deszk, Vörös Pál, 1908.
Mozsor. Gy.: 1976)

A szövegközpontú népi imádság monologue intérieur-ként, belső monológként is értelmezhető, de a betűrímekre bízott drámaiság még ennél is fontosabb: az anyai megrendülésre irányítja a figyelmet. Az alliterációk ilyen nagy számú megjelenése bizonyára a szövegek forrásvidékére utal, amelyről ma már tudjuk, hogy elődelesen Itália.

Az alliteráló sorokban legtöbbször főnévből képzett azonos hangalakú és tartalmú igék rímelnek egymással: dárdával / dárdázzák; koronával / koronázzák; tövissel / tövisték; láncokkal / láncolták; söprűvel / söprűzték; szent szakállát szálanként szagatják.

Nincs és nem is lehet más előképe a népi imádságok Anya és Fiú kapcsolatának, hacsak nem az Ómagyar Mária-siralom laudáját nem tekintjük annak. Amint-hogy össznépi alkotásnak tekinthetjük az apokrif népi imádságokat, olyanoknak, amelyek a népi vallásosság alapján művészi alkotások serkentői voltak. Példaként előttünk Bartók törekvése, a „tisztá forrásból” messianisztikus szándéka.

Első nemzeti versünk fájdalommal átszőtt soraiból a mindenkori édesanya gyermekféltő jajongása hangzik föl. Mintha egy monodráma belső feszültségétől terhes sorait hallanánk. Én azonban szívesebben minősíteném helyzetdálnak, amely sokkal közelebb áll az archaikus szépségű magyar vershez, mint a kezdetleges drámai emlékekhez.

Az alliterációk lépcsőfokain magasba emelkedő szöveg következetesen halad a tragikus végkifejlet felé. Nemcsak a Világ világa / virágnak virága betűrím hangzik egyre erőteljesebben, hanem az alábbiak is: Választ világomtól, keservesen kínszatól, vas szegekkel veretel.

Az Ómagyar Mária-siralom kollektív lírai élmény. Az anyaság ars poéticája. Szűz Mária és Jézus első írásos megjelenítése nyelvünk ősisége révén.

A Nagyhét nevezetes napjai közül a péntek a legtragikusabb: Jézus halálának napja. Szűz Mária kálváriájának kezdete. Az egész nap története megismerhető abból az imádságból, amely a szenvedéstörténet parabolája. Ez az az imádság, amelyet Babos Jánosné mondott hangszalagra Erdélyi Zsuzsannának Nagyberényben. Megtalálta Silling István is Bácskertesén. Én is rögzítettem Szegeden és Röszkén.

Ma vala péntek,
annak napja vala,
méne Jézus Krisztus kinnak kínhelyére.
Meglátták a zsidók,
fölfeszítették magos keresztfára,
foly a szent vére,
szomoroda szent lelke,
hervada szent színe.

(Rengei Béláné Haász Kornélia,
1897, Bácskertes. Gy.: 1978)

Habár Mária mindent megálmodott előre, most az anyák különleges érzékével megérzi, hogy fiát nagy veszedelem fenyegeti, életére törnek.

A gyűjtött imádságokban ekkor találkoztam először a drámát megjelenítő párbeszéd formával. A húsvéti liturgikus drámából kinőtt misztériumjáték töredékes mondatai tűnnek föl a szövegekben. Ilyen imádságok azonban ritkán kerültek hangszalagra.

Mária töri szent kezit,
hullajtja szent könnyit.
Odamén a Szent Anna asszony,
kérdézi: Mária leányom,
miért töröd szent kezedet,
miért hullajtod szent könnyedet?
Hogyne törném szent kezemet,
hogyne hullajtanám szent könnyemet,
mikor összejártam 1801 templomot,
mégsem találtam szent fiamat, a Jézust.
Eredj a zsidók templomába,
mögataláld szent fiadat, a Jézust.

(Mindszent, Bozó Istvánné
Gál Rozália, 1895. Gy.: 1974)

Ugyanez a motívum Erdélyi Zsuzsannánál így hangzik: Összejártam 1401 templomot, / mégsem találtam meg az én szent fiamat. Nem valószínű, hogy magyarázatot találnék a templomokat meghatározó számra. Föltevéseim pedig nem elégitenek ki.

Egy másik imádságban Mária kastélyokról-kastélyokra jár, hogy megtalálja szent fiát. A kastélyok emlegetése esetleg század-megállapító tényező lehet.

Elindult Mária szent fiát keresni
kastélyokrul-kastélyokra.
Előtanálta Szent Annát,
kérdi tüle szent fiát.
Ó, Mária mit töröd szent kezedet,
mit hullajtod szent könnyedet
mikor a zsidók megfogták

(Apátfalva, Juhász Lászlóné
Langó Julianna, 1905. Gy.: 1974)

A Jézus-keresés motívuma egy másik népi imádságban is föltűnik. Ebben Szent Lukács evangélistától kérdezősködik Mária szent fia után. Ezek a szövegek azonos ritmusban íródtak, és elsősorban lírai képeken keresztül tolmácsolják a drámai eseményt.

Keresem utcákról-utcákra,
sehol nem találom.
előtalálom Szent Lukács evangélistát.
Nem láttad-e szerelmes szent fiamat,
az ártatlan Jézusomat?
Ó, anyám, anyám, szép Szűz Máriám,
menj el, menj el a magos Kálvária hegyére.
Ott vagyon egy szent keresztfa,
azon vagyon fölfeszítve.

(Röszke, Rózsa Vincéné
Kiss Mária, 1901. Gy.: 1976)

Ez az első hiradás Jézus keresztrefeszítéséről. Mária akkor értesül először a rettenetes ítélet végrehajtásáról. Ám a párbeszédes forma után ismét a már ismert lírai fölsorolás következik.

Egy másik imádságban Szent Lukács éppúgy szólítja meg Máriát és kérdezősködik bánata felől, mint Szent Anna.

Arra ment Szent Lukács evangélista.
Mit sírsz, mit rísz édesanyám, Máriám?
Hogyne sírnék, hogyne rínék,
mikor szent fiamat vérbe látom.

(Apátfalva, Farkas Andrásné
Tóth Veron, 1901. Gy.: 1975)

Ezek a sorok valóságos tényt közölnek. Ennek a Nagypénteki eseménysorozatnak azonban van egy másik lírai leágazása is. A látomásként megjelenő keresztrefeszítés. Ekkor valóságfeletti eseményként zajlik le a tragédia. Szereplő-

je az imádkozó ember, aki kilép házából és föltekint az égre. Megpillantja az imádkozó Szűz Máriát.

Kimék én házam elejébe,
föltekintek a csillagos égbé.
Ott látok egy aranyos kápolnát.
Benne ül Szűzanyánk.
Imádkozik.

(Szőreg, Murka Istvánné
Martonosi Ágnes, 1892. Gy.: 1976)

E látomás-formula – Dömötör Tekla¹¹ szerint – a régi magyar varázskénekekből származik. A valóságost a természetfölöttiben megjelenítő képi gondolkodás bizonyára a liturgikus kutúra, a kánoni imádságok hatására erősödött föl, és lett ösztönzője a népballadáknak, más kollektív alkotásoknak. Az is lehetséges, hogy ősi sámánénekek ősköltészeti mágiájának jövendőző formulájából teljeseedett ki.

Ezek a drámai ihletésű, látomásos népi imádságok, az előbbiekhöz hasonlóan elmesélik a keresztfeszítés történetét azzal a különbséggel, hogy minden momentum az égen jelenik meg.

Ot föllépek magos mennybe,
ott látok egy arany ágat.
Abba ül a szép Szűz Mária.
Mit szomorkodsz szép Szűz Mária?
Holott ne szomorkodnék,
a szent fiamat most viszik
a keresztfára.

(Balástya, Bitó Pál, 1902.
Gy.:1981)

A Máriának föltett kérdésre mindig más választ kapunk, és a válaszok mindig más helyzetet rögzítenek. Szinte filmszerűen peregnek az események, amelyet a könyörgő az elmondott szöveggel együtt átél.

Egy bökényi változatban:

Arra mén a karangyal.
kérdi tőle,
Mért sírsz-risz, édesanya?
Hogyne sírnék-rínék,
mikor szent fiamat fölvitték
a keresztfára.

(Bökény, Ördögh Istvánné
Tóth L. Mária, 1898. Gy.: 1974)

¹¹ Dömötör 1974. 192.

A kiszombori változat adatközlője Erdélyből, az arad megyei Berzoviából hozta magával imádságát. Halottsírató asszony. E látomás-formulában föltűnik Szent Péter és Szent Pál apostol is.

Amoda van egy aranyos kápolna,
abba sír a boldogságos Szűz Mária.
Arra mén Szent Péter és Szent Pál
apostolok,
kérdi tülle,
mit sírsz te boldogságos Szűz Mária?
Hogyne sírnék-rínék,
mikkor elvesztettem szent fiamat.

(Kiszombor, Viseráczi Józsefné
Lulás Ilona, 1905. Gy.: 1975)

Amikor Mária rátalál a megfeszített Jézusra, fájdalma nem ismer határt. Akár mások, ő is ott jajgat, borzad a haldokló fia színe előtt. Az imádságok szövege itt ismét párbeszédbe fordul. Ugyanis Mária iszonyatát csak ez a párbeszédes forma fejezheti ki a tragédia teljességével.

Az imádságok gazdag gondolatiságából kiemelkedik az a két sor, amely az élet természetes rendjére, törvényére hivatkozik.

Az élet parancsa pedig az, hogy a gyermek temesse el a szüleit, nem pedig fordítva. Ezt a parancsot azóta is megszegik. Ha eddig nem szóltunk Mária bölcsességéről, akkor most az ő fájdalmas tanítását kell tisztelnünk az alábbi szentenciában.

Arra méne keserves Szűz Mária
és ezt mondja:
Fiam! Fiam! Szerelmes szent fiam!
Nem lehet az anyának a fiúért meghalni.

(Szegevár, Kosztolányi Ferencé
Gajda Mária, 1914. Gy.: 1978)

Egy másik változatban:

Boldogságos Szűzanyám Máriám!
Ó, fiam, fiam, szerelmes szent fiam!
Én azt gondoltam te léssel bús,
Látod, fiú, én leszek bús!

(Röszke Rózsa Vincéné
Kiss Mária, 1901. Gy.: 1976)

Az egykori misztériumjátékok csúcspontját bizonyára az ostromlás, a keresztfeszítés jelentette. E párbeszédes dramaturgiában Mária először a törvénytelen büntetés okáról kérdezi Jézust. Jézus azonban nem panaszkodik, nem

vádaskodik, kitérő választ ad, majd arra kéri édesanyját, hogy viselje gondját Jánosnak.

Odamén asszonyunk Szűz Mária,
mondá neki: ó, édes fiam mi bűnödért
ostoroznak?

Mondá néki Jézus:
menj el innen Asszonyanyám,
légy Jánosnak anyja.

(Maroslele, Káli Jánosné
Köblös Erzsébet, 1897. Gy.: 1972)

Egy szegvári változatban:

Odaméne asszonyom, Szűz Mária.
Mondd el én fiam, édes Jézus,
Mi bűnödért ostoroznak?
Menj el asszonyi állat,
Légy Jánosnak anyja.

(Szegvár, Farkas Sándorné
Forgó Veronika, 1882.
Gy.: 1976)

Szent János volt a legfiatalabb az apostolok között. A keresztfeszítéskor ő is ott áll Máriával. Látja a szenvedőt és hallgatja szavait. Jézus pedig hozzá is szól.

Jöttek a gonosz zsidók
nyársakkal és dorongokkal.
Vezették Úr Jézus Krisztust
Pilátustól Aliásig.
Többet adák ezer sebeknél,
mely fáj az Úr Jézusnak.
János, kedves tanítványom,
legyen gondod az édesanyámra!
Vezesd messzire a keresztfától,
ne lássa, hogy mit szenvedek.

(Pitvaros, Varga Péterné
Nagy Mária, 1906., Guta, Nyitra m.
Gy.: 1980)

János evangéliumában olvashatjuk: „Amikor Jézus látta, hogy ott áll az anyja és szeretett tanítványa, így szólt anyjához: „Asszony, nézd a fiad!” Aztán a tanítványhoz fordult: „Nézd, az anyád!” Attól az órától fogva házába fogadta a tanítvány.”

A közismert Arany Miatyánk szerint Nagycsütörtök éjszakáján Jézus a zsidó főtanács előtt állt. Arcul köpdösték és ököllel ütötték. Másnap, Nagypénteken

délelőtt pedig a nép Barabást választotta. Pilátus pedig megostoroztatta Jézust. Ez a két, egymástól elválasztható esemény szorosan összekapcsolódik az imádságokban és egységes történet illúzióját kelti.

A drámai történet menetében végül Szűz Mária kérdezi fiát, hogy miért szenved ezeket a fájdalokat, miért szenved el a kínhalált? Bizonyára a passiójátékokban is ez lehetett a legtanulságosabb dialógus, amely mintegy megmagyarázta Jézus szenvedését a bűnös emberiségnek.

Arra megy a boldogságos Szűz Mária
és kérdi: Fiam, fiam, édes Jézusom,
miért szenveded ezt a kínhalált?
Az özvegyekért,
árvákért,
és az egész bűnös világért.

(Pitvaros, Fiala Gyuláné
Ollé Margit, 1905, Guta. Gy.: 1976)

Egy magyarcsanádi változatban:

Ó, Jézusom, mért szenveded eztet?
Árvákért,
özvegyekért,
hadakért
és purgatóriumból kiszabadultakért.

(Magyarcsanád, Dovicin Jánosné
Bálint Erzsébet, 1915. Gy.: 1976)

Bálint Sándor¹² gyűjtéséből tudjuk: „Az Aranymiatyánk asszony népünknek máig egyik legkedvesebb elmélkedő imádsága: Jézus édesanyjának, Máriának elmondja, hogy mi várakozik reá Nagyhét napjaiban.

„Nekem legkedvesebb fiam, Jézus! Mit fogsz te művelni Nagyszombaton?”

„Legkedvesebb anyám, én ezt neked mindjárt megmondom. Mély sírban fogok feküdni egész a húsvéti szent napig, mialatt le fogok szállani pokolra, az ott rám váró lelkeket kiszabadítandom. Feltámadva magammal viszem őket az én Atyám országába.”

A deszki imádság párbeszédes változata a Jézus-keresésnek ezt a különleges motívumát rögzíti.

Arra jön szeretelő Szent János.
Azt kérdi, miért sírsz, miért rísz
Asszonyunk, Szűz Mária?
Hogyne sírnék, hogyne rínék,
telles harmadnapja mióta nem láttam
szerelmes szent fiam,

¹² Bálint 1980. III. 378.

világáldozatját a kis Jézust.
Ó, szerelmes szent anyám,
pokolajtón voltam,
sok poklot föltörettem,
sok bűnös lelkeket kiszabadítottam.

(Deszk, id. Gonda Antalné
Ludányi Anna, 1912. Gy.: 1976)

A jelzett drámai párbeszédnek bizonyára valamikor egységes egészt alkottak. Valószínű, hogy a többszereplős misztériumjáték előadásának a narrátora is központi figura lehetett.

A gyűjtött anyaghoz viszonyítva az ilyen és ehhez hasonló apokrif szövegek csak ritkán hangzottak föl az imádkozók ajkáról.

A népi imádságok záradékaként hangzik föl: „aki ezt az imádságot elmondja” néhány fontos sora. Ez a záradék közli, hogy az imádságban elmélyült adatközlő milyen kegyelemben, bűnbocsánatban részesül. A záradékok mindig útba igazítják a gyűjtőt, megtudhatja, hogy valóban archaikus szöveggel van-e dolga. A záradék kutatást Erdélyi Zsuzsanna végezte el. Külföldi, elsősorban olaszországi kutatásai alapján hivatkozhatott olasz, spanyol, francia, román, dán, angol, izlandi, orosz, lengyel, szerb, horvát, szlovén, szlovák példákra.

„Ezek az ígéretes – szögezi le tanulmányában a kutató nem a népi képzelet szülöttei, kegyes leleményei, mint gondolnánk, imádságaink olvastán/hallván. Ez „megyrt ymadzagokath” – vagy „ala yrt ymadczagokat” IV. Sixtus pápa neve fémjelzi. IV. Sixtus pápa 1471–1848 között ült Szent Péter székében.”¹³

A tanító / parancsoló jellegű záradék az egyház zseniális intézkedését sejteti: az írástudatlan tömegeket vajon hogyan lehetett volna másképpen elvezetni a vallás szellemi tájaira? Csak a naponta ismétlődő imádságok révén.

A záradék lehetőséget nyújt az imádság elmondójának hogy gondviselő Szűz- anyájához forduljon. Szűz Mária pedig kinek-kinek más ajándékot juttat. A neki ajánlott imádság kit hét halálos büntől szabadít meg, más valaki pedig vele léssen a paradicsomban.

A szövegek ősisége, az imádkozás, az imádság mágiája kezdettől fogva kérdéses előttem.

Budapesten, az Angelica presszóban rendezett szerzői estemen Bóta László, az ELTE ny. docense mondott bevezetőt. A fölfedezett népi imádságok kapcsán jegyezte meg: „Imádkozni régen nem azt jelentette, mint ma. A pogányságból a keresztény hitre térőkkel meg kellett ismertetni az Újszövetség, a megváltó keresztthalál igazságát. Imádkozni abban a korban egyet jelentett Jézus Krisztus, Szűz Mária szenvedéseiben való elmélyüléssel. Ha csupán csak az imádságok képi anyagát tekintem, azt mondhatnám, hogy ilyen templomi élményben bármelyik zarándoknak, templomlátogatónak része lehetett a középkori Európában. Ez azonban lehetetlen! Ez az élményanyag kifejezetten a Szentföldre tartozik. A Sion

¹³ Erdélyi 1991. 73.

hegyi bazilika őrizte meg emlékét, ott mutatta be az első szentmisét Szent Ágoston. Az Úr Jézus lábnymát, a megtöretés piros kövét, az ostorozást csak itt láthatta a zarándok. Sehol másutt nem mutogatták a keresztény világban.¹⁴

Az imádságokból kibontakozó Mária-kép kétségtelenül nemzedékek szájhagyományozó emlékezetén alapszik, de ikonográfia és drámatöredékek élménye is egyben. Az imádságok fűzészerűen egymáshoz kapcsolódó verseiben eligazítást jelent a logika. A genezis-motívum szikár portréi között ott látható Mária arcéle is. Igaz, mindössze Boldogasszony nevének említésére korlátozódik az imádság egyetlen sora. Ezt követően azonban két különböző Mária-említés történik. Az egyik / Fehér rózsa, Mária / barokkosan díszített keretében örökíti meg Szűz Máriát, a másik / Ó, hajnal, hajnal, szép piros hajnal / kibe Mária nyugoszik... / egy másfajta genezisképet rajzol meg, amely Jézus halhatatlanságát dicsőíti. A szenvedéstörténet, a Jézus-keresés szinte mindenki által ismert népi imádság a Kelj föl, Mária, kelj föl kezdetű szöveg. A szenvedő Anya, a fiát kereső Szűz Mária, az apostolokat kérdeztető ember jajongását fogalmazza meg ezek a sorok, és teszik immár kétezer éve időszerűvé minden anya számára. A drámaemlékek Szűz Máriája pedig a modern színpad keretei között is fölmagasodhatna, ha valamely mű központi szereplője lehetne.

„Aki ezt az imádságot elmondja”... zsolozmázzák anyáink már sok száz éve, azt Mária megjutalmazza, megüdvözteti, „pokolnak ajtaja le lesz előtte pecsételve, mennyország ajtaja ki lesz terjesztve.”

Ó, Szűzanyánk, szent Égi Anyánk, Te Napba öltözött Boldogasszony, régi nagy patrónánk kegyeskedjél gondoskodni a szegény magyarokról.

Most volna ideje ezeket az ősi népi imádságokat új záradékokkal a magyarság figyelmébe ajánlani, mert annyi év pusztítása után hitre, reményre, szeretetre volna szükségünk, és egy új Keresztelő Szent Jánosra! És arra, hogy „aki ezt az imádságot elmondja” az örököül nyeri fiainak, leányaink, minden ivadékának hazája gazdagságát, szellemi kincseit, és minden tétével Isten dicséri.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1980 A szögedi nemzet III. Szeged.

BÓTA László

1976 Egy szerzői est bevezetője. (Magnószalag P.Z. tulajdonában) Angelica. Budapest.

DÖMÖTÖR Tekla

1974 A népszokások költészete. Budapest.

1981 A magyar nép hiedelemvilága. Budapest.

¹⁴ Bóta 1976. Részlet a szerzői est bevezetőjéből.

ERDÉLYI Zsuzsanna

1976 Hegyet hágék, lőtöt lépék. Budapest.

1991 Az archaikus népi imádságzáradékok történeti kérdései. In: Boldogasszony ága. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Szerkesztette: Erdélyi Zsuzsanna. Budapest, 51–142.

PAIS Dezső

1971 Korreferátum Erdélyi Zsuzsanna előadásához. Ethnographia LXXXII. 367–370.

PÓCS Éva

1986 Szem meglátott, szív megvert. Budapest.

SILLING István

1992 Boldogasszony ablakában. Újvidék.

Zoltán Polner

Blessed Virgin Mary in Folk Prayers in Southeast-Hungary

The investigation of archaic apocryphal folk prayers in a crucial part of the researches on the veneration of Virgin Mary. The author has collected folk texts from 62 villages and their surrounding farmsteads in Csongrád county. These folk prayers consist of some shorter and stale texts. Considering the names given, the images of or references to Blessed Mary, logically the so called genealogical texts should lead the spectrum of folk prayers.

Prayers with a genesis motive are considered iconographically as Mettertia: Saint Ann – Blessed Mary – Jesus. It is noteworthy, that this list is female-centered. May this be a determinative feature of the age or a way of stressing the importance of motherhood?

The following prayer tells the night rest and morning awakening of Virgin Mary. The prayer starting „The cooks are crowing / Calling Mary / Wake up, Mary, wake up / Your son is being captured” does not only recite the sufferings of the Holy Week, but it evokes the enormous pain which Christ’s capturing means for the believer.

Among the collected texts there are some which presents the tragedy in dialogue form. Such prayers were recorded only few times. These dramatical dialogues once must have formed a complete whole. They were likely to be a mystery-play with several characters.

The image of Virgin Mary reflected in these prayers is based on the memory of oral tradition, while it is an experience of iconographic description and drama passages at the same time.

MÁRIA-ÉNEKEK A MAGYAR NÉPHAGYOMÁNYBAN

A Mária-tisztelet hagyományos zenei megnyilatkozása a személyéhez kapcsolódó egyházi népelemek köre. A népelemek eredete és terjedése szorosan összefonódik az írásbeliséggel, a magaskultúrával, ezért a népzene tudomány kibontakozása idején, a huszadik század első évtizedeiben – amikor a népzene meghatározása és elkülönítése volt alapvető feladat – alig foglalkoztak velük a kutatók. Bartók Béla gyűjtéseiben mellőzte őket, és nem szerepeltetett népeleket *A magyar népdal* című, a húszas évek elején készült könyvében sem, melyben az alkalomhoz nem kötött „tulajdonképpen” dalokat adta közre.¹ Kodály Zoltán azonban – akit a régi európai és magyar műzene valamint a népzene kölcsönhatása erősen foglalkoztatott – már külön fejezetet szentelt az egyházi zene és az egyházi népek kérdésének *A magyar népzene* című tanulmányában a harmincas évek közepén,² és három Mária-éneket is közlése mellett az össze-függésben.³ Az egyházi népelemek gyűjtése lassanként kiszélesedett⁴ és *A Magyar Népzene Tára Jeles napok* kötetében, 1953-ban már sokat ki is adtak közülük azokból, melyek népszokáshoz kapcsolódnak.⁵ Később az egyre növekvő anyag a Zenetudományi Intézet Népzenei Osztályának kéziratos népdalgyűjteményében kapott helyet, a dallamtípusok zenei rendjébe besorolva.⁶

A szájhagyományban élő népelemek értelmezésének fontos feltétele teljesült, amikor kiadták a *Régi magyar dallamok tárá*t, Csomász Tóth Kálmán a XVI. század, Papp Géza a XVII. század vokális történeti dallamait.⁷ Ezek döntő többsége ugyanis

¹ Bartók 1924.

² Kodály 1937. Ötödik, bővített kiadás 1971.

³ Az egyik egy középkori spanyol Mária-ének, melyet Kodály *zoborvidéki* lakodalmas dalokkal állított párhuzamba (68.), a másik egy magyar népek: „Üdvözlégy mennyei Bánya”, melynek dallamára Csíkbán balladát énekeltek (66.), továbbá „Dicsérjük Jézus szentséges Szűz Anyját” kezdetű ének (69.), amely formájával, dallamvonásával olyan zenei megoldást képvisel, mely az új stílusú népdalokban vált uralkodóvá.

⁴ De még 1944-ben is joggal írhatta Bálint Sándor, hogy „Ma, amikor a népi vallásos dallamok gyűjtése éppen hogy megindult, még ideiglenes véleményt is bajos a vallásos népelemek dallamairól mondani.” Bálint 1981, 55.

⁵ Magyar Népzene Tára (MNT) II. Szerkesztette Bartók Béla és Kodály Zoltán, sajtó alá rendezte Kerényi György.

⁶ A gyűjtemény számítógépes nyilvántartása jelenleg még nem teszi lehetővé a Mária-énekek elkülönítését, a tervezett kiegészítő adatbevitel (funkció, műfaj vonatkozásában) azonban megoldja majd számbavételüket.

⁷ Csomász Tóth 1958. Papp 1970.

egyházi népének. Sem a zenetörténeti sem a népzenei kutatások nem irányulnak azonban kifejezetten a Mária-énekekre, mivel mindkét tudományág a *dallam* felől vizsgálja anyagát, és a szöveget csak másodsorban veszi figyelembe. A népzene-kutató Volgy István az egyetlen, aki Mária-énekeket publikált saját gyűjtéséből népszerűsítés céljára 1948-ban, *101 Mária-ének* címmel. A jelen konferencia hívta fel a figyelmünket arra, hogy érdemes volna külön egységként is tanulmányozni népénekeink e mennyiségben sem elhanyagolható csoportját.

A történeti források azt mutatják, hogy az anyanyelvű népénekek Magyarországon középkori előzmények után a XVI. századtól váltak általánossá. A XVI. századi kottás emlékekben mindössze három Mária-éneket találhatók,⁸ a XVII. században azonban már jóval több: hetven, ami a kottába foglalt dallamoknak mintegy 20%-a.⁹ Ez a reformációt követő időszak megnövekedett Mária-tiszteletét jelzi. A XVI–XVII. századi kottás forrásokat szembeesíti a zenei szájhagyománnyal Szendrei Janka, Dobszay László és Rajeczky Benjamin közös könyve: *XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben*.¹⁰ A kiadvány bőséges anyagot tesz közzé népénekeinkből, és – bár a dallamrokonságok bemutatása volt a cél és a szöveg-szemponct nem játszott szerepet a példák kiválasztásában, mégis – köztük nagyszámú, jelesen kilencven Mária-ének szerepel. Ez az arány arra figyelmeztet, hogy a zenei néphagyományunkról alkotott kép nem lehet teljes a Mária-énekek ismerete nélkül.

Az egyház közvetítésével érkezett Mária-énekeket a nép befogadta, sajátjaként használta-használja, mintegy népdallá változtatja őket abban a „tágabb értelemben”, melynek meghatározása Bartók szerint az „időbeli és térbeli elterjedtség”, valamint az, hogy e dallamok „a parasztok zenei érzésének ösztönszerű kifejezői”.¹¹ Minél több teret kap a templomon kívüli használat, az „öztönszerűség”, annál kevesebb a kötöttség, szabályozottság, tehát annál több lehetősége van a variálódásnak, az adott zenedialektusba simulásnak, a helyi előadási szokások felvételének. Mint Bálint Sándor írja: „Minden falunak megvan a sajátos énekkincse, amelynek kétségtelenül vannak kántortól átvett darabjai is, általában azonban a kialakult kántori gyakorlat és a nép énekhagyománya nem azonos egymással. Ez a laikus énekhagyomány szólal meg a búcsújárásokon, halotti virrasztásokon, magánházakban, útszéli kereszteknel, temetőkápolnáknban buzgólkodó jámbor közösségek, alkalmi csoportok, továbbá a templomi istentisztelet előtt olykor egy órával is hamarabb összegyűlt hívek sajátos ájtatosságában.”¹² Ez a magyarázata annak, hogy a gyűjtött népének-anyag a népdalokhoz hasonlóan zenei variánsokat, apró részletekben különböző, de lényegi vonásaiban összetartozó csoportokat alkot. Kérdés azonban, hogy e variáncscsoportok miként viszonyulnak népdaltípusainkhoz és népdalstílusainkhoz. A választ néhány dallampélda segítségével kíséreljük megadni.

⁸ 239 egyházi és világi dallamból. Csomasz Tóth 1958, 2, 43A, 44.

⁹ 360 dallamból. Papp 1970.

¹⁰ 1979.

¹¹ BÖI 102.

¹² Bálint 1942, 80.

Mária-énekeink egy jelentős csoportja népszokás keretébe illeszkedik. Az egyházi év elején, advent és karácsony idején Mária alakja előtérbe kerül. A Szentcsalád-járás, szálláskeresés, karácsonyi kántálás és a betlehemezés egyaránt megkívánja a Máriáról szóló énekeket. Ezek különböző korokban keletkezett és formálódott szokások-dallamok. A kántálás, az ünnepi rekordálás szokása bizonyíthatóan középkori, a történeti feljegyzések főként diákokkal kapcsolatban emlékeznek meg róla. A máig énekelt kántálók dallamai közül azonban csak néhány vezethető vissza a középkor korai századaira,¹³ a népének kialakulása előtti időre. E kevesek közé tartozik a szálláskereső Máriáról szóló mitikus ének, mellyel a *Mezőségen* szoktak kántálni. A dallam óeurópai zenei örökségből származik, formáját tekintve mindössze két – kis hangterjedelemben mozgó – sor ismételtetéséből áll (1. dallampélda).

A betlehemes történeti rétegeinek szétválasztása bonyolult feladat. Annyi bizonyos, hogy XVII. századi forrásokban megörökített Mária-énekeink egy része a templomi használat mellett kántálóként és betlehemes-játék részeként is szerepel a szájhagyományban. Ilyen többek között a „Szűz Mária e világra nekünk Szent Fiát hozá” kezdetű ének, melynek dallama és szövege a *Cantus Catholici* című énekeskönyvben jelent meg 1651-ben. A dallam – mely a XVII. századi európai dallamvilágból érkezett, és a magyar népzene autochton stílusaitól eltér – az egész magyar nyelvterületen meghonosodott.¹⁴ Változatai tájjellegűvé váltak, *Moldvában* pl. a helyi gazdag díszítőtechnika segítségével (2. dallampélda), míg másutt alig díszítik, vagy ornamensek nélkül éneklük.

Mária altatója más fogalmazásban, más dallammal is előfordul; következő példánk a XVII–XVIII. században divattá vált dūr-jellegű, szaffikus formájú dalok közé tartozik.¹⁵ Az efféle dallamokat betlehemesnek, karácsonyi kántálónak, névnapköszöntőnek, párosítónak is szokták énekelni – feszes ritmusú, derűsen egyszerű előadásban. A Mária-altató ebben a vonatkozásban különbözik tőlük parlando-rubato előadásmódjával, bensőséges hangvételével és a *Zoborvidékre* jellemző egy-kéthangos díszítések mértéktartó alkalmazásával (3. dallampélda).

A boldog Istenanya karácsonyi képe mellett népünk a fájdalmas anyát is számontartja, tiszteli. Ennek ideje a nagyböjt és különösen a nagyhét. A liturgián kívüli csoportos áhitatok néprajzi feltérképezése még nagy hiányosságokat mutat, mégis tudjuk, hogy ilyenkor az énekléssel egybekapcsolt virrasztás, az ún. „Jézus-keresés”, a szent sír mellett végzett imádkozás, a temető-látogatás szokása nem elszigetelt jelenség. Többek között ilyen alkalmakkor kerülhetett sor a Mária-siralom éneklésére. Bálint Sándor szerint „Talán [...] a középkori gyakorlatnak nyomait őrzi az a szokás, amely tudtunkra *Szeged-Alsóvároson* és *Tápén* még él, hogy nagypéntek délután a hívek, főképpen az asszonyok a Kálvárián, esetleg

¹³ Szendrei 1988, 491–493.

¹⁴ Pl. MNT II. 384/VII., 662.

¹⁵ „Van [...] egy típusa a szaffikus daloknak, amelynek eredetét biztosan tudjuk időhöz kötni, a 17–18. század fordulójához és a 18. század első feléhez [...]. Ebben a korban, úgy látszik, a dūr-hexachord muzsika önti el a műveltek zenéjét és onnan a népet is. Legvilágosabban látszik ez a betlehemes dalok esetében, ahol adatokkal is igazolható.” Vargyas 1981, 322.

a templomban *verses epikumokat* énekelnek. Egy részük *Mária-siralom*. Mária elpanaszolja fájdalmát a csillagoknak, hegyeknek és kőszikláknak, özvegyeknek, árváknak, szentasszonyoknak.”¹⁶ A középkori, itáliai előzményekre visszanyúló szövegek a gyűjtött anyagban újabb és újabb megfogalmazásban, olykor egyéni, szentimentális átköltésben bukkannak föl. Ilyen következő példánk, melyet három *gyimesi* asszony énekelt (4. dallampélda). A hosszú szöveget kézírásos füzetből olvasták, ezért az előadás néha akadozott, átsegítette azonban őket a dallam sodrása, vivőereje, melyben teljesen otthonosak voltak. A csoportos éneklésben is lehetséges díszítés formulái ebben az esetben sematizálódtak és versszakról versszakra szinte azonosan szólaltak meg.

A dallam népdal-változatait a környéken, Csík megyében, a következő „keserves” szöveggel ismerik:

Azhol én elmegyék,
Még az fák és sírnak,
Gyöngye ágairól
Levelek lehullnak.¹⁷

A Mária-siralom kezdete:

Elmegy Szűz Mária
Szént Fiát keresni.
Hégyeken-völgyeken
Mindénütt kérdezi.

Elképzelhető, hogy a két szöveg hangulati és szóhasználatbeli összecsengése is hozzájárult ahhoz, hogy a Mária-éneket a keserves-dallamra alkalmazzák. Ugyanezt a dallamot egyébként búcsúénekek is használják a Dunántúlon és az Alföldön, ennek szövege általában a „Mária, Mária” megszólító formulával kezdődik. Mária-énekeink e típusának különlegessége abban áll, hogy ez az egyetlen, amelynek dallama a kereszténység felvétele előtti időre nyúlik vissza, a keleti eredetű ereszkedő-pentaton népdalstílusból formálódott ki.¹⁸ E stílus – számarányánál fogva és hagyományos használatának sokrétűsége miatt – zenei anyanyelvünkben kiemelt jelentőségű, ugyanakkor az írott kultúra hatásaival szemben a legellenállóbb. A Mária-tisztelet erős begyökerezettségét bizonyítja, hogy ebben az esetben mégis létrejött a kapcsolat oly módon, hogy a népdal pentatóniája, mely a „világi változatok” jellemzője, a Mária-énekekben kissé módosult és a dallamversszak második felében műzenei jellegű, diatonikus átfogalmazást nyert. Az ének funkciója, szövege tehát befolyásolta a dallamot.

Egy másik régi népdalstílusunk viszont – a diatonikus hangsorú ún. sirató stílus – olyan hangnemi és formai sajátosságokkal rendelkezik, amelyek lehetővé

¹⁶ Bálint 1938, 202.

¹⁷ Pl. Bartók-Kodály 1923, 77. További keservesek Csík megyéből: MNT X. 569-571, 587.

¹⁸ A teljes dallamtípus az MNT X. kötetében jelent meg: 568-616. Ebből a Mária-énekek a következők: 577, 579-581, 583-586, 592, 595-598, 601-603, 609, 611, 613.

tették, hogy sokágú kapcsolatrendszere alakuljon ki a magas kultúrával a XVI–XVII. században, éppen a népénekek elterjedése idején.¹⁹ A sirató stílus motívumkincsét használja többek között az „Ó áldott Szűz Anya, mennyei szép róza” kezdetű ének (5. *dallampélda*). Ez a dallam típus az egész magyar nyelvterületen megtalálható, mint Mária-ének vagy halottas ének. Első följegyzése 1693-ból való. Idők folyamán jelentős formai változásokon ment át, az ötsoros alakulatok mellett – melyet kottán közlünk – négy soros, sőt három soros szerkezetek is létrejöttek.²⁰ Legismertebb, a mai katolikus énekeskönyvekben szereplő változata a „Boldogasszony, anyánk”, amelyben Mária, mint a magyarság pátrónája jelenik meg, és mintegy nemzeti himnuszként is szokták énekelni.²¹

A búcsújárás az az alkalom, amikor a legtöbb Mária-ének hangzik el. Középkori előzmények után a búcsújárás a XVII–XVIII. században új lendületet kapott és népünk vallásos életében a közelmúltig nagy szerepet játszott.²² Az egyházi szertartások mellett itt bontakoztak ki a népi áhítat leggazdagabb formái. A búcsús csoportok gyülekezése, a hosszú, több órás vagy akár több napos zarándokút, a megérkezés, beköszöntés mind-mind énekléssel jár együtt, amit jó hangú falusi énekvezetők, előénekesek, népi kántorok irányítanak saját falujuk szokásrendjének megfelelően. A búcsú csúcspontja – melyben a különböző falvak népe együtt vesz részt – az ünnepi körmenet. Ennek az énekei a templomban használt népe énekektől nem egyszer eltérnek, és az adott búcsújáróhelyre jellemzőek. A búcsúban alkalom nyílik új Mária-énekek megismerésére is: nagy figyelemmel hallgatják a más faluból érkezett csoportokat, és szívesen vásárolják a néhány lapos nyomtatványokat, a paraszti verselők, „szentemberek” énekelhető szövegeit.²³ A búcsújárás zenei anyagában különös élességgel mutatkozik meg a népdalhagyományra általánosan jellemző kettősség: az új iránti fogékonyság, sőt mohó vágy, és a konzervatív megtartó hajlam. Ennek eredményeként az újabb funkciós dűzene igénytelen, szentimentális közhely-dallamai rendkívüli népszerűsége tetek szert, mellettük azonban fennmaradnak a több száz éves énekek is.²⁴ A Mária-énekeknek ebből a sokszínű együtteséből kiemelkednek azok, amelyeket a búcsú adott pillanatában, adott helyszínén hagyományosan el szoktak énekelni. A *csíksomlyói* búcsú ünnepi körmenete során a *Kissomlyó* csúcsára vezető úton pl. a „Szentséges Szűz Mária, szép liliomszál” kezdetű ének hangzott fel (6. *dallampélda*) harangzúgás, dobpergés és csengettyűszó kíséretében.²⁵ Ez a XVII. századi

¹⁹ Dobszay 1983.

²⁰ Szendrei–Dobszay–Rajeczky 1979, I. 172, II. 80. Dobszay 1983, 184–186.

²¹ *Éneklő egyház* 1984, 234. E népének sajátos funkciója napjainkban sem halványul. 1989-ben például – Nagy Imre és társainak újratemetése alkalmából – Rác Sándor, az 56-os nagybudapesti munkástanács volt elnöke ünnepi beszéde után ezt az éneket kezdte el, a sokaság pedig együtt énekelte végig.

²² Bálint–Barna 1994.

²³ Az efféle énekszerző, mint Bálint Sándor írja: „Merít az írott és íratlan hagyományból, a magas egyházi irodalomból éppúgy, mint a laikus népemlékezetből. Biztos érzékkel elégti ki kora népi vallásosságának igényeit...” Bálint 1981, 54.

²⁴ A spontán folyamatokat befolyásolja a helyi papság és a kántorok izlése is, mely gyakran az énekeskönyvek „hivatalos” verzióhoz ragaszkodik, esetenként azonban a hagyományt támogatja.

²⁵ Domokos 1979, 11–12.

dallam az ún. „Rákóczi nóta” dallamcsaládjába tartozik és más vallásos és világi szövegek – többek közt balladaszöveg is – kapcsolódnak hozzá.²⁶ Első feljegyzője pedig éppen a *csíksomlyói* Kájoni János volt, aki táncdallamként örököltette meg. Mintegy háromszáz éves és széles körben elterjedt dallamról van tehát szó,²⁷ melyet *Somlyón* és vonzaskörzetében, a *Székelyföldön* és *Moldvában* sajátos, oldott szerkezettel, litániázó formában énekelnek.

A *csíksomlyói* búcsú egyik legünnepélyesebb mozzanata, amikor a processzió a hegytetőre érve megáll a régi Salvator kápolna mellett és a szertartást vezető pap megáldja a sokaságot. Ez után csendül fel az „Egészen szép vagy Mária” kezdetű antifóna, melynek sorait a kántor és a nép felváltva énekli.²⁸ Az antifóna története szintén a XVII. századra nyúlik vissza: az eredeti latin szöveg KÁJONI *Cantionale*-jának első kiadásában jelent meg. A népszerűsítést minden bizonnyal segítette, hogy az 1719-es kiadásban már magyar fordítása szerepel. Dallama²⁹ népünk zenei világától teljesen idegen kompozíció, kanyargós dallamvezetésével, nagy hanglépéseivel. A búcsús-gyakorlat mégis elterjesztette.³⁰ Erről tanúskodik többek között egy 1993-ban készült felvétel, melyen egy *moldvai* asszony tökéletes biztonsággal, mély átéléssel és drámai erővel énekelte (7. dallampélda). A következő évben, 1994-ben pedig a gyűjtők azt tapasztalták, hogy azóta unokájának is megtanította.

Az idézett dallampéldákkal az volt a célom, hogy bemutassam: a Mária-tisztelet jelentősen gazdagította a magyar zenei néphagyományt. Régi dallamok továbbélését biztosította, mellette pedig évszázadokon át időről időre újak befogadását, melyeket a közösség saját igénye és ízlése szerint alakított tovább. Ily módon bonyolult versformák, zenei strófaeképletek, ritmikai megoldások és dallamfordulatok épültek be a népi dallamvilágba. Gazdag, kölcsönös kapcsolat alakult ki az írásos kultúra és a szójhagyomány között: az írott források anyagát a nép ajkára vette, a szövegeket másolgatta, a laikus szerzők pedig maguk is tollat ragadva írásba foglalták, közzé tették alkotásaikat. E folyamatok indítéka és hajtóereje a Boldogságos Szűz – közösségben és személyesen átélte, ünnepeken és hétköznapiakon átsugárzó – különleges tisztelete.

²⁶ Kodály 1971, 64–65. Szendrei–Dobszay–Rajeczky 1979, I. 146–149, II. 70–71.

²⁷ Az egyházi ének díszítésének dialektusvonásairól L. Paksa 1985.

²⁸ Domokos 1979, 12–13.

²⁹ Legkorábbi feljegyzése: „Hymni Vesperarum”, Csíksomlyó 1741.

³⁰ Szendrei–Dobszay–Rajeczky 1979, I. 239, II. 108.

Dallampéldák

1.

$\text{♩} = \text{cca } 80$

1. Mi-kor Szűz Már-ja föl-dön járt, Mi-kor Szűz Már-ja föl-dön járt.

2. Hogy szülesse meg a fiját,	10. Elment az ökrök jászlához,
3. Elment nyárfák árnyékábo,	11. Hogy szülesse meg a fiját.
4. Hogy szülesse meg a fiját.	12. Vacsorára szénát ettek,
5. De a nyárfák csak zörögtek.	13. Az ökrök lecsendesedtek.
6. Elment a lovak jászlához,	14. Ökrök, boldogok legyetek,
7. Hogy szülesse meg a fiját.	15. Földből barázdát vessek,
8. Vacsorára szénát ettek,	16. Tiszta buzát teremjete!
9. Egész éjjel dörömböltek.	

Visa (Kolozs), Nagy Dánielné Kis Amália (76 éves). Gyűjtötte Kallós Zoltán, Németh István, 1994., lejegyezte Paksa Katalin. DAT 68/17.

2.

Poco parlando $\text{♩} = \text{cca } 69$

Szűz Má-ri-a e vi-lág-ra né - künk szent Fi - át ho-zá.

A já-szol-ban he-lesz-tetvén ő - tet e - kép-pen szólla:

A - lu - gyál jén mag - za - tom, nyu - gu - gyál vi - rá - gom!

Így é - ne-ke - l - vén, és ör - ven - dez - vén.

Trunk (Moldva), Szabó Ferenc. Gyűjtötte Domokos Pál Péter, 1939., lejegyezte Paksa Katalin. Gr 48Bb

3.

Parlando, rubato ♩ = cca 72

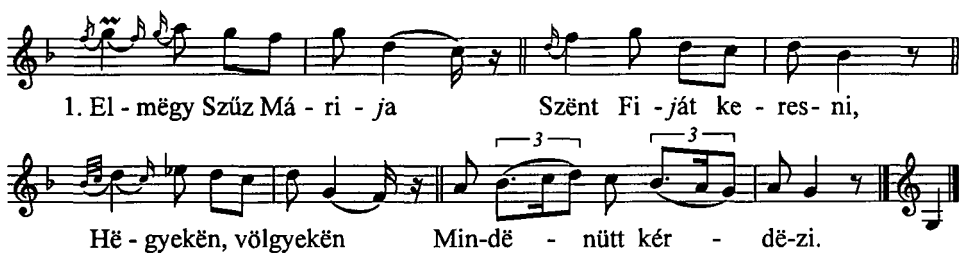
1. Mi-kor Szűz Má-ri - a kis - fi - á - nak
 Így é - ne-kelt va - la a Jé - zus-nak:
 Ö - rő-mest rin - gat-lak, szí-vem-ből ó-hajt-lak,
 A - ludj, a - ludj!

2. Aludj el, magzatom, napom fénye,
 Szegény életémnek egy reménye!
 Örömet ringatlak, szívemből óhajt-lak,
 Aludj, aludj!

Nyitrageszte (Nyitra), Brath Lászlóné Brath Margit (54 éves). Gyűjtötte Bodza Klára, 1987., lejegyezte Paksa Katalin.

4.

Parlando, rubato ♩ = cca 54

1. El - mēgy Szűz Má - ri - ja Szēnt Fi - ját ke - res - ni,
 Hē - gyekēn, vōlgyekēn Mīn-dē - nūtt kēr - dē-zi.

2. Kérdēz eget s földet,
 S a magas fēlhőköt:
 Nem látták csillagom,
 Szerelmes magzatom?

3. Ezek Márijának
 Némán felelének:
 Kérdēzd mēg hát ama
 Jēruzsálēmēkēt!

4. A zsidók elfogták,
Kötözve hurcuják.
Annás és Kajifás
Elébe állítják. [...]	23. Megfogja Szent János
Szűz Mária kezét,
És odavezeti
Őt Szent Fija elé.
9. Akkor Szűz Mária
Féltekint az égre.
Az öreg Simeon
Jutott az eszébe.	24. Jézus megcsókolja,
Szent Jánosra bizza,
És szentséges lelkit
Szent Atyjának adja.
10. Hét tör ér engemét,
Átszúrta szívemét,
Mert sok kínok között
Látom gyermekemét. [...]	25. Nézi Szűz Mária
Az ő drága fiját,
És a halálra vált,
Halvány, szent orcáját.
12. Jöjjetek, angyalok,
És bátorítsatok!
Szegény aranyomér'
Talán még is halok [...]	26. Mennyei angyalok,
Mos' velem sírjátok!
A világ vétkéjér'
Szenved most uratok.[...]
15. Szent asszonyok jönnek,
Akkiról hozták,
Az Úr Jézus Krisztust
Mennyire kínozzák. [...]	28. Ragyogó csillagok,
A földre hűjátok,
Az Isten Bárányát
Ti is gyászoljátok!
17. Még a Szűz Mária
Utcákról utcákra.
Szűz méhe gyümölcsét
Most szembe találja.	29. Jaj halál, jaj halál,
De nem jól dolgoztál,
Mert szívem kertjében
Virágot kaszáltál.[...]
18. Nem hagyják őt hozzá,
Jézust csak rugdóják,
A Szent Anya szívét
Jobban szomorítják.[...]	32. Kérünk, édesanyánk,
Hét fájdalmajdra,
A keresztfán meghalt
Drága Szent Fijadra,
21. Hogy odajérkezett
A Kálváriára,
Lerogyott a Szent Szűz
Szíve fájdalmába.[...]	33. Hogy akik most itten
Siráncozunk szépén,
Mennysorságba, mennybe
Féljuthassunk, ammén.

Gyimesközéplek (Csík), Antalné Bodor Anna (61 éves), Gyurici Péterné Tankó Erzsébet (67 éves), Antal Györgyné Tankó Julianna (37 éves). Gyűjtötte és lejegyezte Tari Lujza, 1973. AP 8687c-8688a.

5.

Poco parlando ♩ = cca 46

1. Ó, ál-dott Szűz-a-nya, meny-nye - i szép ró-zsa,
 Boldog mennyország-nak drá-ga gyöngy-vi-rá- ga,
 Bű-nő-söknek ke-gyes szó-szó - ló - ja!
 Vi-gyázz re-ánk, é - des - a-nyánk,
 An-gya-lok-nak ki-rály-né asz-szo-nya.

2. Mert boldogok azok, kik téged dicsírnék,
 Néked tiszta szívből buzgón énekelnek,
 Szent Fiadnál ők kegyelmet nyernek.
 Vigyázz reánk, édesanyánk,
 Angyaloknak királyné asszonya.

Trunk (Moldva), Szabó Ferenc. Gyűjtötte Domokos Pál Péter, 1939., lejegyezte Paksa Katalin. Gr 48Bb

6.

Lento ♩ = cca 80

Szent - sé - ges Szűz Má - ri - a, szép li - li - om - szál,
 Ki min - den - kor szé - pen úgy vi - rá - go - zál,
 Hogy szűz lé - vén, meg - gyü - mől - csöz - tél,
 I - mádd Jé - zust ér - tünk, a - kit te szül - tél.
 Szép li - li - om - szál, szű - zek vi - rá - ga,
 Kö - nyö - rögj é - ret - tünk, Is - ten - nek any - ja!
 Ó mely é - kes vagy, Má - ri - a,
 Bű - nő - sök - nek szó - szó - ló - ja.

Csikrákos (Csík), férfiak, nők csoportja. Gyűjtötte Sárosi Bálint, 1967., lejegyezte Dobszay László. AP 6570a.

7.

Rubato ♩ = cca 144

E-gé-szen szép vagy, Má-ri - a, E-gé-szen szép vagy, Má-ri - a,
E-re-den-dő bűn-nek szeny-nye nincs te - ben-ned,
E - re - den-dő bűn-nek szeny-nye nincs te - ben-ned.
Te Jé-ru-zsá-lem di-cső-sé - ge, Te jIz-ra-jel - nek ö-rö-me,
Te ja mű nem - ze - tünk-nek vagy tiszt-es-sé - ge,
Te a bűnösöknek pártfo-gó - ja. Ó Má - ri - ja, ó Má - ri - ja,
nagy-o-kos - sá - gos Szent Szűz, nagy - ha - tal-mú Szűz A - nya,
I - mád - koj - zál é - ret - tünk, e - se-dej-zél é - ret-tünk
A mi U-runk, Jé - zus Krisz - tus - nál!

Lészped (Moldva), Márton Ferencné Rózsi Erzs (74 éves). Gyűjtötte Kallós Zoltán, Domo-kos Mária, Németh István, 1993., lejegyezte Paksa Katalin. AP 17.820e.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1938 Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Szent István Társulat. Budapest.

1942 Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza. Franklin-társulat. Budapest.

1944 Vallásos népköltészetünk egyéni ihletései. In Bálint Sándor: A hagyomány szolgálatában. 53–67.

1981 A hagyomány szolgálatában. Összegyűjtött dolgozatok. Magvető Könyvkiadó. Budapest.

BÁLINT Sándor–BARNA Gábor

1994 Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Szent István Társulat. Budapest.

BARTÓK Béla

1924 A magyar népdal. Rózsavölgyi és Társa. Budapest In BÖI 101-350.

BÖI=Bartók Béla összegyűjtött írásai. Közreadja Szöllősy András. Zeneműkiadó Vállalat. Budapest 1966.

BARTÓK Béla–KODÁLY Zoltán

1923 Erdélyi magyarság. Népdalok. Népies Irodalmi Társaság. Budapest

CSOMASZ TÓTH Kálmán

1958 A XVI. század magyar dallamai. Régi magyar dallamok tára I. Akadémia Kiadó. Budapest.

DOBSZAY László

1983 A siratóstílus dallamköre zenetörténetünkben és népzeneinkben. Akadémia Kiadó. Budapest.

DOMOKOS Pál Péter

1979 „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Kájoni János: Cancionale Catholicum. Petrás Incze János: Tudósítások. Szent István Társulat. Budapest.

Éneklő egyház. Római Katolikus Népénektár – liturgikus énekekkel és imádságokkal. Szerk. Népénektár-bizottság. Szent István Társulat. Budapest 1984.

KODÁLY Zoltán

1937 A magyar népzene. In A magyarság néprajza. A ³1952 kiadástól példatárral, összeállította Vargyas Lajos. (Az ⁵1971 kiadás lapszámaira hivatkozunk.) Zeneműkiadó. Budapest.

Magyarország zenetörténete

1988 I. Középkor. Szerk. Rajeczky Benjamin. Akadémiai Kiadó. Budapest

1990 II. 1541-1686. Szerk. Bárdos Kornél. Akadémiai Kiadó. Budapest.

MNT = A Magyar Népzene Tára. Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán.

II. Jeles napok. Sajtó alá rendezte Kerényi György. Akadémiai Kiadó. 1953. Budapest.

X. Népdaltípusok 5. Sajtó alá rendezte Paksa Katalin. Balassi Kiadó. 1997. Budapest.

PAKSA Katalin

1985 Dialektusvonások egy XVII. századi magyar népének előadásában. Magyar Zene (XXVI) I. 49–63.

PAPP Géza

1970 A XVII. század énekelt dallamai. Régi magyar dallamok tára II. Akadémiai Kiadó. Budapest.

RAJECZKY Benjamin

1969 Gregorián, népének, népdal. In Rajeczky Benjamin írásai. Szerk. Ferenczy Ilona. Zeneműkiadó, 1976. Budapest 40–58.

SZENDREI Janka

1988 A naptári ünnepek énekei. In Magyarország zenetörténete I. 489–537.

SZENDREI Janka–DOBSZAY László–RAJECZKY Benjamin

1979 XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben I-II. Akadémiai Kiadó. Budapest.

VARGYAS Lajos

1981 A magyarság népzeneje. Zeneműkiadó. Budapest.

VOLLY István

1948 101 Mária-ének. Tanulmány a katolikus népének kérdéseiről. Népkölt. Szeged.

1982 Karácsonyi és Mária-énekek. Szent István Társulat. Budapest.

Katalin Paksa

Virgin Mary Songs in the Popular Folk Tradition

In Hungary singing religious songs in the mother tongue became general only from the 16th century. Among the first texts we can find the Mary-songs, which can be classed among the religious types of Hungarian folk songs. Besides using Mary songs in the church, they can be found in the customs of some Calendar feast. The author has chosen some from these songs and analysis them.

Mária-ikonográfia

Szilárdfy Zoltán

A BUDAVÁRI KLARISSZÁK EGY MEDITÁCIÓS OLTÁRKÉPÉNEK IKONOGRÁFIÁJA

Schoen Arnold emlékének
(1887–1973)

Pozsonyból 1714-ben a budai várba költöztek vissza a nagy múltú óbudai klarisszák jogutódai, akik akkor már a legnevezetesebb magyar nemesi családok leszármazottjaiként arisztokratikus kultúrájukkal arra törekedtek, hogy szerzetesi eszményüket Szent Ferenc második rendjében örökölt lelkiségükkel megvalósítsák, esztétikai érzékükkel pedig saját környezetükön kívül mindazokat megörvendeztessék, akik számítnak jó kvalitású kézimunkákra, melyekről már a korábbi századokban is nevezetesesek voltak. A XVII. és XVIII. század barokk-rokókó díszítő kedve számos alkalmat nyújtott tehetségük sikeres kifejtésére.

Klastromuk csinos templomukkal együtt miután 1748-ban fölépült, az Immaculata tiszteletére szenteltetett föl, s ebben az új templomban már állt Jézus Szíve tiszteletére oltár, majd 1756-ban arról értesülünk, hogy a nyolc év alatt mindinkább gazdagon kiképzett szentegyházban az Olajfák hegyén imádkozó Krisztusnak is van már oltárképe.¹

Amikor a II. József 1782-ben feloszlatta a klarisszákat szépséges berendezésük árverés során szerteszét szóródott. Szerencsére az oltárok, képek jelentős része a piliscsabai birtokokon akkortájt épült új plébániatemplomba került.²

Itt maradt fenn az a tematikájában egészen egyedi oltárkép, melyet ikonográfiai különlegessége miatt érdemesnek tartok bemutatni. (1. kép)

Ma már kétséget kizáróan eldönthetetlen, hogy az 1748-ban feljegyzett első három oltárkép egyikével, avagy a később felsoroltak közül az agonizáló Krisztus ábrázolásával lenne azonos, ugyanis ezen a képen mind Jézus Szentséges Szíve, mind pedig az Olajfák hegyén vérrel verítékező Megváltó alakja megtalálható. A többbretű kompozíció kivitelezése minden bizonnyal még a XVII. század végén a főlszabadult Budán elsőként letelepedett festő, Falkoner György Anna Erzsébet (1714–1790) nevű leányának tulajdonítható, aki „... a kép Írásban való Tudományáért vétetődött be ingyen” a szerzetbe, ahol mint Zsófia nővér működött. Az újonnan épült kolostortemplom belső festési munkálataiból részt vállalt, valamint művészi tevékenységének egy másik területén a sok türelmet igénylő pergamen miniatűrök, szentképek festésében is jeleskedett.³

¹ Schoen 1943. 8.

² Pest megye műemlékei I. 1958. 647–648.

³ Szilárdfy 1984. 17.

Az oltárkép ikonográfiáján a klarissza meditativ lelkület tükröződik, ezért értelmezését azokból az egykorú irodalmi forrásokból kíséreljük meg, melyeket maga a festő és a szerzet többi tagja egyaránt ismerhetett.

A főtéma a vérről verítékező Krisztus, akit halálfélelmében a vigasztalás angyala ölel át. A Lukács Evangéliumból (22, 43-44.) merített mozzanat formai megoldásában a 18. sz. első felének két bécsi génuszára vezethető vissza: Georg Raphael Donner (1693–1741) és Paul Troger (1698–1762) széles körben kisugárzó művészetére. Donner a pozsonyi Dóm Alamisznás Szent János kápolnája számára készített bronz reliefjén jeleníti meg a teljesen elalélt Üdvözítő alakját, amint átöleli az angyal.⁴ Barátja Troger a Belvedere képtárában lévő olajfestményén hasonló módon vitte vászonra a témát, mely szinte szentimentális drámaisággal hat a szemlélőre. (2. kép)

A középkor látomásirodalma, mely még az ókori apokrifekből táplálkozott, legteljesebb summázatát a Martin Cochen Jézus és Mária életét összegző népkönyvének hazai átköltéséből idézem, amelyet a szintén Szent Klára Szerzetéből való Ujfalusi Judit Makula nélkül való Tükör címen 1712-ben a nagyszombati Jezsuita Akadémia nyomdájában jelentetett meg! Ebben ez olvasható: „Oh Ádám fiai, leányi rémüllyetek meg! Imé a mi Üdvözítünk büneinkért illy nagy szorongatást szenved, imé kilencven hét ezer háromezáz, s öt véres veríték csöppet verítékezik;” Föltűnő a képen Krisztus vérvörös ruházata, melynek értelmezését ugyan csak a már idézett meditáció érzékelteti; „...az édes JESUS, hogy az ő sz. fejét a földről fel nem emelhette, hanem maga véreben meg-ázva a földön fekütt, és az alsó köntöse annyira megázot, hogy semmi száraz nem volt benne.”⁵ Az oltárkép vörös tónusát csak fokozzák a kép alján a Purgatórium lángjai, benne a szokásos „Tria Anima” helyett öt szenvedő figura látszik, utalván Jézus öt szent sebére. Mintha a XVIII. század egyik legnépszerűbb imádságos könyvének, a Pozsonyban kiadott Jó Illatú Rosáskertnek szavai ihlették volna a művészt „A te rósa Színű Szent Véred szálllyon-le, a melly őket élessze nehéz kínokban”, továbbá „...a te drágalátos Szent Véredért mellyet te a Szent Olaj hegyén nagy bőven ki-ontottál, szabadicsd-ki a te meg-hólt hivednek lelkeit, a Purgatóriumnak rettenetes szörnyű tüzének kinnyából; s kiváltképpen azt a lelket a mellyről soha senki meg nem emlékezik;”⁶ A tisztítótűz ábrázolásának kettős aktualitása van. Egyrészt idézi a franciskánus lelkiség Portiuncula-kultuszát: búcsúszerzési jámbor gyakorlatát a szenvedő lelkek javára, másrészt pedig hitvédelmi jelentőségű, ugyanis a döbbenetes látvány erejével cáfolta a hitújítókat, akik tagadták a tisztítótűz létét. A Tridenti Zsinat után ez a téma a középkorban annyira népszerű pokoltornác-ábrázolás örökébe lépett.⁷

⁴ Georg Raphael Donner und Bratislava (1693–1741). Slowakische Nationalgalerie, Bratislava, November 1992 – April 1993. 24.; Das Wiener Barockmuseum (Belvedere). Wien, 1923. 152. kép

⁵ Ujfalusi 1712. 310.

⁶ Jó Illatú Rosáskert, Posonban, 1768. 141, 143.

⁷ Szilárdfy 1984. 48. képmagyarázat. A 4. és 7. képet lásd: Szilárdfy 1995. 163. és 168. kép

Ritkán fordul elő a vérrel veritékezés misztériumának a Purgatóriummal való együtt-ábrázolása. A kassai Kálvária-templom egyik oltárán hatásos, barokk domboorműben tárul elénk a jelenet. (3. kép) Természetesen a monumentális műfajok tematikái inspirálói leggyakrabban a közkézen forgó grafikai lapok, szentképek, imakönyv- illusztrációk voltak. Egy ilyen lap a prágai J. Arnold rézmetszete is. (4. kép)

A Krisztus átölelő angyalt a Makula nélkül való Tükör meg is nevezi, meghozza Mihály arkangyalnak tartja, aki „Alá-jöve... szép iffiu képében és látván az ő Urát, Istenét olly nyomorultul, megrettene rajta, és mondá: Üdvöz légy JESUS, ...oh erős Istenség mond-meg mit jegyez ez véres veríték? ...oh szerelmes Uram JESUS ne szomorkodgyál ...Emlékezzél meg mennyi sok ezer lelkek fognak utánad azon pohárbul innya, és kedvedért életeket le-teszik ...az Angyal azért nagy tisztelettel fele-emeli a földről, és a véres verítéket le-törlötte, de vigasztalta, erősítette és minden tehetségével szolgált neki, az után fel-méne mennyekbe.”⁸ Krisztus jobb vállán látni az angyal kezében a verítéket letörlő kendőt.

Az angyal vigasza a meditáló lelket engesztelésre indítja, s az érzéketlenül leírt olajfákhegyi jelenet után maga az Üdvözítő szólal meg: „Te-is vigasztalhatz, ha akarod és olly kedvessen veszem tüled, mint akkor az Angyaltul vettem;”⁹

A középkor-végi devotio moderna sajátossága az értünk szenvedett Istenembarrel való compassió, a teljesen együttérző szolidaritás vállalása. Az engesztelés jámbor gyakorlata, amely különösen a Jézus Szíve tiszteletben öltött formát, teológiaiilag csupán a halálfélelemben vigasztalást nyert Krisztus misztériumában értelmezhető. Ugyanis a megdicsőült Üdvözítő mennyei boldogságához semmiféle engesztelő gyakorlattal hozzátenni nem lehet. Kínszenvedése során istensége szerint Ő előre látta a világ végzetéig az emberiség minden gonoszságát, melyet ártatlan Bárányként magára vállalva végtelen szomorúság, lelki gyötrellem borult rá olyannyira, hogy veríték és izzadság helyett a szenvedés vért sajtolta ki belőle. De ezt követően az égi vigasz üdítő kelyhéből ízlelte a történelem végéig mind azt az odaadó együttérző szeretetet, melyet követőinek engesztelő szíve nyújt majd neki. Így tehát minden emberi engesztelés és jóvátétel kizárólag csak nagycsütörtök éjszakájának illatos légkörében, ezüstös fényében értelmezhető, amennyiben az engesztelő szeretet megnyilvánulásai évezredekkel áthidalva visszahatnak az olajfákhegyi eseményre, beváltva, realizálva azt a vigaszt, mely végül is Jézust hősiiesen fölbátorította az önként vállalt megváltó halálra.

Ebben az összefüggésben került a kompozíció koronázó motívumaként az angyalok koszorújától övezett, trónra emelt, Szentséges Szív ábrázolása, mely a szokatlan ikonográfiai környezetben az elmélyült teológiai eszme-futtatást hatásos hitelességgel szemlélteti. A már idézett meditációs könyvben még ez is olvasható: „Miként volt tehát a Jézus Szíve, midőn az Olajfák hegyén az egész világ vétkei eleibe állottak? bizonyára, ha az Istenség azon szent szívet meg nem tartotta volna, meg kellett volna neki szakadni... az véres veríték, és el-holt ábrázatod kijelentik mit szenvedsz szivedben.”¹⁰

⁸ Ujfalusi 1712. 311.

⁹ Ujfalusi 1712. 312.

¹⁰ Ujfalusi 1712. 292, 311.

A festmény homlokterében Jézus Szívének a pozsonyi orsolyitáknál tisztelt kegyképét ismertem fel, mely valójában egy festett fadombormű, amit Sigray Borbála nemes úrhölgy hálából ajándékozott még 1710-ben a nővéreknek.¹¹ Tulajdonképpen az egykori Koronázó Város Szent Szív kultuszának ez a kegytárgy volt a „gyűjtőpontja”, számos rézmetszet is készült róla. (5. kép) Nyilván a Pozsonyból Budára költözött klarissza apácák Jézus Szíve áhítatát a pozsonyi emlékek határozták meg, amikor az ottani orsolyák körében megalakult társulat után harminc évvel, 1742. december 21-én Budán a várbeli klarisszák is megalapították kolostorukban az Üdvözítő Szíve Testvérületét.

Figyelemre méltó, hogy társulati könyvük címlapját a Szentséges Szív képével éppen Falkoner Zsófia nővér aquarelle díszíti, ami szintén bironyítja, hogy ezt is ő festette.¹²

Az a vörös lángtenger, mely félkörben övezi az angyalok által fölmagasztalt irgalmas Szívet, mintegy kioltani hivatott a kép alján látható gyötrelmek tüzeit.

A Getszemáni kert zöld pázsitán mintha a szent verítékek nyomait is láthatnánk, amit már a keresztény ókortól kezdve a heliotrop, vagyis a vérjaspis kőben vélték felfedezni, ezért készítették ékszereket belőle, melyek apotropeikus jellegét Krisztus drága vére motiválta.

Kiss István kecskeméti ferences barát, aki 1766-ban a Szegeden is hírnevet szerzett Telek Józseffel együtt elzarándokolt a Szentföldre, Jeruzsálemi utazásában arról is beszámol: „...hogyan azon a helyen (ahol) a Kristus Jézus szenvedése előtt vérrel verítékezett és a kősziklás kemény földet vérével bőven megásztatta, egy gyönyörű magas fa nevelkedett, melynek minden levelén deáku ezek a szók láttak és olvastak: O Mors! Quam amara est memoria tua – Ó halál! melly keserves a te emlékezeted.”¹³

A Makula nélkül való Tükör szerzője még arról is tud, hogy Jézus „...olly szorongatásban vólt, hogy a kemény kő-sziklát szánakozásra indította, mert alatta mint a viasz meg lágyult, és az ő helyét magarányomván azzal ki-mutattya; a kit az után a kő sziklából ki-vágtak, és a Templomban a Szűz Mária koporsójához tették.”¹⁴

Mária sírja a közelben található, amint Pécsváradi Gábor obszerváns ferences 1517-ben jeruzsálemi zarándoklatáról szóló Itineráriumban olvasható: „Ott, ahol az Úr háromszor könyörgött az Atyához, és kérte, hogyha lehet vegye el tőle a szenvedés helyhét, van egy tágas barlang Szent Joakim és Anna kertjében, azért járt oda az Úr hűségesen imádkozni, mivel az nagyapjának és nagyanyjának kertje volt. Továbbá arról a hagyományról is értesít, mely szerint: „Maga a Boldogságos Szűz Mária is fia halála után gyakran kereste föl a hegyet; mind a mai napig mutogatják a helyet a hegy oldalán, ahol elfáradt, és megpihent. Itt is volt egy kápolna, de később lerombolták.”¹⁵

¹¹ Tóth 1898. 47.; A Magyar Nemzeti Galéria állandó barokk kiállításán a pozsonyi kegykép vászonra festett másolata látható.

¹² OSzK Fol. Lat. 3650/II. Némethy 1881. 269.; Schwartz 1994. 59. A címlap fénymásolatát Schwartz Katalinnak köszönöm.

¹³ Kiss 1958. 171-172.

¹⁴ Ujfalusi 1712. 310-311.

¹⁵ Pécsváradi 1983. 105, 116-117.

A felsorolt adatok fényénél értelmezhető az oltárképen a Krisztussal szemben térdelő fájdalmas Szűzanya alakja. A keresztény ikonográfiában jóformán ismeretlen együttes művészi megjelenítése egy olyan misztikus mélységű szemlélődést jelenít meg, melyről csupán némi rész-előképek tájékoztatnak. Gyűjteményemben megvan mindkét változat, Gottfried Bernhard Göz kitűnő ausburgi grafikusművész metszete, akinél a téma először tűnik föl, s az ő nyomán Joseph Kollanetz által készített rézmetszetű képe is: a Purgatóriumban szenvedő lelkekért esedező Szűz Mária, amint a Szentháromság előtt térdel, Szent Fia szívsebéből pedig vérsugár enyhíti a szegény lelkek kínjait. (6–7. kép) Az ilyen ábrázolások segíthették Falkoner nővért az egyedi kompozíció szerkesztésében.

Létezik ugyan az olajfákhegyi Krisztussal együtt ábrázolt Szűzanya kompozíciója a salzburgi bencések reprezentatív Mária-kongreciós termében, ahol a rózsafüzér tizenöt titkát bemutató olajfestmények közül a fájdalmas olvasó első misztériuma is látható. Az utrechti származású Adriaen Bloemaert-ot (1609 után – 1666) nyilván a Rózsafüzér magánáhítata bátorította az apokrif mozzanat művészi megjelenítésére.¹⁶ (8. kép) Érdekes módon a Getszemáni kert jelenete a háttérteret képezi, míg a kép domináns szereplői: az elalélt Szent Szűz, akit Krisztushoz hasonlóan angyalok vigasztalnak. Nem gondolnám, hogy az 1637 körül készült manierista remekművet Falkoner Zsófia ismerte volna, de annyi bizonyos, hogy mindkét alkotás irodalmi forrása közös. Ugyanis a Makula nélkül való Tükör – hetvenegyedik fejezetének címe: Mikén Nagy Csütörtökön estve a Szűz MARIA Bethániában nagy keserűséget érzett szívében. Majd így folytatódik „Mikoron Kristus Urunk ilyen szorongatásokban vólt kezdé a Szűz MARIA szívében nagy szorongatásokat érezni, ...és bé-mene a kamrába a hol imádkozni szokott vala, és le-térdepelvén kezeit, szemeit az égre emelé, és ...mondá: ...Szent Atyám küld hozzám Gábiel Archangyalt, a ki nékem meg-mondgya hol van, és mit csinál az én édes Fiam? ...Mondá Gábiel Angyal: oh én tisztelendő aszszonyom! Imé most a kertben ...olly szörnyen vérrel verítékezik, hogy még a földet is meg-nem ásztatta...”¹⁷ Telek József predikációjában drámai színekkel érzékelteti az aggódó Mária szorongásait: „Sír vala a bánatos Anya vigasztalhatatlan könyhullatásokkal: sőt nem hegyeket, hanem záros komrákot keresvén bé-tölti vala azokanak vissza-hangzó öbleit, kesergő siránkozásaival, mondván: ...Ah! Ah! Édes Fiam! Miért eresztettelek-el, az olajfák hegyére, szemeim világát, életem vigasztalását?

...O melly hoszszu! o melly keserves éjjel vólt ez, a bánatok tengerébe el-merült Szűz Anyának!”¹⁸

Szűz Mária kapcsolatát az Olajfák hegyén történetekkel napjainkig a középkori eredetű archaikus imádságok íratlan, népi emlékezete őrizte meg Erdélyi Zsuzsanna bukovinai illetve moldvai adatközlőktől való lejegyzése szerint:

¹⁶ Barokk Művészet Közép-Európában. Utak és találkozások. Budapesti Történeti Múzeum, 1993. június 11–október 10. Kiállítási katalógus, 25, 4. kép

¹⁷ Ujfalusi 1712. 312–313.

¹⁸ Telek 1772. 208, 215.

„Hol imádkozik a mi Urunk Jézus Jézus Krisztus?
Szent szerelmes kertyibe,
Szent szerelmes székibe,
Térgyig vérbe,
Könyökig könnyübe,
Szent teste kékülve,
Szent lelke örülve,”

„Mi urunk, ki ott imádkozik
az arany kertyibe,
siralmasz székibe,
arany könyvekkel a kezibe.
Odaméne Mária,
az új áldott szent anyja.
O áldott szent fiam,
mit sirsz, mit keseregsz?
Áldott szent anyám,
hodne sirjak, keszeregjek.
Jönnek a pogány zsidók,
Kezeimet megkötözik,
élesz csapokkal csapkodnak,
pogány nyálakval töpdösnek,”¹⁹

A budai klarisszák meditációs oltárképének páratlan ikonográfiája egészen sajátos színvilágával a barokk lelkeség szemlélődésének abba az áttetszően ragyogó szférába emel, ahol a látomás az elmélkedő minden képességére hatást gyakorolva már nemcsak oktat, hanem gyönyörködtet és éltet, olyan apró mozzanatokkal is, mint Jézus, az Angyal és Szűz Mária keze gesztusának sokatmondó összjátéka, közöttük a fájdalom és vigasztalás kelyhével, amely egyben Krisztus eucharisztikus áldozatára utal az élők és holtak vigaszára és üdvére.

Irodalom

ERDÉLYI Zsuzsanna

1976 Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok. Budapest.

KISS István

1958 Jeruzsálemi utazás. A bevezetést és a jegyzeteket írta Pásztor Lajos.
Róma.

NÉMETHY Lajos

1881 Adatok a festés történetéhez Budapesten a 17. és 18. században. Archeológiai Értesítő

Pest megye műemlékei I. Budapest. 1958.

¹⁹ Erdélyi 1976. 477, 503.

PÉCSVÁRADI Gábor

1983 Jeruzsálemi utazás. Budapest.

SCHOEN Arnold

1943 Emlékezés a klarisszák budavári és a ferencesek pesti templomára. Budapest.

SCHWARTZ Katalin

1994 A klarissza apácák könyvtárkultúrája a XVIII. században. Szeged.

(SIGRAY Erzsébet)

1768 Jó Illatú Rosáskert. Posenban.

SZILÁRDFY Zoltán

1984 Barokk szentképek Magyarországon. Corvina, Budapest.

1995 A magánáhitat szentképei I. Devotio Hungarorum 2. Szeged.

TELEK József

1772 Coronae Marianae. Tom. II. Az-az a Boldogságos Szűz Mária Tizenkét Tsillagú Koronájának... Vátzon.

TÓTH Mike

1898 Jézus Szent Szívának tisztelete Magyarországon hajdan és most. Budapest.

UJFALUSI Judith

1712 Makula nélkül való Tükör. Nagyszombatban.

Zoltán Szilárdfy

Iconography of a Meditation Altar-Picture of the Clare Nuns in Buda Castle

During the Turkish invasion the Clares of *Óbuda* escaped to their fellow nunnery in *Pozsony*, where they could get through the years of war. Then their legal successors, the descendants of some Hungarian noble families returned in 1714 and settled in Buda castle. Their cloister and church had been built by 1748. In the richly decorated rococo church the contemplative Clares were surrounded by characteristic objects. One of them was a particular delineation of different themes which was made by Anna Erzsébet Falkoner, Sister Zsófia (1714–1790), the artistically talented daughter of a local painter, from a Scottish origin family. The altarpiece can be seen in the parish church of *Piliscsaba* as the Clares was dispersed in 1782. Its subject illumines the theological significance of appeasement as an ascetic practice in an impressive artistic style projecting a vision for the mediative believers, among whom there were the members of the Confraternity of the Saviour's Heart founded in *Buda* castle in the nunnery. In the centre of the composition there is the figure of bleeding Christ on the Mount of Olives with the consoling angel, next to him Virgin Mary kneeling. At the top of the picture the Sacred Heart of Jesus is praised by angels as the centre of appeasement. At the bottom the suffering souls of purgatory can be seen. The author tried to interpret the subject on the basis of contemporary religious literature illustrated by iconographic analogies represented by example pictures of the paper.

1. KÉP: FALKONER ANNA ERZSÉBET ZSÓFIA: AZ ENGESZTELÉS OLTÁRKÉPE,
1748. (?) OLAJFESTMÉNY VÁSZNON, PLÉBÁNIA-TEMPLOM, PILISCSABA

2. KÉP: PAUL TROGER: KRISZTUS AZ OLAJFÁK HEGYÉN,
1750. K. ÖSTERREICHISCHE-GALERIE BELVEDERE, WIEN

3. KÉP: A KASSAI KÁLVÁRIA OLAJFÁKHEGYI OLTÁRA,
18. SZ. KÖZEPE

4. KÉP: POZSONYI RÉZMETSZŐ: AZ ORSOLYITÁK JÉZUS SZÍVE KEGYKÉPE, 1740.
K. RÉZMETSZET, BÁLINT SÁNDOR GYŰJTEMÉNYÉBEN, MÓRA FERENC
MŰZEUM, SZEGED

5. KÉP: J. ARNOLD: A VÉRREL VERÍTÉKEZŐ KRISZTUS A PURGATÓRIUMMAL.
1750. K. RÉZMETSZET, A SZERZŐ GYŰJTEMÉNYÉBEN.

Memoria fidelium defunctorum purgantium.
Gedächtnis der armen Seelen in dem Fegefeuer.

dona mihi populum meum pro quo obsecro. Esther. c. 7. v. 3.
Schenke mir mein Volk, um welches ich anhalte.

C. Perini. sc. Cæs. M.

G. B. Göz inv. et exc. A. V.

6. KÉP: GOTTFRIED BERNHARD GÖZ: A SZŰZ MÁRIA KÖZBENJÁRÁSA A PURGATÓRIUMBAN SZENVEDŐ LELKEKÉRT. 1765.

7. KÉP: JOSEPH KOLLANETZ: A SZŰZANYA ESEDEZÉSE A SZENVEDŐ LELKÉÉRT.
1770. K. RÉZMETSZET, A SZERZŐ GYŰJTEMÉNYÉBEN.

8. KÉP: ADRIAEN BLOEMAERT: A FÁJDALMAS RÓZSAFÜZÉR ELSŐ TITK
1637. OLAJ FESTMÉNY VÁSZNON, AULA ACADEMICA, BENEDIKTINERSTIFT, SALZBURG.

A FÉNYKÉPFELVÉTELEKET JUHÁSZ ISTVÁN (2, 4, 6, 7, 8); PÉK JÓZSEF (3); GYERKÓ TIBOR (5); SZEPSI SZÚCS LEVENTE (1) KÉSZÍTETTÉK

Ginelli Mária–Bugonová Klaudia

A MÁRIA-ÁBRÁZOLÁSOK IKONOGRÁFIÁJA A KELET-SZLOVÁKIAI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN

A Kelet Szlovákiai Múzeum (eredetileg Felsőmagyarországi Rákóczi Múzeum) Szlovákia legrégebbi múzeumai közé tartozik. A Felsőmagyarországi Múzeum Egylet megalakulásának dátumát, 1872-t, egyben a múzeum alapítási évének is tekinthetjük. Az egylet célja, a múlt és jelen kulturális emlékeinek és dokumentumainak összegyűjtése volt. A múzeum egylet alapító tagjai közé tartozott Klimkovics Ferenc akadémiai festő, Dr. Henszlmann Imre egyetemi tanár, Pulszky Ferenc, a Nemzeti Múzeum igazgatója és Rómer Flóris archeológus.

A múzeum jellegét művészeti, történeti, régészeti, néprajzi és részben természetrajzi tárgyak gyűjtése határozta meg. Ez a törekvés egy honismereti múzeum létrejöttét eredményezte. Jelenleg a múzeum gyűjteményében kb. 380 ezer művészettörténeti, iparművészeti és természetrajzi tárgy található. A gyűjtemény jelentős része a mai Szlovákiához kötődik, de néhány igen kiváló munka azonban Közép-Európából való. A gyűjtemény egy része 1903-tól volt kiállítva a múzeum főépületében, valamint más állandó és tematikus kiállításokon. A múzeum anyagában meglévő nagy számú szakrális tárgy olyan tematikus kiállítások megnyitását teszi lehetővé mostanában, amelyek a közelmúltban ismert okok miatt nem jöhettek létre. Példa erre az 1994 szeptemberében megnyitott „Maria Regina Pacis” kiállítás is. Olyan ikonográfiai anyagból válogattuk össze, amely az adott témához fűződik és előfordul a festményeken, szobrokon, grafikákon, iparművészeti és devócionális tárgyakon.

A kiállítás a Hétfájdalmú Szűz Mária ünnepének és mind Szlovákia és minden szlovák patrónájának tisztelete jeléül nyílt meg. A kiállítás rendezői a múzeum anyagából olyan leggyakrabban előforduló ikonográfiai típusokból válogattak, amelyek Mária ábrázolásával és Mária kultusz megjelenési formáival foglalkoznak.

A keresztény művészetben a leggyakoribb ábrázolási módhoz tartozik Szűz Mária a kisdeddal. Szűz Mária képe a kis Jézussal karjában szimbólummá vált, amely végigkísérte a századok folyamán Magyarország gazdasági és politikai életét is. Az Istenanya képe, mint központi alak, jelentős mértékben megjelenik a fizetőeszközökön is, amit a numizmatikai gyűjteményünk gazdag anyaga is bizonyít.

Képmása, III. Bélától kezdve jelenik meg, rajta van Zápolya János és Rákóczi György által veretett érmeiken, guldeneken, tallérokon, garasokon, dénárokon, dukátokon, polturásokon és XIX. századtól kezdve a koronán is. Leggyakoribb előfordulása II. Lajos, I. Lipót és Mária Terézia uralkodására tehető. Míg a legré-

gibb érmeiken ülő alakként, a XVI. században már gyakran állva ábrázolják, királyi jelvényekkel ellátva, félholdon állva.

Egy liturgikus kazulán is, a XVI. század elejéről, szintén megtaláljuk az Immaculátát, a dorzális keresztben központi alak az Immaculáta, alatta Szent Erzsébet, két oldalán Szent Katalin és Szent Borbála látható.

A Mária tematika a gótika korában a szárnyasoltárokon is érvényesül. A felsőzugói táblaképen (1400-1425) az angyali üdvözlétnél és Lázár feltámasztásának jeleneténél is látható Mária.

Ebből az időszakból való a varjufalvi, kosztolányi és felsőzugói Madonna. Az utóbbi a gótikus szép Madonnák sorában a betetőzést jelenti, ez megnyilvánul a vonalak eleganciáján, a ruházat plasztikus kidolgozásában, a kifejezés lágyágában. Szlovákia területén, ahol kelet és nyugat kultúrája kereszteződött, a képzőművészetben megtalálhatjuk Szűz Mária ikonográfiai ábrázolásának minden típusát. Észrevehető a krakkói Vit Stoss munkásságának hatása, valamint a német, olasz mesterek és az ukrán, lengyel ikonfestők befolyása.

Az ikonokon az Istenanyát leggyakrabban kendővel vagy paláttal ábrázolják, nyolcgágú csillaggal, a menny királynőjének szimbólumával a homlokán és Hodigitria formájában, ahol Jézus az isteni parancsolatot tartalmazó tekercset tartja és Szűz Mária követésére inti. A kisdedet szoptató Istenanya az ősrégi ábrázolási módot testesíti meg, előszeretettel alkalmazták a képzőművészetben.

A Szűz Mária ősi ábrázolási módja a gyermekét magához ölelő anya megjelenik a városokban, a zarándokhelyeken és a szerzetesrendeknél is. Általában a főoltáron elhelyezett kegyképek és szobrok (XIII-XVIII. századból) zarándokhelyekhez kötődnek. Mint például a lőcsei, a saskői, a halicsi. A múzeum gyűjteményében elsősorban a népi szobrokon, üvegfestményeken és búcsúi aprónyomatványokon fordul elő. A mai Szlovákián kívüli területekről és vidékről származó ábrázolási módok is azonosíthatók, mint például a győri, a máriapócsi, a mariázelli és mások. Más típusú képek és szobrok is képviselve vannak a múzeum gyűjteményében, így például a Jeruzsálem melletti Kármel hegység kolostorának Szűz Máriája, továbbá a lorettói, a fatimai és lourdesi.

A Mária-kultusz hatására számos votív és hálaadó tárgy készült, amelyeket képrámákra függesztettek fel a templomokban és az otthonokban.

Itt szeretném megemlíteni azt a figyelemreméltó kollekciót, amely 69 darab ezüst offer képecskét tartalmaz. A tótkisfalusi templomból került elő. Most a Kassai Múzeumban vannak elhelyezve. Az offerek között 12 darab Mária témájú. Máriát gyermekével ábrázolják az imádkozók körében. Máriát mindig a kép felső részében ábrázolják, alatta az imádkozók láthatók. Nagy részük kassai, illetve kelet-magyarországi (mai kelet-szlovákiai) ötvösműhelyekben készült a XIX. században. Figyelemre méltó, hogy néhány ötvösnek éppen ezekkel az egyedülálló votív tárgyakkal bizonyítható a munkássága.

Tanulmányunk következő részében Szűz Máriának a zarándokhelyekhez fűződő ikonografikai típusait szeretnénk bemutatni a múzeumunkban található darabok révén.

Sasvár – Šaštín

Sasvár ma a szlovákok legnagyobb szent helye. A Hétfájdalmú Szűz Máriát 1927-től Szlovákia patrónájaként tisztelik. A későbarokk pálosrendi templom főoltárán van elhelyezve az a későreneszánsz szobor 1564-ből, amely az irgalmas, Hétfájdalmú Istenanyát ábrázolja karjában halott fiával. E szobor ábrázolását számtalan példányban ismerjük.

A múzeum gyűjteményében, az eredetinek megfelelő nagyságban egy változata található, valamint néhány kisebb másolat, amelyeket a zarándokhely melletti műhelyben olcsón, sorozatban gyártottak.

Az isteni szenvedést ábrázoló színezett Piéta (1. kép) 106 cm magas szobor. Az ülő Szűz Mária a halott Krisztussal ölében, élettelen teste mellett nyugodnak kezei, az anya fia fejét támasztja. Az Istenanya ruhája redőzött, palástja harang alakú. Mindkét alak fejét aranyozott korona díszíti. Mária arca fájdalmas. A művésznak sikerült a reneszánsz előkép után kihangsúlyoznia az öltözet dekorativitását és díszítését.

A Hétfájdalmú Anya képe (2. kép) Boda Józseftől 1852-ből származik. A naturalisztikusan ábrázolt képen a hét kard az anya fájdalmát szimbolizálja Simeon jóslása alapján.

Halics – Holíč

A Fájdalmas Anya szobrának eredete az ausztriai Bruck városban lelhető fel. Halicsra a XVIII. század végén került.

A bemutatott szobor (3. kép) csak részleteiben különbözik a sasvári Piétától. A testek helyzete egyforma, csak Mária feje erőteljesebben hajlik jobb válla felé. A népi kézműves megőrizte az eredeti előkép báját, ahogy Mária gyöngéden megérinti fia kezét.

Nagytopolcsány – Topolčany

A plébánia templomban van elhelyezve a Hétfájdalmú Mária kegyszobor 1634-ből.

A bemutatott szobron (4. kép) jól megfigyelhető, hogy a népi faragó hogyan formálta át a barokk előminta után készült szobrot, a saját elképzelése szerint. A faragott, színezett szobor reliefszerű. Az aránylag kicsi Krisztus teste Mária térdén nyugszik. A mester saját elképzelését és érzelmeit örökölte meg az arcokon. Az öltözetnél megőrizte a hagyományos kék és vörös színt.

Eperjes – Prešov

Az Eperjesi Piéta a Kálvária templomban van elhelyezve. A múzeum gyűjteményében egy darab található, amelyen Krisztus teste szintén a klasszikus horizontális helyzetben van megmintázva (5. kép).

Az anya szomorú lírikus fájdalma kezeinek részleteiben van kifejezve, ahogy fia fejét tartja, simogatja.

A Pieta második változatán, amely valószínűleg önálló típusú, érdekes Krisztus testének megváltozott kompozíciója. Az anya térdein ülő Jézus baljával átöleli anyját. A festés üde, majdnem víg kifejezést kölcsönöz mindkét alak arcának (6. kép).

Máriavölgy – Mariánka

Ez a zarándokhely, amely ismert Európában is, a legrégebbi és leglátogatottabb a mai Szlovákiában. Egy körtefából készült 41 cm-es szobrot tisztelnek itt. A legenda szerint 1030-ban készítették és 1830-ban volt elhelyezve a főoltárra. Az ülő Szűz Mária a kis Jézussal ölében fehér aranyzállal hímzett ruhába van öltöztetve.

A múzeum gyűjteményében leggyakrabban ez az ábrázolási mód az üvegfestményeken (7. kép) és az aprónyomatványokon fordul elő.

A Máriavölgyi Madonna öltözetében nagyon hasonló a Mariazelli Madonnához, aki jobbán tartja gyermekét.

A múzeumban számos szobrocscsa (3. kép), üvegfestmény és kép található erről a híres osztrák zarándokhelyről.

Óhegy – Staré hory

Közép-Szlovákia ismert zarándokhelye.

Az aprónyomatványon az XIX. század második feléből Mária ikonográfiai típusát láthatjuk (9. kép).

A művésznak az a későgótikus szobor szolgált mintául, amely a templom főoltárán van elhelyezve, Mária félholdon áll, balján tartja a kis Jézust, jobbában jogar.

Az óhegyi Madonna egyike a legszebb későgótikus alkotásnak a mai Szlovákia területén. Ismeretlen XV. század feléi művész alkotása. Bája abban nyilvánul meg, ahogy Mária a kis Jézust öleli.

Lőcse – Levoča

Ebben a kelet-szlovákiai városban találkozik ma a legtöbb zarándok. Az irgalmas Szűz Mária szobra a XV. század '80-as éveiből származik, a későgótika csodálatos alkotása. A szobor Mária Erzsébettel való találkozásának pillanatát örökíti meg. Mária karjai kissé szétnyílnak, az egész alak a tipikus gótikus szépséget testesíti meg. A karcsúság, a finom vonalvezetés a megdicsőültség kifejezését jellemzi.

Múzeumunkban ezt a típust az üvegfestmények tükör háttérrel képviselik (10. kép). Ezek az üvegfestmények valószínűleg a Lőcse melletti műhelyek egyikében készültek. Ez a motívum gyakran előfordul a búcsúi nyomtatványokon, imalapokon.

Kistapolcsány – Tapolčianky

Ezen a zarándokhelyen nagy tiszteletnek örvendett a Skapulárés Szűz Mária képe, egy 1730-ból való festmény, amelyen Mária szívére öleli gyermekét és arcához simul. Fejét korona díszíti, kezében skapulárét tart. Ugyanezt lehet látni az ismert zarándokhely, Máriaradna kegyképén is, amelynek az alsó részében a halál földalatti birodalma, a tisztítóhely van ábrázolva. Máriaradna sokáig Szeged városának volt búcsújáró helye.

Tótkisfalu – Malá Vieska

Nem messze Kassától fekszik. A Szűz Mária születésének tiszteletére felszentelt templomban van elhelyezve egy másolata a csodatévő bécsi/máriapócsi Mária-ikonnak. Mária fejét és vállát mafórium takarja, az alakok felett nimbusz látható.

Egy aprónyomtatványon van képviselve (11. kép).

Kassa – Košice

A Szent Erzsébet székesegyház mellékoltárán van elhelyezve a máriapócsi kép másolata.

A pócsi Mária-ikon kassai másolatáról csak egy ponyva előzékképpel rendelkezünk (12. kép).

Litinye – Ľutina

Kelet-Szlovákia egyik jelentős helysége, ahová görög katolikusok zarándokolnak. Szűz Mária mennybevételére felszentelt templomban tisztelik az Únió Anyjának képét. A mennybevített ábrázoló festmény ismeretlen művész munkája. Az Assuntát, Mária mennybevételének pillanatát örökítette meg, Quido Reni közismert alkotása nyomán.

Egy aprónyomtatványon van ábrázolva (13. kép).

Visnyó – Višnové

A Zsolna melletti zarándokhely a XVIII. századtól ismert. A zarándokok tisztelettel övezik a kis Jézust szoptató Szűz Mária szobrocskáját.

Mária képe a – Jézust szoptató Szűz Mária szobor – előkép után volt megfestve (14. kép).

Az anyaság ősrégi megnyilvánulási formája, amelyet előszeretettel ábrázolták, mint az emberi érzelmek egyik legforróbb megnyilvánulását.

Loreto

A Loretói Madonna néhány példában található a múzeum gyűjteményében.

A Szomolnok környékéből egy ház lakberendezéséből származó Loretói Madonna szobra (15. kép) csak a fej körül van kidolgozva. A fafaragó mester barokk

loretói Madonna előkép után dolgozott. Az anya és gyermek egységét közös testen fejezte ki. A brokát mintáját, a díszítés síkját domborítással és festéssel hangsúlyozta. Néhány helyen a polychrom festést más festékekkel helyettesítette, ami megszokott eljárás volt az ipari termékek sorozatgyártásánál. A loretói típusú Madonna található egy fametszeten is, ahol a művésznek egy sötét cédrusfából faragott minta szolgált alapul.

A XVII. századi fajansz tálcskán is a Loretói Madonna a gyermekével és názareti házacská látható.

A grafikai lapok és nyomtatványok gazdag gyűjteménye a Kelet-Szlovákiai Múzeumban még nincs aprólékosan feldolgozva, de gazdagon illusztrált anyagot nyújt a különböző ikonográfiai Mária típusokhoz, amelyek ismert zarándokhelyekhez kötődnek (Pozsony, Nyitra, Máriatölgyes, Besenyőfalú, Esztergom, Radnó, Fraknó, Altötting).

Mária Ginelli–Klaudia Bugánová

Iconography of the Images of the Virgin Mary in the Collection of the East-Slovakian Museum

The East-Slovakian museum of *Kassa* (Košice) founded in 1872 is one of the oldest museums of Slovakia. In its collection there are more than 380000 objects which make it possible to arrange thematic exhibitions. An example of these is the *Maria Regina Pacis* exhibition opened in September 1994 which shows the different images of Blessed Virgin Mary and the outward forms of her cult.

In the collection the images of Virgin Mary are represented by folk sculptures, glasspaintings, printings, means of payment, liturgical textiles, panel pictures and a rich collection of icons. The lecture discussed the iconographic types of Blessed Mary shown in the museum related to pilgrimage places. Here should be mentioned *Šaštín/Sasvár*, the most significant shrine of Slovaks, to which the described *Pieta* and picture of *Lady of Seven Sorrows* are related. Also significant is the sculpture connected with *Holíč/Halics* which differs from the *Pieta* of *Sasvár* only in details. A wood-carving shown in the collection is similar to the miraculous statue of Virgin Mary in the church of *Tapolčany/Nagytapolcsány* from 1634.

Then the authors describe the copies of the miraculous pictures and sculptures of *Marianka/Máriavölgy*, *Levoča/Lőcse*, *Topolčianky/Kistapolcsány*, *Mala Vieska/Tótkisfalú* and *Košice/Kassa*.

The shrine of Greek-Catholics is *Lutina/Litinye* and a type of the assumption of Virgin Mary is related to this place. In *Višňove/Visnyó*, near *Zsolna*, the statue of Blessed Mary suckling Little Jesus is venerated by pilgrims. The picture shown was painted on the model of this statue. The Madonna of Loreto is found in the collection of the museum in several copies (sculptures, faience bowls etc.).

The different types of the image of Virgin Mary are illustrated in a rich graphical and printed collection.

1. KÉP: SASVÁR – ŠAŠTÍN,
PIÉTA

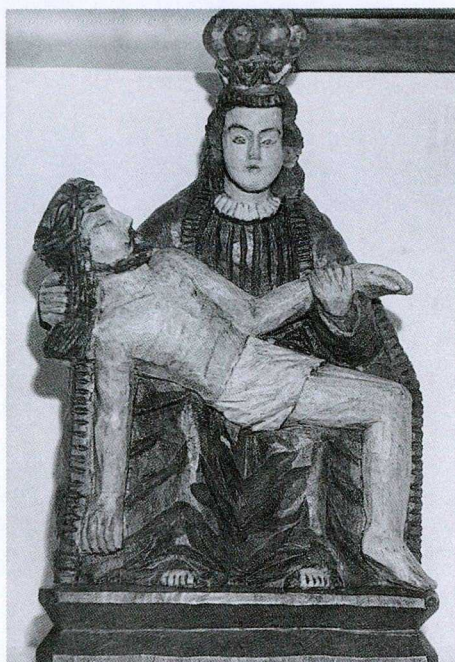
2. KÉP: SASVÁR – ŠAŠTÍN,
PIÉTA

3. KÉP: HALICS – HOLIČ,
PIÉTA

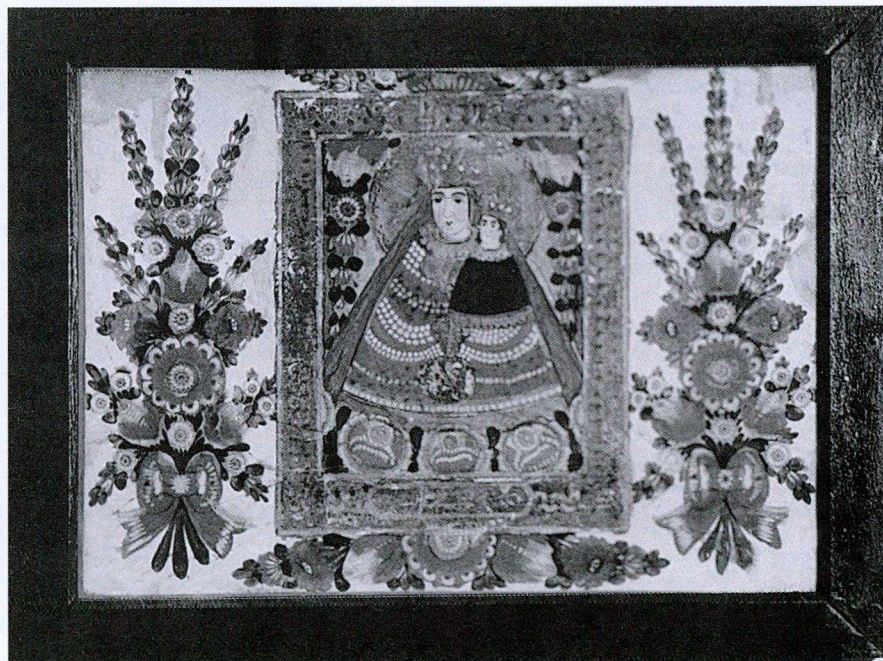
4. KÉP: NAGYTOPOLCSÁNY – TOPOLČANY,
PIÉTA

5. KÉP: EPERJES – PREŠOV,
PIÈTA

6. KÉP: ÖNÁLLÓ TÍPUSÚ – RADVÁNY,
PIÈTA

7. KÉP: MÁRIAVÖLGY – MARIANKA,
ÜLŐ BOLDOGASSZONY

8. KÉP: MARIAZELL – MARIAZELL,
ÜLŐ BOLDOGASSZONY

9. KÉP: ÓHEGY – STARÉ HORY,
BOLDOGASSZONY

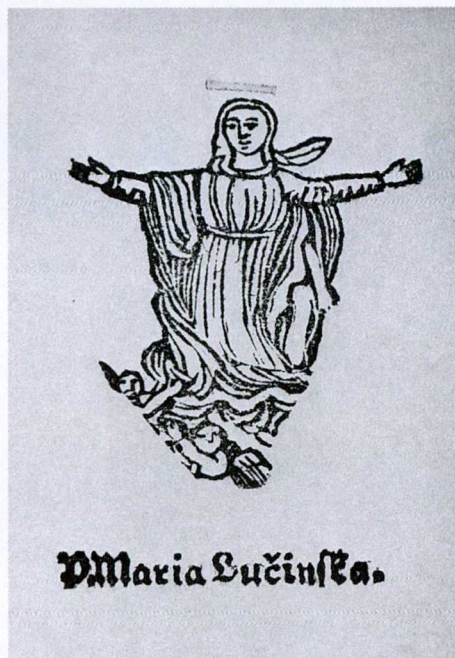
10. KÉP: LŐCSE –LEVOČA,
BOLDOGASSZONY

11. KÉP: TÓTKISFALU – MALÁ VIESKA,
A MÁRIAPÓCSI KEGYKÉP MÁSOLATA

12. KÉP: KASSA – KOŠICE,
A MÁRIAPÓCSI KÉP MÁSOLATA

13. KÉP: LITINYE – ĽUTINA
ASSUNTA

14. KÉP: VISNYÓ – VIŠNOVÉ,
SZOPTATÓ MÁRIA

15. KÉP: SZOMOLNOK – SMOLNÍK,
LORETÓI BOLDOGASSZONY

SZŰZ MÁRIA KULTUSZ ÉS IKONOGRÁFIA A PÉCSI EGYHÁZMEGYÉBEN

A Szt. István alapította pécsi egyházmegye¹ középkori Szűz Mária tiszteletére vonatkozóan csak szórvány adatokkal rendelkezünk. Mégis térségünkben néhány középkori templomdedikáció és a művészettörténeti szempontból is számontartott Mária ábrázolások (pl. Cserkút, Siklós) jelzésértékűek az egykori Szűz Mária kultuszra vonatkozóan.

A templomdedikáció változása tekintetében jellegzetes térségünkben pl. a XII. századtól fennálló mánfai kerített templom, melyet Sarlós Boldogasszony tiszteletére szenteltek. Dedikációja történeti, ikonográfiai szempontból vitatott, ugyanis ez a titulus csak egy meglehetősen későn elterjedt Mária ünnepünkhöz kapcsolható. Sarlós Boldogasszony tisztelete a ferencesek nyomán népszerűsödik, és ünnepe a XIII. században válik egyetemessé. Példánknál maradván, a templomot az 1742. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint Varsányi István remete renováltatta, ezután szentelték újra Nagyboldogasszony tiszteletére.² A pécsi egyházmegyében a hódoltságot követően kialakult, sajátos történelmi körülmények és a telepítések miatt találkozunk helyenként kettős illetve hármass dedikációval.

Egyik szép példája egyházmegyénkben Závodról ismert. A török időkben a falu lakossága kihalt. 1718-ban, a Fulda környékéről érkező német telepesek már csak három templomromot találtak. Az emlékezet csak a Hétfájdalmú Szűz és Keresztelő Szent János dedikációját őrizte meg. Az előbbi templom tornya 1759-ben még látható volt. A jelenlegi templomot a romos Keresztelő Szent János templom helyére és nevére építették fel, 1764–68 között, – részben a két másik templom anyagából.³ A XVIII. századi berendezés megőrizte és folyamatossá tette a Hétfájdalmú Szűz egykori emlékezetét.

Szűz Mária festett barokk szobra a gyóntatószék felett, gazdagon díszített rokokó jellegű üvegszekrényben látható. A szenvedést jelképező piros ruhában, ke-

¹ A pécsi egyházmegye Tolna és Baranya területét foglalja magába. Határai egykor délen a Szávaig terjedtek. A Dráván túli területek egy része később a Szt. László alapította zágrábi egyházmegyéhez került. A trianoni békeszerződésig a Drávaszög (a Dráva és a Duna által határolt terület) és a donjimihojaci esperesi kerület a pécsi püspökséghez tartozott. Ezt követően a leválasztott szlavóniai és dél-baranyai vidéket is a djakovari püspökséghez csatolták.

² Mánfa a középkorban önálló templom volt. A XVIII. században lett Magyarszék filiája. Építészettörténeti leírását ld. Dercsényi 1984. 23–25.

³ Historia Parochiae (HP) Závod ab anno 1718. Kézirat.

zében kendőt tartva áll, szívében tör, feje körül 12 csillagból álló, sugárzó glória. A látvány ikonográfiai tartalma, Mária, a Fájdalmas Anya, a bűnösök oltalma. Mint ábrázolási típus, jellegzetes példája a korabeli ún. Schmerzen Marien skémáknak. Egyik legismertebb németföldi példaként idézhetjük az augsburgi egyházmegyében lévő steinbachi búcsújárótemplom kegszobrát (1620-25), melynek mintájára számos Mater Dolorosa képet metszettek a XVII-XVIII. században.⁴

A hagyomány szerint Závodon, a két egykori templom emlékezte összekapcsolódott. Nemcsak Keresztelő Szt. János ünnepét, hanem Fájdalmas Mária napját is megülték. Ennek jegyében szeptember 15-én, szobra előtt gyertyát égettek. A szokás a németek kitelepítéséig érvényben maradt. A történeti tényezők magyarázzák azt is, hogy térségünkben templomaink és kápolnánk dedikációja zömében a XVIII. században alakult ki végleges formában. Egyházmegyénk területén 120 templomot és kápolnát szenteltek Szűz Mária tiszteletére. Részletes összehasonlító elemzés helyett csupán néhány jellemző sajátosságról szólnánk. A megújuló Mária tisztelet jegyében a XVIII. századtól templomainkat leggyakrabban, Nagyboldogasszony, Szűz Mária Szent Neve, és Sarlós Boldogasszony nevére szentelték. Ezen kívül előfordul a Magyarok Nagyasszonya, Kisboldogasszony, Szeplőtelen Fogantatás, Fájdalmas-vagy Hétfájdalmú Szűz Mária, Havas Boldogasszony, Rózsafüzér Királynője, Gyertyaszentelő Boldogasszony, Kármelhegyi Boldogasszony, Segítő Boldogasszony (Maria Hilf) Szűz Mária bemutatása, Szűz Mária Szent Szíve, Szűz Mária Anyasága, Szomorúak Vigasztalója titulus is. Szűz Mária helyenként, főleg a kápolnák dedikációja esetében társpatrónusa a védőszenteknek, főleg a német telepítéssel térségünkbe érkező Segítő szenteknek, valamint a „pestises” szenteknek egyaránt.⁵

A következőkben szólnánk egyházmegyénk Mária tiszteletének néhány sajátos vonásáról. Gyűjtéseink során figyeltünk fel olyan régebbi gyökerű, paraliturgikus vonásokat sem nélkülöző szokásokra: ami térségünkben az 1950-es évekig élő maradt. Egyházmegyénk területén a szakrális táj jelentős alkotóelemeit képezték a csodaforrások és szentkutak.⁶ A hozzájuk fűződő kultusz megnyilatkozásait a magyar szakirodalom néhány kivételtől eltekintve főleg a búcsújáróhelyekkel együtt vizsgálta. Számos olyan csodaforrásról tudunk, amely azonban önállóan, Szűz Mária gyógyító ereje jegyében vált ismertté. Ilyen volt Mecsek-Szentkút, a palotabozsoki Sarlós Boldogasszony-kápolna forrása, a kocsolai csodaforrás, Maráza, Pincehely csodakútja valamint a gyöngyösmelléki forrás. A bibliai történetek analógiáira is visszautal, hogy vizsgált példáink többségében a szentkutakhoz zarándoklók nemcsak a testi, hanem a lelki bajokra is találtak enyhülést. Tóth István, egykori hosszúhetényi búcsúvezető metafizikailag így értelmezte a csodaforrást felkereső ember számára a megtisztulás jelentőségét: „A kút a másvilágon van, ez a lélekhő tartozik nem a testhő. A lelköm lesz megítatva,

⁴ Vö.: Marienlexikon 1994. 284. továbbá Lexikon der christlichen Ikonographie 3 Bde 1971. 197., 200–203.

⁵ A kápolnák oltárképein csaknem minden esetben Szűz Máriát és a Segítő szenteket együtt ábrázolják. Szűz Mária tiszteletének megújulását térségünkben különösen a jezsuiták működése segítette elő. Ld. Herman 1973. 326–327., továbbá Jánosi 1935. 79–80.

⁶ A csodaforrások és a Mária-kultusz összefüggéseire vonatkozóan ld. Kriss-Rettenbeck 1963. 90–91. Továbbá vö. Lantosné 1994. 197–211.

nem a testöm. A test itt marad, azt eltemetik. A lelköm lesz megítatva vizbü, hogy az örökös szomjúság ne gyötörjön.”

A csodaforrások vize a hagyomány szerint minden Újhold vasárnap újult meg. Ekkor tömegesen keresték fel többnyire egy-egy kistáj endogám közösségei. Sajátosnak kell tekintenünk azt is, hogy vegyes nemzetiségű területeken a csodaforrásokhoz kapcsolódó szokáscelemekények azonosak voltak és így lelki értelemben integráló szerepet is betöltöttek az ott élők körében. Példaként említenénk, hogy „Szent Marázán” (a csodakút neve) szokás volt, ha gyermek született a faluban először a forráshoz és a mellé épült kápolnához vitték, majd a falu határában álló kereszthez (Per Mariam ad Jesum), és felajánlották a gyermeket a Szent Szűznek. Az újszülöttet egyedül édesanyja vitte, és fogadalomból egy csokor virágot vagy örökzöldet tett Mária lábaihoz. Ha a kápolnában többen voltak, utat nyitottak és előreengedték az anyát és gyermekét. Ő Szűz Mária szobra elé térdelt és egyénileg mondott köszönetet a gyermekáldásért. Miután felállt az ott lévők vele együtt közösen énekeltek és imádkoztak. „Szent Marázára horvátok, németek és magyarok egyaránt jártak... sokszor zengett a forrás környéke, a váltakozva más-más nyelven mondott és énekelt imától.” – emlékezett Ruppert Fülöpné.

Főleg nagyobb búcsújáróhelyek körzetéből ismert szokásvariánsra, a fent említett búcsúvezető, a hosszúhetényi Tóth István emlékezett. A környéken lakó férfiak minden Szűz Mária ünnepen még sötétedéskor is elindultak a Zengő hely legmagasabb csúcsára, hogy a felkelő Napban megláthassák Szűz Máriát. Napfelkeltekor együtt imádkoztak és énekeltek Szűz Mária tiszteletére.⁷

Előjáróban képeink bevezetőjeként el kell mondanunk, hogy a Mária ábrázolások sokrétű variánsai a pécsi egyházmegyében kapcsolódnak, a Szűz Mária kultuszkörök Bálint Sándor által megállapított övezeteihez.⁸ Nem véletlenül, hiszen térségünk a hódoltságkori Magyarország legnagyobb megpróbáltatásait viselte el. Így a határörvidék szerepét betöltve a Loreto-i Szűz Mária, a bajor földről osztrák közvetítéssel, illetve a német telepítésekkel nálunk is meghonosodó Maria-Hilf tisztelete egyaránt formálták a szakrális tájat. Nem lenne teljes a kép, ha nem szólnánk a plébániatörténetekben jelzett, már megsemmisült Mária ábrázolásokról, melyek utalnak a Napba öltözött Mária kultusznyomaira. Ez az ikonográfia típus látható, Apátvarasdon, a plébániatemplomban valamint Mária-kéménden a kegytemplom főoltárán. Mindkét szobrot a XVIII. században állították.

Tekintettel a kegyúri egyházi és világi birtokosok külföldi kapcsolataira egyházmegyénkben helyenként felbukkannak a külföldi Mária kegyhelyek képei és szobrai is (lásd pl. Sasvár, Máriazell, Monserat, Maria Taferl stb.). Ezeket többnyire a plébániatemplomban vagy a fogadalmi kápolnában helyezték el.

Az alábbiakban vázlatosan áttekintjük a pécsi egyházmegyében található Szűz Mária ábrázolások variánsait, valamint a hozzá kapcsolódó népi tisztelet hagyományait.

⁷ Tóth István szíves közlése. A kultusz analógiájára vonatkozóan ld. Bálint S. – Barna 1994. 206–207.

⁸ Vö. Bálint 1943. 7–36., 78–87.

A mohácsi járásban fekvő Szűr eredetileg a pécsváradi bencés apátság birtokterületéhez tartozott. A török hódoltság után, 1723-tól népesedett be németajkúakkal Württembergből, a fuldai apátság, valamint Hessen-Nassau területéről. A falu központjában az 1749-ben pusztító sáskajárás és az attól való megszabadulás emlékére az első telepesek egy kis kápolnát építettek. Vászorra festett oltárképe – Mária bemutatása a templomban – apokrif jelenetét ábrázolja. A képen a gyermek Mária, szülei Anna és Joachim kíséretében, a templom lépcsőjén a főpap elé járul. A kép felső részén, a felhők között angyalok és röpködő óriássáskák láthatók. (1-2. kép) Alul gót betűs felirat olvasható: „Die Gemeinde von Syer hat zu Ehren der Jungfrau Maria Opferung in Tempel Diese Kappelen machen lassen für Abwendung der giftigen und schadhafften Heuschrecke Anno 1749. Erneuert in Jahr 1793. und 1910...”

Az ábrázolás témája, azonos megfogalmazásban és kompozícióval látható egy augsburgi kiadvány, a „Christliches Hausbuch” illusztrációján. A metszet tulajdonképpen didaktikailag felépített képsor. Középpont Maria Unbefleckte Empfängniß (Immaculata) áll, körülötte az óramutató járásával egyező irányban 7 kerek formájú kis kép, Szűz Mária életének eseményeivel kapcsolatos jelenetek láthatók. Ezek időrendi sorban a következők: Mária monogramja, A gyermek Mária bemutatása a templomban, Mária eljegyzése, Angyali üdvözlés, Mária látogatása Erzsébetnél, Mária a gyermek Jézussal, A fájdalmas Máriára utaló szív, törrel. A könyv illetve a tézislap metszője, a szigno szerint Gottfried Pfauz 1713.⁹ Az augsburgi kiadványt feltehetőleg a betelepített németek hozták magukkal, így szolgálhatott mintául a szűri kép megalkotásánál az ismeretlen festőnek. (3–4. kép)

A Szeplőtelen Fogantatás ószövetségi megjelenítése (Gen. 3,15) (Jel. 12, 1), a földgömbön álló, kígyó fejére taposó, csillagkoronás Asszony már a középkorban népszerű volt. A XVIII. századi ábrázolások, ikonográfiai variánsok, a pécsi egyházmegyében, a jelentősebb kegyúri birtokokon számos változatban ismertek. A győzedelmes királynő, a „La Purissima” klasszikus prototípusa a XVIII. század harmadik negyedéből, Murillo Pradóban őrzött festménye. Ennek másolatai nem voltak ismeretlenek a Habsburg birodalom területén. Népi változatai a jezsuiták missziós tevékenysége során válhattak népszerűvé a hódoltság után megújuló vidéken.

Egyházmegyénk területén az Eszterházyak birtokán, Bedegkén 1754-ben emeltek templomot a Szentháromság tiszteletére. Innen származik a jelenleg Ozorán őrzött Immaculata szobor, népeis nevén „Kontyos Mária”. A faragott, festett faszobor Szűz Máriát fedetlen fejjel, kontyos hajjal ábrázolja, amint imádkozó mozdulattal áll a világmindenséget jelképező földgolyón. Fejét eredetileg 12 csillagból álló glória övezte. Ez már csak részben ép. Mária lába a sátánt szimbolizáló kígyóra tapos. A megformálás átmenetet képez a provinciális és a klasszikus barokk között.

⁹ Christliches Hausbuch 1713. 142. Vö. továbbá Spamer 1930. 111.

A Kocsola főterén álló Immaculata festett homokkő szobra (1735 körül) a témának kvalitásosabb változata. A falu ugyancsak a hg. Eszterházyak birtoka volt. Az Immaculata kultusz helyi elevenségére vall, hogy a kocsolai erdő csodaforrása is a Szeplőtelen Szűz Mária tiszteletének a helye. Kápolnája oltárán a századfordulón készült faszobor áll. Tulajdonképpen nem véletlenül egy lourdesi Mária, elég itt utalnunk arra, hogy a Szeplőtelen Fogantatás dogmáját, a lourdesi jelenést követően, 1854. december 8-án IX. Pius pápa hirdette ki.

Mucsi, plébániatemplom Immaculata szobra a XVIII. század második felében, a templomépítéssel egy időben (1781–1783) készült. Egykor szintén kegyúri templom, Hőgyészhez majd Závodhoz tartozott. Később a birtok megvásárlása révén került az Apponyiak kezére.

A korabeli mucsi-i plébániatemplom Immaculata szobrának attribútumai kiegészülnek a jogart képező, a Makula nélküli állapotra utaló lilomszállal. Mária lába emberarcú holdsarlón áll.

Szép variánsa a – XVIII. század második feléből –, a kakasdi egykori Szent Anna kápolnából ismert. A koronás Immaculata, lábával eltiporja a sátánt, miközben gyermekét mutatja a hozzá folyamodónak. A kápolnát 1730-ban építették. Megléteiről az 1783-as canonica visitatio is tudósít. (5. kép)

A hagyomány úgy tartja, hogy a szobrot a betelepített bajorok hozták magukkal.¹⁰

Máriagyűd búcsújáráhely templomának szobra eredetileg a Loreto kultuszhoz kapcsolódott. Domsics Mátyás pécsi kanonok egyházlátogatása, 1729. június 26-án arról tudósít, hogy megtekintették Siklós filiálisát, a megromlott állapotú gyűdi templomot, melynek oltárán „...két nagyobb szobor, Szt. Anna és Szt. Joachim és négy kisebb angyal között áll középpűt a ruhákkal díszített Szent Szűz szobra”.¹¹ A szobor öltöztetésének szokása II. József idején megszűnik. A császár Eszterházy Pál László pécsi püspöknek küldött leirata, 1783-ban úgy rendelkezik, hogy a kegytemplom számtalan arany és ezüst votívtárgyát szállítsák Bécsbe. Eszterházy püspök pálos rendbeli szerzetes, elkötelezett Mária tisztelő, futárt menesztett Gyűdre, ahonnan sebtében behozatta a votívtárgyakat, és beolvasztatta egy ötvösmesterrel aranyozott merev előpalástot készíttetett a kegyszoborra.¹² Megjegyeznénk, hogy a „Helytartótanács speciális rendelete a gyűdi Residentiát feloszlato Bizottsághoz Nro. 99-499 sz. alatt” 1793. január 13-án c. leiratában ugyanekkor sürgeti a fenti ezüstpalást beküldését és helyette fából készült ezüstözött utánzat készítését rendeli el.¹³ Ez a palást látható a kegyszobor másolatán. (6. kép)

A Loreto-kultusz sajátos kései kontaminációja ismert a Tolna megyei Zombárol. A kegyúr, a katolikus Döry család egyik tagja, 1880-ban egy közel életnagyságú, mozgatható karú faszobrot hozatott Bécsből. Ez a plébániatemplom oldalkápolnájában áll, üvegezett szekrényben. Egykor a szobrot a helybeli Rózsafüzér Társulat magyar és német asszonyai, a Mária ünnepek előestéjén felváltva öltöztet-

¹⁰ HP Kakasd é.n.

¹¹ Merényi 1939. 79.

¹² P. Fricsy Ádám S. J. szíves közlésére. Vö.: Lantosné 1990. 50.

¹³ HP Gyűd Kézirat. 214.

ték. A liturgia színeihez igazodó ruhákat fogadalomból varratták. A Mária szobor alsó ingét a társulat tagjai, a felsőruhákat egy helybeli varrónő készítette.

A szobor öltöztetői a Rózsafüzér Társulat örökös tagjai sorából kerültek ki. Mária ünnepeken a társulati tagok közös pénzadományából gyertyát gyújtva együttesen adórltak. Október 8-án, Olvasós Mária ünnepén a kápolna oltáránál közösen misét mondtak. E szokáscselekmény egyfajta lelki integráló hatást gyakorolt a németekre és magyarokra egyaránt. Egészen a németek kitelepítéséig eleven maradt.¹⁴ (7. kép)

Jellegzetes népi megformálású Madonna szobor került elő a Zselicből, a hagyomány szerint, Horváthertelend egykori templomában állt. A hársfából faragott szobrot egy disznóólba, beépítve találták. A Mária és gyermek Jézust takaró palást tömörszerű megformáltsága, díszítettsége, jellegzetesen loretoi típust mutat.

Említésre méltó, hogy bár a szobrok és képek öltöztetésének tilalma a pécsi egyházmegyében 1828-1838-ig, Szepessy Ignác püspök idején ismét előtérbe került¹⁵ számos helyről ismerjük még a XIX. század végéről, sőt a századelőről is a Szűz Mária szobrok öltöztetésének gyakorlatát. Így pl. Miszla, Nak, Szekszárd-Remetekápolna, Barátúr, Mecsekjányosi, Kakasd, Tolna, Mözs, Pincehely, Pári, Papdsib. kápolnáiból.

A bonyhádi Perczel család hagyatékában látható a XVIII. századvégi máriacelli kegyszobor másolata. Itt említenék meg, hogy térségünk kegyúri családjai számos alkalommal megfordultak az ausztriai Zell-ben.¹⁶

A Havi Boldogasszony tisztelete Pécssett és környékén a XVII. század végétől, a helybeli kápolna alapításának idejétől kísérhető nyomon.

A pestisjárványtól megszabadult Pécs város lakói 1697-ben tesznek fogadalmat a templom felépítésére. Ezt követően a járvány hamarosan meg is szűnt. A hagyomány szerint a környék bosnyák-, magyar- és német hívei az építőanyagot maguk hordták fel a hegyre. A Havi Boldogasszony kápolna főoltárán a római Santa Maria Maggiore bazilika kegyképének a „Havas Boldogasszony”-nak szignálatlan másolata látható. A kép az ún. „Hodigitria” típus. (A gyermek Jézus bal kezében könyv, jobb keze anyja vállára mutat, itt a csillag hiányzik Mária válláról.) A hagyomány szerint a kegyképet az eredetihez hozzáértették. 1780-ban a kápolna leégett, így 1781-ben újjáépítették. Ekkor állították a XVI. Lajos stílusú oltárt. A benedikálás alkalmával, augusztus 5-én körmenetet vezettek a Székesegyháztól a Havihegyre. Ezen a processzió az egész papság részt vett.¹⁷ A templom karzatán látható a kegykép XIX. századvégi másolata, melyet szabadtéri misék alkalmával a kápolna elé állítanak (8. kép).

Havi Boldogasszony tiszteletére a pécsi egyházmegyében, 1770-ben Klimó György püspök építtetett kápolnát Mecseknádasdon. A köralaprajzú, kupolával fedett kápolna rokokó oltárának eredeti Szűz Mária képét nem ismerjük, a jelenleg ott látható olajnyomat a XIX. század második feléből származik.

¹⁴ Lantosné 1990. 56.

¹⁵ Visitatio Canonica Szepessy Ignác (Miszla, Nak, Mucsi) 1828.

¹⁶ Perczel László szíves közlése

¹⁷ Vö. Hal é. n. Kézirat

A fenti dedikációra 1827-ben Szebényben, 1838-ban Birjánban valamint a XIX. század végén a Bonyhád melletti Tabódón épült kápolna.

A pécsi egyházmegyében a XVIII. századtól terjed el a Segítő Mária/Maria-Hilf tisztelete. A kegykép kultusztörténete ismert. Hazánkban elsősorban a dunai vízi országút mentén, a Schwäbische Türkei területén honosodott meg a XVIII. század elejétől. Önálló ábrázolása elsősorban a Szigetvár melletti Turbékön és Bátaszéken látható. Kvalitásos másolatai elsősorban a pécsi Irgalmasrend és a Ferencesek templomában figyelemreméltóak.

A Segítő-Mária kápolnáját Bátaszéken, 1762. december 5-én szentelték fel. Titulusa: a „Tisztítótűzben szenvedő lelkek Segítője” – Capella in honore Beatae Mariae Virgins Auxiliatricis Animarum Purgantiarum. Mivel 1771-ben temetőt is létesítettek körülötte, Kapella der Heiligen Jungfrau Maria im Friedhof/Capella Beatae Virginis Mariae in Coemeterio névváltozatban is emlegették.

A kápolna puttókkal díszített, keretezett oltárképén Segítő Máriát, a tisztítótűzben szenvedők oltalmazójaként ábrázolják. A középső kép jobb és bal oldalán a Megfeszített Krisztus a kereszt tövében síró Bűnbánó Magdolnával illetve Szent József halála festmények láthatók.¹⁸

A pécsi püspökség gyűjteményben Segítő Mária ábrázolásával egy viszonylag nagyméretű votív kép, föltehetőleg Passauból származó másolat található. A festmény alsó mezőjében a Duna, az Inn és az Ilz összefolyásánál épült Passau festői városképe látható balra a hegyen a kapucinusok templomával. Felül két angyal tartja a Segítő Mária képmását. Az egyik angyal kezében lilium, felül két puttó barokk koronával. Legfelül mondatsszalag, rajta: „Miraculi S. Maria Auxiliatrix Pal Tai Clara”. (9. kép)

Számos kisebb kápolnában Maria-Hilf az ún. pestises szentek és a 14 Segítő Szent (Vierzehnnothelfer) „koronajaként” jelenik meg. Így pl. a naiv szuggesztivitással megformált votív képen Aparhantról, Mária-Hilf Szt. Sebestyén és a pástorok védőszentjének Szt. Vendelnek társaságában látható. Mucsiban a tisztítótűzben szenvedők patrónusaként, oldalán Szt. Donáttal és Szt. Flóriánnal, Máriagyúdon Szt. Sebestyénnel, Rókussal és Rozáliával ábrázolják. (11. kép)

Maria-Hilf Siklóson, a Ferencesek templomának 14 Segítő Szent oltárképén is jelen van.

A régióban lakó németek, délszlávok és magyarok egyaránt kedvelték a Segítő Mária ábrázolások Hinterglas (üveg hátlapjára festett kép) változatait. Ezeket egykor búcsújáróhelyeken is árulták.¹⁹

Történelmi motiváció eredménye, hogy térségünkben a Regnum Mariánium szellemében a Mária ábrázolásokon előtérbe kerül a hazafias szellemiség. Ennek jegyében a németek lakta települések templomai, kápolnái oltárképein számos helyen látható Szűz Mária mint a Világ Királynője, a Magyarok Nagyasszonya.²⁰ Ebben az ikonográfiai témában egyik legszebb példánk csak torzóban maradt fenn

¹⁸ vö. Bátaszék 2. Band 1991.

¹⁹ A Janus Pannonius Múzeum Néprajzi Osztályának gyűjteményében egy Sandl-ből való változatot őrzünk. L. Imre M. 1975. 234.

²⁰ Galavics 1975. 234.

a pécsi püspökség korábbi gyűjtéséből. Lelőhelyét és adatait nem ismerjük. A közel életnagyságú festett faszobor, a Holdsarlóra lépő Máriát mint a Magyarok Királynőjét jeleníti meg előttünk a XVIII. századi magyar ruhában, ingvállban és vállfűzőben. Karján eredetileg a gyermek Jézust tartotta. Mária fején fából készült barokk korona volt látható. Feltehetőleg oltáron álló szobor lehetett.

Mária a Világ Királynője épségben maradt, hársfából faragott festett, aranyozott változata Hásságy, Szt. Rókus kápolnájából ismert. A kápolnát 1769-ben építették a pestis járványt követően. A község Batthyány birtok volt. Telepítése után (1732 után) bosnyákok és németek lakták. (12. kép)

Ugyancsak Szt. Rókus kápolnájából, Cikóról került elő a fából faragott szép megformálású Madonna a gyermek Jézussal.

Görcsöny plébániatemplomát a hódoltság előtt már 1345-től búcsús helyként ismerték. A török uralom alatt unitáriusok lakták. A XVIII. század elejétől domonkosok majd jezsuiták a kegyurak, később világi nyágbirtokosok.

Templomának kegyképe az olaszországi novarai körzetben lévő Ree-i „Madonna dei Miracoli” másolata. E típus a „Maria lactans”. Változatai láthatók Buda-Krisztinaváros, Budakeszi-Makkos Mária, valamint Vértessomlói búcsújáróhelyeken is.²¹ Napjainkig vitatott, hogy egyházmegyénkben az oltáron látható, vagy ennek két másik változata az ősi. Ugyanis a pécsi püspökség és a pécsi Belvárosi templom is őriz egyet-egyet. E kegykép magyarországi eredetijének, a Krisztinavárosi templom oltárképének rézmetszet másolatát, amely Binder János Fülöp budai nyomdájában készült (az 1760-as éveket követően), szentkép és imalap formájában egykor százával árulták a görcsönyi búcsújáróhelyeken.²² (13. kép)

Mária mennybevételének Jacobus de Voragine által leírt apokrif jelenete fogalmazódik meg a kisdorog-ódányi egykori középkori kápolna romjaira épült templom oltárképén (1846). Az Apponyiak a képet a hagyomány szerint Bécsből hozták. Festőjét nem ismerjük. Az eredetileg félköríves keretű képet felső részén levágták, így a teljes kompozíciót nem ismerjük. Mária égbe emelkedő alakja, és a sírt körülvevő apostolok mozgalmas csoportja kvalitásos barokk vonásokat őriz.

A Fájdalmas Mária, a Pieta ábrázolások számos változata közül kiemelkedik a Pécs-Rácvárosi templom Szűz Mária oltárának szobra.

Az oltár eredetileg a szentkúti pálos templomban állt. A rajta lévő Fájdalmas Szűz szobor eredete korábbi, míg az oltár többi része 1780-ban készült. A szobor az oltárral együtt a pálos rend feloszlása után, vásárlás révén került az 1756-80 között épült német-ürögi (később a városrész neve Rácváros) templomba.

A Pécestől északnyugatra fekvő Ürög melletti Szentkút első említése a XV. századból ismert.²³ Kiseb-nagyobb megszakításokkal pasztoráltak itt pálosok. A hódoltság alatt a szentkúti búcsújáróhelyet nemcsak Pécs környékéről, hanem az egyházmegye tolnai részéből Pozsega, Szlavónia területéről valamint Győrből is látogatták.

²¹ Id. Bálint-Barna 1994. 325, 348.

²² Szilárdfy-Tüskés-Knapp 1987. 89., 177. Szilárdfy 1995. 72.

²³ Kisbán 1938. I. 327.

„1695 körül Radanay Mátyás püspök titkára, Somogyi Zsigmond pálos, Szentkúton már megtelepedett. A püspök jóságából ott egy kis terület földet kapott. A hívek adományának hozzájárulásával kis templomot és lakást épített. A templomot Nagy Asszony tiszteletére avatták fel. Maga a püspök gyakorta kilátogatott Szentkútra, ott maga is ájtatosságba merült, a hívek gyónását hallgatta, sőt a kis templom számára az apostoli széktől búcsút is eszközölt ki. Így írja ezt a pécsi pálosház krónikája”²⁴

Frater Somogyi Zsigmond, Barilovich Lajos generális perjelhez intézett levelében, 1696. június 16-án arról ír, hogy a szentkúthoz „...sok ezer ember gülekezetből álló... mind magyar, racz es egebiek is el szoktak jüni...”²⁵

Radonay Mátyás püspök (1687–1703) az 1690-es évek végén, a szentkúti pálosokat kéri fel a Pécs környéki pasztorációs feladatok ellátására. „Első pécsi kis templomunkban állítólag csodálatos esemény is történt, amennyiben a templomunkban lévő Szent Szűz szobra vérzett. E tény a káptalan színe előtt tett vallo-másaikkal is erősítették (Káptalani Levéltár 1716. január 7 és 14.). Más okmány szerint a szentkúti templom helyreállítása, amely mellett a pécsi pálos háznak egyik papja működött, a szenterzsébeti plébános 10 forintot hagyott már az 1713. Évben (pro restauranda Ecclesia sacro fontana B. M. V. K. L. 64)”²⁶

1704-ben pécsi rácdúláskor a pálosok elhagyták a várost és csak 1712 körül tértek vissza.

A Fájdalmas Mária oltár a pálos rendi szellemiséget, ikongráfiát summázza. Főalakja Mater Dolorosa, a halott Jézust ölében tartó Pieta, egyedülállóan drámai megfogalmazású. Az élettelen Krisztus a palást takarásában mintha anyja testéből nőne ki. Mária szeme könnyezik, arca megtört a fájdalomtól. Jobb kezével gyengéden fia fejét, baljával karját tartja. (14. kép)

Különösen Mária vonásai archaizálók, ennek hatását erősíti a fején látható rendhagyó abroncskorona is. A festett, aranyozott szobor egy üvegajtóval lezárt fülkében áll. A fából készült retabulum, két szélén egy-egy hengeres, belül egy-egy csavart oszloppal arányosan tagolt. Ebben a hármas osztásban balra Szt. Bonaventura kettős, keresztes bottal, jobbra Szt. Miklós püspök mitrában, püspöki ornátusban, kezében könyvvel és 3 kenyérrel látható. Mária felett, az erőteljes horizontális párkánytagozaton, barokk korona. A kompozíció felső részén ugyancsak hármas osztásban, a háromszögbe foglalt, Szentháromságra is utaló Isten szeme, ennek jobb oldalán Remete Szt. Pál, lábánál hollóval, a másik oldalon Boldog Özséb látható, fehér rendi ruhában. A felső, horizontális mezőt jobbról-balról és az oltár csúcsán a felmagasodó kereszt hangsúlyozza. (15. kép)

Mater Dolorosa e fenti megjelenítése a magyarországi példák sorában egyedülállónak mondható. Egyéb adatok hiányában – analógiát keresve –, az észak-csehországi Železný Brod egyik búcsújáróhelye kegyszobrára utalhatunk.²⁷ Az ottani

²⁴ Szentkirályi 1912. IV./1. 8.

²⁵ Documenta Artis Paulinorum 1975. 2. 269.

²⁶ Szentkirályi 1912. V./4. 143.

²⁷ Vö. Hasalová-Vajdiš 1974. 164., 286.

eredetileg gótikus szobor a XVIII. században számos másolatban és változatban terjedt el szélesebb körben. A szentkút-rácvárosi és a zelezny-brod-i Pieta kompozíciója azonos.

A Pécs környéki német lakosság egykori sasvári (Pozsony megye) búcsújárására vall néhány, egyházmegyénkben található Pieta ábrázolás.

Újpetre plébániáján őrizték azt a fából faragott, egykor festett nagyméretű szobrot, melyet a hagyomány szerint a sasvári búcsújárás után egy névtelen faragó készített.

Mucci mellett Papdon is hasonló megfogalmazású Pieta szobor volt az egykori búcsúkápolna oltárán. Az emlékezet úgy tartja, hogy az erdőben elásva találták. A kisméretű szobor magassága mindössze 22,8 cm. (16. kép)

Üvegezett dobozos, felöltöztetett viaszkép változata Patacsról került Pécsre, a Janus Pannonius Múzeumba. A múlt század második felében készült Salzburgban, feltehetőleg szériamunkaként. Egy század elején kiadott salzburgi árjegyzék szerint²⁸ ezeket a búcsútárgyakat közvetlenül a gyártól lehetett rendelni. Rendszerint a Dunán hajón szállították le elosztásra, Dunaföldvárra és Mohácsra. Onnan vitték tovább a megrendelőhöz, természetesen a búcsújáróhely Gyűd, Mecsek-Szentkút stb. felirattal.

A Sasvári Pieta képtípusát formázza az egykori fazekasfalu, Peterd útmenti keresztjének tövében látható Szűz Mária szobor is. (17. kép)

Az egyházmegyénkben található Szűz Mária ábrázolások között két rendhagyó példát idéznénk. Mindkettőt inkább mint ikonográfiai érdekességet említenénk, nem tudunk arról, hogy szerepük lett volna a helyi Mária kultuszban.

Egyedülállónak mondható a pécsi püspökség tulajdonában lévő Monserrati kegyszobrot ábrázoló kép. Alkotóját nem ismerjük.

Katalónia és a spanyol nép védőszentjének képe, a Trónoló Szűz Mária a gyermek Jézussal, sajátos ikonográfiai summázata a Biblia első és utolsó könyvének. Éva paradicsomi almája és a lilium, az eredeti bűntől mentes Szűzre utal. Tizenkét csillagú koronája az Apokalipszist idézi. Jézus arany köpenye s a kezében tartott földgolyó a jövődölcésre utal: királyságnak, „országának nem lesz vége”.

Monserrat kegyszobrának tisztelete, az iszlám térhódítása idején terjedt el. 730 körül a szobrot a mohamedánok elől elrejtették egy magas hegyen. 888-ban Wilfredo gróf Ripoll apátnak ajándékba adott itt területet. Ő ezen a vidéken remetelakot és kápolnákat építtetett. Ezeket Mária tisztelete jegyében szentelték fel. A kegyszobrot a későbbiek során abban a templomban őrizték, melynek helyén a legenda szerint eredetileg egy ősrégi Vénus szentély állt. Ezt a pogány szentélyt maga Szt. Mihály arkangyal rombolta le csodálatos módon. Neki mint a „hegyek urának” emeltek itt templomot. Ebben őrizték a szobrot. Később a templom mellé kolostort emeltek... A szobrot a monserrati millennium alkalmával 1881-ben megkoronázták, és a trónoló Szűz Máriát Katalónia védőszentjévé emelték.²⁹

²⁸ Gebrüder Weinkamer, Wachswaren-Fabrik Salzburg (Österreich) árjegyzéke, valamint Millner Jenő szíves közlése alapján.

²⁹ Marienlexikon. 1992. 502–503.

A képen a háttérben a kegyszobor történetének helyszíne a remetelakok és a kápolnák, köztük a Szt. Mihály templom látható. (18. kép)

Nem kizárt, hogy a festmény Cienfuegos Alvarez jezsuita bíboros, a Vaticanban székelő pécsi püspök (1735-1739), aki egyébként soha nem tartózkodott egyházmegyéjében, idején kerülhetett a pécsi püspökség birtokába.

Figyelemreméltó, hogy a monserrati kegykép Eszterházy Pál 1690 és 1696-ban kiadott kötetében Az egész világonlevő csudatévő boldogságos Szűz képei... illetve A Mennyei Korona... kötetében is szerepel.³⁰

Az Apponyi család tulajdonából került a püspökség birtokába a Maria-Taferlből származó Pieta. Egykor fölthetetőleg mint búcsús ajándék származott ide, e szépen megformált faszobor. (19. kép)

Egyházmegyéink területén számos útmenti kereszt látható. Velük kapcsolatosan utalnánk Szűz Mária tiszteletének sajátos, élő hagyományára. A szokás a Baranya megyei Hegyhátról ismert. Ez a vidék a hódoltság során elnéptelenedett. A XVII-XVIII. században itt a boszniai valamint az eszéki ferencesek pasztoráltak. A szórványok zárt világában jobban megőrződött a laikus gyakorlat. Az 1920-as évekig szokás volt, hogy a fiatalasszonyok első gyermekük születését követően, a gyermekágyból felépülve egyedül indultak útnak avatózni a határban lévő keresztet. Ilyenkor a Krisztus korpusz alatt álló Mária szoborra rövid fohász kíséretében maguk szőtte vászondarabot, „köntöst” terítettek. Ha gyermekük az avatózás előtt meghalt, akkor ezt a vászonanyagot a gyermek alá, a koporsóba tették. Az ősi rítus tartalma már elhomályosult, de mint búvópatak újjáéledt, ugyanis ezen a vidéken napjainkban a cigány lakosság Mária ünnepeken az útmenti kereszt talapzatán álló Mária szobrokat mindig felöltözteti.³¹ (20. kép)

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a pécsi egyházmegyéjében a XVIII. századtól a Szűz Mária tisztelet megújulását a migráció és a különböző nemzetiségek kölcsönhatása is elősegítette. Ezt bizonyítja a templomok és a kápolnák sokféle Mária-dedikációja. Ugyancsak számottevő az ábrázolások többféle változata. Térségünkben leginkább a Loretto-i és a Segítő Boldogasszony/Mária Hilf kultuszvariánsai figyelhetők meg. Terjedésüket részben a világi és egyházi kegyurak, a szerzetesrendek valamint az öntevékeny népi vallásosság segítette elő. Figyelemreméltó vidékünkön a loretoi kultusz régi hagyományában gyökerező, és napjainkban is élő népi szokásvariáns, a határbeli keresztet, Mária szobrainak öltöztetése.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1943 Sacra Hungaria. Kassa.

BÁLINT Sándor – BARNA Gábor

1994 Búcsújáró magyarok. Budapest.

³⁰ Esterás 1690. 232.

³¹ Lantosné 1990. 59.

BÁTASZÉK I-II.

1991 Red. Joannes Göbelt. Pécs.

CHRISTLICHES Hausbuch

1713 Ausburg

DERCSÉNYI Dezső

1984 Baranya középkori templomai. Budapest.

DOCUMENTA ARTIS PAULINORUM I-II.

1976 Budapest.

ESTERÁS Pál

1690 Az egész világon lévő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek... Nagyszombat. Reprint, 1994. Budapest

GALAVICS Géza

1975 Hagyomány és aktuális a magyarországi barokk művészetben. In: Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok. Budapest.

HAL Pál

É.n. A pécsi Haviboldogasszony kápolna 1697–1947. Kézirat

HASALOVA, Vera- VAJDIS Jaroslav

1974 Die Volkskunst in der Tschechoslovakie. Prag.

HERMAN Egyed

1973 A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München.

JÁNOSI Gyula

1935 Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán. Pannonhalma.

KISBÁN Emil

1938 A magyar pálosrend története I–II. Budapest.

KRISS-RETTENBECK LENZ

1963., 1971 (2) Bilder und Zeichen religiösen Volksglaubens. München.

L. IMRE MÁRIA

1988 Népi üvegképek a Néprajzi Osztály gyűjteményéből. In. Örökség Pécs.

LANTOSNÉ I. Mária

1990 Öltöztetős Mária szobrok Magyarországon In. Vallástudományi Kis-könyvtár 3. Budapest.

LANTOSNÉ I. Mária

1994 Szakrális táj és kultusz a pécsi egyházmegyében I. Csodaforrások és szentkutak. I. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve Pécs

LEXIKON DER CHRISTLICHEN IKONOGRAPHIE 8Bde

1968–1976 Freiburg i. Breisgau.

MARIENLEXIKON 6 Bde

1988–1994 St. Ottilien.

MERÉNYI Ferenc

1939 Domsics Mátyás egyházlátogatása (Canonica Visitaio) Baranyában 1729-ben. Pécs.

SPAMER, Adolf

1930 Das kleine Andachtsbild. München.

SZENTKIRÁLYI István

1911 Magyar Pálosok és a Jakabhegy. In. A „Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület” Értesítője IV. kötet /1.

SZENTKIRÁLYI István

1912 Jegyzetek Jakabhegy és Szentkút történetéhez. In A „Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület” Értesítője V. kötet /4.

TÖRÖK József

1990 Szerzetesrendek és lovagrendek Magyarországon. Budapest.

Mária Lantos Imre

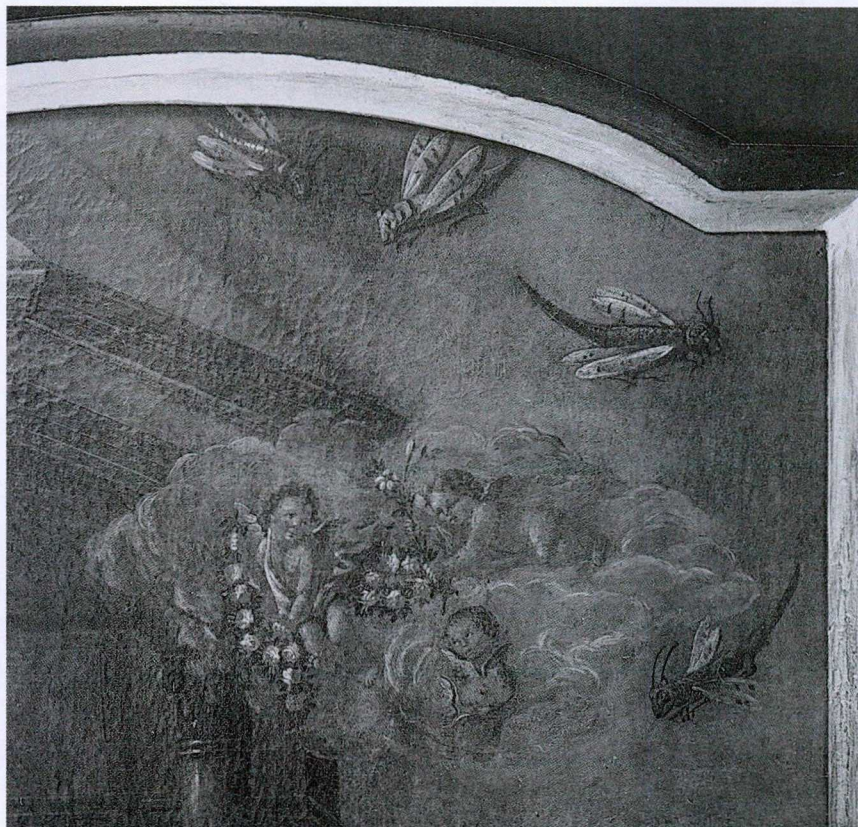
The Cult and Iconography of the Virgin Mary in the Diocese of Pécs

Under the Turkish occupation in the 16th-17th centuries many dioceses of Hungary became deserted. In the 18th century Hungarians, Germans, Croatians settled down to these regions, so in South Transdanubia. This migration helped and coloured the renewal of the veneration of Virgin Mary. This can be seen on the different dedications of the Marian churches and on the different iconographical representations of her. The most popular cults of Virgin Mary are the Virgin Mary of Loreto and the Mariahilf. It is worth mentioning the dressing of the roadside crosses and the statues of Mary.

1. KÉP: MÁRIA BEMUTATÁSA A TEMPLOMBAN
 OLTÁRKÉP, SZŰR, FOGADALMI KÁPOLNA, 1793.

2. KÉP: MÁRIA BEMUTATÁSA A TEMPLOMBAN, OLTÁRKÉP-RÉSZLET

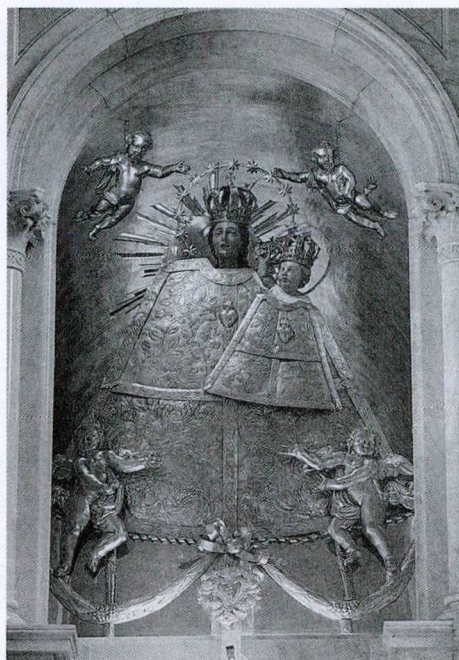
3. KÉP: A CRISTLICHES HAUSBUCH ILLUSZTRÁCIÓJA MÁRIA ÉLETÉNEK JELENETEIVEL, G. PFAUZ METSZETE, 1713

4. KÉP: MÁRIA BEMUTATÁSA A TEMPLOMBAN. RÉSZLET A CHRISTLICHES HAUSBUCH ILLUSZTRÁCIÓJÁBÓL. A SZŰRI FOGADALMI KÁPOLNA OLTÁRKÉPÉNEK ELŐKÉPE

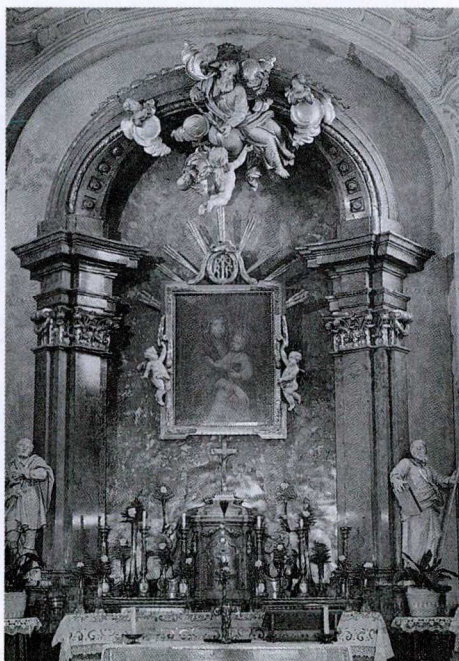
5. KÉP: IMMACULATA, KAKASD, SZENT ANNA KÁPOLNA, XVIII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBŐL

6. KÉP: A MÁRIAGYŰDI KEGYSZOBOR EZÜSTÖZÖTT PALÁSTBAN, XVIII. SZÁZAD VÉGE

7. KÉP: ÖLTÖZTETŐ MÁRIA-SZOBOR, ZOMBA, PLÉBÁNIATEMPLOM, 1880

8. KÉP: HAVI BOLDOGASSZONY KEGYKÉPE, PÉCS-HAVIHEGY, XVIII. SZÁZAD VÉGE

9. KÉP: MARIAHILF KEGYKÉP-MÁSOLATA
PASSAU LÁTKÉPÉVEL

10. KÉP: A TURBÉKI MARIAHILF KEGYKÉP
MÁSOLATA

11. KÉP: MARIAHILF SZENT SEBESTYÉN ÉS
SZENT VENDEL TÁRSASÁGÁBAN, APARHANT,
XVIII. SZÁZAD

12. KÉP: MÁRIA, A VILÁG KIRÁLYNŐJE,
HÁSSÁGY, XVIII. SZÁZAD VÉGE

13. KÉP: A GORCSONYI KEGYKÉP MÁSOLATA
(XIX. SZ. ELEJE) PÉCSI PÜSPÖKSÉG

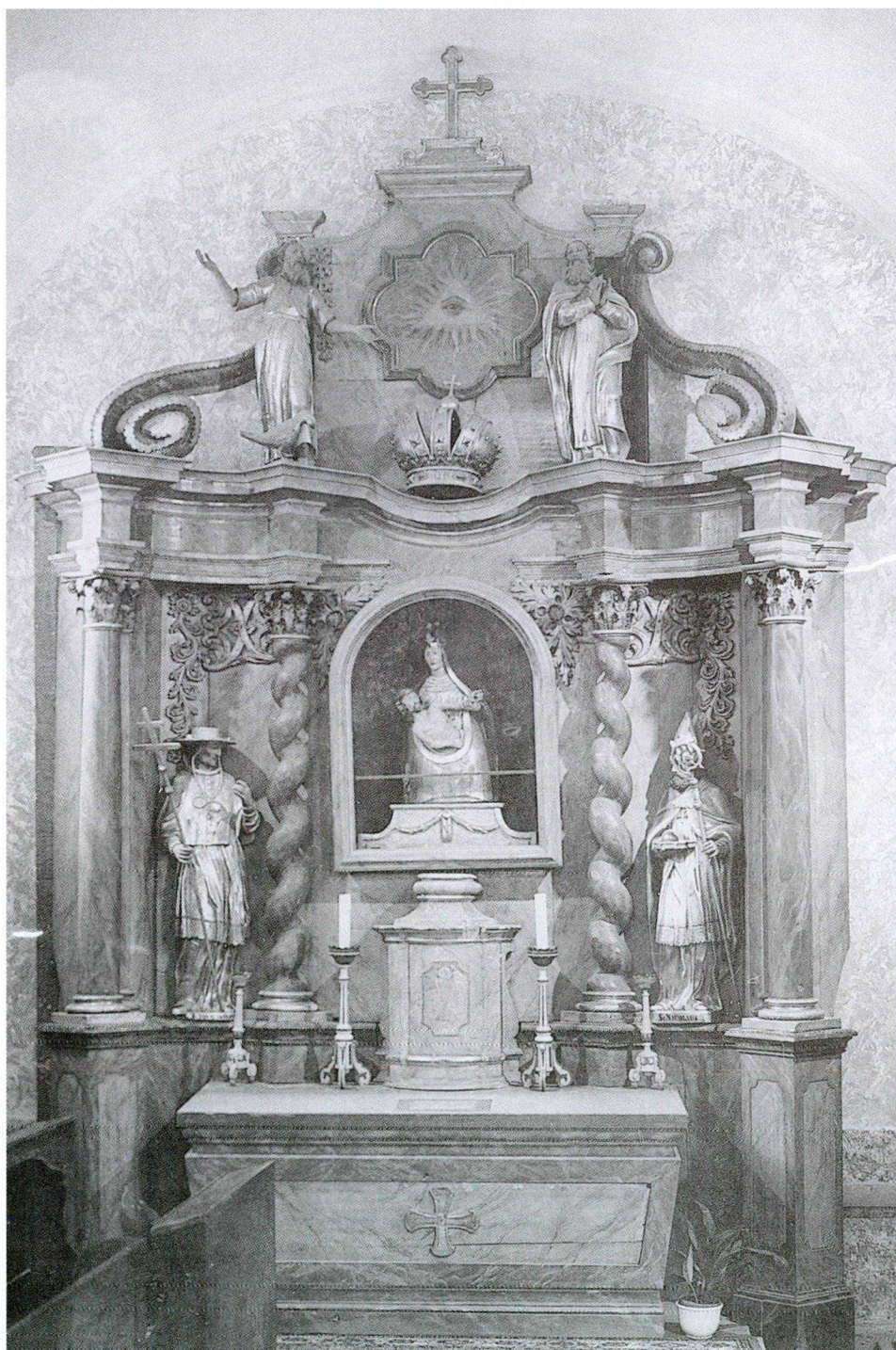
14. KÉP: FÁJDALMS ANYA SZOBRA, PÉCS-
RÁCVÁROSI TEMPLOM OLTÁRÁRÓL (XVII. SZ.)

16. KÉP: A PAPDI PIETA SZOBRA (XVIII. SZ. VÉGE)
PÉCSI PÜSPÖKSÉG

17. KÉP: KŐBŐL FARAGOTT PIETA ÚTMENTI
KERESZT TALAPZATÁN PETERD (XIX. SZ. VÉGE)

15. KÉP: PÉCS-RÁCVÁROSI TEMPLOM FÁJDALMAS MÁRIA OLTÁRA 17-18. SZÁZAD

18. KÉP: MONSERRATI MÁRIA KÉP, PÉCS
PÜSPÖLSÉG XVIII. SZ.

19. KÉP: MARIATAFERL-I PIETA SZOBOR, PÉCS
PÜSPÖKSÉG

20. KÉP: ÖLTÖZTETETT MÁRIA-SZOBOR,
ÚTMENT KERESZT XIX. SZ. VÉGE

XVIII. SZÁZADI HÍMZETT MÁRIA-KÉPEK A KUNSZENTMÁRTONI NAGYTEMPLOMBAN

A török időkben elpusztult középkori Kunszentmártont 1719-ben, éppen 275 évvel ezelőtt, Radics István kisbíró vezetésével népesítették be újra a Jászapátiból és egyéb jász helységekből érkezett „megszállók” – ahogyan magukat nevezték. Katolikus hitükhöz való mélységes ragaszkodás és gyöngéd Mária-tisztelet jellemezte őket és utódaikat. Ennek tulajdonítható, hogy feltűnően sok Mária-ábrázolást találunk Kunszentmárton templomaiban, kápolnáiban, de még a város főterén is. Már 1767-ben a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelték fogadalomból minden szombati nap délutánját, s a vasárnaphoz hasonlóan ilyenkor is tartózkodtak a szolgálai munkától. Szólhattam volna erről, vagy az évenkénti rendszeres búcsújárásokról, a Kunszentmártonban megalakult Rózsafűzér Társulat tevékenységéről, a Mária-lányok intézményéről, a századunk első felében szépen működő Mária Kongregációról, a kármelita atyák irányításával létrejött harmadrendnek a Skapuláris Szűzanya iránti elkötelezettségéről; a tárgyi emlékek közül pedig ismertethettem volna a szebbnél szebb Mária oltárok, a Fájdalmas Szűzanya tiszteletére szentelt 125 éves alsó temetői kápolna, a Mária-képek, szobrok, templomi zászlók, a Szent Szűz nevét viselő harang történetét. El lehetett volna mondanom, hogy az 1941-ben felépült kármelita rendház és kápolna július 16-án, illetve az azt követő vasárnapon megtartott Kármelhegyi Boldogasszony búcsúja révén Kunszentmárton az úgynevezett Tiszazug és a Szarvastól Tizsakécskéig terjedő kistáj igen kedvelt és látogatott zarándokhelyévé vált. Mégsem ezeket, hanem a kunszentmártoni nagytemplom két mellékoltárán található, a XVIII. században készült, ismeretlen eredetű, gyöngyhímezéses Mária-képek, pontosabban szólva: kegyképmásolatok bemutatását választottam tanulmányom tárgyául.

Az 1784-ben épült kunszentmártoni templom 1910. évi bővítése alkalmával új mellékoltárokkal gyarapodott.¹ A franciskánus hagyományokat továbbörzítő Szent Ferenc és Szent Antal oltár üveggel elzárt tabernákulum-fülkéiben különleges technikával készült Mária-képek láthatók. Az aranyhímzéssel díszített, 55x28 cm méretű, selyemre applikált papírképek eredetére vonatkozóan semmiféle írásos adat nem áll rendelkezésre. Csak annyit tudunk róluk, hogy már az 1784-ben épült templomba is régebbi helyükről kerültek át, 1889-ben jámbor asszonyok megújították, s 1910-ben a Fazekas család kívánságára az általuk adományozott Szent

¹ Dósa-Szabó 1939. 227. Vö.: Józsa 1991. 102.

Ferenc, illetve Szent Antal oltáron helyezték el azokat. Hogy hol és mikor készültek, ma már nem állapítható meg, csak feltételezésekre szorítkozhatunk. A Kármel kunszentmártoni jelenlétének köszönhetően a Szent Ferenc oltáron lévő képről nem volt nehéz felismernünk a Skapuláris Boldogasszony ábrázolását. A közelebbi meghatározáshoz legnagyobb segítséget Jordánszky Elek könyve nyújtotta, amely Eszterházy Pál nádor nyomán ismertetést ad a magyarországi Mária-kegyhelyekről.² Az 1863-ban megjelent kötet 205. lapján található a radnai búcsújáróhely ismertetése a kegykép fametszetű ábrázolásával együtt. Ennek tanulmányozása és az összehasonlító elemzés után minden kétséget kizáróan bebizonyosodott, hogy Szent Ferenc oltárunk Mária-képe nem egyéb, mint a radnai kegykép másolata.

A radnai kegykép

Előzményként legyen szabad röviden elmondani, hogy Kunszentmárton népe a város újratelepítését követően hamarosan elkezdte évenként megismétlődő rendszeres zarándoklatait Máriaradnára. A Maros mentén fekvő kegyhely népszerűsége óriásit nöött a kunszentmártoniak szemében, amikor az 1724. évi búcsújárás alkalmával Radics Istvánnal csodálatos gyógyulás történt. A város újratelepítésének vezére ugyanis fájós lábaira Máriaradnán keresett gyógyulást. Csodás felépülése után ott is hagyta mankóit. „Ezen történetről fogva oly lelkesedéssel volt a Radnai Bútsu iránt Nagy Kun Szent Mártony népe, hogy azt mint egy nemzeti bútsujárnak ismérte, és törekedett oda elmenni többször életében” – írta a zarándoklatok múlt századi krónikása, Ökrös József búcsúvezető és énekszerző, a kunszentmártoni takácsok utolsó céhmestere.³ Búcsúsaink tehát minden évben buzgó áhítattal borultak le a radnai Szűzanya kegyképe előtt, amely Máriát a skapuláréval ábrázolja. Az általánosan ismert, de a kármelita rendben különlegesen tiszteletben tartott hagyomány szerint Szűz Mária azzal az ígérettel adta a skapulárét, vagyis vállruhát Stock Szent Simonnak, hogy aki ezt viseli és ebben hal meg, nem jut a pokol tüzére, ha pedig a tisztítóhelyre kerülnének, akkor a halálukat követő szombaton maga Mária száll le oda értük, és a mennyekbe vezeti őket. Ez az úgynevezett szombati kiváltság. Mindezek ismeretében válik érthetővé a radnai kegykép ábrázolásmódja. Maga a kép a Velence melletti hírneves Remondoni könyvnyomdász és rézmetsző művész műhelyéből származik, melyet 1668-ban egy Virchnossa György nevű 80 éves jámbor férfiú vásárolt olasz kereskedőktől a radnai kápolna részére. Eredetileg, mint a visszamaradt nyomok tanúsítják, színes kép volt, de színei már felszívódtak. Anyaga egyszerű papír. Nagysága 80 cm magas és 60 cm széles. A kép a Kármelhegyi Boldogasszonyt ábrázolja. „A Szent Szűz a jobb karján ülő kis Jézus felé hajol arccal, Jézus pedig karjait nyújtja ölelésre. A Szent Szűz és a kis Jézus feje koronával van ékesítve; Mária koronáját két

² Jordánszky 1863. 203.

³ Barna 1992. 213.

oldalt egy-egy angyal tartja egy kézzel, kiterjesztett szárnyakkal, másik kezében pálmaággal. A Szent Szűz jobb kezén skapuláré függ ugyanilyen képpel, bal kezével a kis Jézust tartja. A kép alján a tisztítóház s abban lelkek láthatók, kik összetett kezekkel Mária felé fordulva esedeznek. A kép sugaraktól körülvelt széles ezüst keretben áll a radnai főoltár közepének tetejéhez erősítve.”⁴

A kunszentmártoni Mária-kép a radnai kompozícióval pontosan megegyezik, eltérés csupán annyi, hogy a mienk a radnainak tükörképe. Az édesanyjához simuló kis Jézus a Szent Szűz bal karján helyezkedik el. Hasonló az ábrázolás a Mária jobb kezén függő skapulárén is. Máriát és a gyermek Jézust díszes korona ékesíti, ezeket egy-egy kiterjesztett szárnyú angyal tartja. A kép alsó részén a tisztítóhelyet láthatjuk, melynek lángjai közül szenvedő lelkek nyújtják kezeiket Mária felé. Két oldalon pufók angyalok segítkeznek azzal, hogy skapulárét osztogatnak a purgatórium lángjai közt vergődőknek.

Az elvitathatatlan hasonlóság azt igazolja, hogy az ismeretlen eredetű, gyöngyökkel díszített papírkép az ugyancsak papírosra nyomtatott radnai kegykép másolata. Ez annál is inkább bizonyos, mert mint fentebb láttuk, őseink már az 1700-as évek elejétől kezdve rendszeresen zarándokoltak a híres búcsújáróhelyre, Máradnára. A radnai Szűzanya tisztelete igen népszerű és elterjedt volt kunszentmártoni elődeink körében (gyakran fohászkodtak hozzá „Radnai Szűzanyám” – megszólítással, és gondjukban-bajukban sokszor emlegették: „majd megsegít a radnai Szűzanya!”), nem csoda hát, ha a kegykép másolatát igyekeztek megszerezni templomuk részére. Barna Gábor helyesen állapítja meg, hogy a kunszentmártoni nép olyan hűségesen ragaszkodott a kedvelt máriaradnai kegytemplomhoz, hogy a kegykép másolatának templomi elhelyezésével mintegy a radnai Szűzanya oltalma alá kívánta helyezni magát.⁵ Bár az is lehet, hogy éppen Radics István hozta magával a képet csodás gyógyulása iránti hálából.

Bálint Sándor feltáró munkája alapján tudjuk,⁶ hogy a XVIII. század pestisjárványai több helyen hívtak életre skapuláré társulatot, s az oltárokon elhelyezték a Kármelhegyi Boldogasszony képét, annak reménységében, hogy a szombat Édesanyja skapuláréjával magához vonzza a tisztítóhelyen szenvedő lelkeket, akiket pestis ragadott el az élők sorából. Kunszentmártonban 1739 nyarán szedte áldozatait a fekete halál. Feltételezhető, hogy a bajok elmúltával Radnára zarándokló hívek hozták magunkkal a radnai Szent Szűz kegyképének másolatát: köszönetük kifejezéséül életben maradásukért és a további járványok elhárítása céljából.

Legyen szabad rövid leírást adnom a képről. A Szűzanya és a kis Jézus rajzolt koronáját gyöngyfűzerek és csillogó ékkövek, gyöngyszemek díszítik. Mária palástja, valamint az édesanyját átölelő gyermek Jézus ruhája, úgyszintén az angyalok öltözeke bővelkedik a gyöngyökkel ékesített aranyhímzés pompájában. Csupán a tisztítóhelyen szenvedő lelkek nélkülözik – érthetően – a legcsekélyebb ékességet is. Feltűnő a Mária palástjának jobb vállán aranszálakból megformált

⁴ Mária-Radna kegyelemhely rövid története. Budapest, 1914. 9–10, 20–21.

⁵ Barna 1992. 213.

⁶ Bálint 1977. 53.

nagyméretű hétágú csillag. A kép felső és alsó részén maradt üres mezőket az úrihímezés motívumkincseire utaló díszítőelemek töltik ki.

A kegyképmásolat „életkorának” meghatározása mellett kérdésként vetődik fel, hol és kinek a keze munkájával készülhetett a radnai Szűzanyának ez a jellegzetes ábrázolása. Szilárdfy Zoltán kizárja, hogy apácamunka lenne, s a helyszíni vizsgálat során úgy vélekedett, hogy megadott mintarajzok alapján kunszentmártoni asszonyok hímezték a képet a XVIII. században, a radnai zárandoklatok élmenyeinek hatására. De valószínűbbnek tűnik, hogy a kész képet vásárolták meg őseink Radnán, esetleg ottani „képíró” és hímező műhelyben rendelték meg. Előzőekben említettem, hogy a mi kegyképünk a radnainak fordítottja, vagyis tükörképe. Ez véletlennek látszik, de inkább arról lehet szó, hogy szándékosan készítették így, jelzésül annak, amire Szent Pál utal a szeretet himnuszában, hogy mi a földi életünk folyamán még csak tükörben látunk, tehát homályosan látjuk a Boldogságos Szűz Máriát is, csak a mennyben fogjuk szemlélni teljes pompájában, színről színre. De utalhat ez az ábrázolásmód arra, hogy Máriát az igazság tükrének is tiszteli, szólíthatja a hívó nép.

Figyelmet érdemel még az a mellékesnek tűnő körülmény, hogy a radnai kép templomunk Szent Ferenc oltárán látható, amely egyúttal a ferences harmadrend társulati oltára is volt. Tudvalevő, hogy Radnán ferences szerzetesek működnek, akiket a kunszentmártoni búcsúsok nagy megbecsülésben részesítettek, s a tisztelt és ragaszkodás a radnai kolostor javára tett végrendelezésekben is kifejezésre jutott.⁷

A celli kegykép

A másik talányt a Szent Antal oltár tabernákulum-fülkéjében látható hímezett Mária-kép jelenti számunkra, amely az ausztriai Máriacell ősrégi, félméter magas kegyszobrának síkban megformált változata. A celli kegyszoborból csak Mária és a gyermek Jézus arca tűnik elő, mivel minkét alakot külön-külön fel lehet öltöztetni. Szent szobrok, főleg Madonna-szobrok felöltöztetése a középkor óta ismeretes, általános szokássá azonban csak a XVII. században vált. Uralkodó családok s a főnemesi, nemesi osztályok tagjai ajándékozták a drága anyagokból, selyemből, csipkékből, nehéz brokátból készült, drágagyöngyökkel kivarrt ruhákat. A XVIII. század közepén a celli Madonnának mintegy félszáz ruhája volt.⁸ Kunszentmártoni kegyképmásolatunk is a celli öltöztethető szobor jellegzetességeit viseli magán: Mária és az ölében tartott kis Jézus testét dús aransújtásokkal, gyöngyfűzésekkel ékesített selyemruházat fedi, olyannyira, hogy még a kezük sem látszik ki a ruhák alól.

Mária és a kis Jézus arca fametszetű papírkép. Mindkettőjük fejét nagyon szép kiképzésű, aranyozott domborművű fémkorona ékesíti. A térkitöltés az előző kép-

⁷ Barna 1992. 213.

⁸ Szamosi 1979. 14.

hez hasonlóan aranszálakkal kivarrott úrihímezéses motívumokból áll. A kompozíció alsó részén „Sancti Benedicti”, „Sancti Justi Mátyris” és „Sancti Pacifici” nevekkkel ellátott, papírszalagokkal selyemalapra rögzített ereklyéket találunk. Mivel a kép 1910-ben teljesen elzárt üvegfülkében került elhelyezésre, és nyilvánvalóan ennek felbontására nem vagyunk illetékesek, nem állapítható meg, hogy a megnevezett szenteknek csont-, ruha-, vagy egyéb ereklyéiről van-e szó. Talán éppen a Szent Benedek ereklye lehet perdöntő bizonyíték, hogy a kegyképmásolat Máriacellből származik, tudvalévő ugyanis, hogy Ausztriának ezt a világszeretett búcsújáráshelyét bencés szerzetesek gondozzák. Itt ismét az a kérdés vetődik fel: a celli Mária hímezett hasonmása honnan, hogyan, mikor kerülhetett Kunszentmártonba. Kézenfekvőnek tűnik, hogy elődeink talán az 1857. évi nemzeti zarándoklat alkalmával⁹ jutottak el a 700. évfordulóját ünneplő Máriacellbe, de mint az előzőekben szó esett róla, a két hímezett Mária-ábrázolást már az 1784-ben épült kunszentmártoni templomba is korábbi helyükről, bizonyára a lebontott előző templomból hozták át. Legvalószínűbb lehet, hogy Máriacellben egy századdal előbb, tehát 1757-ben is tartottak jubileumi zarándoklatot, s ez alkalommal hozhattak – kész formában, vagy előzetes megrendelés alapján – a radnai kegyképmásolathoz hasonló méretű és kivitelezésű képet a celli Szűzanyáról. Sajnos, a kérdő mondatok válasz nélkül maradnak, mert kunszentmártoniak XVIII–XIX. századi zarándoklatairól nem tudósítanak a *Historia Domus* lapjai, és élőszavas hagyomány sem maradt ezekről. Természetesen ez nem zárja ki a celli búcsújáráásokat, mert a régi kunszentmártoni családok otthonaiban feltűnő gyakorisággal fordulnak elő Máriacellből származó szentképek, fali emlékképek, annak bizonyítékául, hogy honfitársaink előtt egyáltalán nem volt ismeretlen az ősi ausztriai búcsújáráshely. Dósa József kunszentmártoni plébános például 1894. szeptemberében utazott Máriacellbe, hogy pappá szentelésének 25. évfordulója alkalmával egyéni zarándokként mutassa be hálááldozatát a bazilika kegyoltáránál.¹⁰ Az Országos Katolikus Szövetség által szervezett máriacelli búcsún pedig családunk egyik tagja, Turcsányi Gáspárné Kiss Erzsébet vett részt 1927 augusztusában.¹¹

A képek eredetével kapcsolatban felmerült kérdések megoldásához ugyan nem visz közelebb, de igen megkapó és tanulságos annak az okmánynak a szövege, amelyet az 1899-ben történt javítás alkalmával jólelkű asszonyok helyeztek el a kegyképmásolatok mögött. Az okirat hiteles szövege a következő:¹²

„Kedves atyám fia Krisztusban, kinek ezen írásom kezében jutand, néked felvilágosítást akarok adni, hogy ezen két kép az oldal oltáron 1889-dik évben újított Buda pesten Oberbauer Alajos gyárában 80 forintért Fazekas Pál és Józsa Ágnes hitvese és özvegy Turcsányi Lászlóné Józsa Apoló és Turcsányi János özvegye Józsa Krisztina költségén, özvegy Kovács Lászlóné Kiss Eszter és fia Cseuz Antal és ennek neje Molnár Viktor fáradozása által. Az plébános volt akkor Dósa József, káplány Váradi Gyula és Csoltko Pál, harangozó Kiss József, kántor pedig nem

⁹ Bálint–Barna 1994. 124.

¹⁰ Bálint–Barna 1994. 162.

¹¹ Kunszentmárton és Vidéke (hetilap), 1927. augusztus 14.

¹² Dósa József: Kunszentmárton története (kézirat), II. füzet 92.

volt senki, helettes volt Kelemen, az polgár mester volt Tóth Károly, fő jegyző Kormos Károly, az fő járásbíró volt akkor Borhi Gyula, az templom is akkor tisztítatott, az vállalkozó volt az tisztításra Víg Istvány, az tisztítás be fejeztetett október 15-dikén 1889-dik évben és ezen két kép behelyeztetett november 8-dikán.

Kedves atyám fia, kinek ezen írásom kezében jutand, sohajcs fel Istenhez lelkünkért, hogy adjon nekünk örök nyugalmat.

Dicsértessék az Jézus Krisztus. Tiszteltessék Szűz Mária mind örökké. Amen."

A mélységes hittel megfogalmazott, bájos naívságú okiratból kitűnik, hogy a képek megújíttatását Fazekas Pál és neje, illetve rokonsága kezdeményezte 1889-ben, annak a Fazekas családnak a tagjai, akik 1910-ben a díszes faragású Szent Ferenc és Szent Antal oltárt állíttatták, elhelyezvén azokon a radnai és a celli kegykép másolatát. Barna Gábor helyesen vélekedik, amikor lehetségesnek tartja, hogy a Fazekas család radnai ragaszkodása mögött ott húzódott az a családi hagyomány, mely szerint a Radnán 1714-ben csodálatosan meggyógyult Radics István felesége a család egyik őse, Fazekas Sára volt.¹³

A kunszentmártoni hímzett képekről eddig még nem sikerült megállapítani, hol és mikor készültek, de a körülmények mérlegelése alapján bizonyosra vehető, hogy mind a radnai, mind pedig a máriacelli kegyképmásolat XVIII. századi eredetű, s az évenként rendszeressé vált zárándoklatok fogadalmi ajándékaként került a templomunkba, ahol azóta is mint a katolikus hívek Mária-tiszteletének legrégebb és legértékesebb tárgyi emlékét tartjuk számon.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1977 Ünnepi kalendárium I–II. Szent István Társulat, Budapest.

BÁLINT Sándor–BARNA Gábor

1994 Búcsújáró magyarok. Szent István Társulat, Budapest.

BARNA Gábor

1992 A kunszentmártoniak radnai búcsújárása. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3. Budapest, 209–244.

DÓSA József

é.n. Kunszentmárton története (kézirat). Kunszentmárton.

DÓSA József–SZABÓ Elek

1936 Kunszentmárton története I. Kunszentmárton.

JORDÁNSZKY Elek

1836 Magyarországon, s az ahhoz tartozó részekben lévő Boldogságos Szűz Mária kegyelemképeinek rövid leírása. Pest.

¹³ Barna 1992. 232.

JÓZSA László

1991 A kunszentmártoni Nagytemplom két évszázada. Magyar Egyház-történeti Vázlatok 2. Budapest, 93–104.

Mária-Radna kegyelemhely rövid története. Budapest.

SZAMOSI József

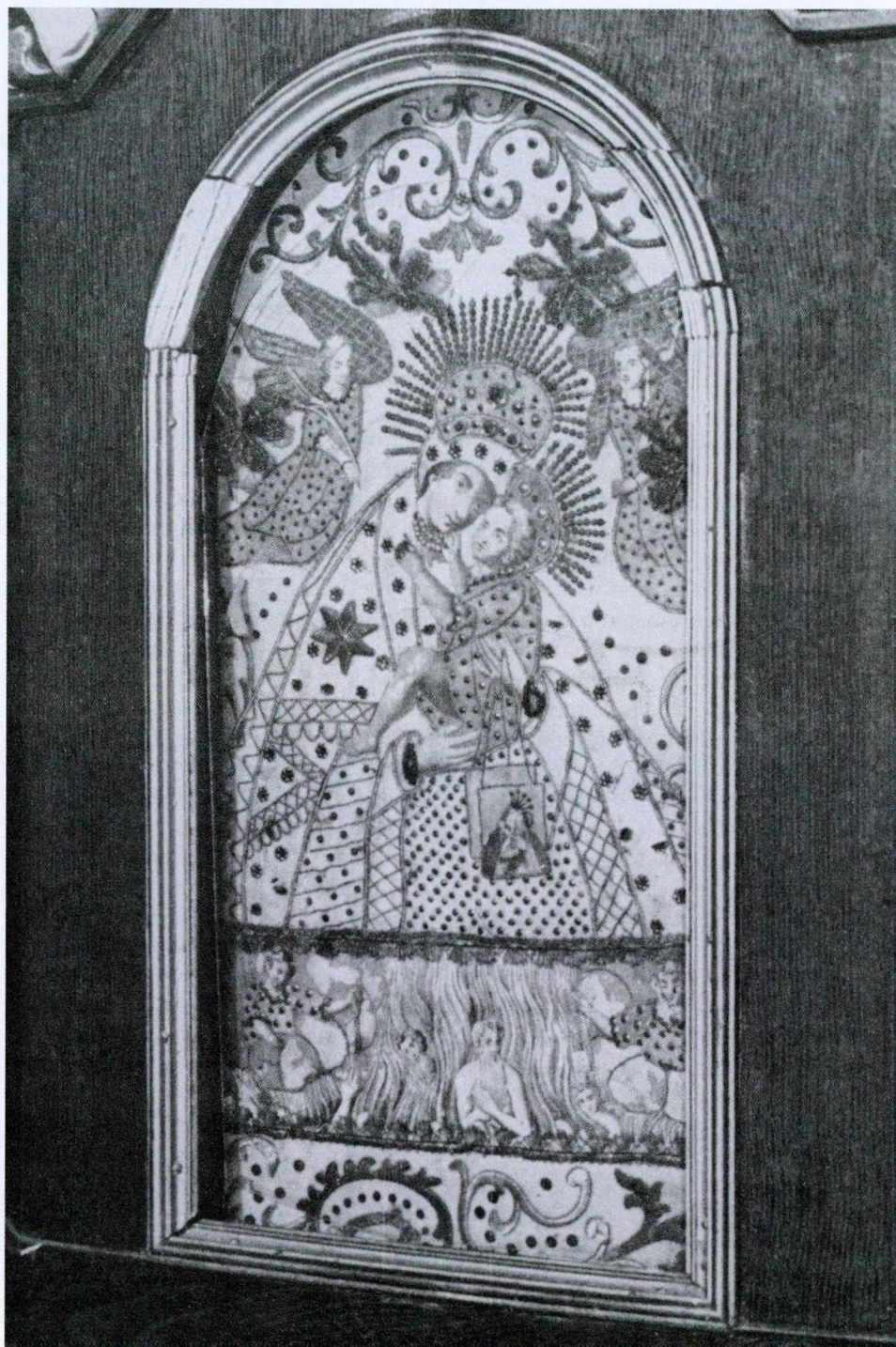
1979 Máriacelli emlékkönyv. München–Zürich.

László Józsa

18th-century Embroidered Pictures of Blessed Mary in the Church of Kunszentmárton

The medieval *Kunszentmárton* destroyed during the Turkish occupation was resettled in 1719 from Jászapáti and other Jazygian settlements. The settlers were characterised by their strong Catholic faith and affectionate veneration to Virgin Mary. Due to this there are remarkably numerous images of Blessed Mary in the churches and chapels of *Kunszentmáron*, even on the main square of the town. In 1767 Saturday afternoons were dedicated to the veneration of the Virgin Mary. People of *Kunszentmárton* regularly went on pilgrimages to *Máiaradna*, even to *Máriacell*, Austria already from the first half of the 18th century. The mementoes of these trips are the xylography-like paperpictures, one of which depicts the Blessed Virgin of *Radna*, the other is about the Blessed Mary of *Cell* with the little Jesus. With gilded crown on their heads they are dressed in silk embroidered with gold and pearls. The picture from *Radna* probably cherishes the memory of István Radics' miraculous recovery in 1724, or it could be a votive picture offered after the plague of 1739. The picture from *Cell* may also have been brought home by pilgrims.

Their origin is uncertain, but they were surely brought into the church built in 1784 from their original places. In 1889 generous women had the figures of Our Lady mended as it had grown frayed during the years, and to record this event they placed a document behind the pictures. After the extension of the church in 1910 the pictures were put to their final places in the tabernacle-niche of the Saint Francis and Saint Antonio altars. These two reproductions of the miraculous pictures are the oldest and most valuable relics of the Roman Catholic believers' veneration to Blessed Virgin Mary in *Kunszentmárton*.

A RADNAI KEZYP KÉP MÁSOLATA A SZENT FERENC OLTÁRON

MÁRIACELLI KEGYKÉPMÁSOLAT A SZENT ANTAL OLTÁRON. FOTO: KÚSZNÉ SÁRKÖZI KATALIN

A Mária-tisztelet emlékei a protestáns népi vallásosságban

S. Lackovits Emőke

MÁRIA ALAKJA A VESZPRÉM MEGYEI REFORMÁTUSOK VALLÁSGYAKORLATÁBAN

(Adatok a XVIII–XX. századból)

1744-ben P. Csupord Ince vezetésével a tihanyi római katolikus hívek Felsőörsre mentek a Mária Magdolna napi búcsúra. Hazafelé mentükben rájuk rontottak a balatonfüredi temetőben elbújt, botokkal, fejszékkel, sarlókkal, seprűkkel és kardokkal felszerelkezett reformátusok. A kálvinistából római katolikussá lett Fehér Gergely tihanyi takácsmesterről letépték ruháját, majd a szerzetesre támadva kiabálták: „Csak azt a penteles barátot üsd, az ilyen adta-teremtettét! Csak azt verd!” Végül Polányi János jobbágy mentette ki őt kezeikből. Azután a búcsúsok által vitt Mária szobornak estek: „Törjük össze ezt a k... Máriát diribre-darabra!” – mire a jámbor hívők körülvették a szobrot és testükkel védték meg azt.¹

Az 1671–1681 közötti esztendőekben a veszprémi káptalan templomfoglalási ügyekben végzett kihallgatásokat a környéken, 11 kérdést téve fel a beidézeteknek. Nemesvámoson a tanúk a reformátusok ellen vallottak, elmondva többek között mindazt, amellyel a megnevezettek Szűz Máriát gyalázták. A vallomások szerint Csizmadia Dávidné a következőket mondta Kisasszony napján: „Nagy Asszon Kis Asszon, szinte olyan Asszon, mint én! Úgy sz...t, h...ott, valamint én, nem volt különb asszon én nálamnál!”² Szűcs György szerint pedig: „...szintén olyan a szent Szűz Mária, mint az ő felesége.”³

1727-ben, amikor Somlószőlősen a plebánost az evangélikusok kiverték a faluból, holmiját a parókiáról kidobálva egy szekérre hányták, s az ott lévő Mária képet a következő felkiáltással vetették a szekér tetejére: „...ülj föl Mária a szekérre, s menj dolgozra!” A beidézett lutheránus tanuk a vizsgálóbizottság előtt azt vallották, hogy a képet ezen mondással helyezték el a szekéren: „...gyere édes Máriám, téged is kiviszlek.”⁴

Mi ébresztette fel és szította a protestánsoknak, s ezen belül is a keresztény reformátusoknak nem egyszer gyűlöletbe átcsapó ellenszenvét Isten anyja iránt? – vetődik fel a jogos kérdés. A történeti adatok bizonyossága szerint nem Mária személye, hanem a római katolikus papság és a földesurak erőszakos rekatolizációs törekvései, térítő tevékenysége váltotta ki és táplálta azt. Mária alakját ennek értelmében magával a katolicizmussal azonosították a reformátusok, s a vele szembeni

¹ Sörös 1911. 158.

² Veress–Hudi–Ács–Palágyi 1994. 83.

³ Veress–Hudi–Ács–Palágyi 1994. 84.

⁴ Hítbéli iratok VeML 1727.

gyűlölködés a római katolikus egyháznak és képviselőinek szolt valójában. A XVII. század második felétől a XVIII. század végéig, a Türelmi Rendelet meghozataláig mindennaposakká váltak a templomfoglalások, sőt templomrombolások, a református prédikátorok, iskolarektorok elűzése, s helyükbe gyakran licenciátusok ültetése. Nem mondható kevésnek a bebörtönzések száma sem, de előfordultak megkínzások, protestáns lelkészek, tanítók gályára hurcolása, valamint a protestáns lakosság rendszeres zaklatása.⁵ Természetesen, amikor tehették, a protestánsok sem riadtak vissza a tettegességtől a római katolikusokkal szemben.

A hitükhöz hűségeseeknek gyakran a megaláztatások sorozatát kellett elszenvedniük. A Dunántúl abban a sajátos helyzetben volt, hogy területén már a XVII. században három keresztény egyház létezett és az itt élők e három felekezet (római katolikus, evangélikus, református) között oszlottak meg, nagy számbeli ingadozást mutatva. Hovatartozásukat nem mindig önként, szabad elhatározásból döntötték el, gyakorta erőszakkal térítették őket egyik vagy másik egyházba, amely a különböző egyházakhoz tartozó személyek, közösségek egymáshoz való viszonyát is erőteljesen befolyásolta.

A XVI. században, egészen a XVII. század elejéig a katolikus egyház szétzilálódtott, s szinte akadálytalanak bizonyult a reformáció térhódítása. A lakosság 75–80%-a protestánsra lett, pl. a Veszprémi Egyházmegyében mindössze öt plebánia maradt meg. A katolikus mintájú egyházkormányzatot azonban mindezek ellenére a protestánsok megőrizték

A nagymérvű paphiány miatt a római katolikus közösségek, „baromként élni nem akarván” protestáns lelkipásztort fogadtak. Nem volt csekély a protestáns lelkipásztorokból lett u. n. konvertita licenciátusok száma sem.⁶ Gyakori volt ekkor még a római katolikusok és protestánsok közös templomhasználat is.

A Veszprémi Egyházmegyében élő reformátusoknak azonban a XVII. századi zaklatások után a XVIII. században, már Padányi Bíró Márton püspökségét megelőzően is újabb méltánytalanságokat kellett elszenvedniük Wolkra Ottó vespri püspöktől, aki 1710-ben került az Egyházmegye élére, megszüntetve a vespri és néhány Veszprém környéki református közösség vallásgyakorlatát.⁷ További üldöztetésben volt azután részük Reyser, majd Lécs Ágoston tihanyi apátoktól⁸, Zirc környékén pedig a ciszterciektől.⁹

A protestánsokkal szembeni erőszakos cselekedetek elindítójának a földesúri jog gyakorlása bizonyult, „akié a fundus, azé a capella” elve alapján. Az 1681. évi Soproni Országgyűlés a földesúri jogok épségben hagyásával biztosította a protestánsok szabad vallásgyakorlatát, meghagyva templomaikat is, ha azok nem voltak római katolikus módra felszentelve. Az elvett templomok helyett pedig templomépítésre telket kellett számukra biztosítani. Ezek voltak a törvényben megjelölt, azaz articuláris helyek.¹⁰ Az 1691. évi Explanatio Leopoldina viszont a tör-

⁵ Thury 1886., 1889., 1893. és Tóth 1927.

⁶ Tóth 1921. 26–27.

⁷ Körmendy 1995. 28–30. és Thury 1893. 29.

⁸ Sörös 1911. 158.

⁹ Thury 1886. és Tóth 1927.

¹⁰ Révész 1995. 28.

vényt félreértelmezve, a protestánsok nyilvános vallásgyakorlatát ezen articuláris helyekre korlátozta, másutt csak magánvallásgyakorlatot engedélyezett.¹¹ 1701-ben a törvényt azzal a rendelettel egészítették ki, amelynek értelmében a töröktől visszafoglalt területen csak a római katolikusok rendelkezhettek a vallás szabad gyakorlatával.¹² 1731-ben az I., majd 1734-ben a II. Carolina Resolutio megerősítette a Lipót-féle törvényeket. Ezek szerint:

1. A protestánsokat mindenhol a római katolikus plebánosoknak történő stóla-fizetésre kötelezték.

2. Kötelezővé tették számukra a római katolikus ünnepek megtartását. Az ünneprontást szigorúan büntették, ezért maguk a lelkipásztorok figyelmeztették híveiket a törvény betartására.¹³

3. A jobbágyok vallásukat csak királyi jóváhagyással változtathatták meg.

4. A protestáns lelkipásztorokat a keresztség kiszolgáltatásában a katolikus püspök, ill. esperes felügyelete alá helyezték. A nem articuláris helyeken megkeresztelt református gyermekeket a plebánosokkal újra meg kellett kereszteltetni.¹⁴

5. A házassági ügyeket a római katolikus püspöki székek elé utalták.

6. A vegyesházasságok érvényességét a katolikus pap előtt való megkötéstől tették függővé.

7. A közhivatalok betöltését a decretális eskü (a szentekre és Szűz Máriára) letételéhez kötötték¹⁵, ami miatt sokak tartózkodtak bármilyen közhivatal vállalásától.

Mindezekhez helyi túlkapások, külön rendeletek társultak. Így pl. több helyen megtiltották a reformátusoknak az articuláris helyek istentiszteletein való részvételt, ami miatt az éj leple alatt szöktek el ezekre a helyekre, vagy lelkipásztor nélküli istentiszteletet tartottak. Ennek következtében előfordultak pap nélküli temetések is. Kényszerítették őket továbbá az Oltáriszentség előtti térdre borulásra, ha az azt vivő pappal bárhol összetalálkoztak, helyenként (Tihany, Révkomárom, stb.) pedig misehallgatásra.¹⁶ Nem mondható elenyészőnek azon esetek száma sem, amikor egy-egy közösségbe pap hiányában felkészületlen licenciátust küldtek, ugyanis katolikus egyházi részről kialakult az a vélemény, hogy a leggyengébb, legtajékozatlanabb licenciátusok is megtűrésre méltók, mert elzárják „a tudatlan, ártatlan nép” előtt a protestáns prédikátorok útját.¹⁷

1745–1762-ig töltötte be a Veszprémi Római Katolikus Egyházmegye püspöki tisztét a reformátusból római katolikussá lett Padányi Bíró Márton, aki a katolikus restaurációnak új lendületet adott, nem riadva vissza az erőszak alkalmazásától sem egyházépítő munkájában. A gazda gondosságával, a törvényesség szellemében tevékenykedett, a törvények betartatásán munkálkodva, előmozdítva és biztosítva a római katolikus vallás uralkodó jellegét, teljes fölényét. Felállított 87

¹¹ Révész 1995. 29.

¹² Révész 1995. 29. és Tóth 1940. 20.

¹³ Thury 1889. 29.

¹⁴ Sörös 1911. 158.

¹⁵ Révész 1995. 41–42.

¹⁶ Thury 1893. 29–30., Kósa 1991. 137., Thury 1886. 33–34., Sörös 1911. 158.

¹⁷ Tóth 1921. 26–27. és 80., 88.

plebániát, megújított és felépíttetett 205 templomot, kápolnát, elfoglalt 19 protestáns templomot (a visszafoglalások ebben nem szerepelnek!), 18-at pedig lebomboltatott, 28 helyről elűzte a protestáns lelkipásztort, 40 helyen pedig megszüntette a protestáns vallásgyakorlatot.¹⁸ Minden esetben törvényadta jogával élt, míg az intézkedéseivel szembeszálló, azoknak ellenálló, vallását, egyházát és hitét védelmező protestánsok törvénytelen módszerekkel, törvényellenesen cselekedtek, mivel nem létezett őket védő törvény. A térség protestáns lakossága számára ez volt a legnagyobb veszteségeket hozó időszak, amely olymódon szembeállította egymással a két egyház tagjait, hogy annak hatásai a 20. század közepéig érezhetőek voltak.

A számtalan sérelem, megaláztatás, meghurcoltatás, üldöztetés az itt élő reformátusság előtt nemkívánatossá, sőt, gyűlöletessé tette a római katolikus jelképeket, így Szűz Mária alakját is. Valamennyit az erőszakosan térítő katolikus lelkipásztorokkal azonosították. Ellenszenvüket mind ezekre, mind pedig arra a római katolikus lakosságra is kiterjesztették, akikkel hosszú ideig békésen együtt éltek. Nem számított ritka kivételnek az olyan kijelentés, mint amit a révkomáromi vár kapitánya, Drahosóczy tett: „a boldogságos Szűz Máriára és minden szentekre” megesküdött, hogy a börtönben rothadnak el az oda bezárt protestáns lelkészek, ha vissza nem térnek a római katolikus egyház kebelébe.¹⁹ A protestánsok visszatérítésére megalakult Mária-Társaságok tagjai pedig arra kötelezték magukat, hogy évente legalább egy lelket visszatérítenek.²⁰ Mindezek után ugyan érthető, de el nem fogadható az olyan és hozzá hasonló vélemény, mint amit a fehérvárcsurgói lelkipásztor, köveskői Oláh Sándor fogalmazott meg az 1827-ben a templomnak ajándékozott haranggal kapcsolatban. Ennek oldalán ugyanis a keresztre feszített Krisztus és Szűz Mária volt látható, amely látvány a következőket mondatta vele: „...azokat Isten segítségével le fogom ráspolyoztatni...”²¹ (Erre végülis nem került sor, a józan ész az érzelmek fölé kerekedett.)

Mindezek a sérelmek, valamint bizonyos történelmi tények:

- a.) a reformáció térségünkben állandó belharcok árnyékában terjedt és szilárdult meg,
- b.) a lutheri és a kálvini ág későn vált szét,
- c.) a protestánsok az esetek döntő többségében római katolikusokkal éltek együtt e térségben,
- d.) a reformációt támogató földesúr patrónusok közül sokan a végleges egyházszakadás megakadályozásában reménykedve nem szakítottak a katolicizmus bizonyos külsőségeivel. – sajátos helyzetet teremtettek.²²

Az ellenreformáció erőteljes, elsőprő hullámai el sem csitultak még, már itt is megjelentek a hitéletet megújító és megerősítő jezsuiták. Kitűnő hitszónokaik, hitoktatóik nem egyszer olyan hatással voltak protestánsokra is, hogy többekben

¹⁸ Pehm 1934. 120–121., 123., 127.

¹⁹ Thury 1889. 36.

²⁰ Thury 1886. 33.

²¹ Thury 1885. 34.

²² Lackovits 1991. 313–318.

felébredt a római katolikus egyház iránti rokonszenv, sőt, Szűz Mária tisztelete is. Szentbeszédeikből nem hiányzott a *Regnum Marianum* eszméjének megfogalmazása, főként azonban a Szent Szűz tisztelete képezte ezeknek középponti gondolatát. Mária ünnepeken helyenként külön szónokok szolgáltak. Szűz Mária alakjában állították a hívek elé a szeplőtelenül fogantatottat, a fájdalmak Anyját, a magyarok Nagyasszonyát.²³

Elsősorban és különösen a gyermekekre voltak a hitoktatáson keresztül rendkívül nagy hatással a jezsuiták. E hatás gyakorlására minden lehetséges alkalmat megragadtak. Különösképpen a Szent Szűz tiszteletét terjesztették és erősítették közöttük, amellyel a protestáns gyermekekre ugyancsak hatottak, sőt, rajtuk keresztül még szüleikre is. Utóbbiak köréből e korból Szűz Mária tiszteletére vonatkozó adatokat jegyeztek fel, sőt azt is, hogy akadt, aki munka közben a Szűzanyáról szóló énekeket énekelt (*Annae litterae Provinciae Austriae* 1744, 1749), áttérések azonban mindezek ellenére csekély számban fordultak csak elő. A Celli Madonna csodatévő szobrának felállítása azonban helyenként még a katolizálás előidézője is lett.²⁴

Természetesen a protestáns lelkészek igyekeztek megakadályozni híveik körében a jezsuiták vezette missziókon való részvételt. Ugyanakkor azt mégsem tudták meggátolni, hogy a szentelmények közül a sok gyógyulást eredményező Mária-vízhez hozzájuthassanak, belőle haza vigyenek és betegség vagy tűzvész ellen használják.²⁵

Mindezek kétségtelenül csapásokat jelentettek a református közösségekre. A hozzájuk társuló anyagi nehézségeket és egyéb belső bajokat a reformátusok igazán nem tudták kiheverni.

A római katolikus vallás és képviselői iránti ellenszenv mindezek ellenére sem csökkent református oldalon. Ugyanakkor viszont a református közösségek a római katolikus lakossággal éltek együtt, amely meg nem szüntethető ellentmondáshoz társult még ama tény, hogy a protestáns vallások a római katolikusból szakadtak ki, s ez a kiszakadás nem egyszerre történt meg. Mindezek azt eredményezték, hogy a vallásos népeletben napjainkig olyan elemek, jellemzők is megőrződtek, amelyek reformáció előtti, ill. katolikus vallási gyakorlatból kerültek a reformátusba.

A XIX. század elején hódított tért a teológiai racionalizmus, s nyerte meg a legkiválóbb lelkészeket. 1848 után, különösen az 1850-es, 60-as években nagy erővel lángolt fel a vita az ortodoxiát képviselő confessionalisták és a teológiai liberalizmus hívei között, miközben a falvak református népe – bár ezek hatásától nem teljesen mentesen – egyfajta önálló utat járt, amelyben mind gondolkodásban, mind vallásgyakorlatban a hivatalos állásponttól eltérő nézetek is jól megfértek egymás mellett.²⁶

²³ Jánosi 1935. 16.

²⁴ Jánosi 1935. 21-23.

²⁵ Jánosi 1935. 35., 45., 48.

²⁶ Szeremlei 1874. és Kósa 1983. 211-235.

A XIX. század racionalizmusa, liberalizmusa ugyancsak hozzájárult ahhoz, hogy egyes személyek, közösségek különösen nyitottá váljanak az érzelmekre erőteljesebben ható római katolikus vallásra, ill. ennek egyes jelenségeire. Az üldözések elmúltával részben fokozatosan elhalványodtak bizonyos negatív emlékek, míg mások élénken megmaradtak, s a falusi református lakosság vallásgyakorlatában már sok esetben másképp ítéltettek meg mind a szentek, mind maga Mária is. Ugyanakkor hangsúlyozni kell azt, hogy a többség azonban nem szakadt el a hivatalos református tanítástól.

Mária, Jézus Krisztus anyja, tisztelete a katolikusok hitéletének természetes velejárója.²⁷ A református felfogás mély tisztelettel övezi Máriát, mint Jézus Krisztus anyját, mint az Isten kegyelméből kiválasztott személyt, de közbenjáró szerepét nem fogadja el. Ez a különbség a lényege a kétféle tiszteletnek.

1545-ben az Erdődi Zsinaton kimondták: „... az Úr Jézus Krisztus igaz Isten és ember, örökkévaló áldozó pap és a mi egyetlen közbenjárónk az Atyaisten és miközöttünk, bűnös emberek között...” Az 1562. évi Debreceni Hitvallás szerint: „Krisztus az egyetlen közbenjáró. A szentek nem közbenjárók, nem közvetítők: Szűz Mária sem közbenjáró. Mert a megváltó és közbenjáró hivatalát semmi természetmenny sem tölthette bé.” Ezt egyaránt hangsúlyozták a XVI. és XVII. században tartott zsinatokon.²⁸ Máriának mindezek értelmében a református népi kegyességben sem lehetett helye. Walter Lütti német teológus szerint „úgy tekintjük Máriát, mint egy prominens személyt hozó hajót.”²⁹ A 16 kutatópontra³⁰ végzett helyszíni gyűjtés alapján általában elmondható, hogy ma a megkérdezettek Szűz Máriában elsősorban Jézus anyját tisztelik, továbbá azt az engedelmisséget, amellyel Istentől kapott szerepét, feladatát fogadta. A megkérdezett asszonyok többsége a Szent Szűz életét példának tartja. Korábban, az 1930-as, 40-es években a többség közömbös volt iránta (ami a férfiakra ma is elmondható), általában nem beszéltek róla. Református többségű helyeken személyét a katolicizmussal azonosították, mindent elvetve vele kapcsolatban. Előfordult gyűlölködő magatartás is vele szemben, amelyre a recens néprajzi adatok is szolgáltatnak példákat. Így Nemesvámoson egy református-katolikus vegyesházasságban a református férj jegyesként ígéretet tett, hogy jövődöbelijét Mária tiszteletében nem fogja háborgatni, meggátolni. Így kerülhettek ki a szoba falára a Máriát ábrázoló szentképek. A házasságkötést követő esztendő elmúltával a férj egy napon rászólt feleségére: „Meddig köll még ezeket nézmem? Tüntesd el innét!” Ennél durvább eset történt meg Szentgálon. A református férj egy ideig elviselte a szobában álló Mária szobrot, majd türelmét veszítve meghagyta feleségének, hogy bárhová, de távolítsa azt el onnan. Az asszony a kamrában álló kászli tetejére helyezte el a lourdesi Máriát ábrázoló szobrot, így tüntetve el férje szeme elől: Egy alkalommal

²⁷ Waculik 1938/39. 59.

²⁸ Kiss 1881. 10., 192., 304., 539., 672.

²⁹ Főtiszteletű Tislér Géza ref. püspökhelyettes szíves szóbeli közlése.

³⁰ Veszprém paraszttvárosi negyede, Balatonfőkajár, Lepsény, Nyárád, Adorjánháza, Egeralja, Füle, Soponya, Szenna, Nemesvámos, Szentgál, Mezőkomárom, Csopak, Balatonfüred, Berhida, Kiskovácsi.

az asszony távollétét kihasználva, a férj bement a kamrába, s a szoborra kent egy köcsög tejfölt. Hazatérő feleségének kárörömmel mondotta: „Most megnézheted, mit csinált Máriád!” A hitében megbántott asszony sírva mosta le a szobrot, s rejtette el ura elől.

Ma is – értvén alatta az elmúlt kb. két évtizedet és napjainkat – a Máriáról alkotott vélemények alapján különbséget kell tennünk: I. református többségű falvak, II. gyakorta vegyesházasságot kötő közösségek és III. vegyesvallású családok között.

I. Református többségű falvakban vagy közömbösek Mária iránt – ez többnyire a férfiakat jellemzi – vagy a már említett általános tisztelettel beszélnek róla, hangsúlyozva, hogy közbenjáróként nem tudják elfogadni. Az asszonyok, a gyermekeket nevelő vagy őket már felnevelt anyák az esetek jelentős hányadában az anyát tisztelik benne is. Gyakori viszont a vele kapcsolatos bizonytalanság. Még kegyes református családokat sem foglalkoztat egyáltalán személye, a vele kapcsolatos kérdéseket meglepődve, értetlenül fogadták. Ezekben a közösségekben a hivatalos egyházi tanítás a meghatározó. 1931-ben Illyés Endre a magyar református földművelő nép vallásos világáról írott könyvében, döntő többségben ugyan alföldi adatokra támaszkodva, de meg sem említette a közösségek Máriáról alkotott képét, véleményét, vagy az iránta megnyilvánuló tiszteletet. Ugyanígy nem foglalkozott vele 1940-ben Makkai Sándor sem.³¹ Pedig Máriáról maga Kálvin is nyilatkozott. Szerinte Isten őt akkor méltatta a legnagyobb tisztességre, amikor Fia anyjává választotta. Minden hívő előtt követendő példaként álló engedelmessége, alázata. Boldogsága, igazsága, élete, erényei, kiválósága: mind Isten ingyen bőkezűségének következményei.

II. Azokban a falvakban, ahol gyakori volt a vegyesházasság, a férfiak többsége ugyancsak közömbös, Mária személye nem foglalkoztatja őket. Előfordulnak azonban közöttük néhányan, akik általános tisztelettel szólnak róla, sőt, akadt eképpen vélekedő is: „Ha nem közbenjáró, akkor nincs baj, de ha igen, akkor jobb tisztelni.” A Mária személyét illető bizonytalansággal itt ugyancsak gyakorta találkozhatunk. Az asszonyok az előzőekhez hasonlóan az anyát látják benne, mély együttérzéssel és tisztelettel az anyai fájdalom iránt, de többségük közbenjárói szerepét nem fogadja el. Vannak azonban kivételek, akik valami nagy bajban vagy veszedelemben titkon hozzá fordulnak, anyai közbenjárásáért fohászkodnak. Ilyen volt pl. az a szintiszta református családban élő református fiatalasszony, aki a megérkezni nem akaró gyermekáldásért fordult Máriához, segítségét kérve, s ebben reménykedve – vallomása szerint nem hiába. Hasonló eset azé a református bábáé is, aki egy-egy nehéz szülés esetén letérdelve kérte Mária segítségét és könyörgése meghallgattatott. Egyedülálló annak a mélyen hívő református asszonynak az esete Kiskovácsiban, akinek álmában jelent meg Szűz Mária, jelezve neki katonafia elvesztését, s egyben vigasztalva is őt.

E két közösségtípusban azonban mindezek ellenére elfogadhatatlannak tartják a Regnum Mariánium gondolatát. Érdekes, hogy a Máriát ábrázoló képeket az asszonyok egy része szívesen elfogadja, de csakis azokat, amelyeket énekeskönyvükbe tehetnek. Van, aki a fatimai Szűz képét is itt őrzi, sőt, katolikus szom-

³¹ Illyés 1931. és Makkai 1940.

szédjával maga is elment a szobor előtti ájtatosságra. A többség azonban a Mária ábrázolásokat elmondása szerint nem tenné ki a lakásban, s maga ilyesmit soha nem vásárolna. Számukra Mária nagyobb tisztelete nem hiányzik. Mária szeplőtelen fogantatása sokak számára hihetetlen, a többséget azonban ugyanúgy nem foglalkoztatja, ahogy a predestináció sem. Az asszonyok egy része viszont Istentől kapott ajándéknak tartja.

III. Vegyesvallású családokban a református férj többnyire közömbös maradt, marad – néhány említett, kirívó esettől eltekintve – Mária iránt, katolikus feleségét azonban hitében általában nem háborgatja. Fordított esetben viszont a református feleséget többnyire megragadja Mária alakja, az Istenanyáé, a Fájdalmas Anyáé. Urát az ilyen szívesen elkíséri a templomba is. A szoba falára vagy a szublót tetejére Mária ábrázolásokat is elhelyez, nem idegenkedik tőlük. Közöttük fordul elő leggyakrabban a Szent Szűzhöz való fohászkodás. Különösen gyakori, sőt általános a testi kínokkal küzdők, az anyai szeretetet nélkülözők és anyjukhoz az átlagnál jobban ragaszkodók között. Az ilyen és hasonló terheket hordozók az égi anyát látják Szűz Máriában, aki szószólójuk az Úr Jézusnál, akitől nyomorúságukban segítséget várhatnak, s várnak, sőt kapnak, s akihez ezért hűségeselek, akinek ezért hálások. Ők azok, akik elfogadják Magyarországot, mint Mária országát. Ők azok, akik nem kételkednek Mária szeplőtelen fogantatásában, s akik hisznek a Mária-jelenésekben is. Egyik nehéz sorsú, súlyos testi kínokkal küzdő, gyermektelen református özvegy-asszony véleménye szerint: „Ha szeretünk valakit, akkor a képét is szeretjük, tiszteljük, ápoljuk. Én így vagyok Máriával. Ha bajban vagy, nem hívod a te édesanyádat? Így hívom Máriát.” Sajátkezűleg egy gobleinképet is készített, amely Szűz Máriát ábrázolja a gyermek Jézussal. Amíg élt az ura, közösen imádkoztak alatta. Nagy keserűségében, fájdalomak között gyakran fordult a Szent Szűzhöz: „Könyörögtem, hogy segítsen. Ránéztem és éreztem, hogy segít. Ha nem tudok imádkozni, akkor hűtlen vagyok. Mondom is, hogy hűtlen voltam hozzád. Amikor csak ránézhetek a képre, ránézek, mindig kérem Máriát, hogy könyörögjön értem. Olyan, mintha élő lenne, kinyújtja felém a kezét is.” Egyik esztendőben hosszú időre csaknem mozgásképtelenné vált, templomba sem mehetett. Mivel úrvacsorás ünnep következett és szeretett volna az úrvacsorával élni, Máriához fohászkodott. Közbenjárását kérte, hogy csak a templomig tudjon elmenni. „Mária meghallgatott” – mondta örömmel. „Ez volt az egyik legboldogabb ünnepem. Egyedül el tudtam menni és vehettem úrvacsorát.” Egy másik, vegyesházasságban élő asszony gyermeke súlyosan megbetegedett. Naponta kérte Mária közbenjáró segítségét érte. A gyermek tökéletesen meggyógyult, amit annak is tulajdonít, hogy a Szent Szűz meghallgatta könyörgését: „Mária megsegített.” – emlékezett vissza az esetre.

Egyedülálló, egy ugyancsak vegyesházasságban élő, de református férfi vélekedése, aki Szűz Mária komolyabb tiszteletét hiányolta a reformátusok között. Ahogy megfogalmazta: „A Tízparancsolatban is az áll, hogy tiszteld atyádat és anyádat! Mária pedig az Isten anyja, ez a parancsolat tehát az ő tiszteletére is vonatkozik. Javasolni fogom a tiszteletes úrnak” – mondotta egyik beszélgetésünk végén – „hogy fektessenek nagyobb hangsúlyt Mária tiszteletére.”

A reformátusok között is kimutatható, mély hittel párosuló, Mária iránt megnyilvánuló különös tiszteletet a rendelkezésre álló adatok birtokában ma még egye-

di esetként kell kezelnünk, bár értelmezhetők ezek a szükségbe jutott ember általános magatartásaként is, egyfajta lelki állapot megnyilvánulásaként. Reménykedő segítség kérése fogalmazódik meg a felsoroltakban. Ahhoz a mennyei anyához fordultak, fordulnak ilyenkor, aki ugyanakkor emberi egyszersmind.

Mária elragadtatott tiszteletére már a XVIII. századból is ismeretes reformátusok köréből írásos feljegyzés, bár ez sem sorolható a mindennapi esetek közé.³²

A dunántúli reformátusság különböző típusú közösségeiben két évszázad alatt Szűz Mária személyének, szerepének értékelésében nagy változás követhető nyomon. Sokkal árnyaltabb ez a kép, mint feltételeznénk. Szívós, kitartó gyűjtőmunkával közelíthető meg és csak nagyon türelmes kivárással lehetséges e gondolatok, e hitéleti jellegzetességek közelébe férkőzni.

A témakörben végzett néprajzi vizsgálatok arra engednek következtetni, hogy ma is bizonyítható és érvényes Révész Imre református teológus megállapítása: „...a keresztyén életnek a teljességét egyetlen egyház, egyetlen felekezet, egyetlen tan és egyetlen szertartás sem képes maradék nélkül kimeríteni... mind csak rész szerint való jelenségek...együtt alkotják a Krisztus testét, a láthatatlan... anyaszentegyházat. Ebbe a mennyei testbe azonban ki-ki a saját földi egyházának dajkáló, nevelő segítségével nő bele”³³ – miközben – tehetjük hozzá – erőteljesebben vagy kevésbé hatnak is egymásra e vegyes lakosságú és vallású vidéken, a Dunántúl közösségeiben.

Irodalom

ILLYÉS Endre

1931 A magyar református földművelő nép lelki élete, különös tekintettel vallásos világára. Szeged.

JÁNOSI Gyula

1935 Barokk hitélet Magyarországon a 18. században a jezsuiták működése nyomán. Pannonhalma.

KISS Áron

1881 A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Budapest.

KÓSA László

1983 A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. század közepén. Népi Kultúra – Népi Társadalom. Budapest.

KÓSA László

1991 A magánélet vallásossága. Budapest. Helikon 1–2.

KÖRMENDY József

1995 Volkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága 1665–1720. Veszprém.

³² Rettegi 1970. , Székely 1978. 593–597., Sinkó 1958. 248–253.

³³ Révész 1923. 9.

LACKOVITS Emőke, S.

1990 A Dunántúl reformátussága. Kézirat.

LACKOVITS Emőke, S.

1991 Katolikus elemek a református népi vallási gyakorlatban (Közép-Dunántúl XIX. század II. fele–XX. század). Egyházak a változó világban. Esztergom. 313–318.

MAKKAI Sándor

1940 A magyar reformátusság egyházi élete. Budapest.

PEHM József

1934 Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg.

RETTEGI György

1970 Emlékezetre méltó dolgok. Bukarest.

RÉVÉSZ Imre

1923 A mai magyar kálvinizmus. Budapest.

RÉVÉSZ Imre

1995 Egyháztörténelem. Budapest.

SINKÓ Ferenc

1958 Magyarok Máriája. Vigilia.

SÖRÖS Pongrácz szerk.

1911 Pannonhalmi rendtörténet. A tihanyi apátság története. Budapest.

SZEREMLEI Sámuel

1874 Valláserkölcsei és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon. Budapest.

SZÉKELY László

1978 Katolikus hagyományok az erdélyi református székelyek néprajzában. Vigilia.

THURY Etele

é. n. Árva eklézsiák a Veszprémi Református Egyházmegyében. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár I. Pápa.

THURY Etele

1885 A fehérvárcsurgói ev. ref. egyház rövid története. Pápa.

THURY Etele

1886 A zánkai ev. ref. egyház rövid története. Budapest.

THURY Etele

1889 A révkomáromi ev. ref. egyház története a XVI–XVII. században. Budapest.

THURY Etele

1893 A veszprémi református egyház története. Budapest.

TÓTH Endre

1927 A Pápai Református Egyházmegye története. Pápa.

TÓTH Endre

1940 A Belső-Somogyi Református Egyházmegye Mária Terézia korában. Csurgó.

TÓTH Kálmán

1921 A licenciátusi intézmény Magyarországon. Budapest.

WACZULIK Margit

1938/39 Szűz Mária tisztelete kereszténységünk első századaiban. Regnum.

VERESS D. Csaba–HUDI József–ÁCS Anna–PALÁGYI Sylvia
1994 Nemesvámos története. Veszprém.

Ezúton mondok hálás köszönetet adatszolgáltatóimnak, akiknek segítségével megszülethetett ez a munka.

Emőke S. Lackovits

Blessed Mary in the Religiosity of Calvinist Believers in Veszprém County

From the second half of the 17th century to the end of the 18th century the Calvinist population of Transdanubia was regularly offended and harassed. Churches were occupied and robbed, school masters were sent away and replaced by licentiates, people were put into prison, priests were tormented and condemned to the galleys. Those true to their faith had to suffer from constant humiliation.

Due to all these offences all the Roman Catholic religious symbols, including the figure of Virgin Mary, became undesirable, even hateful for Calvinist believers. On the other hand the peculiar historic situation had an influence on them: constant fighting within the church accompanying the spreading and consolidation of the Reformation, the late separation of the Lutheran and Calvinist branch, also the Protestants living together with Roman Catholics. All these, again the fact, that all Protestant denominations broke away also from Roman Catholic church, – not at the same time – brought about a few Catholic elements to survive up to now in the practise of Protestant folk religion.

The theological rationalism and liberalism of the 19th century also contributed to certain individuals and communities becoming especially open to Roman Catholic faith or to its particular phenomena appealing strongly to human emotions. As a result the veneration of Virgin Mary is noticeable as well to a certain extent.

This special veneration is different in the villages with a Calvinist majority or with frequent mixed marriages, again in families of mixed denomination. Since the 16th century the church has officially rejected the role of Blessed Mary as a mediator. Members of communities type one have taken their stand to this principle. Blessed Mary is respected as the mother of God – especially by women –, but her role as a mediator has not been accepted. In communities type two, where mixed marriages are frequent, this rejection is not obvious. In families of mixed denominations - communities type three – especially if the wife is Protestant, Blessed Mary can be venerated and accepted as a mediator. While the Calvinist husband remains indifferent.

The special veneration of Virgin Mary among Calvinist believers at present can be considered only as a unique case, the typical behaviour of the fallible human expressing appeal full of hope. Respect towards the mother who does everything for her child, children is also in the background. The image of Virgin Mary in Calvinist folk religiosity is more tinged than it was first thought. Constant and patient research work should be carried out in order to give a general idea of this image.

A katolikus népi vallásosság
Mária-tisztelete

Limbacher Gábor

FESTUM DESPONSATIONIS B. MARIAE VIRGINIS

Adatok és összefüggések egy régi ünnep
közelmúltbeli palócföldi elterjedéséhez

Édesapám emlékére!

A Szűz Mária eljegyzése ünnep (január 23.) hagyományosan a katolikus naptári év első olyan időpontja, amely főként a Szent Szűz tiszteletéről szól. Kialakulása, kultusztörténeti háttere és az ünnepet megtartók aránya alapján viszont e nap az egyik utolsó, kevésbé jelentős Mária-ünnepnek tekinthető. Sosem került az egyetemes egyház általánosan elterjedt ünnepeinek sorába. Megünneplése a XV. században a franciaországi Chartres városában kezdődött, majd a ferencrendiek terjesztették, 1537-től pápai jóváhagyással. A római misekönyv ferences függelékében külön mise található Szűz Mária eljegyzésének évi ünnepére, január 23. napjára, breviáriumban pedig zsoltosma. Az ünnep a Habsburg-monarchiában vált viszonylag népszerűvé a XVIII–XIX. század folyamán, a franciskánus hatás mellett dinasztikus és szórványos nemesi kultusszal összefüggésben. Megalapozta ezt, hogy a pápa Lipót császár kérésére a napot ünnepi rangra emelte a birodalom területén, a XVII. század utóján. Az ünnep a karmeliták II. vatikáni zsinat előtti misekönyvében és breviáriumban is megtalálható.¹

Jelentősége többrétű. Kisasszony (szept. 8.) és Nagyboldogasszony (aug. 15.) ünnepei mellett teljessé teszi a kultuszban Szűz Mária életfordulóinak sorát. A fokozottabban vallásos parasztság eziránti igényét mutatják a szórványos néprajzi megfigyelések és recens gyűjtéseink egyaránt. Az egyházi év körén belül a kánai menyegző ünnepével együtt olyan alkalmat jelöl, amely szakrális síkon képez átmenetet a karácsonyi ünnepkör és a farsang között, illetve a valláson belül kielégti a farsangi vigalom iránti emberi igényt. Miként a kánai menyegző, úgy Mária eljegyzése is természetfeletti hatáson, csodán alapuló történet, amely a szent-hagyomány archaikus rétegeit jeleníti meg és örökíti tovább. Sajátosan népivé vált jelenségkör, amely gazdag összetettségében teszi lehetővé a népi vallásosság tanulmányozását és megragadását. Jelen írásunkban a téma hazai hitéleti- és szakirodalmának értelmező áttekintésére vállalkozunk.

Az ünnep, illetve jeles esemény hagyományos népi kultuszának legfőbb forrása alighanem a *Makula nélkül való tükr* című, eredetileg a legfelsőbb körökből

¹ Bálint 1977. I.:171–175; Manga 1946:56; Trizna Lajos (Balassagyarmat, Mártírok u. 2.) szíves közlése.

indult, később népkönyvvé vált barokk mű, melyet nemes divék-ujfalusi Ujfalussy Judit nagyszombati apáca fejedelemasszony fordított cseh nyelvről magyarra 1712-ben, az akkor bontakozó imakönyvfordítási kordivat időszakában. Feltételezhető eredetije – a XV-XVI. századi Európában sűrűn kiadott apokrif Mária-életrajzokból is összeszerkesztett – 1596-os freiburgi (Svájc) kiadású *Vita Mariae Virginis* (Szűz Mária élete) című, laikusok számára összeállított kötet Valentin Leuchttól, illetve az ő újabb kiadású *Vita Sanctoruma* (Szentek élete), beleillesztve az előbb idézett Máriáról szóló valamint *Krisztus élete* című művét és Szent Anna életrajzát. A *Makula nélkül való tükkör* felvidéki tájnyelven látott napvilágot, amint fordítója-írója Ujfalussy Judit Nyitra- és Trencsén- majd Pozsony vármegyében is birtokos, felföldi grófi család sarja. A mű kiadási költségeit fedező testvére divék-ujfalusi Ujfalussy Klára asszony illetve férje Karancs-Berényi György szintén felföldi, ősi Nógrád vármegyei grófi családhoz tartozott. A könyv eleinte talán megmaradt nemes asszonyok olvasmányának, a paraszti alfabetizáció előrehaladtával azonban, a múlt század utolsó harmadától századunk közepéig, főként a parasztság – egyre inkább parasztasszonyok – nemzedékeinek legkedvesebb olvasmányává vált. Leginkább a Felvidéken – Palócföldön és a Jászságban – olvasták, de az ország minden területére eljutott. Nagy Ilona számbavette a könyv egyes kiadásait, és megállapította, hogy közülük több is azonos számmal jelent meg, amiért például az 1863-ban kilencedikként jelölt kiadás valójában legalább a tizenegyedik. Jegyzékéből viszont hiányzik éppen a nagyrészt már paraszti használatba került 1885. évi „tizenegyedik” kiadás – melyet a nógrádi Szécsényfalfaluból ismerünk -, és az 1863 és 1885 közötti „tizedik” is. A „Tükkör” a múlt század végére szinte kizárólag paraszti olvasmánnyá vált, amit jelez, hogy újabb kiadásait 1893-ban majd 1903-ban és 1904-ben már nem a Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomdában készítették, hanem az alsó néposztály számára dolgozó, főleg ponyvafüzeteket kibocsátó Rózsa Kálmán és neje jelentette meg. A későbbiekben a megjelenések helye is megváltozott, a fővárosból távozva közelebb került a falu világához: 1909-ben és 1912-ben Jászberényben, Balázs Ferenc nyomdájában készültek újabb kiadások. A példányszámokat ugyan nem ismerjük, de a kiadások ismertetett alakulása arra utal, hogy a *Makula nélkül való tükkör* a parasztság kezén vált minden addiginál kedveltebb olvasmánnyá. Egyes kötetek kézzel-kézzel jártak és a Szűzanya iránti szeretetet táplálták. Ezt olvashatjuk ki a balassagyarmati Palóc Múzeum Karancsságból – 86.2.11. leltári számon – gyűjtött kötetének kéziratos bejegyzéséből: „Szerelmes! Szép=Szűz! Máriám! Édes anyám!! / Hálakat. adok, ate Szent folségednek hogy. ezen könyvecskétt= / én is olvashatom!! = Könyörgöm Szencséges anyá Hogy ami tanulságott / meritetem belőle, az mindig lelki szemeim előtt lebegjenek. / Sziiz maria égi királyné enged, hogy egykor én is színről-színre / láthasalak Isten trónja körül.!!! = Üdvözlégy Maria égi Királyné / Üdvözlégy édes anyá Tengernek tündöklő / csillaga. / Köszönök hálát – e könyv tulajdonosánakis / Csonka Kálmán. Karancsság. / 1914. I/24.én.” Régi barokk népkönyvek közül e mű tartalmazza részletesen Szűz Mária eljegyzésének és menyegzőjének történetét a 12. és 13. fejezetben.²

² Klaniczay 1964:424–435; Nagy 1998:121–123; Bálint 1977.I:172, II:178, 538; Nagy 1857.I:16–23; 1865.XI:375–377; Makula.....1863., 1885., utóbbi kiadás Halmosi Aladár tulajdona Szécsényfalfalu Rákóczi u.13.

A palócföldi katolikus parasztság másik alapkönyve az *Arany Korona* imakönyv, amely Pongrácz Eszter önállóan összeállított műve 1719-ből. E népszerű kiadvány 1911-ben már harmincnyolcadik kiadásban jelent meg. Mária eljegyzési ünnepét viszont hiába keressük benne, a naptár rész is egyedül Alamizsnás Szent János napját jelöli január 23-nál. A téma Szent József megnevezésénél majd himnuszánál merül föl csupán. Kultusztörténeti tanulsággal is szolgálhat, hogy az 1834. évi kiadásban neve „B. Szűz Mária Jegyese Szent József...” jelöléssel szerepel, az 1911. évben már pont által önállósítva és fordított sorrendben olvasható: „Szent József. boldogságos szűz Mária jegyese...”³. Mintha az idők múltával e kis változás is a szenttisztelet autonómbbá válását tükrözné a hitéletben. Míg korábban József alakja és érdemei Mária által, tőle való függésben jelentkeztek, a későbbi forma és kultusztartam önállóbb megjelenést mutat. A jegyességet tehát Szent József zsolozsmájának címe jelzi a könyvben, további említése himnuszában olvasható: „Jósef! Dávid házából születél, Máriának Férjül jegyeztettél...”³.

A másik, szintén népszerű „*Arany korona*”, a ferencrendi Áts Benjamin szerezte imádságos és énekeskönyv – a ferences lelkiségnek megfelelően – jobban számontartja Mária eljegyzését. A mű általunk ismert számozatlan kiadású, 1888-ban – Rózsa Kálmán és nejénél – megjelent kötetének előszavából tudjuk meg, hogy 1855-ben negyedik kiadását bocsátották ki. Mária eljegyzése itt sem az ünnepek sorában kapott helyet, hanem Pongrácz könyvéhez hasonlóan a szentek tiszteleténél. Átsnál azonban már Szent József officiumában is több helyen szerepel Szűz Máriával való jegyessége: a József-napi imában és Szent József litániájában. Szent Anna tiszteleténél azután külön rész szól Mária eljegyzéséről, az eseményt bemutató egész oldalas kép kíséretében.⁴

A múlt századtól – megintcsak a paraszti írás-olvasás terjedésével összhangban – több vallásos ponyvanyomtatvány ismerteti az ünnep legendáját. Egy korai verses epikum *Szűz Mária menyegzőjéről históriás ének* címmel jelent meg év- és helymegjelölés nélkül. Egy adatközlő visszaemlékezése alapján valószínűleg megtalálható témánk *A boldogságos Szűz Mária élete* című nyomtatványban, melynek 1865-ben 3. kiadása jelent meg Pesten.⁵ Legelterjedtebbé talán a jászárokszállási (Jász-Nagykun-Szolnok m.) Varga Lajosnak témánkat is tartalmazó kiadványai váltak, mint a *Buzgóság gyöngyvirága, vagyis énekkoszoru a boldogságos szűz Máriáról* (Budapestben nyomtatott Bagó Márton és fiánál) című, benne „Szent József és Szűz Mária menyegzője”, a *Verses szentírás* – többféle kiadásban – vagy a *Szűz Mária emléke* című, két változatban megjelent füzet. Hasonlóan népszerűek voltak a jászakiséri (Jász-Nagykun-Szolnok m.) búcsúvezető Körtély István ájtatos füzetei – mint a *Szűz Mária eljegyzéséről s menyegzőjéről, valamint a kánai menyegzőről való szép szívreható énekfüzet* című -, akit Bálint Sándor Mária menyegzőjének állhatatos íródeákjának nevezett. Az ő 1909-ben megjelent énekfüzetének nyomdokain – egyik versnél nevét is föltüntetve – keletkezett az 1912-ben Bartalits Imre könyv-

³ Klaniczay 1964:424; Pongrácz 1834:302, 1911:298.

⁴ Áts 1888:227–229, 268–269.

⁵ Vö. Nagy 1998:125.

nyomdájában nyomtatott *Szűz Mária eljegyzése és menyegzője * tiszteletére kiadott énekes kis könyvecske* című önálló kiadvány. E 32 oldalas füzet tartalmazza a *Szűz Mária eljegyzésére és mennybe vitelére* című éneket is (25–27.o.), noha ezt tartalma szerint egyértelműen Nagyboldogasszony ünnepére való éneknek gondolnánk. Az eljegyzés ugyanis nem a földön, hanem a mennyországban köttetik, és Mária az „egek menyasszonya”. Jellemző módon az ének része a mai rítusoknak is, helyenként aktualizáló módosításokkal. Például K. J-né szurdokpüspöki (Nógrád, v. Heves m.) előénekes a mennyország helyett „e hajlékba” helyezi a menyegzőt. A szokás egészét tekintve e változtatás nem is áthelyezést jelent, mint inkább a mennyország kiterjesztését az eljegyzés megtartása, időtartama alatt a rítus helyszínére. Az ének szokásba vonása sem félreértést vagy évköri keveredést jelent, hanem Mária kézfogójának archaikus-lényegi fölfogását. Amiként a József-kultusz korábbi rétegében elsősorban nem önmaga, hanem a majdani Istenanyával való eljegyeztetés és kapcsolat hangsúlyozódott, úgy az eljegyzésben sem a földi aktus, hanem az égi kiválasztás sőt isteni jegyesség, a Szentlélekkel való mátkaság dominál. Mária menyegzőjének paraszti házi oltárain több esetben József ábrázolása meg sem jelenik, központban egyedül a Boldogasszony menyasszonyi alakja áll – láthatatlan Jegyesével⁶. Az első híradás is ilyet említ Jászladányból (Jász-Nagykun-Szolnok m.) és sajátos jellemzőket figyelhetünk meg a gútai (v. Komárom m., Kolárovo Szk.) leírásban. Itt az 1920-as évekig gyakorolt szokást évente 4-5 háznál is megtartották. A Manga János ismertette változat szerint magában a szertartásban is a fenti ének által képviselt mennyei jegyesség dominált: miután a vendégek helyet foglaltak, 8-10 iskolás leány lépett be a szobába egymás után. Az első *nyoszolyóleány* Szűz Mária egyedüli, fátýollal és koszorúval felékesített szobrát hozta, és elmondta Szűz Mária eljegyzése versbeszedett történetének kezdő versszakát, leánytársai pedig a többi. Ezután az előimádkozó vezetésével elénekelték Szűz Mária menyegzőjéről szóló fenti éneket, a jelenlévőket a mennyei frigy részeseivé avató versszakbetoldással. Ugyanitt – a Fél Edit gyűjtötte szokásalakulás fejleményeként – Szűz Máriának egy „kert”-et készítettek, ami egy virágokkal, többnyire papírrózsákkal díszített Mária-szobor volt, mellé állítva az eljegyzéskor csodásan kivirágzott vessző. Megnevezése: „Szent József vagy Jézus vesszeje”, ami szintén mutatja az eljegyzés mennyei válási folyamatát a konkrét apokrif történet Józsefétől az istenségig. Ez egy fordított, archetipikus irányultság, amelyben a szenttisztelet beolvad a második isteni személy kultuszába – szemben az *Arany Korona* imakönyv kiadásainál megfigyeltekkel. Mária, mint „egek menyasszonya”, mint „a mennyei király szerelmes jegyese” jelent meg a palócföldi, templomba, útszéli kápolnába helyezett, öltöztetett Mária-szobrok gyakori változatában is, amikor egyalakos szobrára menyasszonyruhát adtak. E gondolatkört befejezve hivatkozunk a Budán 1865-ben Bagó Mártonnál nyomtatott *Négy istenes új ének a Szűz Máriához kisasszony napjára és más napokra* című ponyva-füzetre. Ez tartalmazza a hivatkozott *Szűz Mária eljegyzésére és mennybe vitelére*

⁶ Pl. Limbacher 1993: 182. 1. kép.

Zsigmond az erki és nagyfügedi változatot írta le Heves megyéből. *Varia Folcloristica* című művében Ujváry Zoltán a kánai menyegző énekének további változatait közölte az egykori Liptó és Nyitra megyéből, valamint egy ponyván a XVIII–XIX. század fordulója táján megjelent variánst idéz. Utóbb Kotics József ismertetett két medvesalji községben kialakult változatot a kalendáris szokások keretében. Napjainkban Székely László közölt lakodalomban énekelt alkotást Gyergyókilyénfalváról (v. Csík m., Chileni Románia). Raffay Anna 1968-ban filmet készített *Kánai menyegző-járás Jászteleken* címmel a dramatikus szokásról.¹⁰ A Mária eljegyzése ünnepéről tudtunkkal először Bálint Sándor írt, bemutattva a Jászladányi szokást, majd Manga János említett közleményét fölhasználva ő adott a témáról összefoglalást a kánai menyegzővel együtt *Ünnepi kalendáriumában*. Időközben Erdélyi Zsuzsanna múzeumi és akadémiai gyűjtései rögzítették Mária eljegyzésének énekelt-verses illetve prózai hagyományát a zempléni Pálházáról, Nógrád-megyerből (Nógrád m.) és a Baranyába áttelepült bukovinai székelyektől. Szintén székely prózai elbeszélést örökített meg Székely László a Gyimes-völgyből 1981-ben. A *Parasztbibliában* Lammel Annamária szentdomonkosi (Heves m.) gyűjtéséből olvasható *Mária menyegzője*, ugyanakkor a szomszéd fejezetek erdélyi, baranyai és Szeged-táji adatközlései is kapcsolódnak témánkhoz.¹¹

Bálint Sándor a Mária eljegyzéséről szóló legendák eredetéről megállapította, hogy azok végsősoron az apokrif evangéliumokban gyökereznek, s ez megfelel a *Makula nélkül való tükrök* eredete kapcsán leírtaknak. Táji elterjedtségéről azt találta, hogy leginkább a Jászságban virágzott, bár az ünnepet jobbra csak jámbor közösségek, olvasótársulatok és ferences harmadrendiek tartották. Megemlítette, hogy búcsújáró helyeken Máriadna (v. Arad m., Radna Románia) mellett Jászberény-Szentkút templomában található Mária eljegyzése-oltár. Ehhez újabb adalékul jegyezzük meg, hogy ilyen oltár készült Gyöngyöspüspöki 1760-as években barokk stílusban átépített gótikus templomában is (ma Gyöngyös része, Heves m.). A ma szembeütő oltárkép Kiss Alajos munkája 1877-ből, Perugino festményének másolataként: Az oltár eredeti festménye az oltár fölötti párkányra helyezett ábrázolás a XVIII. századból, mely szintén spósalitio-kép. A templomot akkortájt a ferencesek gondozták, kultikus hatásuk a Mária eljegyzése-oltár építésére igen valószínű.¹² Tehát Gyöngyöspüspökiben – ahol XVIII. században alapított Mária-társulat működik – a mellékoltár múlt századi megújításakor Szűz Mária eljegyzésének ábrázolását duplikálással s egyben nagyobb méretű festmény elhelyezésével hangsúlyosabbá tették. Ez Mária eljegyzése kultuszának akkori meglétét mutatja. Ugyanítt 1930 táján az ájtatos hívek Mária eljegyzése templomi lobogót készíttettek, amely azóta is látható, és a további kultuszt szemlélteti.

Bevezető áttekintésünkben körvonalazódott, hogy a felföldi nagytáj és határterületei a téma megjelenítés – *Makula nélkül való tükrök*, ponyvák, templomi berendezés –

¹⁰ Hoppál 1968: 630, a film a Néprajzi Múzeumban megtalálható.

¹¹ Berze Nagy 1940:550–571, 576–579, 1982:299–301; Manga 1941., 1946.; Bálint 1938., 1977 I., 1989.; Ujváry 1975; Szendrey 1937:305; Kotics 1986:55–64. Kríza 1982:89 (Erdélyi gyűjtési anyagával); Székely 1983:759–761, 1995:86–88; Lammel–Nagy 1985:257–261.

¹² Dercsényi–Voit 1978:127;

című éneket, amely a „más napok” sorában, következésképp a Szűzanya kézfogójának januári évünnepére ajánlottan került közlésre.⁷

E ponyvanyomtatványok megjelenését ferences kapcsolatok ösztönözhatték. Erre gondolunk a századforduló táján igen elterjedt *Orgonahangok* című ima- és énekeskönyvek esetében is, melyek naptára január 23-ánál Mária eljegyzése ünnepét tünteti föl. A *Lelkivezér orgonahangok* című gyöngyösi kiadásokban kifejezetten erre utal, hogy a könyv a gyöngyösi ferencrendi templomban szokásos keresztútjárasi szöveget tartalmazza, és belső címolдалához rendelt képén az itteni kegyszobor látható.⁸

A Mária eljegyzésével gyakorta együtt ünnepelt Kánai menyegző énekét már a XVII. században följegyezte Kájoni János. A XVIII. század végétől ponyvanyomtatványokon terjedt⁹, és kéziratok formában is lejegyzésre került. Ilyet mutatott be Viski Károly 1824-ből. Lakodalmak és halotti torok énekeként közölte a *Vasárnapi Ujság* 1865-ben. A téma múlt századi parasztszobákban is megjelent. A Palóc Múzeum gyűjteményében illetve jelenlegi állandó kiállításában található üvegfestmény (ltsz.: 68.8.1.) Jézus első csodatételét ábrázolja aranszínű keretben. Valószínűleg az ausztriai Sandlban vagy Buchersben készült a XIX. század folyamán. E korból és szintén osztrák vagy német központból származhat a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum Budapesten vásárolt tükörképe „OS, Hochzeit zu Kana. ig.” felirattal (83.31.28.). A kultusz fennmaradását, közelebbi múltbeli terjedését szolgálhatta, hogy az ének megjelent az 1943-ban Gyöngyösön kiadott *Búcsúvezetők kézikönyvében*. A néprajzi irodalom jobban a Kánai menyegzőt tartja számon. Így Viski Károly mellett Sebestyén Gyula említette a váci Énekes Gyűjteményről írott dolgozatában, Berze Nagy János a lakodalmak, halotti torok, disznótorok és más mulatságok alkalmával énekelt dallam- és szövegváltozatokat közölte néhány baranyai községből. Manga János ismertette immár az évköri szokást a Nyitra megyei Nagycétényből (Vel'ky Cetín, Szk.). Ez a vízkereszt /jan. 6./ utáni 2. vasárnaphoz kötődik, amikor a római misekönyv előírta a Kánai menyegző evangéliumi leírásának /J.2,1-11/ fölolvását. Később más településekről a szokás különféle változatait mutatta be, részben Fél Edit anyagát idézve, és feltárta, összefoglalta a témával kapcsolatos ismereteket. Megállapítása szerint a Kánai menyegző énekét az egész Felvidéken, Pozsonytól Kassáig ismerték, a század elején még minden lakodalomban, vacsora közben elénekelték. Az ország nagy részében másfelé is elterjedt volt. Nem kerülték el figyelmét azok az évköri szokás-gyakorlatok sem, amelyek Mária eljegyzésének megülését olvadtak össze (Gúta, Pásztó /Nógrád, v. Heves m./). A Magyarország Néprajza IV. kötetében Szendrey

⁷ Kríza 1982:88–89; Nagy 1998:125; Manga 1946:56–59; Bálint 1938:161, 1977.I:186; vö.: Lengyel-Limbacher 1997:52; Limbacher 1993:185; *Négy istenes új ének...* a Palóc Múzeum Néprajzi Adattárában 1172-97 számon Mária idézett menyasszonyi jelzői is e füzet 1. és 2. énekében. Megjegyezzük, hogy Kríza I. (1982. 88–89, 212–213) is azonos besorolással illetve cím alatt – „Mária menyegzője” – közli a Józseffel való eljegyzés és az „egek”-el való menyegző folklórszövegeit.

⁸ Meisermann–Molnár 1918.; Szegedi 1912.

⁹ Pl. Kríza 1982:6. kép: 1848. évi pnyván lakodalmi énekként; az alábbi hivatkozásban szereplő jászteleki szokás éneke a Gyöngyösön 1904-ben Sima D. Könyvnyomdájában észített, „Szentkereszt” c. ponyvafüzetből való, melyet Bakos János szerkesztett Taron.

és szokásgyakorlat intenzív előfordulási helyének tekinthetők. A Mária eljegyzése ünnep első, jászladányi leírása a XX. századból gyűjtött szokást ismerteti, a keletkezés-időbeliség konkrét kérdésével nem foglalkozik. A következő gútai majd pásztói (Nógrád, v. Heves m.) gyűjtésekből kivehetően e helyi szokások a XX. század első évtizedeiben keletkeztek, és az 1940-es évekre már abbamaradtak. Az eljegyzés mindhárom településen egybeszövődött a Kánai menyegző ünnepével. Összefoglalásában Bálint Sándor még a jászsági Nagykörű községben tartott eljegyzési ünnepre és Jászberény-Szentkút templomi ájtatosságára hivatkozott, szintén századunk elejéről, illetve időmegjelölés nélkül. Erdélyi Zsuzsanna Bükkszenterzsébeten (Heves m.) és Jászalsószentgyörgyön (Jász-Nagykun-Szolnok m.) vett részt együtt tartott Mária eljegyzése és Kánai menyegző ünnepen. A gyöngyöspüspöki és Jászberény-szentkúti¹³ Sposaltio-oltárok korábbi, XVIII. illetve XIX. századi kultusznyomokat jeleznek. Keletkezéstörténetük megismerése valamint a gyöngyöspüspöki Mária-Társulat XVIII. századtól vezetett társulati könyvének áttanulmányozása nyújthat adatokat a kultusz korábbi rétegeinek megismeréséhez. Még az ünnep történeti kialakulását megelőző időből maradtak fenn – középkori Mária-ciklusok keretében – eljegyzési jelenet-ábrázolások felvidéki és erdélyi templomokban. A nyomdai termékek vonatkozásában saját gyűjtésünkben említjük meg azt a szintén felföldi, Egegről (Hont m., Hokovce Szk.) ismert – vélhetően a második világháború előtt készült – szlovák nyelvű kis szentképet, amelynek előlapján a főpap előtt térdelő jegyesek láthatók, amint József jegygyűrűt húz Mária kezére. A képaláírás: „Zasnúbenie Panny. Márie” (Szűz Mária Eljegyzése). Hátoldali – lényegében imakönyvi – imádsága témánkkal nem áll közvetlen kapcsolatban.¹⁴ Ehhez hasonlóan a Kánai menyegző éneke is ismeretes volt nemzetiségiek körében a nyugat-magyarországi horvát, a szlovák sőt morva lakodalmakban. Szövege 1850-ben Szakolcán (Nyitra m., Skalica Szk.) nyomtatásban is megjelent. A Kánai menyegző, mint jelesnapi szokás, döntően szintén felföldi településekről került lejegyzésre. A Somogy megyei Buzsák tartozik még ide a rózsafüzér-társulatosok által tartott évi ünnepével, bár alkalmá nem az egyházi év szerinti jelesnap, hanem farsang vasárnapja.¹⁵

A Mária menyegzője ünnep általunk megfigyelt terjedési folyamatának egyik előzménye és alapja Mátraverebély-Szentkút szakrális kisugárzása. Úgy is mint a közvetlen isteni megnyilatkozásokhoz kötődő és Máriához különösmód vonzódó mentalitás – például a hasznosi Csépe Klára esetében¹⁶ – és úgy is mint egy jellegében,

¹³ Barna 1990:85.

¹⁴ „IMÁDSÁG. / Mindenható, örök Isten, aki Szűz Mária testét és lelkét méltóvá tetted arra, hogy szent Fiad méltó hajléka legyen, add kérünk, hogy kegyes könyörgéseink által, akinek ünnepéből örvendünk, a ránk következő bajoktól és az örök haláltól megszabaduljunk a mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen. Egyházi jóváhagyással. 2549/12”. Csáky Károly fordítása, aki megállapította, hogy lényegében ugyanez az ima található meg a *Glória* c. imakönyv 159. oldalán.

¹⁵ Manga 1946.; Bálint 1989:165–172; Bálint Sándor megállapította, hogy a kánai menyegzőt leginkább a régi obszerváns kolostorok szellemi környezetében ünneplik. Számbavételénél azonban úgy látjuk, nem különült el az évköri ünnepi és az életfordulás – lakodalmi, halotti tori – illetve egyéb társas alkalmakhoz fűződő szokás. Szempontunkból, a Mária eljegyzése ünnepvel való összefüggésben e különbségtétel lényeges.

¹⁶ Manga 1962.; Jádi-Tüskés 1986.; Limbacher 2000.

évköri aktualitásában összecsengő szokás, a Kánai menyegző mintaadó, központi színhelye, hagyományosan a Felvidék nagyrészt – legalább Mezőkövesd térségétől a Garam-mentéig – átfogó szentkúti szakrális tájban. E szokás és bibliai ősképe valóban az ünneplő emberlét, menyegzős életöröm sőt a helyénvaló táncos vigalom isteni szentesítésének számított, és gyakorlata így szinte vonzotta Mária menyegzőjének megünneplését és szokásba vonását. A két szokás ilyen összefüggését korábbi gyűjtések is dokumentálták Gúta esetében, ahol a már előbb gyakorolt Kánai menyegző ünnepéhez kapcsolódott a Mária menyegzője. Közös jellegüket további összetevők is mutatják. Szociográfiai háttérük azonos, a Mária eljegyzését éppen úgy, mint a Kánai menyegző vasárnapját általában csak jámbor közösségek: rózsafüzértársulat, harmadrend tagjai ünnepelték meg, rendszerint előjáróik hajlékában. A rituális táncot és az általa is képviselt archetipikus irányultságot mindkét szokásnál adatolták (Nagykörű, Jászládány ill. Nagycétény, Gúta), akárcsak a dramatizálás színjátékszerű vonásait (Gúta ill. Nagyfüged, Erk).¹⁷ Szentkúton a visszaemlékezések szerint egy gyöngyöspatai (Heves m.) asszony Tábi Jánosné Köteles Veron (kb. 1890-1970) volt a Kánai menyegző vezetője a főbúcsún, Nagyboldogasszony éjszakáján (aug. 15), „*hogy el ne aludjanak a népek.*”¹⁸ Herencsényben (Nógrád m.) is úgy emlékeznek, hogy az 1930-as években a nagybúcsúkon (Pünkösöd, Nagyboldogasszony) a lourdes-i oltárnál járták, hogy ne aludjanak. Hajnal felé, három óra tájban, amikor az előénekesek, előimádkozók imájára nem-igen válaszoltak a népek, az előénekes rázendített a „*Keljetek föl kik elaludtatok, kik az éjjel nem imádkoztok*” kezdetű énekre, amit a Kánai menyegző követett.¹⁹ Egy idősebb asszony úgy emlékezett, hogy a Kánai menyegzőt évente „*Szeplőtelen Fogantatáskor [dec.8] tartotta Veron néne*”, eredetileg a gyóntatószékek előtti térségben, mert a kisebb búcsú alkalmával itt is elfért a nép. De egyik évben az ének dramatizálásakor „*úgy megforgatták Magdolnát, mind szétrúgta a papucsat*”, és a papucssal „*fejbe ülték a ferences atyát, oszt elöntötte a vér.*” A szokást ezután már csak a menedékházaknál engedélyezték.²⁰ Később a vezető szerep egy ecsédi (Heves m.) asszonyra – Ludányi Jánosné Maksa Stefánia (sz. 1914) – hagyományozódott, akit még fiatal korában választott ki Mária szerepére Veron néni. Stefánia eredetileg nem szerette a szokást, mert Veron „*olyan murisan mondta (...) közbe meg nevettek csuda sokat. [Az] olyan bolondságokat nézte. Másogyik évbe is kimentünk, akkor meg kiválasztott Máriának a Veron néni. Mondom Veron néni, de ne nevéssünk annyit! – Mér fiam? Hát itt csak örülni szoktak?! Micsinájjak. – Harmadik évbe, negyedik évbe [1960. táján] gyűn nekem egy level, a menyegző előtt, hogy a menyegzőt majd végezzem én. Hát már Veron néni megérezte, hogy akkorra gutaitést kap, szóval megütte a szél. Akkor napra, mikor kellett menni a Szentkútra.*” Az 1970-es évek elején az akkori pap érdeklődésére *nagyon sok nép* ment össze Szentkútra, hogy Szeplőtelen Fogantatás éjszakáján ismét a *gyóntató téren* bemutassák a Kánai menyegzőt.²¹ Manga János a szokásgyakorlatnak azt a szakaszát em-

¹⁷ Manga 1946.; Bálint 1977. I: 175–177.

¹⁸ Kovács Lászlóné Sőregi Mária (sz. 1937.) Gyöngyöspata.

¹⁹ Bartos Józsefné Szandai Teréz (sz. 1931) Herencsény Hunyadi u. 14.

²⁰ Kovács Jánosné Galcsó Erzsébet (sz.1929.) Szurdokpüspöki Kossuth u. 4.

²¹ Uő.

líti, amikor a Kánai menyegző táncát már nem a kegytemplom mellett, hanem a gyöngyösiek menedékházában tartották. Leírása szerint a szokás Kisaszszonykor (dec. 8) is megvalósult.²² Karancsságról lovaskocsival mentek a szentkúti, Szeplőtelen fogantatási búcsúra, a Kánai menyegző megtartására. Ilyenkor vitték a misebort a barátoknak. A gyöngyösiek külön is vittek egy hordó bort a Kánai menyegző ellátására. Akik pedig „meghívtak” voltak, mintegy rituális jelleggel 2-3 féle süteményt is vittek a menyegzőre. Mindig meghívtak egy ferences papot is, aki felolvasta, illetve gregorián dallamra elénekelt a Kánai menyegző evangéliumi részletét. A menyegzős szereplők lehetőleg több éven át is azonos személyek voltak, szerepüket kívülről tudták. Szokás volt, hogy az egyes szereplők más-más falvakból kerültek ki. Nagy megtiszteltetésnek tartották, ha valaki szerepelhetett a Kánai menyegzőben. Például az egyik évben két karancssági résztvevő is szerepet kapott. Őket azután otthon a faluban már csak úgy hívták, hogy „kánai menyasszony”, „kánai nyoszolyó lány”. A szereplők be is öltöztek. A menyasszony koszorús fátyolban, a vőlegény mirtuszos, rozsmaringos bokrétaiban jelent meg, kalapjára nagy szál rozsmaring volt szúrva. A *nyoszolyós lányok* szép koszorúval, a *vőfények* rozsmaringos rézfokossal, a nagynász fekete bársony öltözetben, fekete csizmában tette látványossá az eseményt. Az asztalra cifra tányérok kerültek, a bort cserépkorsóból kínálgatták. A „menyegzős ház” egyik szögletében hat cserépedény volt vízzel tele. A résztvevők minél inkább azonosultak a bibliai eredtű történettel, és nem is szerették a „játék” szót használni, inkább úgy tartották, hogy „elmondtuk, elvégeztük a Kánai menyegzőt”. A szereplők végül 2-3 darab kalácsot adtak a vendégeknek hazavitelre, amit aztán ők a kisgyermeknek ajándékoztak. Ezt nevezték Karancsságon *lagzilátott kalács*-nak. A mise- és lagzisbort vivő lovasfogatok hajnalban érkeztek haza községükbe. Mielőtt beértek, a falu végén pántlikát és csengőket kötöttek a lovakra. Ezzel jelezték, hogy ők a Kánai menyegző lakodalmából jöttek haza.²³ A medveshidegkútiak (Nógrád m., Studená Szk.), tajtibeliek (Gömör és Kishont m., Tachty, Szk.) magát a szokást is hazavitték és az 1940-es évtől a Vízkereszt utáni második vasárnapon megtartják az ünnepet. Részint az ő közvetítésükkel, de közvetlenül is, a szokás tovább terjedt Medvesalja magyar falvaiban.²⁴

A Mária eljegyzése ünnep befogadását, terjedését elősegítette, hogy sokak számára régi nyomtatványokból már ismert volt Mária és József házasságkötésének apokrif története. Például a szokást Karancsberényben (Nógrád m.) meghonosító Thorák Károlyné Bencsik Rozália (sz. 1910) egy karancskeszi (Nógrád m.) asszonytól kapott *öreg levelből* azaz ponyvafüzetből értesült a történetről. Meditált rajta, „*hogya a Mária menyegzője de nagyon szép lehetett, nagyon-nagyon szép.*” Annyira meghatotta a históriát tartalmazó „Jeruzsálem városában” kezdetű ének, hogy azt ismerős asszonyoknak is figyelmébe ajánlotta, később Varga Lajos „Verses szentírás”-ából a Mária eljegyzéséről és a Kánai menyegzőről szóló részt kigépelte. A magyarnándori (Nógrád m.) szokásnak helytadó asszony egyik segítője még *énekesasszony* nagyanyja el-

²² Manga 1946:60.

²³ Vidéki Tibor néprajzi-honismereti pályázata „Étkezési kultúra a paraszti életben Karancsságon a századunk első felében” címmel a Palóc Múzeum Néprajzi Adattárában 1467–2000. leltári számon 6–15.

²⁴ Barna 1985:176–177; Kotics 1986:55.

beszéléséből ismerte meg a történetet: „*En ezt tudtam gyerek kortú ezt a Mária eljegyzését. A nagyanyám elmesélte, hogy úgy vót, hogy Mária zsidó lány vót, mer akkor ugye zsidó nép vót. József egy szegény ácsmester vót. (...) És akkor az vót a szokás, hogy 12-13 éves korba férhe adják a lányt vagy eljegyzik. (...) És akkor ugye sok kérője vót, és akkor beavatkozott a főpap. Ugye a férhőmenésbe. És ugye nem tudtak dönteni, hogy kihez adják Máriát. Vót egy fa kidőve – azt má nem tudom milyen fa vót – csak egy száraz fáról köllött mindenkinek gallyat vinni. A főpaphoz. Mindenkinek a neve rá vót jegyezve arra a gallyacskára. Sokat nem tudok, csak ahogy az a régi eszem diktálja visszamenőleg, ahogy nagyanyámtól hallottam [1930 táján]. És akkor, hogy akinek elsőnek kizöldül, azé lesz Mária. No és akkor úgy történt, hogy a József zöldelt ki. Ott vótak a sok gazdagok, és a József kizöldelt! Hát a József sokkal öregebb vót (...) Ha jól tudom, esküvő nem lett ott, József és Mária közt. Mer a evangélikusok úgy tartják, hogy Mária megesett. Mert házasság nem kötődött József és Mária közt. Csak jegyesek vótak, és ők fogadalmat tettek, hogy szüzi életet élnek. És akkor, mikor Mária bejelentette Józsefnek, hogy őneki egy angyal megjelent, akkor József el akarta Máriát bocsátani. De nem akart szégyent, titokba akarta elbocsátani, és akkor a baba megszül, a Jézuska megszületett. Házasságuk nem vót akkor, ő [a nagymama] nekem nem mondta azt eljegyzésnek, csak, hogy ilyen történet vót”²⁵ Herencsényben *A boldogságos Szűz Mária élete* c. nyomtatványból ismerték a történetet.²⁶*

A XX. század derekától megváltozott politikai-társadalmi és gazdasági viszonyok közepette – általában a vallásos közösségi (társulati, egyesületi) élet alapvető korlátozása idején – sajátos módon a Mária eljegyzése ünnepi szokás terjedése vált lehetővé. A falu társadalmának és közösségi életének a múlt századtól egyre fokozódó differenciálódása és bomlása, tetézzve a politikai tiltásokkal és a vallásos világnézet diszkriminációjával, egyre inkább a helyi tradíciók, közösségi formák elsoványodásához vezettek. A búcsújáró- és kegyhelyek kisugárzása azonban a zarándoklatok fennmaradását biztosította, különösen a helyi társadalmak vallási vezetői, előnénekesei számára. A búcsújáró helyek biztosították azt a színteret, ahol hagyományfenntartó képességeiket, énektudásukat továbbra is viszonylag szabadon kibontakoztathatták. Itt vált lehetővé, hogy a helyi közösségek bomlási időszakában a tradíciók főbb hordozóinak számító vallásos népi vezető egyéniségek immár nem a lokalitás alapján, hanem a társadalmi-kulturális rétegzettségben elfoglalt helyzetük közösségénél fogva alakíthassanak ki kapcsolatokat, és élhessék meg, tehessék továbbra is folytonossá hagyományos lelki, szellemi, kulturális világukat. Mindezt elősegítette a közlekedési viszonyok modernizálódása, és a munkaerőpiacon való inaktívvá válás mellett is különféle jövedelmi formák biztosítása (leszállékolás, nyugdíj, háztáji tevékenység, lábtörő, tollsöprűkészítő „háziipar”).

E tényezők mellett a Palócföldnek az a jellemzője is segítette a Mária eljegyzése ünnepi rítus befogadását és meggyökerezését, hogy a vallásos néphit és a misztikus sőt mitikus jellegű paraszti műveltség jelentősrészt napjainkig eleven maradt.

Ilyen körülmények között Heves, Nógrád és Pest megye több tucat településén kezdték ünnepelni Mária eljegyzését a XX. század utolsó harmadában.²⁷

²⁵ Janík Józsefné Mészáros Erzsébet (sz.1924., Mohora /Nógrád m./) Balassagyarmat.

²⁶ Bartus Józsefné Szandai Teréz (sz. 1931) Herencsény Hunyadi u. 14.

²⁷ Lásd Limbacher 2001.

Irodalom

ÁTS Benjamin

1888 A hétfájdalmú Boldogságos Szűz Mária nyomait követőknek mennybe vezető ARANY KORONÁJA azaz: a mennyei fényességgel ragyogó Isten anyjához ébresztő imádságos és énekes könyv. Budapest.

BÁLINT Sándor

1938 Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Budapest.

1977 Ünnepi kalendárium. A Mária ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából I–II. Budapest.

1989 Karácsony, Húsvét, Pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából. Budapest.

BARNA Gábor

1985 Búcsújáróhely a Básti-hegyen. In.: Gömör néprajza I. (Szerk. Ujváry Zoltán) 163–178. Debrecen.

1990 Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. h. n. (Budapest)

BERZE NAGY János

1940 Baranyai magyar néphagyományok I. Pécs.

1982 Nap és tükör. (Néprajzi és nyelvi tanulmányok, gyűjtések. Szerk. Dr. Banó István és dr. Fülöp Lajos). Pécs.

DERCSÉNYI Dezső–VOIT Pál (Szerk.)

1978 Heves megye műemlékei III. Budapest.

HOPPÁL Mihály

1968 Az I. Országos Néprajzi Filmszemle. Ethnographia LXXIX. 628–630.

JÁDI Ferenc–TÜSKÉS Gábor

1986 A népi vallásosság pszichopatológiája. (Egy hasznosi paraszttasszony látomásai). In.: Tüskés Gábor (Szerk.): „Mert ezt az Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest.

KAMARÁS József

1983 A „Szűzanya eljegyzésének” ünneplése Magyaránadorban. Katolikus Szó XVII. 3. sz. 6.

KLANICZAY Tibor (Szerk.)

1964 A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. In.: Sőtér István (főszerk.) A magyar irodalom története 2. Budapest.

KOTICS József

1986 Kalendáris szokások a Medvesalján. Gömör néprajza III. Debrecen.

KRÍZA Ildikó

1982 A legendaballada. Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán. Budapest.

LAMMEL Annamária–NAGY Ilona

1985 Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek. Budapest.

LENGYEL Ágnes

1994 Megújuló vallásos „ponyvanyomtatványok” Nógrádban. Néprajzi Értesítő LXXVI. 227–257.

LENGYEL Ágnes–LIMBACHER Gábor

1997 Népi vallásosság a Palócföldön. Balassagyarmat.

LIMBACHER Gábor

1993 Mária-kápolnák és az öltöztetős Mária-szobrok kultusza Nógrádban. Néprajzi Értesítő LXXV. 181–205.

1998a „Magyarországnak egy külön védőszentje” – Szurdokpüspökiből. In.: Barna Gábor (Szerk.): Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei. 160–187. Szeged–Budapest.

1998b A népi unio mystica (mint a vallási néprajz értelmezési szempontja). In.: Pócs Éva (Szerk.): Extázis, álom, látomás. (Vallászetmológiai fogalmak tudományközi megközelítésben). Tanulmányok a transzcendensről I. 191–210. Budapest–Pécs.

2000 Túlvilági élmények a hasznosi Szenthelyen. In.: Pócs Éva (Szerk.): Lélek, halál, Túlvilág. Tanulmányok a transzcendensről II. (Megjelenés előtt). Budapest.

2001 Szűz Mária eljegyzése. Egy régi ünnep palócföldi elterjedése a XX. század utolsó harmadában. In.: Barna Gábor (Szerk.): „Nyisd meg Uram szent ajtódat...” Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára. 157–176. Budapest.

Makula-nélkül-való Tükör, mely az üdvözítő Jézus Krisztusnak, és szent szülőjének életét, keserves kinszenvedését és halálát adja elő.

1863 Kilenczedik megjobbitott kiadás. Budán.

1885 Tizenegyedik kiadás. Budapest.

MANGA János

1941 A kánai menyegző Nagycétényben. Ethnographia, LII. 139–140.

1946 A kánai menyegző változatai. Ethnographia, LVII. 49–64.

1962 A hasznosi tömegpszichózis. (Búcsújáráshelyek és a „hasznosi csoda” összefüggései.) Ethnographia LXXIII. 353–388.

MEISERMANN Ignác–MOLNÁR József

1918 Orgona hangok. Legteljesebb és legnagyobb énekeskönyv 950 énekkel. Vimperk, Budapest és New-York.

NAGY Iлона

1998 Mária legendák az apokrif evangéliumoktól a XX. századi folklórig. Ethnographia 109. 113–145.

NAGY Iván

1857 Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. Pest.

1865 Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XI. Pest.

PONGRÁCZ Ester

Tekentetes, és Nagyságos Óvári, 's Szent Miklósi Igaz isteni szeretetnek harmattýából nevelkedett, drága kövekkel kirakott ARANY KORONA azaz (...) imádságos könyv (...).

1834 Budán.

1911 Budapest.

SZEGEDI A.

1912 *Lelki vezér ORGONAHANGOK*. Ima- és énekeskönyv a róm. kath. hívek számára. Tizedik kiadás. Gyöngyös.

SZÉKELY László

1983 *Mária eljegyzése a székelyek hagyományában*. Vigília 759–761.

1997 *Csíki áhitat*. A csíki székelyek vallási néprajza. Budapest.

SZENDREY Zsigmond

1937 *Kánai menyegző*. Magyarság néprajza IV. 305.

1983 *Újra él egy vallásos hagyomány*. Új Ember XXXIX. 7. sz. 4.

UJVÁRY Zoltán

1975 *A Kánai menyegzőről szóló ének néhány újabb variánsa*. In.: *Uő.: Varia Folkloristica* 162–168. Debrecen.

Gábor Limbacher

The Feast of Virgin Mary's Engagement

The feast of Virgin Mary's engagement (23. January) is traditionally not among the most important Marian Feasts in the Catholic Calendar. Besides the birthday of Virgin Mary (8. September) and feast of the Assumption (15. August) it completes the life-turns of Virgin Mary. Within the liturgical year it is a transition between Christmas time and Carneval time. The engagement of Mary presents the archaic layers of the sacred tradition. The essay is the survey of the literature and geographical spread of this custom. There is the complex effect of the Franciscan order, the devotional prints and the important role of pilgrimages. In Hungary the tradition of the engagement of Virgin Mary feast became general in Northern Hungary in the last third of the 20th century.

BOLDOGASSZONY VIRÁGAI

A népi növénynevek igen változatosak, sok elnevezésben tükröződik a nép kiváló természetismeretére, hiedelmeire, gyógymódjaira, szentjeire vonatkozó tudásanyag. E szerteágazó népi tudásra nézve egyik jó példa a *Sempervivum tectorum* népi neveinek felsorolása. A neveket a könnyebb áttekintés céljából négy csoportra osztottam:

1. Kőrözsa, Mindenkorélő, Őszikaktusz, Zöldfű, Házizöld,
2. Égidörgő, Mennyrózsa, Mennykővirág, Jupiter szakállá,
3. Fülű, Fülbeeresztőfű, Fülbecsavarító,
4. Boldogasszony rózsája.

Az első csoport nevei arra a megfigyelésre épülnek, hogy a növény télen is zöld marad, sziklás köves helyen él és gyakran a házak tetején is megtelepszik. A második csoportba gyűjtött nevek mögött az a népi hiedelem húzódik, hogy ha ez a növény megtalálható a ház tetején, azt elkerüli a villámcsapás. A harmadik csoport nevei a népi gyógyászatban való használatára utalnak, ugyanis ha valakinek fáj a füle, e növény nedvét csepegtették bele. Ez a gyógymód az egész ország területén ismert volt. A negyedik elnevezésre már nem adható ilyen egyértelmű válasz. Vajon a növény örökzöld volta miatt kapta a nép legkedveltebb szentjéről a nevét, vagy Mária védő segítségét kívánták életrehívni a névadással? Vagy a rózsza virágára emlékeztető tölevélrózsza morfológiája ihlette e nevet? Ezzel utalva arra a kulturtörténeti tényre, hogy a középkori Mária ábrázolásokon gyakori attribútum növényként szerepelt a rózsza. A "népi botanika poezise" számos növényhez kapcsolta Szűz Mária nevét.

A „költői” növénynevek között azonban nehéz eligazodni, hiszen ezek sokszor koronként, tájegységekként, gyakran még falvakként is változtak.

Azt, hogy pontosan melyik növényre gondolt a „népi költő”, a népi név alapján sok esetben elég nehéz tisztázni. Ha a növény maga nem áll rendelkezésünkre, akkor csak a kettős latin név teszi lehetővé pontos azonosítását. Sajnos sok néprajzi gyűjtésnél a latin nevet a kutatók nem tüntették fel. Botanikai szempontból ezek az adatok bizonytalanok, de mint néprajzi emlékek nagyon értékesek.

A magyar növényszókincs történetének áttekintése alapján láthatjuk, hogy a *XVI. századot megelőzően* kódexekben, kézírásos glosszákbán, oklevelekben találkozhattunk növénynevekkel. A növénynevek lejegyzése, gyűjtése a *XVI. században*

indult el.¹ 1584-ben jelent meg az első két nyelvű, latin-magyar növényyszótár, Clusius-Beythe közös munkája nyomán. Az 1578-ban kiadott Melius Juhász Péter „Herbárium”-a 1200-nál több növénynevet tartalmaz. A XVII. század jelentős műve Lippai: Posonyi kert c. könyve, amely a pozsonyi érseki kert bemutatásán túl az akkori magyar növénynevek forrásműve is. A XVIII. század jelentős változást hozott, Linné munkássága nyomán, a botanika történetében. 1735-ben megjelent „Systema Naturae” c., majd az 1753-ban megjelent „Species Plantarum” c. művei alapvetően megváltoztatták a rendszerezés alapelveit. Linné mesterséges rendszerének megalkotása után íródott fűvészkönyvek már Linné rendszerét figyelembe véve készültek. Linné „névreformja” nemcsak a latin elnevezésekre, hanem a népi növénynevekre nézve is hatással volt. Földi János egyik művében, Linnére hivatkozva, ezt írja: „Fűneveink” közül ki kell gyomlálni azokat a neveket, amelyek Isten nevéől neveztetnek. A babonás növénynevek közé sorolja a szentekről, boldogasszonyról elnevezett növényeket is.² Megemlíti Csapó József Új füves és virágos kert c. művét, mely szerint Csapó is hasonlóképpen járt el. Szerencsére Csapó még sem „gyomlálta” ki teljesen ezeket a szentekről, Istenről, Jézusról, Boldogasszonyról elnevezett neveket, mert fűvészkönyvében szép számban maradt ezekből a nevekből. A boldogasszonyról elnevezett növénynevek gyűjtésére jó forrásul dolgoztak a XIX. század végén, és a XX. század első felében megjelent néprajzi dolgozatok, melyek a Magyar Nyelv és a Magyar Nyelvőr, Nép és Nyelv, Botanikai Közlemények, Természettudományi Közlemények c. folyóiratokban jelentek meg. A növénynevek szervezett gyűjtését a Magyar Nemzeti Múzeum Növénytára számára Jávorka Sándor indította el. Magyar Flóra c. munkája egyik leggazdagabb adatforrása a népi, jelen esetben a szentekről elnevezett növényneveknek.

A növényneveket könnyebb áttekintésük végett táblázatba foglalva mutatom be. A növények botanikai azonosításánál nem tudtam követni „az összetartozó növényi kép és név synopsisának” módszerét.³ Számomra csak a nevek utáni azonosítás lehetősége állt fenn. A nevek gyűjtésénél igyekeztem olyan növénylistákat figyelembe venni, ahol a népi nevek mellett a latin név is szerepel. Ebből a módszerből az következik, hogy az általam összeállított boldogasszonyról elnevezett növények azonosítása nem minden faj esetén tekinthető teljesen biztosnak. Ezt a botanikai bizonytalanságot úgy próbáltam csökkenteni, hogy a népi név eredetére az adott faj morfológiai bélyegeinek (levélforma, mintázat, virág szerkezet, szín stb...) vizsgálatával próbáltam magyarázatot találni. Néhány növénynél ezt még a népi névre vonatkozó eredetmonda is segítette. Nem kerültek be a táblázatba azok a népi nevek, amelyekhez ugyan fűződik valamilyen Mária-legenda, de nevükben már nem szerepel Mária neve. Például ilyen az árvalányhaj és a gyöngyvirág. (Lásd. Parasztbiblia: „Levágta a haját”, „El volt fáradva a Szűzanya”, „Lábanyomán gyöngyvirágok” c. történeteket.) A táblázatban szereplő latin nevek, valamint mai magyar nevek, Simon Tibor: „A magyarországi edényes

¹ Priszter 1999.11-12. Köszönöm Priszter professzor úrnak a növények összegyűjtésénél nyújtott segítségét.

² Földi 1793.7.9.

³ Grynaeus-Papp 1977. 33.

flóra határozója”⁴ és Jávorka-Csapody: „Iconographia...”⁵ c. munkái alapján kerültek lejegyzésre. A magyar népi nevek után feltüntettem a név irodalmi előfordulását. Ebből kitűnik, hogy a táblázatban közölt boldogasszonyról elnevezett nevek listája nem tekinthető lezártnak. Inkább egy előtanulmánynak vagy kezdeti kísérletnek a szentekről elnevezett növénynevek összegyűjtéséhez. Úgy gondolom, hogy a szentekről elnevezett növénynevek egy csokorba gyűjtése a fenn említett módszer hiányosságából adódó botanikai bizonytalanság megléte mellett is hasznos lehet a néprajztudomány számára.

Latin név	Mai magyar név	Népi név
Aconitum napellus agg.	Sisakvirág	Kisasszony papucsvirág ⁶
Alchemilla monticola Opiz	Közönséges palástfű	Boldogasszony palástja ⁷ Boldogasszony tenyere ⁸
Artemisia vulgaris L. A. santonicum subsp. monogyna (W.et K.) Gams	Fekete üröm Sziki üröm	Mária seprűfű ⁹ Mária seprő, seprője ¹⁰
Briza media L.	Rezgőpázsit	Mária könnye ¹¹
Campanula rotundi- folia L.	Kereklevelű harangvirág	Mária ibolya ¹²
Cerinth minor L.	Szeplőlapu	Boldogasszony csepegtette fű ¹³
Chrysanthemum balsamita L. f. tanacetoides (Boiss.) Fiori et Paol	Boldogasszony mentája	Boldogasszony tenyere ¹⁴ , Boldogasszony levele, -mentája, -füve, Márialevél, Szűzmária levele ¹⁵ , Boldogasszony lapi ¹⁶

⁴ Simon 1994.

⁵ Jávorka-Csapody 1991.

⁶ Borza 1968.

⁷ Csapó 1775., Fialowski 1879., Wágner 1903., Jávorka 1925., Vajkai 1937–38., Borza 1968.

⁸ Wágner 1903., Vajkai 1937–38., Halmai 1948.

⁹ Gub 1994.

¹⁰ Moesz 1927.

¹¹ Vajkai 1937–38.

¹² Wágner 1903.

¹³ Borbás 1874., Wágner 1903., Vajkai 1937–38.

¹⁴ Márton 1892., Vajkai 1937–38., Borza 1968.

¹⁵ Borza 1968.

¹⁶ Rab 1991. 374.

Latin név	Mai magyar név	Népi név
Chrysanthemum vulgare (L.) Bernh. (Tanacetum vulgare L.)	Gilisztaűző varádics	Boldogasszony mentája ¹⁷ , Boldogasszony levele ¹⁸ Máriafü ¹⁹
Consolida regalis L. Delphinium x cultorum Voss	Mezei szarkaláb Magas szarkaláb v. Kerti sarkantyúfű	Kisasszony papucs ²⁰
Cotyledon horizontalis Guss.	Köldökfű	Boldogasszony köldöke-fű ²¹ Boldogasszony köldöke ²²
Cuscuta epithymum (L.) Nath. C. europaea L.	Kakukkfű aranka Közönséges aranka	Boldogasszony haja ²³ (Boldogh asszony haja)
Cypripedium calceolus L.	Rigópohár, Boldogasszony papucs	Mária cipőkje, cipellője ²⁴ Nagyboldogasszony papucs, Kisasszony papucs ²⁵ Boldogasszony cipőkje, papucs ²⁶ Boldogasszony füve ²⁷
Eruca sativa Mill.	Borsmustár	Boldogasszony fürösz- tötte fű (Boldog azzoin fewöröztötte fw) ²⁸
Geranium robertianum L.	Nehézzzagú gólyaorr	Mária keze ²⁹
Hesperis matronalis L.	Hölgyestike	Estéli kisasszony, Máriagyász ³⁰

¹⁷ Csapó 1775., Fialowski 1879., Vajkai 1937-38., Priszter1999.

¹⁸ Csúry 1933. 317.

¹⁹ Halmai 1948.

²⁰ Augustin-Jávorka-Giovanni-Romváry 1948., Borza 1968., Moesz 1908. (Delph. x cult. Voss)

²¹ Csapó 1775.

²² Fialowski 1879., Vajkai 1937-38.

²³ Csapó 1775., Wágner 1903., Fialowski 1879., Jávorka 1925., Vajkai 1937-38., Halmai 1948., Grynaeus-Papp 1977. (C. europaea)

²⁴ Csapó 1775., Jávorka 1925.

²⁵ Jávorka 1925.

²⁶ Fialowski 1879., Vajkai 1937-38.

²⁷ Gunda 1988. 26.

²⁸ Grynaeus-Papp 1977.

²⁹ Augustin-Jávorka-Giovanni-Romváry 1948.,

³⁰ Borza 1968.

<i>Latin név</i>	<i>Mai magyar név</i>	<i>Népi név</i>
Hierochloe Australis (Schr.) R. et Sch.	Déli szentperje	Ezüstös máriafű ³¹
Hierochloe odorata (L.) P.B.	Illatos szentperje	Illatos máriafű ³² Máriafű ³³
Impatiens noli-tangere L. I. balsamina L.	Erdei nebáncsvirág Kerti nebáncsvirág	Kisasszony papucs ³⁴
Juniperus communis J. sabina L.	Közönséges boróka Nehézszagú boróka	Boldogasszony ága ³⁵
Lilium candidum L.	Fehér liliom	Szűzvirág ³⁶ Szűz fa, Szűz virág, Szűz liliom ³⁷ Madonna liliom ³⁸
Linaria vulgaris Mill.	Közönséges gyújtóványfű	Mária lenje ³⁹
Lupinus luteus L.	Sárga csillagfűrt	Kisasszony tenyere ⁴⁰
Lychnis coronaria L.	Bársonyos kakukkszegfű	Boldogasszony rózsája ⁴¹
Matricaria recutita L.	Kamilla, Orvosi székfű	Szüzek anyja ⁴²
Mentha arvensis L. M. pulegium L.	Mezei menta Csombormenta	Boldogasszony mentája (Boldog azzony mentaya) ⁴³
Mirabilis jalapa L.	Nagy csodatölcsér	Esteli kisasszony ⁴⁴
Myosotis palustris (l.) Nath. em. Rchb. M. stenophylla Knaf (M. alpestris Schm. subsp.)	Mocsári nefelejcs Sziklai nefelejcs	Mocsári kisasszonyvirág Kisasszonyvirág ⁴⁵

³¹ Wágner 1903.³² Wágner 1903.³³ Jávorka 1925., Halmai 1948. Prisztler 1999.³⁴ Wágner 1903., Borza 1968. (I. balsamina)³⁵ Fialowski 1879., Wágner 1903. (J. sabina L.), Vajkai 1937-38., Halmai 1948.,³⁶ Borza 1968.³⁷ Fialowski 1879.³⁸ Kereszty 1998.276.³⁹ Augustin-Jávorka-Giovanni-Romváry 1948., Márton 1892.⁴⁰ Borbás 1874., Wágner 1903., Jávorka 1925.⁴¹ Fialowski 1879. (+ még Primula auricola L. is), Vajkai 1937-38.⁴² Wágner 1903.⁴³ Grynæus-Papp 1977., Bálint 1998.211.⁴⁴ Somfai 1987.44.⁴⁵ Lőrinczi 1994.

<i>Latin név</i>	<i>Mai magyar név</i>	<i>Népi név</i>
<i>Nigella damascena</i> L.	Borzaskata	Kisasszonyfű („Kisasszony a fű a zödbe”) ⁴⁶
<i>Onopordum acanthium</i> L.	Szamárbogáncs	Szűz Mária teje ⁴⁷
<i>Origanum majorana</i> L.	Majoránna	Máriafü ⁴⁸ , Mária fa ⁴⁹
<i>Physostegia virginiana</i> (L.?)	Füzérajak	Máriavirág ⁵⁰
<i>Polygonum persicaria</i> L.	Baracklevelű keserűfű	„Máriaütőfüj” ⁵¹ „Máriaüte gaz” ⁵²
<i>Ramaria flava</i> (Schaef.: Fr) Quél	Sárga korallgomba	Kisasszonygomba ⁵³
<i>Rosmarinus officinalis</i> L.	Rozmaring	Boldogasszony fája ⁵⁴
<i>Rubus idaeus</i> L.	Málna	Boldogasszony csipkéje ⁵⁵
<i>Sempervivum tectorum</i> L.	Fali kövirózsa	Boldogasszony rózsája ⁵⁶
<i>Silybum marianum</i> (L.) Gartn.	Máriatövis	Boldogasszony tövise v. tenyere, Szűz Mária teje v. tenyere ⁵⁷ Boldogasszony tövise ⁵⁸ Máriatövis ⁵⁹ Boldogasszony teje, tövise ⁶⁰ Boldogasszony tenyere (Bodog azzoni teniere),

⁴⁶ Lőrinczi 1994.⁴⁷ Vajkai 1937–38.⁴⁸ Kunos 1883.⁴⁹ Fialowski 1879., Halmai 1948.⁵⁰ Priszter 1999.⁵¹ Csaba 1936.⁵² Lammel–Nagy 1985.⁵³ Moesz 1908.⁵⁴ Fialowski 1879., Vajkai 1937–38., Halmai 1948.⁵⁵ Csapó 1775., Wágner 1903., Fialowski 1879., Jávorka 1925., Vajkai 1937–38., Halmai 1948., Augustin–Jávorka–Giovanni–Romváry 1948., Borza 1968.⁵⁶ Fialowski 1879., Wágner 1903., Jávorka 1925., Halmai 1948., Borza 1968., Gunda 1988. 26., Lőrinczi 1993. (Ba. rózsza)⁵⁷ Csapó 1775., Jávorka 1925.⁵⁸ Holuby 1872., Augustin–Jávorka–Giovanni–Romváry 1948.,⁵⁹ Augustin–Jávorka–Giovanni–Romváry 1948., Halmai 1948., Priszter 1999.⁶⁰ Vajkai 1937–38.

Latin név	Mai magyar név	Népi név
		Boldogasszony túske (Bodog azzoni touiske) ⁶¹ Máriabogáncs ⁶² Szűz Mária káposztája ⁶³
Tropaeolum majus L.	Kerti sarkantyúka	Mária sarkantyú ⁶⁴ Kisasszony cipellője ⁶⁵
Vinca minor L.	Kis télizöld	Boldogasszony koronája ⁶⁶

A táblázatban felsorolt nevek között legmagasabb a boldogasszony, ezt követi a Mária, kisasszony és a szűz tagú nevek száma. Utóbbiak közül egyedülálló a Szűzek anyja” elnevezés, amely a kamillát jelöli. J. Bauhinus szerint (1591) a kamillát Itáliában „Szűz Mária növényének” nevezik.⁶⁷ Régóta használt gyógynövény, amely a középkori növénytímbollikában az Istenanya lelki gyógyító erejét szimbolizálta.⁶⁸

A szép levelű és virágú, jó illatú növényeket *boldogasszony* névvel nevezi el a nép.⁶⁹ Grynaeus-Papp által közölt XV–XVII. századra vonatkozó névanyagban csak boldogasszony elnevezéssel fordulnak elő a Máriára vonatkozó növénynevek. A boldogasszony növénynevek gyakoribb előfordulásában talán szerepet játszhatott Szt. Gellért rendelete is, mely elrendelte, hogy a Szent Szűzet a magyarok nyelvén Boldogasszonynak nevezzék.⁷⁰ E névanyag fenntartását pedig a barokk idején kibontakozó Boldogasszony tiszteletének ma is élő hagyománya segíthette.

A táblázatban szereplő elnevezések feltételezhető eredetére nézzünk néhány kiragadott példát. A *levél alakjának*, palástra, tenyérre emlékeztető formája után kaphatták nevüket a Boldogasszony palástja, Kisasszony tenyere, Mária keze növények. A *leveleken* látható fehér mintázat játszhatott szerepet a Boldogasszony csepegtette fű, a Szűz Mária teje növényneveinél. A néphit szerint ezek a fehér foltok akkor keletkeztek a leveleken amikor a szent család Egyiptomból menekült és kicsöppent Mária teje. A Máriaúte gaz vagy Máriaütőfűj nevek a növény levelein található vöröses-barna mintázat alapján születhettek. A monda szerint:

⁶¹ Grynaeus-Papp 1977.

⁶² Priszter 1999.

⁶³ Jávorka 1925.

⁶⁴ Vajkai 1937–38.,

⁶⁵ Somfai 1987.44.

⁶⁶ Fialowski 1879., Jávorka 1925., Vajkai 1937–38.

⁶⁷ D’ Ancona 1987. 78.

⁶⁸ Kereszt. Műv. Lex.

⁶⁹ Szendrei 1938.141.

⁷⁰ Bálint 1947.1.

„Mária vándorút a földön. Má nagyon fáradt vót, egy helön leűt az árokpartra, a fűre. Ippeg rajta vót a baj. Hét szőrszoknya vót rajta, a bajának a hele mégis ott maradt azon a gazon, amellikre ráűt. Ezt a fűvet máig úgy hijják: Máriaűte gaz, mer a levelin olyan barnás fűtök vannak.”⁷¹

A virágok jellegzetes papucs ill. sarkantyú *alakjára* utalnak a Boldogasszony papucs, cipellője, Kisasszony cipellője elnevezések. A keresztény művészet szín-szimbolikája rejtőzhet a kék, piros, sárga, fehér virágú növények márianevei mögött. Bizonyos *színeknek*, elsősorban középkori műalkotásokon szimbolikus jelentése van.⁷² Mária keleti képein három uralkodó szín látható: a kék, az ég kékjét (az ikonokon a palást színe), a lángoló piros, Máriát a megéghetetlen csipkebokrot, a fehér pedig a szeplőtleniséget jelképezi.⁷³ A kék színű virágok a reneszánsz festészetben szintén a mennyország szimbolumaként tűnnek fel. Például a kék búzavirág szimbolizálta Jézus és Mária mennybevételét, Krisztus feltámadását, Mária megkoronázását.⁷⁴ A felsorolt növénynevek között kék színű virág kapta a Boldogasszony koronája nevet.⁷⁵ Ugyancsak kék virágú a Mocsári kisasszonyvirág és a Kisasszonyvirág (nefelejcs). A Parasztbiblia egyik története szerint:

„Mikor ment a Szent Család, a virágok mutatták bé a népnek, hogy hát kik mentek ott. Mert minden virág, ahogy elérték, ugye kivirágzott..... Máriának az emlékére sokminden virág kinyílt: kinyílt a fehér liliom, az es a Mária emlékére van kinyílvá, kinyílt a kéknefejejcs, az es a Mária emlékére van kinyílvá.”⁷⁶

A liliom gyakran előforduló növény a Bibliában. A rózsza mellett egyik legkedveltebb virág a keresztény szimbolikában, a középkorban elsősorban Mária attribútuma.⁷⁷ A középkor és korai újkor szinte minden festője fehér liliommal ábrázolja a Kis Jézust tartó Máriát: innen a madonna liliom elnevezés.⁷⁸

A növények *örökzöld* tulajdonsága az örökkévalóság, a feltámadás és átvitt értelemben a földi szenvedés jelképe volt már a korai kereszténység századaiban. A boróka Mária szinbolumként is ismert volt, erre utal a Boldogasszony ága elnevezés.⁷⁹

A táblázatban négy fajt jelöl a Boldogasszony mentája név: Fuchsius művében (1542) a *Mentha arvensis*, egy XVI. századból származó szegedi kolostori feljegyzésben a *Mentha pulegium*ot, későbbi művekben két *Chrysanthemum* fajt. A középkorban és később is több féle jó illatú növényt neveztek mentának.⁸⁰ E korban az *illat* volt a legfőbb ismertetője a növény gyógyító tulajdonságának és erejének. A kolostorkertek herbáinak ősi törzsszállománya a legerősebb illatú mediter-

⁷¹ Lammel–Nagy1985.288.

⁷² Kereszt. Műv. Lex.

⁷³ Kühár 1939.37.

⁷⁴ D' Ancona 1987.113.

⁷⁵ Lehet, hogy a névadásnál a kék szín mellett v. helyett a növény örökzöld tulajdonsága volt a meghatározó.

⁷⁶ Lammel–Nagy1985.267.

⁷⁷ Kereszt. Műv. Lex.

⁷⁸ Kereszty 1998.276.

⁷⁹ Stirling 1991.187.

⁸⁰ Rapaics 1986.32.

rán fajok közül kerültek ki.⁸¹ Az erős illatú növények kedveltek voltak a parasztkertekben is. Boldogasszony jó illatú növényei közül ma is gyakran ültetik a kiskertekbe a mentát, a gilisztaűző varádcitot, más néven Boldogasszony mentáját. (Az előbb említett boróka és a rozmaryn örökzöld voltak mellett kellemes illatú növények.) Az illatos növények boldogasszony nevei mögött talán a mennybe-menetel legendájának egyik részlete rejtezik.

„Kisasszony havának tizennegyedik napján, három órakor az édes Szűz Máriához eljőve Urunk Jézus minden angyali karokkal és szentekkel nagy dicsőséggel, és az egész ház megtelik vala világossággal... ottan az angyalok a Szűz Mária ágát mennyei ékességgel ékesítették, és házikóját mennyei illatú virágokkal behintették...”⁸²

Boldogasszony virágainak másik „csokrát” az augusztus 15-én szentelt növények adják. Bálint Sándor a Nagyboldogasszony ünnepén történő virágszentelést a mennybevitel egyházi hagyományaihoz köti.⁸³ Németország katolikusok lakta vidékein már a X. században ismert volt ez a szokás. A csokrok 7, 9 vagy 77- féle növényből álltak, amelyek között volt gyógynövény, fűszernövény, mezei virág és kerti virág is. A megszentelt csokrot eltették, hogy a villámlás tűz ellen védje a ház és a terményt. Az emberek a csokor kis darabját nyakukba akasztva, amulettként használták.⁸⁴ A Nagyboldogasszony napi virágszentelés nálunk is ismert a középkori liturgiában. Az 1496. évi Obsequiale-ban „Benedictio herborum in assumptione Beatae Mariae Virgins” címen szerepel.⁸⁵ Schwartz Elemér a Boldogasszony napi virágszentelést a Rába és Lapincs völgyében végzett kutatásai alapján, a német lakossághoz kötődő szokásként említi: „eine deutsche kirchliche Sitte”. Sőt feltételezi, hogy a virágszentelés szokása Nyugat-Magyarországon éppúgy és ugyanakkor fejlődött mint Németországban.⁸⁶ Bálint Sándor szerint a szokás a magyar falvakban is ismert lehetett, de mint élő hagyomány valóban a németek lakta területekre jellemző.⁸⁷ Ünnepi Kalendárium c. munkájában 13 Schwäbische Türkei település Boldogasszony napi csokrát ismerteti.⁸⁸ A növényeknek csak a német nevét közli. Megkísértem a növények nevek alapján történő azonosítását, de sajnos ez csak néhány növénynél sikerült.⁸⁹ De még ezekben az esetekben sem lehetünk biztosak, amint azt már a táblázatban láttuk, egy név több fajra is vonatkozhat. A csokrokat a német nevek alapján összehasonlítva, kitűnik, hogy vannak olyan növények, amelyek minden csokorban előfordulnak: Donnertistel v. Donnerditel (vm. szúrós növény, héjakút mácsonya, bogáncs v. ördögszekér), Mariabettstroh v. Muttergottesbettstroh (galaj), Wermede v. Wermuth

⁸¹ Rapaics 1986.33.

⁸² Bálint 1998.201.

⁸³ Bálint 1998.210.

⁸⁴ Pechler é.n.103.

⁸⁵ Mester 1954. 97.

⁸⁶ Schwartz 1925.19. 20.

⁸⁷ Bálint 1998. 210.

⁸⁸ Bálint 1998. 213–215.

⁸⁹ A német nevek azonosításánál Marzell 1943–77., Borza 1968. és Szabó-Kóczyán 1984. munkákat használtam.

(üröm), Judenkirsch v. Judenkersche (zsidócserezsnye). Nem volt minden csokorban, de gyakoribb volt a Tausendguldenkraut (ezerjófű). Előfordult még a szarkaláb (Ritterspur), orbáncfű (Johanniskraut), menta (Balsam, Pfeffermünz), aranyvessző (Goldrute), Nagynyárád csokrában a kapor (Dill). Schwartz Elemér fenn említett tanulmányában a latin neveket is feltünteti, mely szerint ezekben a csokrokban is szerepeltek szüros fajok, pl. az erdei mácsonya, tövises iglice, illatos növények pl. menta, cickafark, kékvirágú növények pl. katángkóró, kandilla, gyakran használt gyógynövények pl. orbáncfű, ezerjófű.⁹⁰ A csokrok közül részletesen tudom ismertetni a hajósi csokrot, amelyet megkötöttek nekem.⁹¹ A csokorban a következő növényekből állt:

érett búzakalász, rozmaring (*Rosmarinus officinalis* L.), muskátli (*Pelargonium zonale* L.), Boldogasszony mentája (*Chrysanthemum balsamita* L. f. *tanacetoides*), kakastaréj (*Celosia argentea* L.), bíborvirág (*Gomphrena globosa* L.), aranyvessző (*Solidago canadensis* L.), héjakútmácsonya (*Dipsacus laciniatus* L.), sóvirág (*Limonium gmelini* (Wild.) O.Kuntze), káposzta levél (*Brassica oleracea* L.). A sóvirágnak (Waisengstrauss) feltétlenül benne kellett lenni a csokorban, neve is innen Waisang csokor. A csokorkötés másik fontos szabálya az volt, hogy kilenc féle virágból álljon. A növények változhattak, így volt olyan csokor, amelyben búzavirág, pipacs, fehér mécsvirág, szarkaláb, mezei margaréta, csattanó maszlagon került a sóvirág mellé. A sóvirág jellegzetes, kékes-lila virágú növénye a szikes réteknek. Lehet, hogy azért volt elengedhetetlen tartozéka a csokornak, mert ettől a növénytől lett a csokor egyedi, illetve hajósi. A Bálint Sándor által ismertett csokroknál is voltak olyan növények, amelyek csak az adott falu csokrában szerepelnek. Mivel a növényeket nem tudtam pontosan azonosítani, csak feltételezem, hogy minden csokornál lehetett egy olyan növény, amely megkülönböztette a falvak boldogasszony napi csokrait. A hajósiak a virágokat káposzta levelek közé helyezték. Régen a csokorba csak mezei virágokat raktak, az 1950-es évektől már kerti virágokat is köttek bele. A virágokat kenderkóccal kötötték egybe, amelyet újhold péntekén szereztek a takácsoktól. Amikor már nem voltak takácsok a faluban, a háznál levő kenderkócot használták. A boldogasszony napi csokrot kislányok vitték a misére, majd a mise végén, amikor a pap szentelt vízzel mondott áldást, a csokrot fejük fölé emelték. A megszentelt csokrot hazavitték, a nagymama és a keresztanya néhány krajcárért mindig kapott belőle. A házban felakasztották: „boszorkányok ellen jó ha van a háznál” szokták mondani. Kis vászonzacskóba a kilenc féle virágból egy-egy kicsi darabot elhelyeztek és amulettként a nyakukba akasztották: ha megijedt a gyermek, ha valakinek hideglelése volt, hogy az anyatejet megőrizték. Ha kisbaba született a bölcsőre akasztották a morzsolt csokrot tartalmazó vászonzacskót. Néhány háznál, amikor kisborjú született a tehénnek adták a csokrot, hogy megvédje azt a boszorkányok rontása ellen. A kenderkócot is felhasználták ficamok, törések gyógyításánál. Ma már nem készítnek Waisang csokrot csak az idősebbek emlékezetében él ez a szokás. Bár idősebb

⁹⁰ Schwartz 1925.16.

⁹¹ Szeretném köszönni Harmath Lajosné önkéntes néprajzi gyűjtőnek a hajósi adatok közlésénél és a csokor megkötésénél nyújtott segítségét.

asszonyok napjainkban is visznek magukkal pár szál virágot vagy egy kis bokrétát Nagyboldogasszony napján a templomba.

A hajósi csokorban is megtaláljuk a tüskés bogáncsot, az illatos növényeket és a gyógynövényeket is. Feltételezem, hogy e növények nemcsak azért kerültek a csokorokba, mert kozmopolita fajok lévén az ország nagy részén előfordulnak, hanem a hagyományok által megszabva kellett benne lenniük. Például a bogáncs több reneszánsz festményen szerepel Mária attributumaként. J. A. Agricola a fehér bogáncsot „Szűz Mária tüskéjé”-nek nevezte.⁹² A galajnak már a XVI. századtól ismert a „Szűz Mária szalmája” népi elnevezése. A legenda szerint amikor a kis Jézus született Mária fekhelye galaj szalmával volt bélelve. (A galajt az erős illata vagy a rossz íze miatt az állatok nem eszik meg.) Az erős illatú növényekre már a dolgozat első részében idéztem a mennybemenetel legendájának egy részletét. A virágszínek szimbolikájáról már szóltunk a táblázatban szereplő fajok ismertetésénél. Lehet hogy, a hajósi csokor káposzta levele sem praktikumól lett a virágok köré kötve, hanem azért, mert a káposzta általában az emberi szenvedések szimbóluma.⁹³ A csokrokban található gyógynövények általában a csokorral együtt kerültek felhasználásra, kivéve a Lapincs mentén, ahol ha beteg volt a háznál a csokorból kivették az orbáncvirágot, szentelt vízbe tették és azzal hintették meg a beteget. ⁹⁴A táblázatban felsorolt növények között is sok gyógynövényt találunk.⁹⁵ Máriáról elnevezve a növényt, vagy a nagyboldogasszony napi csokorba kötve, e növények a szentelés által megerősítve, szentelményként fejtették ki hatásukat.

A fentiekben bemutatott néhány példával azt szerettem volna érzékeltetni, hogy a növénynevek, a Nagyboldogasszony ünnepéhez kötődő növények, milyen sok kulturtörténeti információt hordoznak magukban. Azonban ez a sokrétűség nagy buktatókat rejt egy-egy növény eredetének magyarázata során. A növények szimbólum értékére vonatkozó ismeretek már kiestek az emlékezetekből, de a hagyományok megtartották magát a növényt, vagy a nevét. Egy-egy név eredetére vonatkoztatva biztosan ritkán állíthatunk, inkább csak következtetések és óvatossan feltételezések jöhetnek szóba a magyarázatoknál.

Felhasznált irodalom

AUGUSZTIN Béla–JÁVORKA Sándor–GIOVANNI–Rudolf–ROM Pál

1948 Magyar gyógynövények. Budapest.

BÁLINT Sándor

1947 A Boldogasszony nyomában. Szent Ferenc 1947. június, 3–6.

BÁLINT Sándor

1998 Ünnepi kalendárium. Szeged.

⁹² D' Ancona 1987.375.

⁹³ D' Ancona 1987.77-78.

⁹⁴ Schwartz 1925.17.

⁹⁵ Penso 1983.

- BORBÁS Vince
1874 Növényntani elnevezések. Magyar Nyelvőr (3) 542-544.
- BORZA, Alexander
1968 Dictionar etnobotanic. Bukarest.
- CSABA József
1936 Népies állat és növénynevek Nagycsákányból. in: Vasi Szemle (3) 217-218.
- CSAPÓ József
1775 Új füves és virágos magyar kert.... Posony.
- CSÚRY Bálint
1933 Növénynevek Bogdánfalváról. Magyar Nyelv (29) 249-251. 316-321.
- D' ANCONA, Mirella Levi
1987 The garden of the renaissance. Botanical symbolism in Italian painting. Firenze.
- FIALOWSKI Lajos
1879 A népbotanika poezise. Magyar Nyelvőr (8) 413-420., 436-440., 492-497., 533-540.
- FÖLDI János
1793 Rövid kritikai rajzolat a magyar fűvésztudományról. Béts.
- GRYNAEUS Tamás-PAPP József
1977 Régi magyar (gyógy)növénynevek, XV-XVII. század. in: Communicationes de Historia Artis Medicinae Suppl. 9-10. 31-49. Budapest.
- GUB Jenő
1994 Az állattartás etnozoológiája. EA.25400.
- GUNDA Béla
1988 Egy kárpátaljai magyar falu etnobotanikája. in: Jósa András Múzeum Évkönyve. 25-40. Nyíregyháza.
- HALMAI János
1948 Kossuth-csillag, Vénusz-sarucska. Budapest.
- HOLUBY József
1872 Magyar növénynevek. Természettudományi Közlemények (4) 400.
- JÁVORKA Sándor-CSAPODY Vera
1991 Iconographia florum partis Austro-Orientalis Europae centralis. Budapest.
- JÁVORKA Sándor
1925 Magyar flóra. Budapest
- KERESZTY Zoltán
1998 „Nézzétek a mező liliomait...”. Bibliai növények a hit és a tudomány jegyében. Budapest.
- KÜHAR Flóris
1939 Mária-tiszteletünk a XI. és XII. század hazai liturgiájában. Budapest.
- KUNOS Ignác
1883 Népetymológia a természet országaiban. Magyar Nyelvőr (12) 197-204.

- LAMMEL Annamária–NAGY Ilona
1985 Parasztbiblia. Budapest.
- LŐRINCZI Ferenc
1993 Népi növényismeret Árapatakon. EA.25178.
- MÁRTON József
1892 Növénynevek a nép nyelvében. Ethnographia (III) 55–60.
- MARZELL, Heinrich
1943–77 Wörterbuch der Deutschen Pflazennamen. Leipzig.
- MESTER Imre
1954 Népi liturgikus szentelmények. Budapest.
- MOESZ Gusztáv
1908 Székely és csángó növénynevek. Magyar Nyelv (4) 29–34.
- MOESZ Gusztáv
1927 A Kiskúnság és a Jászság néhány növényneve. Magyar Nyelv. (23) 67–70.
- PECHLER, Wilhelm (szerk.)
é.n. Handbuch der Deutschen Volkskunde. Potsdam.
- PENSO, Giuseppe
1983 Index plantarum medicinalium totius mundi eorumque synonymorum. Milano.
- PRISZTER Szaniszló
1999 Növényneveink. Budapest.
- RAB János
1991 Hagyományos gyógynövényismeret Gyergyóban. Gyógyszerészet (35) 373–360.
- RAPAICS Rajmund
1986 A magyarság virágai. Budapest.
- SCHWARTZ Elemér
1925 A virágszentelés Nyugat-Magyarországon. Ethnographia (XXXVI) 15–21.
- SEIBERT, Jutta(szerk.)
1994 A keresztény művészet lexikona. Budapest.
- SIMON Tibor
1994 A magyarországi edényes flóra határozója. Budapest.
- SOMFAI Tiborné
1987 Gyermekjátékok és vegyes néprajzi gyűjtés Parádon. EA.23507.
- STIRLING János
1991 Boldogasszony ága, Szent György virága. in: Erdélyi Zsuzsa (szerk.): Boldogasszony ága. Budapest.
- SZABÓ László–KÓCZIAN Géza
1984 A Sadler József által leírt növények gazdasági rendszerezése. Agrártörténeti Szemle (84) 507–532.
- SZENDREI Zsigmond
1938 A magyar nép Mária-ünnepei. Levente (XVII) 139–144.

VAJKAI Aurél

1937–38 A magyar népi orvoslás vallásos és egyházi vonatkozásai. Új Élet 1937. 29–36., 73–78., 119–126., 195–198., 265–276., 457–462., 1938. 68–73., 162–171.

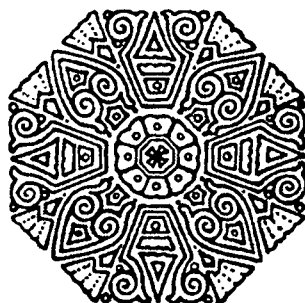
WÁGNER János

1903 Magyarország virágos növényei. (Hoffmann K. növényatlaszának képeivel). Budapest.

Erika Koltay

The Flowers of Our Blessed Virgin

The essay introduces some flowers naming after Virgin Mary and in connection with the Assumptionfeast. The author gives the Latin, the Hungarian and the popular name of the plants. In case of some flowers we can read about the cultural historical background, too. The paper is also dealing with the bunches consecrated on the day of the Assumption in Hajós, a village at the Danube. She lists the flowers of the bunch and writes about its function in the community. The consecrated bunch of Hajós is illustrated by sorra photos, too.

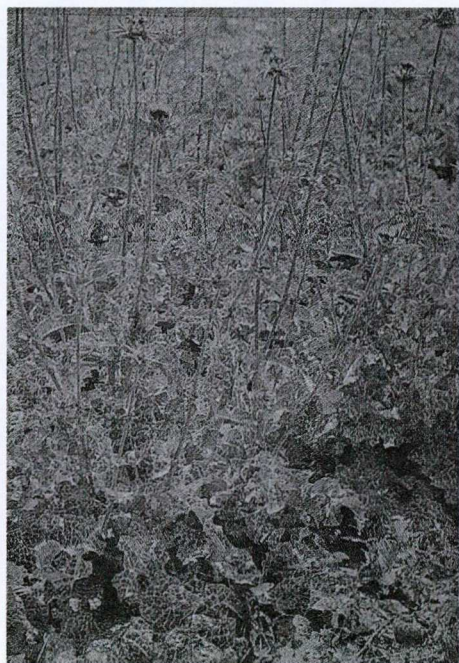

1. KÉP: NAGYBOLDOGASSZONY NAPI CSOKOR
HAJÓSRÓL

2. KÉP: NAGYBOLDOGASSZONY NAPI CSOKOR
HAJÓSRÓL

3. KÉP: BOLDOGASSZONY TEJE, TÖVISE
(MÁRIATÖVIS, SYLIBUM MARIANUM)

4. KÉP: MÁRIA KÖNNYE
(REZGÓPÁZSIT, BRIZA MEDIA)

MÁRIA-KULTUSZ ADORJÁNON

A Vajdaság északi részén a Tisza bácskai oldalán, közvetlenül a Tisza ártérperein Kanizsa és Zenta között található Adorján. A mai falu alapját a XVIII. századi szálláshelyek képezik. Gyéren lakott teleppé az 1700-as évek elején vált, 1755-ben pedig Redl Ferenc kamarai adminisztrátor és Nagy Mihály kezdeményezésére indult meg egy nagy arányú betelepedés. Feltehetőleg Szeged környékéről jöhettek az itteni lakosok. Adorján kirajzási területe megegyezik Magyarkanizsa kirajzási területével, amit hasonló ő-ző dialektus, egyes családnevek mindkét helyen való felbukkanása is bizonyít.

A kanizsai egyházközség 1858-ban templomot építtetett az itt élő mintegy hatvan ház (kunyhó) közé. A templom a helybeliek és ókanizsaiak adományából épült Sarlós Boldogasszony tiszteletére, s miután itt önálló lelkészség is lett, 1863-ban paplak is készült. Első plébánosa 1864-ben választott Kanizsa város által, amely a patronátusi jogot gyakorolja majd.¹

Ma Adorján lakosságának mintegy 80%-a őslakos (többnyire a II. világháború után települt ide). Az 1981-es adatok szerint a 411 ház lakója túlnyomórészt magyar (1033).² Az utóbbi időben pedig egyre nő a cigány lakosok száma. Adorján agrártelepülés, dohánytermelésről és szőlőművelésről híres.³

A falu meglehetősen zártságát a gazdasági és szociográfiai viszonyai teremtik. Szembetűnő a régi épületek száma és azok oromzatain a szentek figurái, valamint a falu szellemi életében fontos szerepet játszó Mária-kultusz.

Idősebb adatközlőink szerint a század első évtizedeiben még több vallásos társulat működött, így a Rózsafüzér-Társulat, Mária-lányok társulata, Szálláskereső kilenced, Szent Ferenc társulat, Jézus Szíve társulat valamint a Mária Szíve társulat.

Ezekből az első három ma is működik, viszont közülük a legtömegesebb a Márialányok társulata.

Korosztályokat tekintve mindegyik a felnőttekhez kötődik, kivéve a Márialányok társulatát. Ide az elsőáldozástól (körülbelül 8 éves koruktól) férjhez menetelükig (körülbelül 20 éves korukig) tartozhattak a serdülő lányok. A második világháború után ebbe a körbe kevesebben ugyan, de fiúk is beletartoztak.⁴

¹ Iványi 1889–1907, 9.

² Dr. Györe–Dr. Pavle 1982, 184–185.

³ Valkay, 1992/7–8., 319–320. szám, 16.

⁴ Mária-legényeknek hívták őket, 2. számú fotó.

Másik meghatározója a Mária-lánnyá válásának a gazdasági háttér, ugyanis ehhez fehér ruha, szalag és koszorú kellett. Többnyire a tehetősebbek gyermekei alkották e kört, ugyan arra is volt példa, hogy a szegényebb sorsú kislány helyettesítette Mária-lány társát annak ruhájában.

A ruha fontosságát az a tény is bizonyítja, hogy Mária-lányságukat „ötözködtünk, ötöztünk” szinonimával jelölik. Viseletük csak annyiban volt egyforma, hogy fehér egyberuhának kellett lennie, valamint egy világoskék szalagnak válluktól átlósan éréig átvetve, és fátyollal ellátott koszorúnak a fejükön. Lábuikon fehér cipő vagy szandál, kinek amije volt. Hófehér ruhát viseltek a Mária-lányok tisztaságuk jelképeként. Ezért csak hajadonok maradhattak Mária-lányok. „Ki milyet akart” jelzővel utaltak a különböző szabásra. A divattal kicsit változott generációkon keresztül a viselet, viszont van rá példa, hogy Mária-lányruhából készítették másik ruha tódásával a menyasszonyruhát is („egy” ruhát varrtak elsőáldozásra, majd átalakításokkal ez a ruha végigkísérte a Mária-lányt asszonykoráig).

Az erőnlét, az egészség szintén fontos tényező volt, ugyanúgy a Mária-lánnyá mint a Mária-legény válás szempontjából.

A kislányok önként jelentkeztek a templomban a Mária-lányok anyjánál, aki nagy szerepet játszott a Mária-lányok társulatának összetartásában. Ő idős, vallásos asszony volt, aki a Rózsafüzér Társulat tagja, vagy a még annál is többet jelentő Rózsafüzér koszorú feje tisztséget viselte. A Mária-lányok anyja ellenőrizte, hogy a templomban, de azon kívül is, az ájtatosságok ideje alatt a körmenetben minden rendben történjen. Föl sorakoztatta a Mária-lányokat, ellenőrizte a ruhájukat és hogy az olvasót (rózsafüzért – ami szinte mindenkinek volt) jól tartják-e. Felügyelt a rendre és a fegyelemre. Nyilvántartotta őket, beosztotta a megfelelő helyre. Adatközlőink így emlékeznek vissza: „Mögöndta melyik ünnepen köll fölötözni, mikor szödjünk virágszirmokat, mert körmenet lösz, mög összepárosított bennünket”. Mindenről gondoskodott, hallgattak is rá a lányok. Olyanra bízták ezt a tisztséget, aki vallásos volt és szívesen tett a közösségért. A mária-tisztelő asszonyok maguk válaszották ki a Mária-lányok anyját. Rozi néni testvére pap volt, ez még egy ok volt arra, hogy őt a Mária-lányok anyjává válasszák. A faluban eredeti vezetéknevén nem ismerték, csak Pap Rozi néninek hívták.⁵ Sajnos egy sem él már azok az asszonyok közül, akik a Mária-lányok anyja tisztséget viselték. Ma hasonló feladatot vállalt Farkas Ilona a fiatalok vallásos életével kapcsolatban, de az ő szerepe nem azonos a hagyományos Mária-lányok anyja funkciójával.⁶

Az asszonyokat az olvasós társulat tartotta össze, a kis- és nagylányokat viszont a Mária-lány Társulat. Mária-lányságukról faggattuk Adorjánon az idős és középkorú asszonyokat. A legidősebb 1906-ban, a legfiatalabb 1941-ben született.

⁵ Leánykori nevén Szabados Rozália, férje után Milutinovics, testvére Szabados Pál, akinek a sírja a falu temetőjében található. A sírkövén ez olvasható: Szabados Pál, adorjáni plébános, meghalt 1918-ban, életének 56. évében.

⁶ Farkas Ilona (lásd 12. adatközlő), A nagy ünnepekre készülve ügyel a rendre, s a templom díszítése is az ő feladata. A Mária-lányok anyja volt még: 1. Pap Roza néni, 2. Szabados Treska (Teréz), 3. Bicskei (Ozsvár) Emília.

Adatközlőink közléseiből kiderül, hogy a templomkerüléssel egybekötött körmenet hagyománnyá vált a Mária-lány Társulat megalakulása óta, és a mai napig él ez a tradíció. Ezalatt az emberöltőnyi idő alatt inkább a kellékek változtak, mintsem a népszokás, vagyis maga a Máriakultusz. (Az imák és imádságos énekek generációkon keresztül öröklődtek – szóbeli és írásbeli átadással.) A Mária-lány Társulat tagjai Mária társulati koronát⁷ és hordozható Mária-szobrot vittek, ma viszont csak az ezeket kiegészítő kellékek, a lobogók maradtak a hagyományból.

Az asszonyok a Rózsafüzér Társulatba „összemöntek”, a lányok viszont „ötözködtek” egy meghatározott periódusban tavasztól őszi derekáig. „Feltámadáskor kezdünk ötözködni és egészen Krisztus Király vasárnapjáig (november 22.) minden újhold vasárnapján möntünk⁸”. Húsvétkor volt az első, majd a többi Pünkösdkor (június első vasárnapja), Úrnapján (június 18.), Sárlos Boldogasszony, vagyis a templombúcsú napján (július 2.), Nagyboldogasszony (augusztus 15.) és Kisboldogasszony (szeptember 8.) napján pedig az utolsó vagy utolsó előtti beöltözködés. Ezen alkalmak közül körmenet az első négynél volt.

A szentmise alatt a Mária-lányok közvetlenül az oltár előtt egymás mellett álltak, beosztásuk szerint kis vagy nagy lobogót, Máriakoronát vagy a hordozható Mária szobrot (Boldogasszony karján az áldástosztó gyermek Jézussal) tartották.

Mikor a templomot kerülték, a körmenetben elsőként a feszületet egy kis Mária-lány vitte. Őt követte egy pár kislány fehér lobogókkal. Utánuk három vagy négy pár kislány színes lobogókkal – világoskék, sárga, piros, zöld vagy lila színűekkel az alkalomhoz illően, utánuk a koronát egy párnán vitte egy kislány, mellette ennek fehér szalagját ketten kétfelől tartották. 1964-ig a hordozható Mária-szobrot vállán vitte négy nagylány, két nagy Mária-lány követte őket váltásként. A felállási sorrendben négy nagylobogót vivő személy következett (ezek Mária-legények voltak 1940-1960-ig, azelőtt és manapság nagy Mária-lányok viszik). Őket követte a körmenetben az Oltáriszentséget hordozó pap, aki fölé supelátot tartott két templomképviselő.

A templomba való bevonuláskor a Mária-lányok egy meghatározott éneket énekeltek. A körmenet alatt szentségeket énekeltek az ünnephez illően (Úrnapján szentséges, Húsvétkor feltámadási, Pünkösdkor a szentlélek eljövételéről, a Szűzanya tiszteletére pedig Máriával kapcsolatos éneket énekeltek).

A régi Mária-lány-énekből, melyet a templomba való bevonuláskor énekeltek, csak néhány sora maradt az adatközlőink emlékezetében:

Fel Mária
Tiszta levente csapatja
A szentek koszorús unokái
A lelket a dal a magasba ragadja
Szálljanak a hívek imái

⁷ Mária társulati koronát párnára helyezve vitték a körmenetben, kétfelől kislányok vitték a szalagját. Csoportkép a Mária-lányokról. 1. számú fotó, Mucsi Anna tulajdona

⁸ Lásd az 1., 2. és 12. adatközlőket. Ma minden hónap első vasárnapján mennek, de nem öltöznék be a Mária-lányok.

A ma is közismert Máriát tisztelő énekek közül lássunk néhányat:

180. ének

Gyulladoz én szívem Szűzanyámért
A tiszta szíveknek oltalmáért,
Szerelmétől égek
Valameddig élek;
Szívem feláldozom, neki adom.

Ő szép szeretet kegyes Anyja,
Szívemnek csak hozzá van bizalma;
Nyugtát nem találja
Szívem, csak ő nála,
Ki azt szent Fiának felajánlja.

A kit oltalmába vesz Mária,
El nem hagyja soha ő szent Fia.
Jer hát oltalmamra,
Jézusom Szűzanyja!
Szívem hű szerelme ezt óhajtja.

Ezt kéri virágul öröméhez,
Kéri orvosságul keservéhez.
Anyai szerelmed
Hív oltalma mellett,
Istentől a hű szív mindent nyerhet.

Szentelje meg minden érzésemet,
Az érted égő hű szeretet,
Segíts megmaradnom,
Engedj élnem-halnom
Anyád szerelmében, oh Jézusom!

Óh Mária mi jó anyánk...

Óh Mária mi jó anyánk. A boldog égből néz reánk.
Vezess el minket Jézushoz, a te legszentebb fiadhoz.
Siralom völgyén járt utunk, de ha segítesz átjutunk.

Célunk nekünk is fent a menny, de nagy bajunk a földi szenny,
Mert ránk ragad az út pora, gyenge a földnek vándora .
Siralom völgyén járt utunk, de ha segítesz átjutunk.

De te segíthetsz Mária, Te vagy bűnösök oltalma.
Imádkozz értünk Jézusnál, mi urunk Jézus Krisztusnál.
Siralom völgyén járt utunk, de ha segítesz átjutunk.

118. ének

Ó Mária, Isten anyja énnekem is jó anyám,
Szívemnek szent lángbuzgalma dicsér későn és korán.
Bánatomban, örömömben, jó s balsorban csak ezt zengem:
Üdvözlégy szűz Mária! – Üdvözlégy szűz Mária!

Hajnalkeltén ha megcsendül magas tornyon a harang;
Mintha szózat szállna mennyből, imára kelt fel a hang.
Megköszöntlek tiszta hajnal, s ezt rebegem az angyallal:
Üdvözlégy Szűz Mária! – Üdvözlégy Szűz Mária!

Ha feljön az est csillaga, munkámat bevégezem.
Istenemnek hálát adva Feléd táruul két kezem.
Az estéli harangszóra indul nyelvem e szép szóra:
Üdvözlégy Szűz Mária – Üdvözlégy szűz Mária!

Farkas Ilona 1994. szeptember 29-én emlékezetből lejegyzett énekszövege, amely kisebb eltérésekkel megtalálható a régebbi imakönyvek 118. énekeként.

Adatközlők:

1. Szabados (Sándor) Júlia	Adorjánon született 1906-ban
Főutca, Tito marsall utca 66. szám
2. Sándorné (Sándor) Viktória	Adorjánon született 1916-ban
Főutca, Tito marsall utca 68. szám
3. Oszacsek (Bajusz) Erzsébet	Oromhegyesen született 1919-ben
November 29. utca
4. Pósa (Rácz) Piroska	Adorjánon született 1920-ban
Főutca, Tito marsall utca 77.
5. Mucsi (Pósa) Anna	Adorjánon született 1920-ban
Lakhelye Felsőhegy, Alj,
Dózsa György utca 130.
6. Körmöci (Sóti) Mária	Adorjánon született 1928-ban
Főutca, Tito marsall utca 53.
7. Takács (Saranyai) Verona	Adorjánon született 1930-ban
Dohány utca 6.
8. Szabó (Fehér) Margit	Adorjánon született 1930-ban
Lakhelye Zenta, Ljubica Popović utca
9. Pekla (Sándor) Borbála	Adorjánon született 1934-ben
Lakhelye Zenta,
Ljubica Popović utca 19/a.

10. Danyi (Sándor) Margit	Adorjánon született 1938-ban
Lakhelye Zenta,
Ljubica Popović utca 23/c.
11. Kávai (Barta) Berta	Oromhegyesen született 1941-ben
Lakhelye Adorján, Főutca 64.
12. Farkas (Borsos) Ilona	Adorjánon született 1941-ben
Kossuth Lajos utca 10.

Irodalom

Dr. GYÖRE Kornél–Dr. Tomić PAVLE

1982 Opština Kanjiža, Prirodno-Matematički fakultet, Novi Sad, 184–185.

IVÁNYI István

Bácsbodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára, 9.

VALKAY Zoltán

Adorján településének újabbkori története. Új Symposion, 1992/7–8,
319–320. szám, 13–19.

Olga Kovačev–Ágnes Nagy Abonyi

The Cult of Virgin Mary in Adorján

The village Adorján, laying on the bank of the River Tisza (today Vojvodina, Yu) was founded in the 18th century. The inhabitants are Catholics being employed in the agriculture. Their church was built in 1858. Their religious life is dominated by the function of the religious confraternities. The authors describe the life of the holy rosary confraternity, the Marian girls' confraternity, the Confraternity of St. Francis, the Confraternity of the Sacred Heart of Jesus, the Confraternity of Mary's Heart and some other paraliturgical devotions.

1. KÉP: MÁRIA-LÁNYOK, 1937

2. KÉP: MÁRIA-LÁNYOK ÉS MÁRIA-LEGÉNYEK, 1949

Jároli József

A NÉMETGYULAI RÓZSAFÜZÉR TÁRSULAT TÖRTÉNETE

1991 Rózsafüzér ünnepén volt egy évszázada, hogy a németgyulai Rózsafüzér Társulat hivatalosan is Élő-Rózsafüzér Társulattá alakult, részesülve a Szentolvasó imádkozásához kapcsolt búcsúkiváltságokban.

A török uralom alól 1695-ben felszabadult Gyula a Rákóczi szabadságharc után csaknem teljesen elpusztult. 1715-től van az első adatunk arról, hogy katolikus magyar családok telepedtek le a kamara engedélyével a városban.¹ A gyulai némettség első csoportját mátt a mezőváros és a megye nagyobb részének új földesura, Harruckern János György telepítette le 1724-ben.² A telepítési akció során toborzott némettség származási helyét nem tudjuk pontosan, az irodalom egyhelyütt Majna-Frankfurt tájékáról, másutt a Rajna két partján elterülő tartományokból, közelebbről a Rajna bal partjáról, Koblenz, Tier vidékéről származónak jelöli meg a beköltözőket, míg az érintett közösség a württembergi királyságból valónak tartotta magát.³ A városban élő némettség másik nagy csoportja az 1738-as pestisjárvány után talált új otthonra Gyulán. E második német betelepülés résztvevői bajor-osztrák eredetű családok, akik meghatározó szerepet játszottak Németgyula etnikai sajátosságainak kialakításában.⁴

A telepítő földesúr a németység lakóhelyéül a várost körülölelő Körös-ágak között elterülő egyik szigetet jelölte ki. Az így kialakult Németgyula, temploma védőszentjéről elnevezve József-város, 1734–1857 között önálló mezőváros, mintegy ikervárosa a magyar, a román lakosságot befogadó Magyargyulának.⁵ Az önálló város katolikus németisége azonban nem rendelkezett önálló plébániával, lelki gondozásuk irányítása a magyargyulai plébános joghatóságába tartozott. 1730 januárjától azonban már külön német káplánja volt a plébániának.⁶ A város központjában 1736-tól külön kápolnájuk volt, védőszentjei Szent Rókus, Rozália, Fábián, Szent Sebestyén és Szent József.⁷ Az első három patrónus választását a lakosságot állandóan fenyegető pestisjárvány motiválta, Rókus és Sebestyén szob-

¹ Scherer 1938. I. 259., 270., 272.

² Scherer 1938. I. 279–280., Steib 1924. 3.

³ Karácsonyi 1896. I. 459., Scherer I. 279., 289.

⁴ Scherer 1938. I. 290., Scherer 1941. 5–6.

⁵ Scherer 1938. I. 281., II. 142.

⁶ Steib 1924. 11.

⁷ Bielek–Czegledi 1986.

rai ma is megtalálhatók az 1863–1866 között épült németvárosi templomban, annak ellenére, hogy a templom védőszentje Szent József. (Megáldására 1866. Szentolvasó vasárnapján, akkor október 7-én került sor, e nap volt a templom búcsúnapja is.)⁸

A gyulai németiség szakrális néprajzát szinte alig kutatták eddig, sajnos számos jellegzetes szokás emléke is elenyészett, a népi vallásgyakorlat nyelve is a két világháború idejére már a magyar lett. Vallásos életüket jelentősen befolyásolta, hogy önálló templomuk a múlt század második feléig nem volt. A Magyarvároson lévő, ún. anyavárosi templomot közösen használták a magyarsággal, vasárnaponként felváltva volt magyar és német ének és prédikáció. A német hívek azonban közös ájtatosságokat anyanyelvükön nem tudtak tartani, így az előimádkozók, búcsúvezetők házában gyűltek össze a Szent József-templom felépüléséig, közös imára és éneklésre. A közös imák közül elsősorban a Rózsafüzért kell megemlítenünk, amelyet azért is mondtak közösen, mert sokan ebben az időben a németiség közül sem tudtak írni, olvasni, így a titkok felolvasása és az elmélkedés előszavas formájával éltek. Az új templom birtokbavétele után a németvárosi asszonyok is kezdeményezték a magyarvárosihoz hasonló Rózsafüzér Társulat megalakítását.⁹ A magánháznál imádkozó közösségek vezetői közti személyi ellentétek miatt csak 1887 januárjában mondhatták ki, hogy az eddig imáikat külön-külön végző közösségek egy testületet alkotnak, vezetőt választottak, közös szentmisét mondatnak, ha elegendő pénz gyűlt össze.¹⁰ Bázár Gyula, aki 1891–1894 között volt német káplán, kezdeményezte az egyházi hatóság által elismert és a rózsafüzér társulatok búcsúikváltságait elnyerő új társulat szervezését. 1891. október első vasárnap (október 4.) tartott nagygyűlésen bemutatta a domonkos rendtől kapott felhatalmazását a létrehozandó társulat igazgatására, ismertette a Rózsafüzér történetét, használt, imádkozásának módját, a búcsúikváltságokat, a társulat szervezésével kapcsolatos tudnivalókat. Felszólította a jelenlévő asszonyokat, „hogy ezután egyházilag szervezett, vezetett és megerősített Társulatot képezzenek.” A felhívás eredményeként a jelenlévő olvasós asszonyok által szervezett társulat igazgatója (Präses, Director) Bázár Gyula német káplán, fővezetőnő (Oberin) Schriffert Éva, vezetőnők (Führerinnen) Birkmayer Jozefa, Illich Anna (aki az időközben elhalt Engelhardt Erzsébet helyébe lépett), Berndt Éva. A társulati tagok (Mitglieder) a megalakulás napján 12 Rózsát alkotva 180-an voltak. Ugyanakkor született döntés a tagdíjról, a hónapok első vasárnapján az élő és a megholt tagokért mondatandó társulati szentmiséről, a titkok kiosztásának napjáról (hónap utolsó szombatja).¹¹ A fővezetőnő és az egyik vezetőnő közti ellentétek miatt Bázár Gyulának kellett határozottan közbelépni és az 1892. Mária nevenapján tartott közgyűlésen új fővezetőnő kijelölésével a viszály lehetőségét felszámolni. Itt terjesztette a tagság elé az igazgató azt a 10 pontos szabályzatot,

⁸ Steib 1924. 9.

⁹ A gyulai német Rózsafüzér Társulat jegyzőkönyve (RFT jkv.) A gyulai németvárosi Rózsafüzér Társulat rövid története 74–75.

¹⁰ RFT rövid tört. 81.

¹¹ RFT jkv. 1891. október 4.

amit minden tag németül kinyomtatva megkapott.¹² Összeállításánál a gyulai lel-kész-társá – Csicsay Alajos által összeállított és Gyulán 1893-ban kinyomtatott „Élő Rózsafüzér Társulat”-ról című könyvben foglaltakat vette alapul.¹³ Ebben a szer-ző a rózsafüzér társulatokra vonatkozó általános ismereteken kívül közli a ma-gyar társulatnál követett szokásokat is. (Ez utóbbiakat a német közösség módo-sítva vette át, vagy nem is élt vele.) Amint a német szabályzathoz fűzött megjegy-zésből kiderül, a társulat szervezeti felépítésénél maximálisan 225 taggal számol-nak, így a Rózsátó, illetve a Rózsakert tagjainak száma kevesebb az előírtnál.¹⁴

A társulat történetének összeállítását az tette lehetővé, hogy Bázár Gyula igaz-gató az alakulás időpontjáig részletesen leírta a társulat „Buch des heiligen Rosenkranz-Vereines” című jegyzőkönyvében az előzményeket, majd az alakuló üléstől 1944-ig kétszer is – több év kihagyással – újrakezdi a jegyzőkönyv vezet-tését utódai is. A kötet elejére Csicsay könyvét, a német nyelvű szabályzatot, a társulat német gyászénekének egy-egy nyomtatott példányát is bekötötték.¹⁵

A társulat igazgatói, az évente egy alkalommal tartott közgyűlés elnökei a né-metvárosi káplánok, vagy a gyulai plébános. (Utóbbi ilyen tevékenységéről csak egy esetben van tudomásunk.)¹⁶ Az egymást váltó német káplánok a domonkos rend illetékesétől kapták felhatalmazásukat, a nagyváradi latin szertartású püs-pöki hatóság tudtával és hozzájárulásával. Megbízatusukat igazoló okirat beszer-zéséről tájékoztatták a gyűlést az igazgatók.

A társulat tagjai közül egy fővezetőnőt és négy vezetőnőt választottak, vagy az igazgató kérte fel őket a tisztségre. Az első fővezetőnő (Oberin) Schiffert Éva, a német katolikus közösség ismert búcsúvezetője, előénekese volt, anyjától szerezte ilyen irányú ismereteit.¹⁷ A társulat tízpontos, 1892-ben elfogadott szabályzata szerint egy vezetőnőnek 3 Rózsája lehetett, korábban volt olyan vezetőnő is a meg-alakulás előtt, akinek 5-6 volt. „Vezetőnőnek olyanokat kell választani, kik jómó-dúak, s kik közbecsülésben vagy legalábbis közismertségben állnak” – határozta meg a szabályzat. (3. pont) Az 1942. október 4-i közgyűlésen a vezetőnő elneve-zés helyett az előmozdítót használták, létszámuk változatlan:

A fővezetőnő tartotta a kapcsolatot az igazgatóval, ő gyűjtötte össze a tagdíja-kat a vezetőnőktől és számolt el az igazgatónak, a tagok kéréseit a vezetőnők útján az Oberin közvetítette a társulat lelki vezetőjének.¹⁸ „A führerinek kötelme; a titkokat kiosztani és a tagdíjakat (4 fillér t.i. 2 krajcár havonkint) beszedni.” – írta elő a szabályzat 5. pontja.

A társulat a szabályzat értelmében évente egyszer, Rózsafüzér ünnepén társu-lati gyűlést, közgyűlést tartott. 1944. október 8-án kelt az utolsó feljegyzés a köz-

¹² 1892. szeptember 12., RFT jkv. 36.

¹³ Csicsay 1893.

¹⁴ RFT jkv. 1892. szeptember 12.

¹⁵ Római Katolikus Plébánia Levéltára, Gyula. Hasonló forrást ismertet Barna Gábor a kunszentmártoni Élő Rózsafüzér Társulat esetében is, amelyet 1851–1944 között vezettek. Barna 1991. 320.

¹⁶ RFT jkv. 1894. szeptember 30.

¹⁷ RFT rövid tört. 79.

¹⁸ RFT rövid tört. 125., Szabályzat 4.

gyűlésről, azóta írásos dokumentumot nem találtunk.¹⁹ Itt az elnök felolvasta a szabályzatot, megemlékezett az elhunyt tagokról, üdvözölte az újakat, intézkedett az esetleges panaszokra stb. Az elnök minden esetben a német káplán volt, azokat a közgyűléseket kivéve, amikor Gróh Ferenc plébános volt az igazgató.²⁰

A közgyűlés elején 1921. október 2-től – amint a jegyzőkönyv utal rá – a „Mutter Christi” kezdetű ének egy versszakát énekelték a kántor vezetésével. Az 1932. évi közgyűlésen említik a kezdéskor elmondott 3 Üdvözlég Máriaát is. A gyűlések zárásaként a tagok meghallgatták a plébános buzdítását a tizedek szorgalmas imádkozására és a fenti ének egy versszakát énekelték és 3 Ave-t mondtak el.²¹

A közgyűlésekről felvett jegyzőkönyvek nem készültek a hiteles jegyzőkönyv alakú kellékeinek alkalmazásával. Így legtöbb esetben hiányzik a helyszín meghatározása, csak 1942-ben írják le, hogy a mai Erkel-emlékházban működött iskolában, 1944-ben pedig a templomban volt a közgyűlés.²² Hasonlóképpen nem tüntetik fel a jelenlevők neveit, nagyon ritkán történik utalás arra, hogy hány fő vett részt. Hiányzik a jegyzőkönyvvezető, a tisztségviselők aláírása is.

A közgyűlések napirendje a szabályzathoz igazodott. Az elnöklő német káplán a tagok üdvözlése után az elhunyt tagokról emlékezett meg, majd az új tagokat köszöntötte. A társulat számbavétele a vezetőnők közreműködésével történhetett, az 1932. évi közgyűlésen a vezetőnők maguk számolnak be közösségük helyzetéről.²³ A társulati tagok név szerinti kimutatását három időpontból közli a jegyzőkönyv, mindig akkor, amikor új igazgató vette át a közösség lelki irányítását. Sajnos minden váltásnál nem készült névsor, egyes káplánok igazgatósága alatt még jegyzőkönyv sem. A megalakulás időpontjában, mint korábban jeleztük 12 Rózsa volt, 180 fővel, Bázár Gyula káplán igazgatósága alatt. 1894. szeptember 30-án, amikor Gróh Ferenc plébános vette át a társulat lelki vezetését, már 15 Rózsában 225-en imádkozták a Szentolvasót. Közel fél évszázad múlva, 1942. október 4-én, amikor Korompai János káplán átvette a társulat irányítását, Kempf Mátyásné, Schriffert Reinhardtné, özv. Hack Mártonné, Hack Reinhardtné előmozdítók irányítása alatt 210 tagja volt a német olvasós közösségnek.²⁴

A közgyűlés keretében történt meg a lemondott vezetőnő helyére újak választása.²⁵

A társulat tagjainak számbavételénél jelentették be a vezetőnők, ha Rózsájuk nem volt teljes.²⁶

1942 őszén a katolikus iskola V-VI. elemista leányai között szervezték meg a társulat gyermek tagozatát, amely három Rózsából állt, élén egy-egy diáklány előmozdítóval.²⁷

¹⁹ Csicsay 1893. 16., Szabályzat 10.

²⁰ RFT jkv. 1894–1896 közti közgyűlések jegyzőkönyvei.

²¹ RFT jkv. 1921. október 2., 1932. október 2., 1896. október 11.

²² RFT jkv. 1942. október 4., 1944. október 8.

²³ RFT jkv. 1932. október 2.

²⁴ A névsorok keltezése megegyezik a közgyűlésekével.

²⁵ RFT jkv. 1923. október 7., 1943. október 3.

²⁶ RFT jkv. 1933. október 8.

²⁷ RFT jkv. 1942. október 4.

A társulati igazgató kezelte a tagdíjakból, adományokból befolyt pénzeket. Minden nagy- vagy közgyűlésen részletes elszámolást adott a bevételek és a kiadások alakulásáról. (Néhány részletére a későbbiekben még kitérünk.)

A közgyűlések lelki programjai voltak az igazgató buzdító beszédei, amit az 1924. évi közgyűléstől allocutioként regisztráltak a jegyzőkönyvek, ismertetve az elmondott beszéd tartalmi kivonatát. Az alakulás butáni évekbén a Szűzanya tiszteletére, a megszentelt olvasón való imádkozásra hívta fel a figyelmet a Präses. 1895 októberében, amikor az egyházpolitikai harc eredményekért az egyházat súlyos veszteség érte (polgári házasság, állami anyakönyvezetés), buzdó imádkozásra szólította fel a társulat tagjait Gróh Ferenc plébános.²⁸ Steib János német káplán az első világháború után anyagi nyomorúságba, lelki szegénységbe süllyedt ország állapotáról beszélt, és a közös szeretetre buzdította az olvasós asszonyokat, aminek ki kellene terjedjen a társulaton kívül állókra is.²⁹ 1924. október 12-én tartott allocutiójában pedig a megelégedett emberről beszélt, akinek a földön nyugalmat a nyugodt lelkiismeretet és a tiszta szív adhat. Egy évvel később hollandiai élményeiről számolt be, ismertetve a Rózsafüzér imádkozásának ott megismert módját.³⁰ A buzdító beszédek a két világháború között a Rózsafüzér eredetéről, a hittitkokról, az emberiség nagy egyéniségeinek példájáról szóltak, akik előszeretettel imádkozták a Szentolvasót. (Bázár Gyula a társulati jegyzőkönyv elejére németül bemásolta a hittitkokról szóló beszéde kivonatát, azzal a szándékkal, hogy később a tagoknak felolvasható legyen).³¹ Szomorú aktualitása volt az 1944. október 8-i közgyűlés buzdító beszédének. Két nappal az oroszok bevonulása után, a front poklát túlélve a békéért kérte a tagok imáit és hálaadásra buzdította őket.³² A társulat tagjainak minden hónapban egy alkalommal kötelességük volt felkeresni a vezetőnőt és tőle átvenni az arra a hónapra számára kisorsolt titkot, német nyelvű titokcédulán, az olvasni nem tudók nyilván itt is előszóval.³³ Az 1891. évi alakuláskor a hónap utolsó szombatját határozták meg titkok átvétele napjául. A tagdíjakból befolyt összegből vásárolták meg a titokcédulákat, amelyek 1942-ig kizárólag német nyelvűek voltak. Az 1942. október 4-i közgyűlésen jelentették be, hogy hoztattak magyar nyelvű titkokat. A jegyzőkönyv szerint 1925-ben egy fiatalabb asszony vetette fel, hogy legyenek magyar nyelvű titkok, vagy átlépjének a magyar olvasós társulatba. Ekkor ígéretet tett az elnök magyar titokcédulák beszerzésére.³⁴ Az 1926. évi közgyűlésen az elnök azon kérdésére, hogy hiányolják-e a tagok a magyar titkokat, a vezetőnők azt a tájékoztatást adták, hogy nem sokan, mert a magyaron nincs meg az a búcsúimádság, ami a németen szerepel.³⁵ Jellemző az a kérés, ami 1943-ban hangzott el a cédulák betűméretével kapcsolatban; azt kérték ugyanis, hogy csináltassanak olyat, amelyen legalább fél centis betűk van-

²⁸ RFT jkv. 1895. október 13.

²⁹ RFT jkv. 1921. október 2., 1922. október 1.

³⁰ RFT jkv. 1925. október 18.

³¹ RFT rövid tört. Die Geheimnisse des heiligen Rosen Kranzes 53–71.

³² RFT jkv. 1944. október 8.

³³ Bálint S. 1974. 122.

³⁴ RFT jkv. 1925. október 18.

³⁵ RFT jkv. 1926. október 3.

nak, mert az öregek nem tudják elolvasni. Az elnök megígérte, hogy ha nem lehet kapni, helyben nyomtat ilyen „öregbetűs” titokcédulákat.³⁶ Érdemes szó szerint idéznünk a német káplán utasítását a titokcserére vonatkozóan, amelyet abban a beszédében ismertetett 1892 Mária neve napján, amikor az egymással rivalizáló fővezető és vezetőnő közti ellentétek felszámolásáról intézkedett: „Ennél fogva a vezetőnőknek semmi más kötelességük nincsen, és nem is szabad nekik semmi mást tenni, mint azt, hogy havonként egyszer, egy napon, melyet ők kitűzhetnek, és csakis ezen a napon gyűlhetnek össze a tagok, és ezen az egy összejövetelen kívül más összejöveteleket tartani nem szabad, és ezen az egy alkalommal mást tenni nem szabad, mint azt, hogy a „Vor der Theilung” ima elmondása után a vezetőnő csendben, minden szó nélkül, kiosztja a titkokat és a tagok azt csendben, minden szó nélkül átveszik s aztán a „Nach der Theilung” elimádkozása után csendben, minden szó nélkül hazamennek és a maga tizedét mindenki ott-hon végzi el.” Hasonlóan a magyar olvasós társulatokhoz a némettség is imával kezdte a titokcserét és végezte is. (L. a Rózsafüzér Társulatok nyomtatott, titokcse-re nyilvántartására szolgáló ívét.)

A titokcsere színhelye a vezetőnő lakása volt, 1923-ban az akkori kántor, Zimmer József indítványozta, hogy a másutt látott példa szerint a templomban folyton le a hónap elején. Nem tartották kivihetőnek, mert a szentmise végén különböző ajtókon távoznak és nem találkoznak a templom meghatározott pontján tartózkodó vezetőnővel.³⁸

A társulat költségén minden hónap első vasárnapján a Rózsafüzér Társulat élő tagjaiért, halottak napjának hetében egyik nap az elhalt tagokért mondatnak szentmisét.³⁹ Az 1892. évi szabályzat szerint nagyböjtben nem mondatnak társulati misét, azonban már 1893 februárjában az Oberin kezdeményezte, hogy legalább Gyümölcsoltó Boldogasszony napján mondathassanak misét, úgy ahogyan a magyar társulatnál szokásban van. A javaslat elfogadást nyert.⁴⁰ A misemondatás csak a szabályszerűen megalakult társulat életében volt rendszeresen, az első megalakulást (1887) követően csak akkor került rá sor, ha az Oberinnél összegyűlt annyi összeg, amiből misét mondathatott.⁴¹ A misére fordított összegből a kántort külön díjazták, „ha még szép Mária éneket (in solo) énekel”.⁴² A társulati miséken, a férfiak által alapított földrész társulathoz hasonlóan, az olvasós asszonyok is fáklyáztak.⁴³ A szentmiséken csak az asszonyok állhattak kezükben égő fáklyákkal a szentélyben, férfiakat nem kérhettek meg erre, mivel 1893-ban, a határozat születésekor nem volt férfitag. Ugyanebben az évben olvashatjuk a kiadásokról szóló beszámolóban, hogy három darab gyertyafáklyát készíttetett az elnök. 1896-ban Brendt Éva vezetőnő, aki a fáklyákat kezelte és a fáklyázásra az asszonyokat felkérte, lemondott. Lemondásá-

³⁶ RFT jkv. 1943. október 7.

³⁷ RFT jkv. 1892. szeptember 12.

³⁸ RFT jkv. 1923. október 7.

³⁹ Szabályzat 6.

⁴⁰ RFT jkv. 1893. február 2.

⁴¹ RFT rövid tört. 80–82.

⁴² RFT rövid tört. 98.

⁴³ RFT jkv. 1893. február 2.

nak tárgyalásánál olvashatjuk, hogy a Mária ünnepeken tartott szentmiséken is voltak fáklýások a társulati tagok közül. Gróh Ferenc plébános elfogadta a lemondást, mert már régen el akarta törölni ezt az asszonyok által behozott szokást, kimondva azt, hogy a szentmise alatti fáklýázást megszüntetik, a temetésekre kivihetik a fáklýákat, de a hozzátartozók gondoskodjanak fáklýavívókról.⁴⁴

Az 1892. évi szabályzat 5. pontja intézkedik a társulati tag temetésével kapcsolatos teendőkről: „Egy társulati tag temetésén a tagok, hacsak nagy akadály nincsen, tartoznak megjelenni, azon beszélgetni nem szabad, hanem az elhunytért az olvasót imádkozzák, de csak csendesen magukban. A sírnál az egy Miatyánkot és Üdvözlégyet a pappal hangosan mondják és a szokásos síréneket (...) éneklík. Ha a Rózsafüzér Társulatnak idővel saját zászlója és keresztje lesz, egy társulati tag temetésére azt ingyen kell kivinni. A fáklýákat a koporsó mellett rendes körülmények közt férfiak viszik.”⁴⁵ A temetéseken történő fáklýázás szokása még 1943-ban is megvolt, amikor a november 8-án elhunyt Kempf Mátyásné fővezetőnő temetésével kapcsolatban a következő megjegyzés olvasható a közgyűlés jegyzőkönyve utáni bejegyzésben: „A Társulat is kivonult a temetésre, és a Társulat fáklýáit is vitték a koporsó mellett”. Ugyanekkor új fáklýagondozót is megbízta. Mind a földrésztársulat, mind az olvasós asszonyok speciális gyertyafáklýát használtak, amely több vékonyabb gyertyából gyertyaöntő által készített világítóeszköz volt. A gyertyafáklýa testére szerelték fel az azon elcsúsztatható fogantyút, amelynek a vége a lecsurgást felfogó tányér volt.⁴⁶ Az olvasós társulat gyertyafáklýájának újraöntésére 1925-ben került sor, amikor 6 darab készült.⁴⁷ A lecsurgott gyertyaviaszt felfogták és az újraöntéskor felhasználták. A temetéseken használatos zászlókról nem tudunk, a szabályzat csak a beszerzésük lehetőségét említi.

Az olvasós asszonyok azonban a búcsújárásokon és a körmeneteken saját zászlójuk alatt vonultak fel, amelyek 1924-re már annyira elszakadtak, hogy a közgyűlés úgy döntött, amíg újak nem lesznek, nem visznek ki zászlót a körmenetre.⁴⁸ Egy év múltával azonban már az olvasható az elnöki beszámolóban, az új szöveget és „paszomántot” kapott zászlók költségeit kifizették a pénztárból.⁴⁹

Számos adománnyal segítették a társulat tagjai saját pénztáruk terhére a Szent József-templomot. 1896-ban a templomban lévő – azóta sajnos onnan már kikerült – Jézus szent Szíve és Szűz Mária szent Szíve képeinek újbóli aranyozásáért és azokra való két új koszorúért 20 forintot, 1932-ben egy ezüst füstölőt tömjéntartóval és egy szenteltvízhintőt vettek, 1934-ben, a ma is meglévő, az előteret a hajótól elválasztó egyik vasrácsra 300 pengőt, 1935-ben a Monstrancia megarányoztatására 100 pengőt kötöttek. 1943-ban pedig a templom részére egy lila pluviálét vettek 306 pengőért.⁵⁰

⁴⁴ RFT jkv. 1896. október 11.

⁴⁵ Szabályzat 7.

⁴⁶ Járolí 1991., Marosán György (Gyula, Vár u. 8.) gyertyaöntő szíves közlése.

⁴⁷ RFT jkv. 1925. október 18.

⁴⁸ RFT jkv. 1925. október 18.

⁴⁹ RFT jkv. 1925. október 18.

⁵⁰ L. vonatkozó évek közgyűlési jegyzőkönyveit.

A gyulai magyarok és németek kedvelt búcsújáráhelyén Mária-Radnán a gyulaiak által állíttatott fájdalmas Szűzanya-szoborra 11 forintot adtak 1896-ban.⁵¹ Itt jegyezzük meg, hogy a radnai búcsújárás, a Szent József-templom saját búcsújára, a népi vallásosság egyéb jellemzőire vonatkozóan is sok értékes adatot szolgáltat a jegyzőkönyv, amivel ehelyütt nem foglalkozhatunk.

Mind a magyar, mind a német Rózsafüzér Társulat ma is működik Gyulán. A német társulat vezetője 1981-től Csomós Imréné Róth Erzsébet volt. 1993-ban 60 tagja volt, ami négy Rózsának felel meg. 1991-ben, a társulat megalakulásának 100. évfordulóján ünnepélyes hálaadó szentmise volt és emlék-szentkép is készült. A társulat tagjai a titokcserét a templomban, vagy a vezetőnő lakásán végzik. Sajnos közgyűlést nem tartottak, állandó helyük van az egyházközség Apor téren levő épületében. A titokcserekor kapott titokcédulákat már nem a hagyományos íven, hanem egy füzetbe feljegyezve tartja nyilván.⁵²

A társulat tagjai ma is a helyi közösség legaktívabb tagjai. Közülük kerülnek ki a templomot díszítő, gondozó asszonyok, akik időt, fáradságot nem kímélve munkálkodnak példás rendben tartott templomuk szépítésén.

Az elhalt tagok temetésén koporsójára egy nagy méretű barna szentolvasót helyeznek el, ami a szertartás végétével visszakerül a templomba és a lourdes-i Mária szobor-mellett a falra akasztva tárolják. A most használatos olvasót Csomós Imréné 1981-ben Lourdes-ből hozta a társulatnak. Használata már a II. világháború előtt is bevett szokás lehetett, mert a korábbi példány az 1948-ban Gyulán, Mindszenty hercegprímás részvételével tartott Mária-napok idején kallódott el. Zászlójuk most nincs, nem használnak.

A társulat tagjai Juhász János káplán ösztönzésére több éve már, hogy az esti szentmisék előtt közösen is elimádkozzák az aznapi Szentolvasót. Megünneplik a templom védőszentjének névnapját, Szent Rita tiszteletére ájtatosságot tartanak, ők szervezik a Szállást keres a Szent család ájtatosságot is, amelynek az első alkalma a templomban van a megáldott szentkép előtt. Legújabbban a Rosa Mystica ájtatosságok keretében végeznek engesztelést. Minden hónap első szombatján a társulat élő, utolsó szombatján a megholt tagokért mondatnak szentmisét.

Áldozatkészségüket a liturgikus öltözetek vásárlása, önzetlen karbantartása, szőnyegek vásárlása, a német földréz társulat zászlójának a költségükön történt restaurálása, az orgonajavítás, a modern elektromos padfűtés költségeihez való hozzájárulás mutatja. S ami a legfontosabb, a gyulai némettség imaháttérét jelentik ma is, mint az egy évszázad alatt mindig.

⁵¹ RFT jkv. 1896. október 11.

⁵² A Rózsafüzér Társulat mai működésére vonatkozó adatok az időközben elhunyt Csomós Imréné Gyula, Stéberl A. u. 1. sz. alatti lakos szíves közlései, amiért ezúton mondunk köszönetet.

Irodalom

BARNA Gábor

1991 A megújuló Rózsafüzér. (Az élő lelki rózsafüzér ájtatossága és társulata a XIX–XX. századi népi vallásosságban.) In Bárdos István és Beke Margit (szerk.) Egyházak a változó világban. Esztergom, 319–322.

BÁLINT Sándor

1974 Szeged-alsóvárosi vallásos társulatok és egyesületek. In Hofer–Kisbán–Kaposvári (szerk.) 115–124.

BIELEK Gábor–CZEGLÉDI Imre

1986 Gyula. Szent József-templom. Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára. Budapest.

CSICSAY Alajos

1893 Az „Élő-Rózsafüzér Társulat”-ról. Hiteles források után összegyűjtötte s több hasznos történeti példával és imával bővítette – gyulai római katolikus s. lelkész. Gyula.

HOFER Tamás–KISBÁN Eszter–KAPOSVÁRI Gyula (szerk.)

1974 Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. II. Mezővárosok. Budapest–Szolnok.

JÁROLI József

1991 A gyulai földrész társulatok szerepe az egyházközség életében. In Bárdos István és Beke Margit (szerk.) Egyházak a változó világban. Esztergom, 487–489.

KARÁCSONYI János

1896 Békésvármegye története I–III. Gyula.

SCHERER Ferenc

1938 Gyula város története I–II. Gyula.

SCHERER Ferenc

1941 Békés vármegye társadalma 1695–1848. Gyulai Dolgozatok 3. Szerk.: Implom József, Gyula.

STEIB János

1924 A gyulai Józsefváros története 1724–1924. Gyula.

Jároli József

Die Geschichte der Rosenkranzbruderschaft in Deutsch-Gyula

Die in Gyula im Jahre 1724 und nach 1738 angesiedelten Deutschen lebten in einem unabhängigen Marktflecken bis 1857. Sie hatten keine eigene Pfarrei, sie waren von dem deutschen Kaplan des Hauptfarramtes der Stadt betreut. Die Rosenkranzbruderschaft wurde in der deutschen Gemeinde im 1891 gegründet. Der Leiter der Bruderschaft (*Präses, Director*) war der deutsche Kaplan, ihre Amtsträger waren die *Oberin* und die *Führerinnen*. Die Versammlungen der *Mitglieder* fanden jedes Jahr im Oktober statt. Der erste Samstag des Monats war die Zeit der Wechsel der sog. Geheimnisse. Für die lebendigen und gestrobenen Mitglieder hat man an ersten Sonntagen bzw. im November Messe halten lassen. Beim Begräbniss von Mitglieder haben die Mitglieder gemeinsam teilgenommen. Die Bruderschaft, die bis heute lebt und wirkt, betreut die Hl. Josephskirche.

Beszédes Valéria

A SZŰZANYA TISZTELETE SZABADKÁN

Bevezető

A város újkori történetének meghatározója volt a többnemzetiségű közeg: három nemzet és két vallási felekezet él itt egymás mellett a törökök kivonulásától. Az változó volt az elmúlt háromszáz esztendő alatt, hogy a magyarok, szerbek, bunyevácok (horvátok) közül melyik népnek volt domináns szerepe a város életében. A két vallás: a katolikus és az ortodox mellett egyéb felekezetek és szekták is jelen voltak és vannak Szabadka vallási életében. Az evangélikusok és a protestánsok csak a múlt század hatvanas éveiben szervezik meg közös egyházukat, húsz évvel később szétválnak, azóta külön templomuk és lelkészük van. A különböző szekták a két világháború közötti időszakban kezdik kifejteni tevékenységüket. Követőik száma azonban csak a II. világháború után lesz számottevő. A legtöbb az adventista, akiket a városban csak szombatistáknak neveznek. A II. világháború előtt mintegy hatezer zsidó is élt a városban. A protestánsok és az evangélikusok magyarok, a zsidók jelentős része a századelőre elmagyarosodott, a különböző szekták nemzetiségi összetételéről nincsenek adataink, de a gyülekezetek hívei vegyes nemzetiségűek. Szertartásaikat is két nyelven tartják.

A vallási tarkaság mellett régebben a katolikusnak volt meghatározó szerepe a város közéletében. A határvidék felszámolása után, amikor a város mezővárosi rangot kap, a település megváltoztatja a nevét is: 1743-tól Szabadka helyett hivatalosan Szent Máriának nevezik, a szabad királyi státus elnyerésekor pedig – a császárnő tiszteletére – Maria Theresiapolisra változtatják. A város második címere elsősorban vallási jelképeket tartalmaz, későbbi címere pedig a korábbi elnevezésre utal, mert a pallosjogot jelképező oroszlán mellett ott látható Szent Teréz, a város főplébániájának védőszentje, és a Madonna a gyermek Jézussal. A többi délvidéki szabad királyi város és mezőváros címere harciasabb, elsősorban a határőrvidékre, a katonáskodásra utaló jelképeket tartalmaz.

Hogy a névváltoztatás helyi kezdeményezés vagy a bécsi udvar határozata volt-e, nem tudjuk eldönteni. Tény, hogy a szabadkai levéltárban nincs olyan irat, amely visszakövetelné az évszázados elnevezést, viszont az is igaz, hogy – Szent Mária és Maria Theresiapolis mellett – a város történelmi megnevezését is párhuzamosan használták.

Hogy a Madonnát megkülönböztetett tisztelet övezte a településen, arra tehát a XVIII. században a város neve és címere is utalt, 1945-ig már csak a címere.

E külsőség alapján természetesen nem állíthatjuk azt, hogy a Szűzanyának nagyobb tisztelete volt ebben a bácskai városban, mint más katolikus településen. Írásunkban arra sem vállalkozhatunk, hogy a Szűzanya tiszteletének valamennyi aspektusát számba vegyük, mindössze két jelenséget kívánunk bemutatni, melyeknek szerintünk nemzetiségi vonatkozásai is vannak: a Fekete Madonnát és a Mária-lányokat.

1. A Fekete Madonna

Szabadka vallási életében meghatározó szerepet játszott a ferences rend. A helyi hagyomány, melyet a rend által vezetett krónika is alátámaszt. A ferencesek vezetésével telepedtek le a bunyevácok a városban. A török korszakban is ők látták el a hívek lelki gondozását. A hódoltság után is csaknem száz esztendeig kizárólag ők intézték a város egyházi ügyeit. A ferencesek temploma és rendháza a város legrégebbi épületében, az egykori vár helyén van. A templom átépítését 1730-ban kezdték meg, de csak 1736-ban szentelték fel. Az elmúlt két évszázadban több átalakítást végeztek rajta. Mai formáját 1907 nyerte el.¹

Az egykori templom ereklyéi közül a legrégebbi a Fekete Mária. A kegyképnek napjainkban is igen nagy a tisztelete. Amikor a század elején átalakították és bővítették, a templom mellé kápolnát is építettek, melyet Fekete Mária tiszteletére szenteltek fel, a Szűzanyát pedig az oltárnál helyezték el. Az építkezés előtt a kép a sekrestyébe vezető folyosón állt. Ott állítottak fel egy mellékoltárt, melyet Martin Mük helybeli asztalosmester készített. Ennél az oltárnál már 1769-től tartottak misét a szerzetesek és a világiak számára.² 1900-ban Elizabet Mamuzić, az egykori polgármester, Lazar Mamuzić felesége carrarai márványból átépíttette ezt az oltárt. Az építkezések után a kegyképet a kápolnába helyezték át. Mai helyére 1929-ben került. Előbb a Lourdes-i barlang helyén állt.³

A kép megvételéről nincsenek írásos adatai sem a rendháznak, sem pedig a városi levéltárnak. Keletkezéséről több legendát is feljegyeztek már. E hagyomány alapján ismertette elképzeléseit Ante Sekulić arról, hogyan került a ferencesek tulajdonába. A Szűzanya tiszteletét egy megtörtént esemény is elősegítette a laikus nép körében. Erről a már említett krónika is megemlékezett. Az esetet, amely a Rákóczi-féle felkelés idején történt Szabadkán, Tormásy Gábor is megemlíti.⁴

¹ Sekulić 1978. 55–57.

² Tormásy 1883. 73. Cvekan 1977. 42.

³ Sekulić 1978. 79.

⁴ Bizonyos keleti vallású katona ugyanis több hitsorsosa kíséretében berontott a katolikusok kápolnájába s kirántva kardját, éktelen szitkok közt hadonázott tárgyat keresvén, melyen harcvágát ki-elégítse. Szemei a Bold. Szűz szobrán akadtak meg; eléje rohant tehát és iszonyú káromkodások közben kardjával egyik karját levágta. De nem sokáig ringathatta magát a győzelem édes mámorában, mert e tette után feltűnően hirtelen még a kápolnában összeesett s mintha nehéz kór lepte volna meg, iszonyú kínok közt hánykolódott a talajon s kegyelet nélküli lelkét csakhamar kiadván társai által elvitetett. Tormásy 1883. 23.

Nem tudni, hogy figyelembe vette-e a szájhagyományt, vagy csak a ferencesek krónikájára támaszkodott. A szabadkai kegyképhez hasonló történet fűződik a bácsi Boldogságos Szűzanya képéhez is.⁵ A szabadkai történet azonban nem a Fekete Máriához kapcsolódik, hanem egy Madonna-szoborhoz, amely elveszett. Tormásy monográfiája megemlékezik arról, hogy a XVIII. században a templom főhelyén egy Madonna-szobor állt, melyet a körmenetekben hordoztak. A szerző maga jegyzi meg: nem lehet megállapítani, hogy a legendában szereplő Szűzanya-szoborról, vagy esetleg egy másikról van szó. A krónikában pontos kimutatót készítettek a szobor ruhatáráról.⁶ Ugyanebben a feljegyzésben említik meg azt is, hogy vásár- és ünnepnapokon a „Szerecsen Mária”-oltárnál miséket tartanak. A bácsi és a szabadkai kegyképet a sokác, illetve a bunyevác néphagyomány szerint őseik vándorlásaik során hozták magukkal. A bácsi Madonna-képről bebizonyosodott, hogy az valóban a ferencesek tulajdonában volt már zvonniki tartózkodásukkor. Zvonnikból Tuzlára, onnan Gradovrhba, majd Szlavóniába, végül pedig Bácskába menekültek, ahol a Duna mellett találtak menedéket.⁷ A bácsi Madonnával kapcsolatos legenda bebizonyosodott, amikor az ikont 1988-ban restaurálták. A szabadkai ferencesek vándorlásáról nincsenek forrásaink, kizárólag a néphagyományra alapozhatjuk, hogy a bunyevácok hozták magukkal a városba.

A Fekete Máriát természetesen az itteni magyar népesség is tiszteli. A magyaroknak is megvan a saját történetük. Eszerint a kép ősidők óta a városban volt, csak a török időben a templom, melyben őrizték, összedőlt. A hódoltság után a kép épségben előkerült. Ez valóságos csodának számított, emiatt imádkoztak, kérték a segítő Mária közbenjárását Istennél.⁸ Olyan történeti mondát is ismernek, mely arra adja meg a magyarázatot, miért szerecsen a Mária. A történet nem a közismert bibliai magyarázat: nem az Énekek énekének népies változata.⁹ Mind-

⁵ Sekulić 1978.b. 73.

⁶ 1. Három pár üng; 2. kilenc soros ezüst nyaklánc, ugyanez tiszta fényes ércből; 3. közönséges vörös kargyöngy; 4. két korona, az egyik ezüsből bearanyozva, a másik szövetből gyöngyökkel ékítve; 5. hat nyakkendő, mely közül kettő arannyal volt átszőve; három ezüsttel áttört öv, négy felső ruha, ezek közül egy régebbi hamuszínű selyemből, a másik fekete selyemből, a két utolsó félselyemből készült arany csipkével volt díszítve; volt azonkívül három mellkendő, egy vörös arany rojtokkal, a másik zöld, a harmadik fekete színű ezüst csipkével, végül volt egy violaszínű köpenye. Tormásy 1885. 69. A szobrot tehát öltöztették.

⁷ Sekulić 1985. 52–53.

⁸ A Fekete Mária nem került az sehova. Mikó ugye a várost a törökök efoglaták, akkó a templomot összevissza rombóták. És ez a Mária-kép a roncsokba vót. Mikó meglett, hogy kimentek a törökök, vagy megverték őket, azt a Mária-képet teljesen épségben megtanáták. És az egy nagy csoda vót. A szemébe tanáták meg. Minden össze vót törve, csak a kép volt meg épségben.

⁹ Nekem így meséte az öreganyám. Mikor az Úr Jézus ment a Szent Józseffe, megjelent az angyal, és azt mondta: menjenek el, mert a Heródes ki akarja végezni a Jézuskát. Akkor útra indultak és mentek az úton. És egy ember vetette a búzát és arra mentek a katonák. És arra ment a Szűzanya a Szent Józseffe. De kérdezték tüle, nem láttak-e valakit, aki menekülébe vót, úgy hitták, Jézus. Az ember azt mondta: „Akkó láttam, amikor vetettem a búzát. Akkó ment erre.” És amikő hátranézett, a búza meg volt érve. És a Szűzanya a föld másik végén észrevette, hogy keresik a katonák. Akkor cigány-asszonynak vót öltözve, meg a Szent József legetette a szamarat. És akkó ementek a katonák, így menekűt meg. Azé lett szerecseny a Szűz Mária.

két nép tehát úgy ítéli meg, hogy a segítő Szűz kegyképe öröktől fogva segítette őket. A bunyevácokat attól a pillanattól kezdve, hogy útra keltek, hiszen régi szülőföldjükéről hozták magukkal, a magyaroknak pedig a folytonosságot jelenti, mivel az mindig a városban volt, s még a legnehezebb időkben, a törökök alatt is oltalmazta az itt élőket; mi másért maradt volna épségben a romok alatt? Mind a két közösség számára tehát a biztonságot jelenti.

A hívek számára lényegtelen tehát, hogyan került a ferencesek tulajdonába. Sekuli elképzeléseit éppen a szabadkai magyarok eredetmondái kérdőjelezzik meg. Igazat kell adnunk Cvekanak, a szabadkai rendház egykori gvardiánjának, aki szerint a ferencesek 1734–1744 között jutottak hozzá, mert a rámajára Jakov Sučić 22 rajnai forintot adott. A szabadkai kapitány 1744-ben halt meg, tehát a kép ekkor már a ferencesek tulajdonában volt. A krónikában feljegyezték, hogy a kép másolatához Czeszochowában jutottak hozzá, s cserélték ki a korábban már említett szoborral.¹⁰ Magától adódna a következtetés, hogy a szabadkai határőrök lengyelországi szolgálatuk idején hozták magukkal, ugyanis 1734-ben egy lovasszázad tartózkodott Sučić Jakov kapitány vezetésével a sziléziai határon.¹¹ Ekkor magukkal hozhatták a képet, mert ugyanerről a Sučićről tudjuk, hogy a helyi Rókus-kápolna harangját egy romániai hadjáratból hozta magával. A krónika pedig feljegyezte, hogy – mint már mondtuk – ő adta a pénzt a kegykép bekeretezéséhez. Ha Sučić adománya lett volna a kép, akkor minden bizonnyal a ferencesek ezt is feljegyezték volna.

A festményt 1955-ben az eredeti kegykép alapján restaurálták. Ivan Lončarić restaurátor az ecsetkezelésből, valamint az ornamentikából arra a következtetésre jutott, hogy minden bizonnyal Velencében festették háromszáz évvel korábban, tehát valamikor a XVII. század közepén. Amikor a városba került a XVIII. század harmincas éveiben, már régi festménynek számíthatott.¹²

2. A kegykép tisztelete

Megbízható adataink tehát a szabadkai kegykép keletkezéséről, megvásárlásának körülményeiről nincsenek. Ez azonban nem változtat a lényegen, azon, hogy a képnek napjainkban is igen nagy a tisztelete. Mint már korábban utaltunk rá, a XVII. század végétől tartottak előtte istentiszteletet. Búcsúja szeptember 12-én van. Korábban erre az ünnepre a környékbeli településekről gyalogosan jöttek a zarándokok. A szertartáson részt vettek a horgasiak, csantavériek, bajmokiak, kanizsaiak. Tömeges búcsújárás azonban sohasem alakult ki, ezért búcsúsénekek, imádások nem születtek tiszteletére. Az emberek egyénileg fordulnak a segítő Máriához, s ő sokat meg is segített. A hívek hálájuk jeléül megajándékozták. Elsősorban ékszereket: karkötőt, nyakláncot, gyűrűt vittek ajándékba. A helyi hagyomány

¹⁰ Cvekan 1977. 43.

¹¹ Iványi 1886. 124.

¹² Andrašć 1971. 111–115.

szerint a Szűzanyának olyan tárgyat kell felajánlani, mely szívünknek is kedves. Nem az értéke számít, hanem az, hogy az imádság őszinte és szívből jövő legyen. Az évtizedek alatt sok ajándék összegyűlt; ezeket a kép köré rakták a ferencesek. Miután a kegyhelyet 1959-ben és 1970-ben kirabolták és a tettesek nem lettek meg soha, az ajándékokat már nem rakják ki. A ferencesek egy könyvbe írják be azokat az adományokat, melyeket a hívek adnak a szenteknek és a rendnek. Legnagyobb tisztelete Szent Antalnak van és a segítő Szűzanyának. Korábban az előbbinek inkább pénzt, az utóbbinak pedig kegytárgyakat adtak.¹³

Napjainkban már leginkább pénzt adományoznak a hívek. Szent Antal tiszteletére még manapság is naponta szolgáltatnak misét. Szerecsen Mária tiszteletére napjainkban hetente két-három misét mondanak; korábban ez a szám nagyobb volt. Olyan hívekről is tudunk, akik évtizedek óta fogadalomból egy-egy meghatározott ünnepre feldíszítik a Mária-oltárt. Az egyik adatközlőnk már negyven éve újévkor viszi a virágokat, mert édesanyja a segítő Szűzanya segítségével Szilveszter napján nyerte vissza a látását. Ahogy mondta, utolsó pénzüket költötte a virágra. Az asszony, hogy meggyőződjön róla, leánya teljesítette kívánságát, bár lábadozott, mégis elment a templomba, hogy saját szemével lássa Mária virágait. Az ajándékokat a szabadkaiak utólag szokták elvinni, miután a Szűzanya meghallgatta könyörgésüket. Sokan imádkoznak hozzá a kápolnában, de otthon is elmondhatják kérésüket. Szerecsen Máriához csak akkor fordultak, ha nagyon nagy bánatuk volt, vagy súlyos betegek. A helyi hagyomány szerint csak Miatyánkot és az Üdvözlégy Máriát kell elmondaniuk. Az ima végén azonban hozzáteszik: „Segítő Szűzanyánk, könyörögj érettünk, légy a menedékünk most és halálunk óráján, amen.” A szentmisét csak kivételesen végzik a segítő Mária oltáránál. A szeptember 12-i ünnepi szentmisét természetesen ennél az oltárnál tartják. A körmenetek egy része is ettől az oltártól indul, mint ahogy az ünnepélyes bevonulás a papszenteléshez is innen történik. A szerzetesek fogadalomtételük után itt búcsúznak el édesanyjuktól.

3. A Mária-lányok

A korábban idézett Tormásy-műből tudjuk, hogy a XVIII. században éppen a ferencesek templomában a körmenetek vitték a Szűzanya szobrát.¹⁴ A szerző nem tesz említést arról, kik vitték. A körmenetek a későbbi időkben is meghatározták a szertartásokat. A főplébánia-templom felépítésével a helyzet annyiban módosult, hogy a körmenetek, melyek végighaladtak a város akkori legfontosabb útvona-

¹³ A szerzetesek könyvét nem volt lehetőségem átnézni. Paskal Cvekan monográfiájában az egyik adományozó 1900-ban egy arany szívet ajándékozott a Madonnának, 1907-ben pedig egy hölgy egy arany nyakláncot. Sekulić tanulmányában számtalan bejegyzésről emlékezik meg. Budanovics Lajos néhai szabadkai püspök visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy az egykori polgármesterné adománya volt a kararai márványból készült oltár. Az asszony azért ajándékozta a Szűzanyának, mert a férjét segítette egyik peres ügyében. Cvekan 1977. 44.; Sekulić 1978. 105.; Andrašec 1971.

¹⁴ Tormásy 1885. 69.

lán, leginkább a Szent Teréz-templomból indultak. Mária-szoborról a feljegyzések nem tesznek említést. Mária-lányok a ferenceseknél sohasem voltak. Az egyik adatközlőnk szerint azért, mert nem volt plébánia-templom. A város területén a múlt század hatvanas éveiben szervezték meg a plébániákat; ezekben a templomokban sem voltak. Kizárólag a főplébánia-templomban működött az egyesület magyar leányok körében. Különösebb külsőségek nem jellemezték a Mária-leányokat a városban. Nem volt egyenruhájuk, még a Szűzanyát jelképező kék szalagot sem viselték. Külön listát sem vezettek róluk. Aki be akart lépni, az csak jelentkezett a Mária-asszonynál – így nevezték azt az idősebb ájtatos nőt, aki a lányok feladatait meghatározta és kijelölte a jelentkező további feladatát.

A Tisza menti településeken fehér ruhában voltak, és a szüzességet jelképező koszorút viselték az istentiszteleteken. Külön fogadalmat tettek a Mária-oltárnál, férjhezmenetelkor ugyanennél az oltárnál el is búcsúztatták őket, ekkor vették le fejükről ünnepélyesen a koszorút is. Fogadalomtételkor és elbocsátáskor is erre az alkalomra szerkesztett dalt énekeltek. Szabadkán kizárólag a vallási életre való nevelést szolgálta ez a szervezet. A leányok 12–13 éves korukban lettek tagjai. Kötelesek voltak belépni a Rózsafüzér Társulatba, a Mária-asszonynál cserélték a cédulát. A napi imájuk alkalmával el kellett mondaniuk: „Szűz Mária, könyörögi érettünk, légy a menedékünk, most és halálunk óráján, amen.” A vasárnapi Mária-misén vettek részt. Az ő feladatuk volt a Mária-oltár díszítése. Arra a misére a kislányok hordták össze a virágokat, melyet az ő számukra mondtak. Egyetlen ünnepélyes feladatuk a lobogók tartása volt.

Szabadkán a II. Vatikáni zsinat reformjáig a főplébánia-templomban a vasárnapi ünnepi magyar nyelvű misét mindig a Mária-mellékoltárnál végezték. Az oltárt – a helyi hagyomány szerint – az itteni magyarok állíttatták annak az emlékére, hogy Szent István királyunk a Szűzanya oltalmába ajánlotta fel népét. A Mária-leányok tehát ezen a misén vettek részt, s tartották a lobogókat. A fiatalabbak a kislobogót, az idősebbek pedig a nagyobbat. Egy-egy alkalommal négy lánynak jutott ez a feladat. A Mária-asszony határozta meg, ki mikor érdemli meg ezt a tisztességet. Másik feladatuk a Rózsafüzér Társulathoz kapcsolódott. Temetésekor is minden alkalommal a Mária-leányok vitték a társulat lobogóját, tehát nem a koszorú valamelyik tagja. Közösen jártak a zarándokutakra: gyalog mentek Doroszlóra és a sándori szentkúti búcsúba is. Feladatuk volt, hogy a város határában megvárják a zarándokokat. A Mária-asszony beosztotta, hogy kik várákoznak a Zombori és a Zentai kapunál. A vidékről jövőekkel azután közösen mentek a misére. Egyebek között így varták a hívőket a Szerecsen Mária búcsújára is.

A II. világháború után az utcai körmeneteket Jugoszláviában is betiltották, így a Mária-leányok feladata is kizárólag a vasárnapi miséken való részvételre korlátozódott. Az ötvenes évek közepéig még részt vettek a misén a lányok, de amikor meghalt a Mária-asszony, megszűnt a szervezet is.

3. Összegezés

A Szűzanya tiszteletének csak két mozzanatával foglalkoztunk, jelesül azokkal, melyek – a vallási élet mellett – az itt élő népek nemzeti identitásához is kapcsolódnak. A czenstochowai Madonna a magyar nyelvterületen közkedvelt. A Szabadkán mesélt monda abba a csoportba sorolható, mely a török utáni korszakban épségben előkerült Mária-ikonokhoz kapcsolódik. A bunyevácok mondája pedig a horvátok körében közismert. Ugyannak a kegyképnek más a története az azonos vallásúak, de más a nemzetiségűek körében.

Sem a szabadkai, sem pedig a bácsi Madonnának nem alakult ki országos kultusza, sőt meg lokális ismertségük is igen szűk területre korlátozódik. A bácskai magyarok és horvátok, természetesen a szabadkaiak is, szívesen részt vettek különböző búcsúkon. Már a XVIII. században eljártak Hajósra, Máriagyúdre. A múlt század közepén a szegedi zarándokutak voltak népszerűek. A két világháború között a magyarok Doroszlóra és a Szabadka melletti Szentkútra kezdtek járni. A sándori kegyhely vonzásköre lényegesen nagyobb, mint a segítő Szűzanya képe. A II. világháború után kizárólag a helybeliek fohászkodnak hozzá, de vannak szentek, akik napjainkban népszerűbbek: Szent Antal, Szent Rita, a Luordes-i Mária. A Szeressen Mária történetét a fiatalabbak már alig ismerik. A Mária-lányok Szabadkán kizárólag az egyházi nevelés szellemében tevékenykedtek. Csak a magyarok körében voltak ismertek.

Kérdésünkre, hogy a bunyevácok miért nem szervezték mag a maguk csoportját, ezt a választ kaptuk: „Mert Szent István csak a magyarokat ajánlotta a Szűzanya oltalmába.” A szabadkai egylet csak a nevében hasonlít a Tisza menti és nyugat-bácskai Mária Társaságokhoz. Voltaképpen a múlt század közepén alakult imaegyesületek XX. századi folytatása. A szabadkai magyar Mária-lányok tagjai lettek a Skapuláré imaegyletnek, melyet a karmelita szerzetes rend népszerűsített ezen a vidéken. A lányok egy-egy érmet kaptak, s ekkor tettek fogadalmat, hogy az imaegyesület által megszabott imákat elmondják. A társaság első sorban a bunyevác fiatalok körében volt népszerű. Nemcsak lányok, de fiúk is beléphetek az egyesületbe; ebben különbözött a Mária-társaságtól. A Skapuláré egyesület napjainkban is működik. Mivel egyéni ájtatosságot követel meg tagjaitól, mentes minden külsőségtől.

Irodalom

ANDRAŠEC, Dianizije

1971 Čudotvorna Crna Gospa. Subotička Danica, 1971. 111–115.

CVEKAN, Paskal

1977 Subotički franjevački samostan. Zagreb.

IVÁNYI István

1886 Szabadka szabad királyi város története. Szabadka.

SEKULIĆ, Ante

1978 Tragom franjevačkog letopisa u Subotici. Split.

SEKULIĆ, Ante

1978. b Drevni Bač. Split.

SEKULIĆ, Ante

1985 Marijanske pobožnosti podunavskih Hrvata. Zagreb.

TORMÁSY Gábor

1883 A szabadkai római kath. főplébánia. Szabadka.

Valéria Beszédes

The Veneration of Virgin Mary in Szabadka

The author tells us about the veneration of Virgin Mary in a town with mixed denominations (Roman Catholic, Orthodox). She presents in details the cult of the copy of the miraculous picture of Our Lady of Czestochowa (Poland) in the Franciscan church of Szabadka (today Subotica, Vojvodina, Yu). From the 18th century on the Catholics in Bácska, Hungarians and Croats visited more and more Marian shrine: Hajós, Máriagyűd, Doroszló, the holy well of Szabadka. The writer introduces the role of the so called Marian girls in the liturgy and in the everyday religious life.

MÁRIA TISZTELETE AZ ALSÓ-GARAM ÉS AZ IPOLY MENTÉN NAPJAINKBAN

Alig két éve foglalkozom vallási néprajzzal, gyűjtőutaim során minden alkalommal szebbnél-szebb Mária énekeket énekeltek adatközlőim. Így ragadott meg a téma, s keltett bennem nagyfokú érdeklődést szűkebb szülőföldemen az Alsó-Garam és az Ipoly mentén. Szlovákia e legdélibb részén két tájegység határán jártam a falvakat, hogy feltárjam, mennyire él az emberekben napjainkban Szűz Mária tisztelete.

Az egy tájegységet alkotó kurtaszoknyás falvak közül gyűjtöttem Kisgyarmaton, Bényben, Kéménden, Kőhídigyarmaton, Barton, az Ipolymenti falvak közül Ipolyszalkán, Lelédén, Bajtán és Ipolypaláston.

A legutóbbi – 1991-es – népszámlálási adatok szerint ezen falvak lakosságának lélekszáma, felekezeti hovatartozása az alábbi képet mutatja:

Kisgyarmat	507 lakos	ebből magyar	493	katolikus	485
Bény	1454 lakos	ebből magyar	1367	katolikus	1375
Kéménd	1575 lakos	ebből magyar	1427	katolikus	1422
Kőhídigyarmat	1109 lakos	ebből magyar	1023	katolikus	987
Bart	795 lakos	ebből magyar	761	katolikus	749
Ipolyszalka	1150 lakos	ebből magyar	1103	katolikus	1094
Leléd	400 lakos	ebből magyar	360	katolikus	359
Bajta	442 lakos	ebből magyar	421	katolikus	423
Palást	1804 lakos	ebből magyar	1334	katolikus	1688

A kilenc község közül jelenleg hat községben nincs helyi lelképásztor. Valamennyi községben nagy hagyománya van a Mária-tiszteletnek, az egyházi év Mária ünnepeinek. Míg a század elején valamennyi Mária ünnepet megtartottak az emberek, napjainkban (1993-tól) csupán szeptember 15. – a Hétfájdalmú Szűzanya napja elfogadott ünnepnap. Annak ellenére, hogy a Mária ünnepek egykor a legnagyobb ünnepek közé tartoztak, napjainkban – főleg a fiatalabb korosztály – nem tulajdonít nagyobb figyelmet ennek. Kivétel ez alól Bény község, ahol azokat ma is a legszentebb ünnepek közé sorolják. Az alábbiakban részletesebben is szólók Mária tiszteletükről.

Az Alsó-Garam mente e legismertebb központja, nemcsak történelmi múltjával, műemlék értékű román stílusú templomával, gyönyörű népviseletével, gazdag néphagyományával ismert határainkon túl is, de vallási életével is különbö-

zik a többi községtől. Ennek magyarázata a községhez tartozó búcsújáróhely látogatottságban is rejlik.

A legenda szerint: „Szent László király csapatával erre járt és megpihentek a völgyben. A katonák megszomjaztak, ő ezt meghallotta, kardját leszúrta a füves földbe, fölnézett az égre, imát mondott és amikor kardját kihúzta, helyén forrás keletkezett, amiből aztán mindnyájan eloltották szomjukat.”

Az idős adatközlők szerint: „Kb. 120–130 éve történt, hogy az urasági intéző földdel betöltötte a jó ivóvizű kutacskát, amelyből egy éren folydogált a víz a közeli patakba. Azért rendelte el, mert a földeken dolgozó emberek odajártak vízért és legyúrták a vetést. A forrás kifogott az intéző úron, reggelre előtört, a földet elhordta a patakba. Ezt az intéző megtudta és haragra gerjedt. Meghagyta a cselédeknek, hogy egy szekeret rakjanak meg trágyával és négy ökrrel húzassák oda, töltsék be a kutat, erre a bűdös, trágyás vízre csak nem járnak majd el az emberek. Másnap reggel a béresgazda azzal a rossz hírrel ment a kastélyba az intézőhöz, hogy az ökrök megbetegedtek, és kettő már meg is döglött. Az intéző hitetlen ember volt, de erre a hírre meglepődött. A béresgazdát kiküldte a kúthoz, hogy nézze meg, amikor visszajött annyit mondott, hogy a kút vize tiszta, minden trágyát elvitt a forrás vize a patakba. Ekkor elrendelte, hogy tölgyfagerendákból építsenek oda fakápolnát, szép nagy Szűzanya képet festtetett és az oltár fölé helyeztette. A fakápolna 1927-28-as évben leégett, a környékbeli hívők adományaiból épült a mai kápolna.”

A kápolna felirata a következő:

„Annak öröm az élet,
Kiben él a szeretet.
Az isteni szeretet,
Mennyországba felvezet,
A bűnbánat angyala,
Maga is azt mutatja:
E szent kúti kápolna
Lesz a menyország útja.
Jézus Krisztus Szülője,
Búcsújárók öröme,
Vezessen mindnyájunkat,
Irányítsa utunkat.
A kesergő szívekre,
Égi harmatát hintse.”

Az adatközlők szerint a kegykápolna az ősi római – avar sánc gyűrűjében található, melyet Pütkösdhétfő, Nagyboldogasszony és Kisboldogasszony napján látogatnak a búcsúsok. Egykor körmenettel a környék falvaiból jártak ide. Az egykori búcsújáró hagyományokat a 80-as évek végén az akkori helyi plébános jóvoltából és bátorsága által újították fel, amikor a népviseletbe öltözve a bényiek Nagyboldogasszony napján a kegykápolnába mentek misére. Sajnos a plébános elhelyezése után nincs a helyi plébániának pástora, s a 15 km-re székelő utód

nem mutat hajlandóságot a szentmisék megtartására, holott ma már engedélyezett.

1993-ban a Rózsafüzér Társulat kezdeményezésére Nagyboldogasszony napján a templomtól körmenettel vonultak a kápolnához. A fiatalok népviseletbe öltözve gyülekeztek a templom előtt. A lányok Szent Mihály lovon vitték a Hétfájdalmú Mária szobrot szalagokkal feldíszítve, és az aratási koszorút, a fiúk két templomi zászló között a feszületet. A hívők Mária énekeket énekelve kísérték az 1 km-es úton a kápolnához, ahová több faluból is érkeztek autóbusszokkal. 1994-ben már nem mentek körmenettel, szerényebb körülmények között tartották meg augusztus 21-én a Nagyboldogasszony ünnepét, abból az alkalmából, hogy a premontrei rendnek volt évfordulója. Kisboldogasszony előestéjén ez évben is kimentek a kápolnához (fiatalabbak és idősebbek is), gyertyát gyújtottak, s a Szent Anna olvasót imádkozták, Mária énekeket énekeltek. A kegyhely egyik legszebb énekének szövege:

1. Kinyílt a legszebb virág
A bényi szent kutacsánál.
Itt ragyog a legszebb Rózsa,
Boldogságos Szűz Mária	2. Itt tündöklök az oltáron
Mint a harmat a rózsákon.
Itt ragyog az Isten Anyja
A bényi kis kápolnában.
3. Piros pünkösdi szép rózsá!
Szentléleknek szép mátkája.
Üdvözlégy, ó legszebb virág,
Kitől gyógyul egész világ.	4. Jöjjön ide a bús árva,
Mert itt van a legjobb Anya,
Ki híveit vigasztalja,
E bényi kis kápolnában.
5. Jöjjetek ti is, özvegyek,
Ne hulljon fájó könnyetek.
Itt a vigasztalás Anyja,
A bényi kis kápolnában.	6. Hogyha üt majd a végóra,
Jöjj el hozzánk, Szűz Mária,
Szent Fiadat kérd érettünk,
Menyországba bémehezzünk.

A kegyhelyről ma is (mint egykor) visznek haza a forrásból szentelt vizet. Régen bárminemű betegség gyógyítására használták. (Ivás és borogatás formájában.)

A bényi templom búcsúja október 8., Magyarok Nagyasszonya napja. A templom főoltára a Mária oltár. Ez is magyarázata a mélységes Mária tiszteletnek szinte minden korosztálynál. Minden gyermek és felnőtt napi imádsága a „Most segíts meg Mária” s az „Üdvözlégy Mária”. A Szűz Mária tisztelet legszebb példájára találtam e régióban: a Gyermekrózsafüzér Társulatra, mely két évvel ezelőtt alakult meg. A három csoportban: 6–8; 10–15; évesek és középiskolás diákok vannak, összesen 45-en. A Társulatot a helyi iskola igazgatónője, Takács Erzsébet hozta létre és foglalkozik vele. Nyáron kéthetente s az iskolai évben vasárnap délutánonként a litánián ők előimádkozzák a rózsafüzért és mondják a titkokat. A tanító néni szerint örömmel, élvezettel végzik a gyerekek az ájtatosságot, és jól érzik magukat együtt. A Társulat létrehozásának ötletét – a tanító néni szerint – az a tény motiválta, hogy a gyermekek az elsőáldozás „pompás ceremóniája” után (melyet a szülők rendeznek) magukra hagyatottak. Ézelmi világuk kiteljesedését segíti a közös ima, melyre otthon kevés család ad lehetőséget.

A felnőtt Rózsafüzér Társulat jelentős szerepet vállal a helyi egyházi élet irányításában. 12 csoportból áll. Tagjai inkább nők, asszonyok, de egy-két férfi is van a csoportban. Ők végzik a templom díszítését, takarítását, szervezik a lourdesi jelenések összejöveteleit (vasárnaponként a templomban). Régebben ezt a kegykapolnában illetve az ott lévő lourdesi barlangnál végezték, a jelenések napján. A Társulat vagyona az első vasárnapi oltárkerülésnél összegyűlt pénzüsszezből áll. Ebből fedezik a kiadásokat (díszítés, gyertyák vásárlása stb.). A pénzt a Társulat vezetője kezeli, s az év végi hálaadáson beszámol a híveknek az állományról. Ha a Társulat tagja meghal, a többiek virrasztanak ravatalánál, s az ő tizedjét imádkozzák. A sírhoz égő gyertyával kísérik, s minden alkalommal koszorút is vesznek a Társulat nevében. A karácsonyi Szent Család járást szintén a Rózsafüzér Társulat tagjai szervezik egymás között. Ezt a régi szép szokást két évvel ezelőtt újították fel (szintén az említett Lengyel Sándor plébános kezdeményezésével).

Kilenc nappal karácsony szent estéje előtt a társulat felosztva a falut: felső, alsó és középső részre járják a családokat. A vendégvárók kis oltárt készítenek két váza virággal, két égő gyertyával és egy Mária szoborral, vagy a Szent család szoborral. A beköszöntő énekkel kezdik az estét, majd a rózsafüzér elmondása után Mária énekekkel fejezik be a kétórás ájtatosságot. A Szent család járás felújítását több községben is elkezdtek az elmúlt két év alatt.

Lelédén a napján este vagy délután összejönnek öten-hatan (szintén a Társulat tagjai). Szalkán is hasonló formában járják a családokat. Itt 1993-ban színpadra is feldolgozták e szép egyházi szokást. „Csodálatos érzés azon a kilenc estén együtt imádkozni, énekelni, mintha egy más világban lennénk” – vallja az 58 éves bényi csoportvezető. A bényiek ájtatossága – a fentiekből is érzékelhető – mélyen gyökerező. Minden család minden gyermekének természetes a rózsafüzér. A gyermekek, főleg a nagyszülők révén, vallásos családban és vallásos közegben nőnek fel, s ez erősíti őket erkölcsi magatartásukban, a hagyományok tiszteletében. Hasonló egységes vallási közösséget nem igen tapasztaltam más községekben, főleg a fiatalabb korosztályánál. A „Könnyek Anyja Rózsafüzér Társulatról” is csak ebben a községben hallottam. Harmincegyen imádkozzák otthon minden este két csoportban, három fiatal is van közöttük. Ez a héttizedes rózsafüzér a csodákkal kapcsolatos, kis könyvecskékből mondják imáikat.

Bart község a Mária-kultusz az emberek mindennapi életében megnyilvánul, a napi Mária imádságokban, a Mária ünnepek megtartásában, a Rózsafüzér Társulat létezésében. Gyermekrózsafüzér Társulat ugyan még nincs, de a közelmúltban elhunyt helyi esperes temetésén fehérbe öltözött 10-15 éves lányok mondták a rózsafüzért a virrasztásnál. Két felnőtt társulat van, férfi tagok is vannak a főleg idősebb korosztályú csoportokban, melynek 12 tagja van. A lourdesi jelenések imáit is ők végzik a templomban.

Az Ipoly menti falvakban inkább az idősebb korosztályban (50 éven felül) él a Mária tisztelet, főleg az ünnepek alkalmával nyilvánul meg a szentmise látogatásban, az otthoni imádkozásokban.

Ipolyszalkán a falu főutcáján három Mária szobor található, melyek közül kettő még a XIX. század végén készült. A templom külső oldalán a második világháború előtt a helyi esperes lourdesi barlangot építtetett. Egykor itt imádkoztak a lourdi

jelenések napján, ma a templomban. Valamennyi Mária szobrot két évvel ezelőtt renováltak, melynek költségeit egy idős házaspár állta. Minden szombaton a Mária szobroknál gyertyát gyújtanak a környéken élő idős asszonyok és imádkoznak a „szombat Mária” tiszteletére. A Rózsafüzér Társulat tagjai is idős asszonyok. Fiatal vagy gyermek itt nem társul a csendes ájtatosságokban a nagyszülőkhez. Ők még nem ismerik e lelki élet gyönyörűségét, a közös ima örömét. Hasonló a helyzet a többi faluban is, persze jelentős mértékben befolyásolja egy-egy közösség vallási életét a helyi plébános személyisége. Sajnos a legnagyobb probléma tájainkon, hogy kevés a magyar pap, s a hiányt csak részben pótolja az iskolákban a hitoktató személye, esetleg a most alakult cserkészcsapatok működése. Hogy mennyiben tudja befolyásolni egy kis közösség mindennapi életét egy lelkes plébános személyisége, ennek példája a garamkövesdi és ipolymenti kis falukban rövid ideig működő fiatal plébános. A községek 1991 előtt nem tartoztak a vallást gyakorlók közé, s az új pásztor tömegével vonzotta az időseket, fiatalokat is. Egyházi zenekart alapított Garamkövesden középiskolás diákokból, mely járta az ország nyári táborait, kulturális rendezvényeket, részt vettek a vasárnapi szentmise végzésében és műsorukban a legszebb Mária énekek is felcsendültek. A lelkészt egy év után elhelyezték, a zenekar azóta felbomlott.

Valamennyi községből az utóbbi években autóbusz-kirándulásokat szerveznek a búcsúhelyekre, főleg Máriazellbe, Lourdesba, Márianosztrára és a hazai búcsúhelyekre. A régi szokásokból csupán a szebbnél-szebb énekek csendülnek fel újra a csendes kápolnák mélyén, a kálváriák feszületei alatt. Az innen hozott emléktárgyak között főleg szentolvasó, kis szobrok, szentképek, keresztek a kedveltebbek. A régi Mária szobrok, szentképek sok családnál ma is megtalálhatók. A modern berendezésű lakásokban csupán a feszület kap helyet, de idős emberek szobáiban a kis házioltár is megtalálható.

A Mária-tisztelet legmélyebb áhitatával találkoztam Kőhídigyarmaton és Kéménden. Kőhídigyarmaton Varga Dezső 12 évvel ezelőtt harminc évesen egy súlyos szívinfarktust élt túl. Ekkor hálából felépítette az emeletes háza udvarán a két méter magas Lourdesi kápolnát, garami kövekből összehordva. A kápolnába egy pozsonyi nővértől ajándékba kapott Mária szobor és fakereszt van, az oltáron mindig friss virággal, amelyet a család minden tagja gondoz. A fiatalember hosszú évekig (felépülése után) szervezett zárandokutakat búcsújáróhelyekre.

Kéménden szintén egy fiatal házaspár 1980-as években épült házában a folyosóba beépítve áll a lordi barlangban Szűz Mária szobra, körülötte gyertyákkal, mindig friss virággal. A fiatalasszony elmondta, hogy a barlangot beteges édesapja építette 1984-ben, ők tiszteletben tartják, és Mária ünnepeken ott imádkozik a család, sokszor rokonok is összejönnek.

Kisgyarmaton a főút mentén van a „kőkép” Mária szoborral, az eredetit két évvel ezelőtt kilopták, s a porcelánszobor helyébe most gipszszobor került. Nagyboldogasszony és Kisboldogasszony előestéjén idős asszonyok rózsafüzért imádkoznak és gyertyát gyújtanak a kőképnél.

Összegezve tanulmányomat tapasztalataim vegyesek:

Szűz Mária iránti tiszteletünk vágya, az anyai szeretet példája, ott él mindannyiunkban, de nem nyíltak meg a lelkek a Mária-kép befogadására.

Gyűjtőutam kezdetén vagyok e témában, s most már tudom; csodálatos, élményekkel teli út lesz számomra a folytatás: megnyitni adatközlőim lelkét, a legszentebb hitvallásukról valljanak, és megörökíteni azt gyermekeik részére.

S végül az alábbiakban egy falumbéli idős asszony kedves Mária imádságát közlöm:

Ha elközelget a végső órá
Irgalmas szemekkel kérlek, fordulj hozzám.
Azért lábaidhoz Mária borulok
Mint a szegény koldus kegyelmet koldulok.
Kérlek ne vess meg, mert lelkem sebes.
Légy hozzám Mária könyörületes!
Az én lelkem holtig szomorú lesz nagyon,
De Tebenned mégis reménységem nagyon.
Palástod alá fogadj Mária,
El nem hagysz, jól tudom, malasztnak anyja.
Rebegő nyelvemnek hallgasd meg szólását,
Meglágyult szívemnek tekintsd zokogását.
Mária a mennyben, ezt mondja minden:
Üdvözlégy Mária, mindörökké. Ámen.
Üdvözlégy Mária, kegyelemmel teljes,
az Úr van teveled, áldott vagy Te az asszonyok közt
és áldott a Te méhednek gyümölcse, Jézus.
Asszonyunk Szűz Mária, Isternek szent Anyja
Imádkozzál érettünk, bűnösökért, most és halálunk óráján. Ámen.
Kegyes Szűz Mária jósággal szívedben,
a hozzád könyörgőket ó vedd kegyelmedbe.
Őrizd meg éjjel-nappal minden gonosztól
és nyerj szent malasztot számukra Fiadtól. Amen.

Megjegyzés:

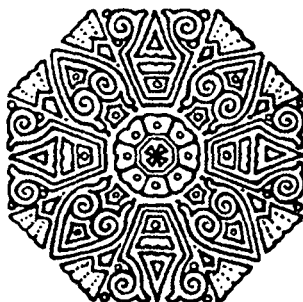
A szövegben előforduló falvak mai szlovák megnevezése:

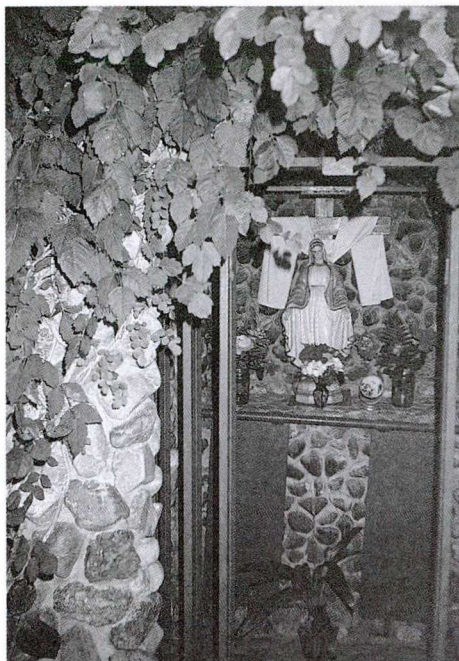
Bajta	Bajtava
Bart	Bruty
Bény	Bíňa
Garamkövesd	Kamenica nad Hronom
Kéménd	Kamenín
Kisgyarmat	Sikenička
Kőhídgyarmat	Kamenný Most
Leléd	Lel'á
Palást	Plášťovce
Szalka	Salka

Erzsébet Daniel Matus

Veneration of Virgin Mary today along the River Garam and Ipoly

In her study the author writes about the veneration of Virgin Mary in nine Hungarian villages (belonging now to Slovakia). The Virgin Mary cult appears mainly in the paraliturgy. The region's sacred centre is the village Bény, where the holy well and the medieval church are the places of pilgrimage. The most important feast is on 8th October, on the day of Our Lady, Queen of the Hungarians. There is an active holy rosary confraterinty in the village.

1. KÉP: A KŐHÍDGYERMETI LOURDESI BARLANG
VARGA DEZSŐNÉ UDVARÁN

2. KÉP: EGY ÚJ HÁZ FOLYOSÓJÁRA 1984-BEN
ÉPÍTETT LOURDESI BARLANG, KÉMÉND

3. KÉP: MÁRIA-SZOBOR, SZEPLŐTELEN
FOGANTATÁS, SZALKA

4. KÉP: MÁRIA-SZOBOR
SZALKÁN

5. KÉP: A TEMPLOMHOZ ÉPÍTETT LOURDESI
BARLANG, SZALKA

6. KÉP: A SZALKAI TEMPLOMKERTBEN LÉVŐ
MÁRIA-SZOBOR

7. KÉP: MÁRIA-SZOBOR SZALKÁN,
XIX. SZÁZAD VÉGE

SZABADKA KÖRNYÉKI MÁRIA-KEGYHELY

Ismertető Sándorról

A mai Vajdaságban „Sándor nevű földrészt vagy dűlőt a Szabadka-i iratok már 1764-ben említene a város közvetlen közelében”¹ Később, mint önálló község is szerepel, aztán 1905-ben a városhoz csatolták, és annak külvárosát képezi ma is. Szabadkától, dél-keleti irányban terül el. Önálló vikáriát 1926-ban alapítottak ott a szabadkai Szt. Rókus plébánia területéből leválasztva, amit plébániai rangra 1956-ban emeltek. Halotti anyakönyvüket 1855-ben kezdték vezetni, a keresztek anyakönyvét pedig 1901-től, amit a plébánia irattárában őriznek.

A kegyhely eredetének története

A szabadkai egyházmegye kötelékéhez, a sándori plébániához tartozik, Észak-Bácska ökumenikus jellegű Mária-kegyhelye, a Szentkút vagy Bunarić illetve a Vodice. Bér eredete nem vezethető vissza több száz évre, jelentősége mégis igen nagy, a város és környéke többnemzetiségű lakosságának mindennapjaira, de különösen vallási életére. A palicsi tó alsó nyúlványának közvetlen közelében található terület, az elbeszélések és némi feljegyzés szerint, a múlt század 70-es éveitől különös események színhelye.

Katolikus meggyőződés szerint bizonyos kitüntetett helyen az Isten a Szent Szűz által különösen osztogatja kegyeit. Ezek leginkább a Mária jelenések helyei. A legenda szerint ilyen Szent hely a Bunaric is, mely az idősek szerint „emberemlékezet” óta létezik.

A szájhagyomány szerint, egy csordogáló forrást, emlékeztük óta számontartottak ezen a helyen, ahol a fáradt vándor szomját olthatta. Azonban egy idő után a forrás vizének gyógyító hatásáról is szétfutott a hír, miszerint, akik fájó sebeiket e vízzel mosták ki, gyorsan megszabadultak szenvedéseiktől. A hír hallatán a nép, de különösen a sándoriak és a környék lakói, szent helyként kezdték tisztelni, mind a katolikus bonyevácok és magyarok, mind a görögkeleti szerb hívők.

A két egyház különböző nézetet vallott ugyan a forrás vizének csodás erejét illetően, de ez a hívet nemigen zavarta, ők eljártak valamennyien ide, és a víz csodás, gyógyító erejét a Szűz közbenjárásának tulajdonították.

¹ Iványi 1907.

A kegyhely eredetével kapcsolatos legendának, a nép ajkán több változata is él még ma is. Egyik szerint az említett területen valamikor legelő volt. Igen nagy volt a szárazság amikor egy pásztor ott legeltette nyáját. Mikor már a szomjúságtól nagyon szenvedett ő maga is, juhái is, akkor így szólt: „Szűzanyám, ha létezel és hallasz engem, tégy csodát és fakassz forrást”, és botját a földbe szúrta. Kis idő után, ahol a botja földet ért, ott forrás fakadt.

Mások szerint a vidéken abban az időben szőlőskertek voltak. Egy család ott dolgozott, s velük volt világtalan gyermekük is. A kislány miközben magában játszadozott, egyszerre egy hívó női hangra lett figyelmes. Elindult a hang irányába és ezt hallotta: „Előtted forrás van. A vízzel mossad meg szemeidet és látsz majd!” A kislány megtette ezt, csoda történt, és látni kezdett. Ekkor maga előtt egy szép asszonyt látott, a földön pedig egy körformát. A legenda szerint a szép asszony a Szűzanya volt, aki sarkára támaszkodva kört formált a földön, és ott fakadt a forrás.

E legendának másik változata szerint egy világtalan kislány véletlenül talált rá a közeli forrásra, amiben megmosakodott és látni kezdett. Ekkor maga előtt látta a Szűzanyát, aki így szólt hozzá: „Most menjél, és vidd szét a hírt, hogy mi történt veled!”

Továbbá: a jelenlegi kegyhelyen ősidőktől fogva volt egy forrás, ami valamikor szárnnyomból fakadt. Egy vak kislány azt álmodta, hogy el kell mennie a forráshoz, hogy meggyógyuljon. Kérte édesanyját vigye el őt oda. Az édesanya ezt megtette, és a kislány látni kezdett.

A csodás gyógyulások híre hallatán, egyre látogatottabb lett a forrás. Más csodás gyógyulásokról is volt hír. Mankókkal jöttek, kik itteni gyógyulásuk után újra jártak, továbbá némák szólaltak itt meg, bár erre vonatkozóan feljegyzéseket nem őriz az egyház.

Építmények a kegyhelyen

A múlt század 80-as éveiben a kegyhely látogatottsága már számottevő volt. Ezért a nép, különösen a környék lakói, kérelmezik az egyházi hatóságoknál a forrás, a hely, hivatalos kegyhellyé nyilvánítását. Mint már említettük a pravoszláv és katolikus egyház különböző nézetet vallott az üggyel kapcsolatban. Végül is a pravoszláv hívek kérelme talált hamarabb megértésre, ugyanis a jóváhagyást, hogy a kegyhelyen kápolna épüljön, tett követte és az adományokból 1883-ban fel is épült a tervezett építmény. Ilja Mijatov például jelentős összeget, 400 koronát adományozott, míg a hiányzó részt, a sándori egyházközség fedezte. A görögkeleti hívek nagy öröme az egyház a kis kápolnát a Szűzanya tiszteletére fel is szentelte, és a kegyhely búcsúnapját a Nagyboldogasszony-napi ünnepüket megelőző napra tette. 16 év után ezt lebontották, de helyére újat építettek. 1911-ből, a Subotička danica²-ban látható egy fotó is erről a második kápolnáról. Milyenségét

² Szabadkán megjelent bunyevác-sokác évkönyv (naptár).

illetően igen kis méretű, téglából készült, cseréptetős, meszelt falú építmény volt. Nyitott eleje előtt vasrács állt. Sokban hasonlított a ma is létező katolikus kápolnához. Sajnos, egyéb adata vagy okmányra nem bukkantunk róla.

1914-ben egy nagy méretű, kőből készült feszületet is állítottak a pravoszláv hívek adományaiból, mely kápolnájuk előtt, ma is épségben áll. A pravoszláv szentkúti gondnok lakás 1939-ben épült, de ugyanabban az évben egy újabb kápolna építéséhez is adott az engedély. 1118 adományozó segítségével történt az új, igen impozáns kápolna felépítése, melyet 1940-ben, Staniša Mihajlović (paroh) atya szentelt fel. Nagyboldogasszony tiszteletére (Za uspenje presvete Bogorodice-Velike Gospe, 28. avg.). A vállalkozó Stipan Brščanski, egyik kivitelező pedig Angélica Mátyás volt. Az előző kápolna, a nádashoz is és a katolikus kápolnához is közelebb állt, és abban még nem volt harang. A mostanit, az újvidéki Predrag Jovanović harangöntő mester készítette, melyet 1960. szept. 21-én szenteltek fel.

A katolikus hívek tervei a kápolna építésével kapcsolatban nem alakultak ilyen kedvezően. A begyűjtött adományokból 1893-ban először csupán egy nagy méretű, kőből készült, talapzattal ellátott feszületet állítottak, a következő felirattal: „Isten dicsőségére emeltette Sándor község katolikus közössége 1893”.

A kápolna építésére viszont 1896-ban került sor, melyet a Vigasztaló Szűzanya tiszteletére fel is szenteltek.³ „Ekkor kezdődött a szertartásos istentisztelet”⁴ is a kegyhelyen. A kegyhely búcsúnapját azóta is augusztus utolsó hetében, a hó utolsó vasárnapján tartják.

A forrás közvetlen közelében, a nádas-mocsaras területtől nem messze épült ez a kápolna. Külsőjét illetően igen kis méretű, kb.: 2x3 m. Téglaából készült, meszelt falú, cserép tetős, eleje nyitott. A palicsi tó szanálása folytán (1970-es évek) szükség mutatkozott némi vele kapcsolatos munkálatok elvégzésére. Így került sor a lebontására, viszont a talaj feltöltése után, eredeti helyére eredeti formájában építették újjá.

A kápolna belső falain, márványlapos hála feliratok olvashatóak. A kegyhelynek ajándékozott szentképek is itt kaptak helyet. Ilyenek: – Krisztus az olajfák hegyén kép, – Szent család kép, – Mária szíve kép.

Az utóbbi eltört, az előbbiek a szentkút gondnoki épületében „az egyház szálalására” kerültek szobadísznek. Ott található még egy műkőből készült Lourdesi Mária dombormű az oltár mögötti sülyesztett részben, amit vasrács fed. A szentkút kegyképének tartják a gipszből készült „Siracusai Szűz Mária” domborművet. A siracusai Könnyező Madonna képének másolata ez, az eredeti méreteivel azonos. Zvekanović Mátyás Szabadka egykori megyéspüspöke 1968-ban, a búcsú idején ajándékozta a kegyhelynek. Azóta a búcsút a Szirakúzai Madonna tiszteletére tartják. Évközben a kegyképet a sándori plébánia-templomban őrzik, búcsú alkalmával a szentmisék ideje alatt a kegyhely a tábori oltárára helyezik. Állandó oltára nincs a kápolnának, a misék megtartásának idejére csak alkalmi jelleggel készítenek.

³ A feljegyzés szerint a kápolna felszentelését kezdetben az egyház ellenezte. Subotička danica, 1911.

⁴ Hitélet (r. k. folyóirat), 1971. okt.

A legendás hírű forrás a szájhagyomány szerint régen, egy csövön keresztül állandóan csordogált. Később kutat építettek, de a munkálatok időpontja ismeretlen, viszont arról van tudomás, hogy az 1920-as években tisztították azt, 1956-ban, 34 m-es új kutat fúrtak az eredeti helyén a katolikus kápolnában. A vizet innen vezették tovább, így most két kézi pumpás kút biztosítja a mosakodó medencékhez, a kultikus mosdást végző zárándokok részére.

A kegyhely jelentősége

„Bár korok és emberek, szokásaik változtak, de az emberi lélek, azaz a zárándoklatok indítéka nem. Sokféle lehet, valójában azonban egyazon gyökérből fakad, s ez maga a hit, a kultusz ereje.”⁵

A hely kultusza a legendás gyógyulások óta egyre jelentősebb. Virágkorát az 1930–1940-es években élte.

A kegyhelyet régebben egész éven keresztül látogatták. Leginkább az asszonyok voltak azok, akik fogadalmat téve jártak el ide többször is. Sokszor télen is jöttek, ilyenkor leginkább egyedül. Leghathatósabbnak a napfelkelte előtti fohászaikat tartották. Gyermekeikért imádkoztak szinte mindnyájan. Legtömegesebben mégis tavasztól-őszig keltek útra a zárándokok újhold szombatonként, a Szűzanya tiszteletére a szent kúthoz. A tanyákról jöttek leginkább, de szinte valamennyi környező helységből is érkeztek ide ilyen alkalmakkor. Papjuk nem jött velük. Lobogót, feszületet sem hoztak magukkal, mint más alkalommal, amikor búcsúba mentek. Hajnalban keltek útra. Akik fogadalmat tettek mindig gyalog jöttek, 5-6-an egy csoportban, de volt aki fogadalmat téve egyedül jött. A nép szerint akkor a leghathatósabb az ima, ha napfelkelte előtt, elsőnek érkezik az egyén a kegyhelyre. Útjuk is imával telt, a rózsafüzért mondták, mesélik katolikus bunyevác és magyar öregeink.

Lovas kocsin ültek az öregek, betegek és a kisgyermek, akiket mindig magukkal hoztak ide az édesanyák. Első útjuk régen az öreg templomként emlegetett, BARÁTOK (Ferenc-rendi szerzetesek) templomához vezetett. Itt a reggeli szentmise meghallgatása után az atyák megáldották a gyermekeket és úgy indultak a Szűzanyához a Szentkúthoz. Ezen a napon szinte valamennyien böjtöltek. Amikor a kegyhelyre értek, először imádkoztak. Csoportosan, hangosan és Mária énekeket énekeltek, egyéni imáját mindenki hangtalanul mondta. Ezt követően mentek a forráshoz.

Az 1920-as évekig, pontosabban 1924-ig nem volt szentmise a kegyhelyen újhold szombatonként. 1953-tól a katolikus Szentkúti Egyházközség tagjai kérelmének eleget téve, Szent György naptól, Szent Mihályig újhold szombatonként, valamint Nagyboldogasszony és Kisboldogasszony ünnepén szertartásos istentiszteletet tartottak a kegyhelyen.

⁵ Erdélyi 1994.

1954-ben a Mária-év tiszteletére Szent György naptól, Szent Mihályig, minden szombaton tartottak ott szentmisét. A leglátogatottabbak az újhold szombaton voltak, különösen júliusban és augusztusban.

A szent hely kultusza és Mária tisztelete napjainkra sem halványult el. Az 1970-es évektől május 1-jétől szeptember 8-ig a hó első szombatján tartanak a kegyhelyen istentiszteletet.

A visszaemlékezések szerint a pravoszláv hívek is kijártak a forráshoz újhold szombatonként is. Ott ájtatoskodtak valamennyien. A csodásnak vélt forrás vizéből ittak, megmosták fájó-beteg testrészeit és otthonukba is vittek belőle.

Az utóbbi években csupán a város és a környék településeinek katolikus hívei zarándokolnak a szentkútra elsőszombatonként. Az egyház szervezésében buszokkal, de személykocsikkal, kerékpárral, és kisebb csoportokban gyalogosan is érkeznek. A városban, Szabadkán a Barátok temploma, vagy más plébánia templom előtt, illetve a kegyhely közelében lévő két vasút közötti fészületnél gyülekeznek. Útjuk folyamán a rózsafüzért imádkozzák és Mária énekeket énekelnek. A szentkúti kápolnában 8 órakor tartanak szentmisét. Körülötte végzik a papok a gyóntatást. A szertartás alatt áldoznak a hívek, utána pedig itt történik a gyermekek áldása is.

A szentmise után az ismerősök örömmel üdvözlik egymást, merítenek-isznak a csodásnak vélt kút vizéből, megmosakszanak benne, és az otthoniak számára megtöltik vizes edényeiket, mint búcsú alkalmával. Sötétedés előtt, valamennyien távoznak a kegyhelyről.

A kegyhely búcsúnapja

A kápolnák megépítése és felszentelése után istentiszteleteket kezdetben csupán a kegyhely búcsúnapján tartottak. A katolikusok részére régebben, a horvát és magyar nyelven kívül, németül is. Ez alkalommal jelentek meg legtömegesebben a zarándokok. A kegyhely búcsúnapját ma is augusztus utolsó vasárnapján tartják a katolikus hívek, míg a pravoszláv búcsú, augusztus 28. illetve annak előestéje.

A szájhagyomány szerint régebben még tömegesebb volt ez a búcsú, mint napjainkban. Leginkább a környező szállásokról, a városból érkeztek a zarándokok, illetve a környező közelebbi településekről pl.: Tornyos (Tornjoš), Zenta (Senta), Topolya (Bačka Topola), Tavankút (Tavankut), Bajmok (Bajmok), Gabric, Mérges (Ljutovo), Orom (Orom), Ludas (Ludoš), Tóthfalu (Totovo Selo), Felsőhegy (Gornji Berg), Palics (Palic), Hajdújárás (Hajdukovo), Kis Bosznia (Mala Bosna), Verušić, Moravica, Pacsér (Pačir), Nagyfény (Žednik).

Ilyenkor fészületet és lobogókat is hoztak a zarándokok. A fészületet általában férfi, fiatalember vitte, míg a lobogókat lányok illetve asszonyok. Két lobogót hoztak általában a keresztek. A szabadkai Szent Teréz templomból régebben nem csak fehér csipke lobogókat, hanem nehéz brokát és bársonyból készületeket is vittek a kivonulás alkalmával. Ezeket férfiak vitték. Derekukra bőrpántot csatoltak, arra rögzítették a lobogó rúdját, így könnyebb volt vinni. A lobogó széleinek díszes lecsüngő szalagait lányok tartották útközben. Processzióban vonultak ke-

resztül a falvakon. Imádkozva énekelve tették meg az utat. A fogatos kocsival érkező tanyaiak feszületet és lobogót nem vittek. A reggeli órában érkeztek, minden nemzet a maga miséjének időpontjára. A reggeli első misét mindig a Ferenc-rendi szerzetesek tartották, legtöbbször horvát és magyar nyelven vegyesen. Ezt követte a magyar, a német, majd a 10 órai püspöki főpásztori nagy mise leginkább horvát nyelven. A délutáni órákban akárcsak reggel, vegyes mise zárta a búcsúnapot. Akkor történt a gyerekek áldása is.

A szájhagyomány szerint voltak, akik búcsúk alkalmával is már a hajnali órákban a kegyhelyre érkeztek, hogy itt a Szűzhöz fohászkodva, imával várják a napfelkeltét. Ezek a zarándokok az ima után megmosakodtak a kút vizében, ezt követően szentgyónást végeztek, majd a szentmiseig imádkoztak, ahol aztán aludtak.

Napközben a magukkal hozott leginkább böjti ételt fogyasztották a zarándokok, pl.: kenyeret, keltkalácsot, almát. Görögdinnyét szinte valamennyien vásároltak és a fűre telepedve ebéd után fogyasztották el a helyszínen. Szomszédokat a szentkút vizével oltották. Mosakodtak is benne és otthonaikba is vittek belőle. Vizes edényeiket csak a szentmise után merítették meg a csodásnak vélt kút vizéből, mert úgy tartották, akkor hathatósabb.

Ebből a „szent” vízből csak keveset, egy üvegben vittek magukkal. Az otthon maradtak szemüket, arcukat, lábukat mosták-kenték meg vele, a többi elvitték betegség esetére. A kútba is öntöttek belőle egy keveset, csakúgy, mint az állatok vályújába. A házat is meghintették vele, hogy megvédjék a villámcsapástól, lakóit a bajtól, a kotlóstyúkot pedig azért, hogy jól keljenek a csirkék. Amikor gyerek született a házban, először a szentkút vizével hintették meg, hogy egészséges legyen, de igen fontosnak tartották, hogy a fél éven aluli kisgyermeket megérintsék a szentkút vizébe mártott kezükkel „hogy a rontás ne fogjon rajta”. A temetőbe, halottaik sírjára is vittek belőle.

Úgy tartották és ma is azt vallják, hogy a szentkút vize akkor hathatós, ha a Szűzanya kegyelmét kiérdemli az egyén.

Katolikus hívek szokása volt régebben, hogy fogatos kocsiaikat és lovaikat, feldíszítették a szentkút környéki fák lombos ágaival. Mint mondják, ennek a növénynek különösebb jelentőségét nem tartják számon, csupán azért tűzték a lovakra, hogy hazafelé menet látszon, hogy búcsúban voltak. Viszont a lápos, mocsaras környékről gyűjtöttek nádat, amit elvittek otthonaikba és bajelhárító erőt tulajdonítottak neki. Az tartják a nád levelén ott van a szamár fogainak nyoma, abból az időből, amikor a Szűzanya Jézussal menekült üldözői elől számárháton. A nádból tűznek a ház eresze alá, hogy megvédje annak lakóit a bajtól, a házat pedig a villámcsapástól. Az állatok vályújába is helyeztek belőle, és az istálló ajtaja fölé is tesznek, hogy egészségesek legyenek az állatok.

Újabb szokás, hogy virágcsokrokat hoznak a zarándokok a kegyhelyre, melyeket a kápolna előtti feszületre és az köré helyeznek. Hazaindulásuk alkalmával, pár virág szirmot vagy levelet tépnek belőle, és amikor az otthon elszárad, imakönyvükbe őrzik, hosszabb ideig is.

Az 1970-es években a római katolikus kápolnától keletre, mintegy 120m-re építették fel a tábori oltárt. Az előtte lévő téren pedig alkalmi jelleggel, a búcsúkra

helyezik el a keresztút állomásait jelölő szentképeket. 1971-től vált szokássá az éjszakázás a kegyhelyen. Azóta már a búcsúnap előestéjén tartanak szentmisét, ahol megáldják a szentkút vizét, az esti órákban pedig a Fény liturgiájának nevezett gyertyás körmenetben vonulnak a hívek a kápolnától a tábori oltár elé.

A feszület és kápolna elé égő gyertyákat is, csak nem régóta helyeznek a zárandokok.

A kegyhelynek napjainkban is adományoznak a hívek. Pénzt, textíliát, arany ékszert, vagy feliratozott márvány lapot helyeznek a kápolna falára. Van, aki fogadalmat téve, a kápolnát és feszületet kicsinosítja, „átmeszeli” az ünnepre.

Minden hetedik esztendőben, azonos időpontra esik a római katolikus és a görögkeleti egyház szentkúti ünnepe. Ilyenkor a két vallás hívei együtt fohászkodnak a Szűzhöz. A pravoszláv hívek is, búcsúnapjuk előestéjén már tartanak istentiszteletet a kegyhelyen.

Erre az alkalomra sütötték régen az igen egyszerű (só, víz, liszt) kalácsukat a „pogacsát” mely a szertartás alatt a kápolnában volt, majd annak befejeztével családtagjaikkal elfogyasztották, csak úgy mint az édes búzából főzött „koljivo”-t. Mostanában az ünnep napján, sándori plébánia templomukban tartott istentiszteletük alkalmával történik ez. Régen is gyújtottak gyertyát elhunyt és élő családtagjaikért a kegyhelyi kápolnában úgy, hogy közben neveiket említették. Az elhunytakért a földre helyezett tálcákba a homokba szúrták gyertyaikat, az élőkért, magasabbra, gyertyatartókba helyezték őket. Kultikus mosdást ők is végeztek, és vizet is vittek otthonaikba csakúgy, mint ma.

Az emlékezet szerint a pravoszláv hívek gyalogosan feszülettel, lobogóval nem vonultak ki a szentkúti búcsúkra. Leginkább fogatos kocsikon és lóháton érkeztek a sándori és a bánáti szerbek.

A két vallás hívei számára közös istentiszteleteket sosem tartanak. Egy időben igen, de külön-külön liturgiájuk szerint, a saját kápolnájuk területén. Volt, és van is rá példa, hogy búcsúk alkalmával betérnek egymás kápolnájába.

Az elbeszélések szerint régebben a búcsúk alkalmával a szentmisek befejeztével a kirakodó vásáron és egyéb látnivalón és szórakoztatási lehetőségen kívül, hajnalig tartó táncmulatságok is voltak a kegyhelyen. Jó alkalom volt ez arra, hogy a rég nem látott ismerősök-rokonok üdvözlésként egymást, valamint, hogy a tanyákról és a környező helységekből érkező fiatalok összeismerkedjenek. Bizonyára a kislány legendás gyógyulásának emlékére, búcsúk alkalmával, napjainkban is feltűnően sok kisgyermeket hoznak magukkal a szülők.

Régebben is, napjainkban is a horvát-bunyevác hívek jelentek/jelennek meg ezen a helyen a legtömegesebben.

A kegyhellyel kapcsolatos írásos emlékre alig akadunk. A püspökség irattárában idevonatkozó anyagot nem őriznek. Andrija Kopilovičtól tudjuk, hogy a sándori katolikus plébánia irattárában fellelhető iratok is csak említik a kegyhelyet.

Tudomásunkra jutott, hogy valószínűleg az 1930-as években, az azóta elhunyt Stoffner Martin káplán (1899–1956) szerkesztett egy énekes-ima könyvet zárandokok számára melyben röviden szól a Bunáric-ról is, sajnos a füzetnek nem bukkantunk nyomára. A sándori pravoszláv egyházközség irattárában hitelles dokumentumokat csupán a jelenlegi kápolna építkezésétől őriznek, mondta

Rade Šovjanski atya. A kegyhely létezése a múlt század 70-es éveitől folyamatos, jelenléte napjainkban is jelentős, látogatottsága számottevő. Voltak idők (1950-es évek) amikor különböző körülmények folytán (az egyház üldöztetése) az idelátogatók száma megcsökkent, napjainkban azonban ismét nő. 1994-ben a búcsúnak alkalmával mintegy 5000 zárandok látogatott el a kegyhelyre.

Összefoglaló

A Vajdaságban a szabadkai egyházmegye kötelékéhez két kegyhely tartozik. Az egyik a doroszlói, melynek eredete a középkorra tehető, a másik a Szabadka közvetlen közelébe lévő, a sándori plébániához tartozó ökumenikus jellegű Mária-kegyhely a Szentkút, a Bunarić illetve a Vodice.

Eredete a múlt század 70-es éveire tehető, azonban ide vonatkozó írásos emlék szinte alig létezik, így inkább a szájhagyományon alapszanak a reá vonatkozó adatok.

A nép ajkán ma is élő legenda szerint a palicsi tó egyik nádas nyúlványához közeli forrás vize, a Szűzanya megjelenése és közbenjárása által, csodás, gyógyító hatást nyert.

A feljegyzések szerint, a paroszláv egyház nézetének és az anyagiaknak köszönve, a paroszláv hívek kápolnája épült fel előbb, melyet 1883-ban szenteltek fel. 16 év után ezt lebontották és helyére újat építettek. A jelenlegi impozáns, kupolás építmény a harmadik paroszláv kápolna.

A katolikus hívek 1893-ban egy feszületet állítottak, majd kápolnájuk is 1896-ban felépült, melyet az egyház fel is szentelt a Szűzanya tiszteletére. Ettől az időtől tartanak búcsúk alkalmával itt szentmisét. A kápolna ma is eredeti formájában, eredeti helyén áll.

A kegyhely jelenléte igen nagy hatást gyakorol a környék lakóinak vallásos életére napjainkban is. A szájhagyomány szerint „emberemlékezet” óta kijárnak ide a hívők, de legtöbbször az édesanyák kisgyermekükkel.

Kezdetben leginkább újhold szombatokon jöttek a Szűz oltalmáért esedezve. Ma csupán a katolikus hívek körében él ez a szép szokás.

Mindkét egyháznak külön búcsúnapja van. A katolikus búcsút mindig augusztus utolsó vasárnapján tartják. Az 1970-es évektől vált szokássá ilyen alkalmakkor, a gyertyás körmenet és az éjszakázás is, így kétnapossá alakult az ünnep. A mosakodó medencében és a kút körül kultikus mosdást végeznek a zárandokok és a csodásnak vélt forrás vizéből visznek az otthoniaknak is. A kegyhely környékén növényeket gyűjtenek, és annak is, mint a szentkút vizének bajelhárító, gyógyító erőt tulajdonítanak.

A paroszláv egyház búcsúnapja, Nagyboldogasszony-napi ünnepük augusztus 28. illetve annak előestéje. Közös istentiszteleteket sohasem tartottak még a két egyház hívei számára.

A kegyhely eredete óta, létezése folyamatos. Az egykori búcsújárás szokásainak már csupán a töredéke lelhető fel ugyan, de a zárandokok ezrei látogatnak el napja-

inkban is ide, az egyház szervezésében buszokkal, de személykocsival és gyalogosan is érkeznek. Egykor is, ma is a magyar, szerb és más híveken kívül a horvát-bunyevác nemzetiségű zárandokok jelennek meg ezen a helyen a legtöbben.

Adatközlők

1. Ehmann Imre a szabadkai Szent Kereszt plébánia plébánosa.
2. Kopilović Andrija a sándori római kat. plébánia plébánosa.
3. Rade Šovjanski a sándori görög-keleti egyház papja.
4. Ivandekić Cilika (1923)
5. Ivandekić Marija (1928)
6. Knapec János (1919)
7. Kókity Mária (1923)
8. Križanović Marija (1907)
9. Majorné Szabó Batancs Julianna (1922)
10. Pölhe Rozália (1926)
11. Prčić Jela (1926)
12. Skenderović Stipan (1917)
13. Stipić Vita (1928)
14. Puzić Ivković Rozika (1937)
15. Puzić Stipan (1926)

Irodalom

BÁLINT Sándor–BARNA Gábor

1994 Búcsújáró magyarok. Budapest.

Dr. HARMATH Károly

1988 Búcsúsok útikönyve. Újvidék.

IVÁNYI István

1907 Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. Szabadka.

SEKULIĆ Ante

1985 Marijanske pobožnosti podunavskih hrvata. Zagreb.

Subotička danica–Bunjevačko-šokački kalendar. Subotica, 1911

Feljegyzések a sándori római katolikus plébániai hivatal irattárából:

Szentkút-Bunaric

Postanak sela Aleksandrovo

Postanak naselja Aleksandrovo

Feljegyzések a sándori pravoszláv plébániai hivatal irattárából

Hitélet – Katolikus folyóirat. Újvidék, 1971

A Marian Shrine in the Surroundings of Szabadka

In the 1870s to the East Szabadka (today Subotica, Yu) Virgin Mary appeared next to a marsh at a spring. Since then the water of the spring has got healing power. It became the place of pilgrimage for the Catholic Hungarians and Croatians and Ortodox Serbs. The first Ortodox chapel was built here in 1883 and the Roman Catholic in 1896. The Catholics also had a cross made there in 1893. This sacred place is mostly visited by mothers and their children. The main pilgrimage feast of the Catholics is the last Sunday of August. The pilgrims spend the night here and make a procession with candle. The main feast of the Ortodoxs is on 18th August. This place of pilgrimage is still popular today.

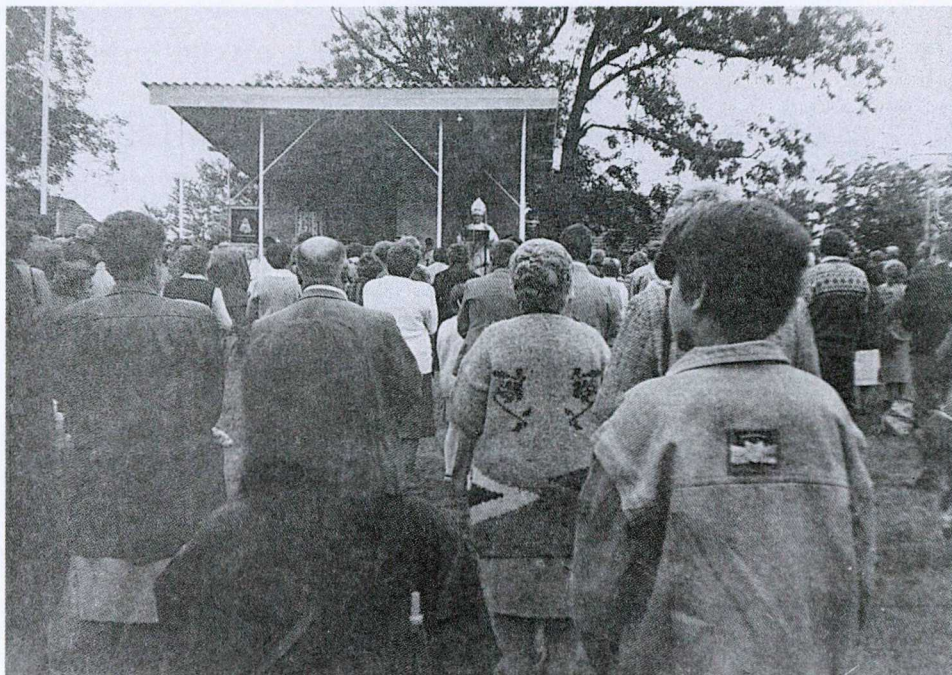

1. KÉP: A SÁNDORI KEGYHELY KÁPOLNÁI, A GÖRÖG KELETI ÉS A RÓMAI KATOLIKUS KÁPOLNA

2. KÉP: SZAKRÁLIS ÉPÍTMÉNYEK A KATOLIKUS EGYHÁZ TERÜLETÉN

3. KÉP: PÜSPÖKI SZENTMISE A TÁBORI OLTÁR ELŐTT

4. KÉP: KATOLIKUS ZARÁNDOKOK A KÚTNÁL

5. KÉP: NÖVÉNYEKET GYŰJTŐ ZARÁNDOKOK

Egyházzenei áhítat

Jáki Sándor Teodóz OSB

AVE MARIA

A GYŐRI BENCÉS TEMPLOM
KAMARAKÓRUSÁNAK HANGVERSENYE
1994. október 7-én, pénteken, este 7 órakor
A SZEGED-ALSÓVÁROSI
FERENCES KEGYTEMLOMBAN

MŰSOR:

- 1) AVE SPES NOSTRA – gregorián antifóna (SzJ – BE – HÉ)
- 2) a) SUB TUUM PRAESIDIUM (BE)
b) OLTALMAD ALÁ FUTUNK
- 3) a) AVE MARIA (BE)
b) VICTORIA (1548-1611): AVE MARIA
- 4) a) AVE MARIA (in tono peregrino) (WJ)
b) ÜDVÖZLÉGY MÁRIA (Nyisztor Ilona)
- 5) a) SALVE MATER MISERICORDIAE (SzJ)
b) ANGYALOKNAK NAGYSÁGOS ASSZONYA
- 6) ALLELUJA – ASSUMPTA EST MARIA (SzJ)
- 7) HÁROM MÁRIA-ÉNEK MOLDVÁBÓL (Nyisztor Ilona)
a) Mária tisztelátira
b) Nám vagyunk árvák
c) Nilyon ki szuvátekba
- 8) ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOM (BE)
- 9) HATVANHÁROM ÉVET BETÖLTÖTT MÁRIA (NZs)
(Mária halála; gyűjtés Máriakálnokról, 1994)
- 10) a) LISZT (1811-1886): AVE MARIA – részlet –
(orgonán előadja: ifj. Wasztl János)
b) ARCADELT (1505-1567): AVE MARIA
- 11) a) REGINA CAELI (SzJ)
b) LOTTI (1667-1740): REGINA CAELI
- 12) BYRD (1543-1623): Háromszólamú mise (Kyrie-Gloria-Sanctus-Agnus)

Közreműködik: Nyisztor Ilona (Pusztina – Moldva)
Balogh Eszter (BE)
Horváth Éva (HÉ)
Németh Zsuzsanna (NZs)
Szabó Judit (SzJ)
ifj. Wasztl János (WJ)

Vezényel: P. Jáki Sándor Teodóz OSB

MŰSOR KÖTŐSZÖVEGGEL:

1) AVE SPES NOSTRA – gregorián antifóna (SzJ – BE – HÉ)

Győri kórus vagyunk. Győr értékei között van az ország legnagyobb kódexe, benne a most elhangzott antifóna is.

(Ha nem esik tisztelt hallgatóim nehezeire, hadd közöljem – egészen materiálisan, szinte templomhoz nem illően –, hogy az ország legnagyobb kódexe: 67 kg súlyú. Biztosan tudom, mert lemérésekor a mérleg másik serpenyőjébe a 67 kg-os püspöki titkár barátságát, kórusom már meghalt tenorját állítottuk!)

Az előbb énekelt tétel ugyan csekély számban megtalálható külföldi forrásokban is, de csak nálunk, a Kárpát-medencében azonos funkcióban: mindig a karácsonyi I. vesperás bevezető antifónájaként. Érthetően ezzel a Mária-antifónával kezdtük hangversenyünket, hiszen egyrészt a konferenciának témája a Boldogságos Szűz Mária, másrészt hozzátartozik kamarakórusunk hitvallásához: mi minden koncertünket ezzel a tétellel kezdjük: AVE SPES NOSTRA. – Igyekszünk alkalmazkodni a zágrábi kódex előírásaihoz: az intonálások differenciáltságát és még a külső megvilágítás fokozatosságát illetően is. – A Magyar Gregorián hanglemmez-sorozat¹ legelső tétele is ez, de annak előadói a Schola Hungarica kórusa – a zágrábi kódex² variánsát éneklik, mint régebbit. Mi – természetesen – a győri változatot.³

2) a) SUB TUUM PRAESIDIUM (BE)

Ez a legősibb Mária-ének, amelyről tudunk. A III. vagy a IV. századból való.

Szépen csatlakozik hozzá magyar változata az Éneklő Egyházból⁴ (220.ének). A latin szövegű gregorián dallamot applikálták a magyar szövegre.

b) OLTALMAD ALÁ FUTUNK

3) a) AVE MARIA (BE)

Ez is gregorián tétel, mégpedig az Antiphonale Monasticum-ból. Dallama ihlette meg a spanyol származású reneszánsz zeneszerzőt, Victoriát, akit neveznek „spanyol Palestrinának” is, hogy négyszólamú motettát alkosson a gregorián antifóna csodálatában. Kis figyelemmel és némi hozzáértéssel felfedezhető a két tétel rokonsága, és még azt is megérthetjük belőle, amit Szabolcsi Bence így írt le: „És még valamit útnak indít Róma: az egyszólamúság túlcsoportosuló bőségéből jóformán mellékes kísérlétként kisarjad a többszólamúság első nyugati formája.”⁵

¹ Hungaroton LPX 11477

² Pálos Antifonále, Zágráb, Egyet.Kvt., xv.sz.

³ Zalka-Antifonále, Győr, Székesegyházi Kvt., xv.sz.

⁴ Éneklő Egyház, Római Katolikus Népelektár – liturgikus énekekkel és imádságokkal – Szent István Társulat, Budapest, 1985.

⁵ Szabolcsi Bence: A zene története, Budapest, 1984. 56.

A gregorián egyszólamúságról pedig korábban Szabolcsi Bence a következőt írja: A gregorián ének

- (1) *a világ leggazdagabb dallamkultúrája;*
- (2) *a Közép-tenger klasszikus zenéje;*
- (3) *minden dallamszövés forrása és mintaképe;*
- (4) *az egyszólamú zene legdiadalmasabb kivirágzása.*⁶

b) VICTORIA (1548-1611): AVE MARIA

4) a) AVE MARIA (*in tono peregrino*) (WJ)

A római liturgiában a zsoltárdallamok gazdagságát tanulmányozva feltűnik az egyik dallam, – általában a 113. zsoltárt énekelték rajta (In exitu Israel de Aegypto) – melyben a recitáló-hang (a tuba) változik a zsoltárvers éneklése közben (zeneileg: a mi-hang ré-re vált át). Lehetséges, hogy az ószövetségi liturgiában általánosabb volt ez a tuba-váltás. – Az AVE MARIÁT így énekelték volna ezen a zsoltártónuson.

b) ÜDVÖZLÉGY, MÁRIA (Nyisztor Ilona)

Csángóföldön (de a Székelyföldön is) az Úrangyala közben így éneklük az Üdvözlégyet. Illő volt, hogy ne mi, hanem az énekelje ezt, aki édesanyjától tanulta. (Éneklő Egyház 351.)

5) a) SALVE MATER MISERICORDIAE (SzJ)

A gregorián himnusz ritmusa sajátosan él magyar népénekünkben. Ez Kodály megállapítása.⁷ – A 10-es (tízszótagú) verssort ritmikailag azonosan formálja mind a latin gregorián himnusz, mind a magyar népének. Az egyik legősibb népének ez; 1508-ban már megvolt; a pesti ferences rendházban írta Vásárhelyi András, ferences szerzetes. (Éneklő Egyház 232.)

b) ANGYALOKNAK NAGYSÁGOS ASSZONYA

6) ALLELUJA – ASSUMPTA EST MARIA (SzJ)

A gregoriánnak díszítéseiben a leggazdagabb tételei között az egyik csúcspont az Alleluja. – Ez az a ritka eset, amikor – így mondhatjuk: – a dallam felnő a szöveg mellé.

⁶ I.m. 54.

⁷ Kodály Zoltán: A magyar népzene, Zeneműkiadó, Budapest, 1969, 44. és 99.

7) HÁROM MÁRIA-ÉNEK MOLDVÁBÓL (Nyisztor Ilona)

- a) *Mária tisztelátira*
- b) *Nám vagyunk árvaák*
- c) *Nilyon ki szuvátekba*

Kérésemre Nyisztor Ilonka előre elküldte az előadásra szánt énekek első sorát. Betűhíven közlöm, mert olyan írja, akinek már nem volt módja iskolában magyarul tanulni, hiszen ott, Moldvában a magyar-tanítás 1959-re mindenütt megszűnt. (Utoljára Lészpeden.) – Nyisztor Ilonka elvégezte Bákóban az óvónőképzőt románul. Magyarul voltaképpen úgy ír, mintha román szöveget írna. Ugyanakkor könnyedén olvassa az ő románosan írt magyar szövegét – magyarul. Ezeket az énekeket ők Csíksomlyón, a pünkösdi búcsún tanulták – és jól megtanulták.

8) ÓMAGYAR MÁRIA-SIRALOM (BE)

Bárcsak megvalósulna az az álom, hogy magyar templomban a nagybőjt idején, különösen a nagyhéten, sokszor hangozzék föl az ÓMS.⁸ Szinte be kellene pótolnunk azt a sokévszázados csendet, amelyben élt egy kis kódexben elrejtett ez a gyönyörű ének. A XX. században találták meg, és csak 1982-ben jutott el végleg hozzánk a Louvain-i egyetem könyvtárából.

9) HATVANHÁROM ÉVET BETÖLTÖTT MÁRIA (NZs)
(*Mária halála; gyűjtés Máriakálnokról, 1994*)

Minden néprajzgyűjtő tudja, nemcsak azt, amit gyűjtött, hanem azt is, amit nem talált meg a gyűjtés helyén. Máriakálnokon tudtam meg, hogy van Jézuskeresés Kunszigeten, de hogy közben Máriakálnokon gyűjthettem volna gyönyörű népi éneket Mária haláláról, azt nem tudtam. 25 évvel később találta meg a község hitoktatója-kántora, Németh Zsuzsanna. Szívesen vallanám magamat a kálnoki ének megtalálójának. De ha már számomra sikertelenül így alakult, akkor igyekszem mindent megtenni érte, hogy minél többen megismerhessék.

10) a) LISZT (1811-1886): AVE MARIA – részlet –
(*orgonán előadja: ifj. Wasztl János*)

Nem egyházi műnek készült az ún. Arcadelt Ave Maria. Liszt már az átalakítottat ismerte, az Ave Maria szövegűt (Arcadelt chansonjából készült). Méltó zenei elmélkedést alakított belőle orgonára. Illenék az egészet meghallgatnunk, de most csak az a célunk, hogy a kettő – az orgonás áhítat és a többszólamú motetta – kapcsolatát együtt hallhassuk.

b) ARCADELT (1505-1567): AVE MARIA

⁸ Szabolcsi Bence: A magyar zenetörténet kézikönyve, Magyar Kórus, Budapest, 1948.

11) a) REGINA CAELI

(SzJ)

Ahogy az előző Alleluja a leggazdagabb gregorián tételek közé tartozik, ugyanúgy ez a Regina caeli Mária-antifóna is. Mint bencés hadd mondjam el, hogy az ún. időszakos Mária-antifónák, melyek az ezredforduló után készülhettek, szövegükben és gazdag díszítésű gregorián dallamukban bencés alkotások. Legalább is azok, melyekben a Regina szó (= Királyné) előfordul:

AVE, REGINA CAELORUM (febr.2-től nagyhétfőig),

REGINA CAELI (húsvéti időben),

SALVE, REGINA (pünkösd-től ádventig).

Hogy az ádventi-karácsonyi időszakos Mária-antifóna, az

ALMA REDEMPTORIS MATER

kinek az alkotása, az még nem ismert; de lehet, hogy az is bencés remekmű, mint a többi három.

b) LOTTI (1667-1740): REGINA CAELI

12) BYRD (1543-1623): Háromszólamú mise (Kyrie-Gloria-Sanctus-Agnus)

Ha Victoriát szívesen nevezzük a „spanyol Palestrinának”, ugyanúgy „angol Palestrinának” nevezhetnénk Byrd-öt, akinek Háromszólamú miséjét énekelnék el most – a hangverseny befejezésekként.

B 174688

Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár
Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis
sorozat megjelent kötetei:

1. Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei (Organizers in the folk religiosity) Szerk./Ed. Barna, Gábor. Szeged, 1998.
2. Religious Movements and Communities in the 19th–20th Centuries. Ed. Barna, Gábor. Szeged, 1999.
3. Szent és profán között. A szeged-alsóvárosi búcsú. (Between the Sacred and the Profan). Ed. Pusztai, Bertalan. Szeged, 1999.
4. Józsa László: Megszentelt kövek, Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban (Geweihete Steine. Kapellen, Statuen, Kreuze und Friedhöfe in Kunszentmárton). Szeged, 1999.
5. Hetény János: A győri Vérrel Könnyező Szűzanya kultusztörténete (Veneration of the Bleeding/Exuding Picture of the Virgin Mary in Győr). Szeged, 2000.
6. Politics and Folk Religion. Ed. Barna, Gábor. Szeged, 2001.
7. Bódogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Európában (Veneration of the Virgin Mary in Hungary and in Europe). Szerk./Ed. Barna, Gábor.

A Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár
előkészületben lévő kötetei
(In Vorbereitung – In Preparation):

1. A szenttisztelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Európában (Historische Schichten und Formen der Heiligenverehrung in Ungarn und in Europa). Szerk./Hrsg. Barna, Gábor.

A könyvek megrendelhetők
a szerkesztőség címén:
Die Bücher sind zu bestellen:
Books can be ordered from:

Barna, Gábor
SzTE BTK Néprajzi Tanszék
Lehrstuhl für Volkskunde / Department of Ethnology
Universität Szeged / University of Szeged
H-6722 Szeged, Egyetem u. 2.
E-mail: barna@hung.u-szeged.hu
<http://www.arts.u-szeged.hu/ethnology/>

1850-
A magyar államot megalapító Szent István királyunk Szűz Mária kebelébe ajánlotta népét, országát, nemzete jövőjét. A Boldogasszony tisztelete nagyon erős a magyar katolikus népi vallásosságban. Tiszteletére építették eleink a legtöbb templomot, gondoskodására bíztuk legtöbb kegyhelyünket, s tisztelete a magyar szentek kultuszával együtt alapozta meg a Regnum Marianum gondolatát a XVII-XVIII. században. A Mária-tisztelet azonban nem marad magyar nemzeti keretek között, erős más európai népeknél is. Ennek nemcsak az egyház katolicizmusa, a kereszténység nemzetközisége az oka, hanem a Mária-kultuszban megfogalmazódott érzések és gondolatok általános és örök emberi jellege is. A Mária-tisztelet nem hiányzik teljesen a protestáns népi kegyességből sem. Tanulságos ezért a Mária-tisztelet protestáns közösségekben létező formáit bemutató tanulmány.

A Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár tervezett kötetei:

A szenttisztelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Európában

Grynaeus Tamás: Szent Antal tüze. Népi orvoslás és kultusztörténet

Hetény János: A Mária-ünnepek magyar népi teológiai vizsgálata

A HÉT SZABAD MŰVÉSZET KÖNYVTÁRA

SZEGEDI VALLÁSI NÉPRAJZI KÖNYVTÁR
BIBLIOTHECA RELIGIONIS POPULARIS SZEGEDIENSIS